

LUND UNIVERSITY

Landskapsarkeologi och tidig medeltid

några exempel från södra Sverige

Thomasson, Joakim; Anglert, Mats

2003

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomasson, J., & Anglert, M. (Red.) (2003). *Landskapsarkeologi och tidig medeltid: några exempel från södra Sverige*. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°; Vol. 41). Almqvist & Wiksell.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

LANDSKAPSARKEOLOGI
OCH TIDIG MEDELTID

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA
Series in 8°, No. 41

LANDSKAPSARKEOLOGI
OCH TIDIG MEDELTID
– NÅGRA EXEMPEL FRÅN SÖDRA SVERIGE

Uppåkrastudier 8

Uppåkrastudier nr 8
Acta Archaeologica Lundensia
Series in 8°, No. 41

Redaktör

Mats Anglert och Joakim Thomasson

Grafisk formgivning och omslag

Thomas Hansson

Bildframställning

Författarna där inget annat anges

Tryckeri

Daleke Grafiska AB, Malmö 2003

Distribution

Almqvist & Wiksell International
Box 7634
S-103 94 Stockholm

© Författarna och Institutionen för Arkeologi och
Antikens Historia 2003

ISSN 0065-0994
ISBN 91-22-01994-4

Publikationen finansieras inom projektet
Sambällsstrukturen i Sydsverige under järnåldern
som stöds av Riksbankens Jubileumsfond.

Omslaget vill illustrera platsens och landskapets
föränderlighet över tid och i betydelse utifrån
variationen bland några föremål från Uppåkra.

INNEHÅLL

<i>Mats Anglert & Joakim Thomasson</i>	
INLEDNING	7
<i>Maria Lindell & Joakim Thomasson</i>	
"TELL ME MORE"	13
Om karaktären av kulturlagerkonstruktionen i Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv	
<i>Anna Lihammer</i>	
KUNGEN OCH LANDSKAPET	71
Funderingar kring förändringar i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid	
<i>Mats Anglert</i>	
UPPÅKRA	115
Bland högar, ortnamn och kyrkor	
<i>Lars Jönsson & Torbjörn Brorsson</i>	
OXIE I SYDVÄSTRA SKÅNE	145
En plats med centrala funktioner	
<i>Anna Lihammer</i>	
DET CENTRALA LANDSKAPET	225
Elitära miljöer i östra Blekinge under vikingatiden och den tidiga medeltiden	

INLEDNING

Av Mats Anglert & Joakim Thomasson

Föreliggande bok är del av projektet *Samhällsstrukturen i Sydsverige under järnåldern*. En av de viktigare frågorna inom detta rörde riksenandet och kristianisering med omvandlingen av järnålderns landskap till ett medeltida. Med medeltiden som infallsvinkel initierades delprojektet *Järnålderns samhällsstruktur sett ur ett medeltida perspektiv*. Tanken var att delprojektet skulle blicka tillbaka utifrån en medeltidsarkeologisk horisont och att studierna skulle utföras av medeltidsarkeologer. Att röra sig över traditionella disciplin- och periodgränser ansågs kunna fördjupa förståelsen av omvandlingen och överbrygga den fiktiva gräns som uppstått inom arkeologin.

Utgångspunkter

Texterna i *Landskapsarkeologi och tidig medeltid* utgår från ett föränderligt landskap och relationen mellan de ingående komponenterna eller platserna. En komplex utveckling har legat till grund för att platsers betydelse har varierat och haft olika varaktighet. Under den senare järnåldern och den tidiga medeltiden har det existerat en hierarki mellan platser och bebyggelser, vilket de senaste årens arkeologi med tydlighet visat. Platser har befunnit sig på olika nivåer i samhället. Varaktigheten har också varierat oberoende av platsernas betydelse. Järnåldersboplatsen i Uppåkra har haft stor betydelse under mycket lång tid även om dess innehåll skiftat, medan andra platser med centrala funktioner tycks ha existerat under mer begränsade tider. Samma variation har även präglat den mer ordinära, kringvandrande bebyggelsen.

Föränderligheten sker på olika nivåer i samhället. För landskapsstudier är det nödvändigt att skilja mellan de längre konjunkturerna, av både lång och medellång varaktighet, och de enskilda händelserna. Utgångspunkten är att ett landskap i sig rymmer vissa förutsättningar samtidigt som det påverkas och formas av de ideologiska, sociala, politiska och ekonomiska strukturerna. Dessa medför mer eller mindre långsiktiga tidsflöden, vilka kan, men behöver inte alltid, påverkas av enskilda händelser.

Synen på landskapet som flerdimensionellt och komplext får även konsekvenser för synen på omvandlingen av likartade kultursammanhang. Omvandlingen från vikingatiden till medeltid är ett sådant och för boken centralt

exempel. Helt nyligen har existensen av en gemensam vikingakultur ifrågasatts av Fredrik Svanberg. Han menar i sin avhandling om gravskicket i Sydsandinavien, att de regionala skillnaderna i begravningsritualen var alltför stora för att man skall kunna tala om en gemensam vikingatida kultur. Av betydelse är även i vilken grad den framväxande kristenheten har påverkat utvecklingen. Kristianiseringen har varit ett utdraget förlopp, där den nya religionens påverkan har varierat mellan olika områden. På samma vis är det vanskligt att tala om en enda medeltida kultur. Den tidiga medeltiden har inte i lika hög grad varit territoriell som den senare. Historikern Lars Hermansson har visat att personliga relationer under äldsta medeltid har spelat en stor roll, vilket troligtvis även präglat den yngre järnålderns samhälle. Likaså har en reglering eller omstrukturering av bylandskapet skett vid olika tider.

Övergången mellan järnålder och medeltid kan med andra ord beskrivas som en utdragen process, där flera olika förlopp har pågått parallellt. Förändringarna framträder även på olika sätt beroende på vilken nivå i samhället som studeras. Både den yngre järnåldern och den äldre medeltiden har karakteriserats av ett uttalat hierarkiskt samhälle. Elitens särställning har i mångt och mycket grundats på egendomar, och de har intagit en central position i samhället. Formaliseringen av de för medeltiden så karakteristiska samhällsgrupperna som adel, borgare och präster skedde först ett stycke in i medeltiden. Ungefär samtidigt framträder landborna eller arrendebönderna, vilket hänger samman med försvinnandet av den ofria arbetskraften i form av trälar och slavar.

Det nya källäget när det gäller undersökta centralplatser och storgårdar från järnålder och tidig medeltid har medfört att tydliga paralleller med en europeisk tidig medeltid kan skönjas. Med utgångspunkt i att flera gemensamma drag har kunnat konstateras, framförallt vad gäller *urbanisering* och *aristokratisering*, kan Sydsandinavien sägas ha ingått i en "europeisk" utveckling. Någon enhetlig europeisk utveckling har dock inte förelegat, snarare framstår förhållandena i Sydsandinavien som variationer av denna utveckling med grundläggande likheter. Utifrån ett sådant perspektiv faller den sydskanadinaviska utvecklingen även in i den nordvästeuropeiska periodiseringen

av medeltiden. Perioden från folkvandringstid till omkring 1200, är alltså ur detta perspektiv att betrakta som en period med gemensamma varaktiga strukturer.

Bokens upplägg

I *Landskapsarkeologi och tidig medeltid* har platsen och landskapet kring järnåldersboplatsen och byn Uppåkra tagits som utgångspunkt för studier av framför allt ett sydvästskånskt landskap under tidig medeltid. Upplägget av boken börjar med studie av kulturlagerkonstruktionerna på boplatsen ur landskapsperspektiv. Därefter följer två artiklar som placerar Uppåkra i olika regionala och kommunikativa kontexter. Avsikten är skapa olika förståelsehorisonter för platsens roll i större samhälleliga processer. Samma perspektiv finns i de följande artiklarna, fast med utgångspunkt i andra platser och landskap. Bokens artiklar har olika teoretiska synsätt och utgångspunkter, och kan upplevas delvis motsägelsefulla. Detta gäller inte minst synen på kontinuitet och förändring. Vissa författare ser kontinuitet och varaktigheter i den samhälleliga utvecklingen, där andra ser betydande förändringar. Detta beror inte bara på skiftade teoretiska utgångspunkter, utan till lika stor del på andra källmaterial och landskapsavsnitt. Det finns även skillnader när det gäller studiernas empiriska detaljeringsgrad. De platsrelaterade artiklarna bygger på omfattande och detaljerade empiriska genomgångar av tidigare opublicerade material, och som sådana har det ett publiceringsvärde i sig självt. De landskapsrelaterade artiklarna fokuserar huvudsakligen på mer övergripande tematiska perspektiv. Men boken har gemensamma referenspunkter i en kontextuell arkeologisk idétradition.

Den inledande artikeln, skriven av *Joakim Thomasson* och *Maria Lindell*, problematiserar kulturlagerkonstruktioner, med fokus på Uppåkraboplatsen. Inledningsvis diskuteras begreppet 'kulturlager', hur det definieras, hur det har används inom järnålders- respektive medeltidsarkeologin, samt hur frekvent kulturlager är på järnåldersbosättningar i Skåne. Därefter görs en grundlig genomgång av de arkeologiska undersökningarna av Uppåkraboplatsen. Detta

bildar utgångspunkt för en diskussion kring kulturlagerkonstruktionerna och i vilket syfte dessa har anlagts. Bland annat argumenteras för att kulturlagren, i likhet med gravhögar och sydösteuropeiska 'tellar', ska förstås som objektiverade biografier och monument.

Anna Lihammers första artikel betraktar Uppåkraboplatsen ur ett landskapsarkeologiskt perspektiv. Med utgångspunkt i övergången sen vikingatid och tidig medeltid studerar hon kommunikationsleder och rörelser i landskapet, vilket knyts till förändring och kontinuitet av maktstrukturer. Ur detta perspektiv framgår att staden Lund och Uppåkraboplatsen hade samma strukturella position i landskapet.

Följande artikel, skriven av *Mats Anglert*, diskuterar traditioners betydelse ur ett landskapsperspektiv. Landskapets variation och komplexitet betonas. Med Uppåkra som utgångspunkt studeras religionen och godsbildningen i Sydvästskåne under yngre järnålder och äldre medeltid. Anläggandet av staden Lund i Uppåkras närhet uppfattas som ett tydligt manipulativt drag av den nya överhögheten i ambitionen att skapa kontroll över området.

Lars Jönsson och *Torbjörn Brorsson* problematiserar centralortbegreppet och landskapshierarkier utifrån en ingående empirisk genomgång av arkeologiska insatser i och kring den nuvarande byn Oxie, belägen strax utanför Malmö. Detta material jämförs framförallt med närområdet och andra kända tidigmedeltida kungsgårdsorter (s.k. kungalev) i Skåne. I artikeln argumenteras för ett pluralistiskt centralortbegrepp, där Oxie under perioden sen vikingatid och tidig medeltid skall uppfattas som en preurban plats.

Den avslutande texten är skriven av *Anna Lihammer* och behandlar ett ur traditionellt riksbildningsperspektiv perifert område. Hon menar att bygderna i östra Blekinge varit centrala utgångspunkter för allianser mellan olika elitära miljöer. I samband med etablerandet av kungamakt och kristendom blir kontroll av kommunikationslederna allt viktigare. Det förefaller även som att kungamakten sökt allierade utanför de traditionella elitära miljöerna.

Texterna har tillkommit vid olika tidpunkter under projektets gång. Flera av artiklarna har legat färdiga 2001/2002, varför senare resultat och forskning inte har kunnat inarbetas i diskussionen.

Deltagare och tidigare publikationer inom delprojektet

Delprojektet, liksom denna bok, bygger på ett samarbete och nätverk mellan personer med intresse för delprojektets frågeställningar. Samtliga författare har en bred och omfattande kännedom om sydsvensk arkeologi. Anna Lihammer, Joakim Thomasson och Lars Jönsson är alla doktorander i medeltidsarkeologi vid Institutionen för Arkeologi och Antikens historia, Lunds universitet. Maria Lindell har under flera år varit medarbetare i Uppåkrastudiet och deltagit i flera utgrävningar på platsen. Torbjörn Brorsson arbetar på Keramiska forskningslaboratoriet inom Geologiska institutionen vid Lunds universitet. Ansvarig för delprojektet har Mats Anglert varit, som har bedrivit sin forskning inom tjänsten som forskningskoordinator vid Institutionen för arkeologi och antikens historia.

I tidigare volymer av Uppåkrastudier har studier inom delprojektet publicerats. Den första volymen *Centrala platser – Centrala frågor* innehöll en artikel av Joakim Thomasson med titeln ”Dominus terrae Scania. Om den vandrande byn och maktens territorialisering”. I Uppåkrastudier 2 presenterades några aspekter av detektorfynden från medeltid av Mats Anglert och John Huttu. Kyrkan i Uppåkra har även varit föremål för arkeologiska undersökningar under projektet, och resultaten presenterades i Uppåkrastudier 4 av Mats Anglert och Petter Jansson. Anna Lihammer har gjort en studie av landskapet i östra Blekinge, vilken publicerats i Uppåkrastudier 6. En överblick av samtliga volymer ingående i Uppåkrastudier finns i slutet av denna bok.

Lund i november 2003

”TELL ME MORE”

Om karaktären av kulturlagerkonstruktionerna i
Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv

Av Maria Lindell & Joakim Thomasson

<i>Inledning</i>	15
<i>Vad är kulturlager?</i>	15
<i>Fenomenet 'kulturlager' i jämförande perspektiv</i>	17
<i>Kulturlager på järnåldersbosättningar</i>	20
<i>Skillnader och likheter i kulturlager- kompositionerna</i>	24
<i>Uppåkra – topografiska strategier och kulturlagerkompositioner</i>	26
<i>Stratigrafierna i Uppåkra</i>	34
<i>Att försegla det förflutna och förstärka varaktigheten</i>	57
<i>Litteratur</i>	66

Maria Lindell har skrivit texterna om 'gårdshaugar' i Norge, 'byhøjerne' i Thy. 'Stratigrafierna i Uppåkra' har skrivits gemensamt, medan övrig text har skrivits av Joakim Thomasson.

Inledning

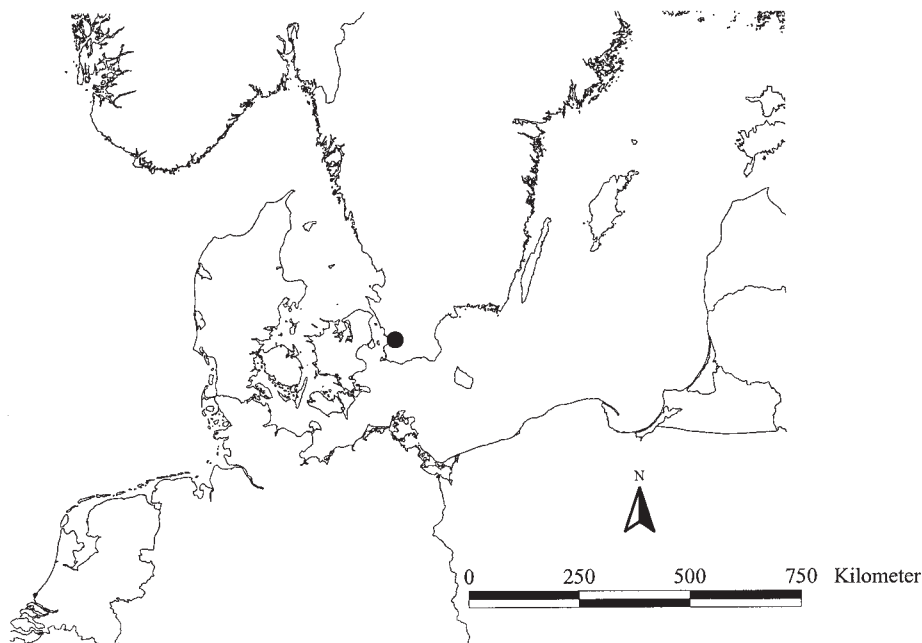
”Boplatsen representerar en fornlämningsstyp av för svenska förhållanden ovanligt slag, emedan den består av ett mäktigt kulturlager av betydande utsträckning” (Vifot 1936, s. 98).

Vifots påstående i hans artikel om Uppåkra från 1936 äger fortfarande giltighet inom järnåldersarkeologin. Trots flera års bitvis intensiv verksamhet är det endast ett fåtal platser som uppvisar betydande kulturlagerkonstruktioner. I Skåne är det egentligen bara Vä-boplatsen som kan mäta sig med Uppåkra i avseende av djupa kulturlager (Stjernquist 1951). Även ur ett skandinaviskt perspektiv förefaller dylika miljöer vara tämligen ovanliga. Följande artikel är ett försök att utifrån kontextuella perspektiv försöka förstå den kulturhistoriska meningen bakom varför människor på vissa platser under vissa tider valde att konstruera kulturlager. De konstruerade kontexternas utgångspunkt och medelpunkt utgörs av järnåldersbosättningen i Uppåkra (se fig. 1).

Vad är kulturlager?

För att kunna svara på frågan varför kulturlager tillförts på olika platser är det först av vikt att definiera och problematisera begreppet ’kulturlager’ i ett allmänarkeologiskt perspektiv. I uppslagsverk definieras begreppet såsom *”en benämning på (jord) lager bildat till följd av mänsklig aktivitet, företrädesvis genom bosättning”* (Nationalencyklopedin 1993, ’kulturlager’). Detta är en definition, som avser ett motsatsförhållande till geologiska lager, och är i vid bemärkelse accepterad inom arkeologin. Men vid en jämförelse med andra begrepp för arkeologiska lämningar, förefaller denna vida definition tämligen tom på kulturhistoriskt innehåll. Exempelvis så finns det tydliga distinktioner mellan olika typer av nedgrävningar, såsom ’stolphål’ och ’gropar’ som är brett accepterade inom ämnet, trots att denna typ av begrepp åtnjuter en högre grad av ’tolkning’. Kulturlager har traditionellt inom skandinavisk arkeologi använts som källa för uppsättningar av föremålstypologier. Exempelvis har kulturlager från svenska medeltidsstäder främst kommit att diskuteras i egenskap av medium för fynd och anläggningar (Larsson & Johansson Hervén 1998, s. 23). Kulturlager har kategoriserats gentemot vartannat. Sålunda har exempelvis kulturlager betraktats som en ’avsatt’ eller ’sedimentär’ bildning (i dagligt tal omnämnda som ’avsatta’ eller ’påförda’) (Järpe m.fl. 1979, s. 35). Anders Andrén har utifrån exempel i danska och norska medeltida städer skilt mellan två olika avsättningstyper; lager som är direkt anknutna till bebyggelsen och, sett i ett vertikalt perspektiv, ’mellanliggande’ lager (Andrén 1986, s. 262). De förstnämnda bestod av lergolv, stensättningar och brandlager, medan de sistnämnda innehöll gödsel, ’kulturgyttja’ och ’svämlager’. Under senmedeltid försvann

Figur 1. Uppåkraboplatsens belägenhet i södra Skandinavien.

i princip de 'mellanliggande' lagren från städerna. Detta relaterar Andrén till förändrade kulturella mönster och administrativa förordningar kopplade till städernas avfallshantering och renhållning, vilket har föranlett många att sätta ett likhetstecken mellan avfallshantering och kulturlagerbildning. Ett något annorlunda förhållningssätt till begreppet avfall har diskuterats av Stig Welinder (1992, s. 22 – 32). Han menar att de lämningar som tagits ur bruk och som återfinns på en övergiven plats kan betraktas såsom avfall. I den meningen är alla arkeologiska lämningar 'avfall', om de inte är kvar i ett användarsammanhang (Larsson & Johansson Hervén 1998, s. 28; Welinder 1992, s. 27).

Problematiken med de ovan återgivna exemplen är att indelningarna snarare bygger på kulturlagernas innehåll än dess funktion. ”*Det har funnits ett gemensamt övergripande betraktelsesätt på kulturlagren som mer eller mindre kulturellt osjälvständiga eller latent, passiva medium för fynd. Deras tillskrivna och framställda värde bestod i att kunna ordna fynden i en linjär tid och betraktelseform*” (Larsson 2000, s. 145).

Den primära betydelsen var inte att fungera som avfallscontainer, detta är sekundärt i sammanhanget, utan kulturlager var i första hand medvetna konstruktioner. Det viktiga att fråga är snarare i vilka syften som lagren tillkom (Beronius Jörpeland 1992, s. 129f), än att relatera dessa till innehåll och/eller avfallshantering. Den övervägande delen av kulturlagerna är konstruktioner

eftersom de lager som tillkommit genom primärdeponering är förhållandevis få. Sett utifrån detta perspektiv kan aldrig ett utjämningslager eller ett fyllnadslager vara tertiärt, det kan inte heller vara re- eller postdeponerat, det är alltid konstruerat efter ett syfte – och det är detta syfte som är det primära – oavsett varifrån massorna kommer.

Således konstitueras ett kulturlager först och främst av att de är konstruktioner. Detta svarar till varför kulturlager bara uppkommer på vissa platser, de avsätts inte naturligt som en följd av aktiviteter i anslutning till en bosättning. Närvaron av kulturlager förutsätter att det funnits ett uttalat syfte med anläggandet. En kulturlagertypologi bör därför först och främst utformas efter syftet bakom konstruktionen, i likhet med att tolka en mindre nedgrävning som 'stolphål' så förefaller det lika självklart att tolka fyllnaden i denna nedgrävning som 'fyllnadslager' eftersom dess primära syfte var just att fylla nedgrävningen. Sett ur dessa perspektiv framstår Uppåkraboplatsen och andra järnåldersboplatser med kulturlager som synnerligen intressanta platser.

Fenomenet 'kulturlager' i jämförande perspektiv

Boplatser med betydande förekomster av kulturlager har i alla tider varit iögonfallande inslag i landskapen. Sätillvida har det funnits/och finns speciella språkliga beteckningar på, eller landskapsklassificeringar av dessa fenomen. I de tidigaste kartorna över Uppåkra, men även allmänt på äldre kartor över byar, förekommer marknamn som 'Svartmylla' (Riddersporre 1996). På Björkö i Mälaren omnämndes Birkas stadsområde på samma sätt 'Svarta Jordan'. I de nordvästra flacka delarna av Jylland omnämns redan tidigt 'Byhøjer' (Kaul 1999) precis som 'Gårdshaugerne' i Nordnorge (Bertelsen 1979). Sett i ett vidare geografisk perspektiv förekommer flera, kanske mer kända, språkliga begreppsbildningar kring kulturlagerplatser. I Mellanöstern förekommer den från början arabiska benämningen 'Tell' eller 'Tall' med betydelsen 'ruin', 'kulle' eller 'hög'. I Ungern används begreppet 'Földvár', i Grekland 'Magola', i Turkiet 'Hüyük' och i Iran 'Tepe' på samma fornlämningskategori. Det finns mycket som skiljer de mer än tio meter höga/tjocka tellerna i Mellanöstern från förekomster av 'svartmylla' på skånska bytomter. Men likväl är de yttringar av samma fenomen som genom språkliga beteckningar har särskilt sig från de andra parametrarna i landskapen.

Den engelske arkeologen John Chapman, som undersökt tellplatser i sydöstra Europa, har försökt att formulera vilka faktorer som har medverkat i skapandet av kulturlagermiljöer (Chapman 1990; 1991). Chapman menar att "*The development of a settlement mound is a temporal process, beginning with a flat site which is consistently reoccupied in such a way as to produce a recognisable accumulation of deposit*" (Chapman 1990, s. 51). Det som konstituerar en 'Tell' är att tre generationer uppfört sina hem på samma plats. Därefter, även om den inte är bebodd, så utgör 'Tellen' ett socialt

landmärke som initialt uttrycker ”...a clearly defined place-value, or nexus of stored meaning in the landscape, as well as a place-value through long-term community participation” (Chapman 1990, s. 52). En ‘Tell’ är på detta sätt en konstant referenspunkt i landskapet – och återspeglar stabilitet i en möjligt föränderlig omvärld – vilket gör den till en parameter i skapandet av social identitet. ”In any descent-based group, where relations with ancestors are critical for social reproduction, tells are a physical and a social expression of continuity with the ancestors, who once lived in the same place” (Chapman 1990, s. 52). Vid eventuella dispyter i sådana samhällen, så hade de som levde på ‘Tellar’ en direkt fysiskt relation till anfäderna. Den fysiska kontinuiteten, uttryckt genom återkommande bosättning på en plats, skall dock inte förväxlas med social kontinuitet. Chapman anför som argument att all bebyggelse på en del bulgariska ‘Tellar’ hade rivits vid ett och samma tillfälle och på en högre nivå ersatts med ny bebyggelse (Chapman 1991, s. 93f). Detta tolkar han som att de nya bosättarna ämnat skapa en konstlad social relation till anfäderna.

Resonemangen kring kulturlagernas betydelse utmynnar dock i en allmän betydelse av att dessa är uttryck för medvetna förhållningssätt gentemot det förflutna. Kulturlagren blir i denna betydelse en ‘social interaktion’ gentemot det förflutna. En annan viktig beståndsdel i Chapmans resonemang är definitionen av tellbegreppet. Genom att använda denna kan flera olika miljöer kopplas samman; det finns en minsta gemensam nämnare mellan Jeriko och Uppåkra – och den består av att konstruktion av ‘kulturlager’ används som förhållningssätt till det förflutna och som intentioner mot framtiden. Därmed inte sagt att detta är den allenarådande förståelsehorisonten eller att det för den skull inte finns variationer i tid och rum.

Förhållandena inom medeltidsarkeologin har berörts ovan, men utifrån delvis annorlunda utgångspunkter. Som tidigare påpekats har kulturlager i någon större omfattning inte betraktats som kulturella uttryck. De undantag som gjorts inom svensk stadsarkeologi behandlade relationerna mellan förändringar av kulturlagervolym samt organisation och mentalitet kring avfallshantering inom städerna (Andrén 1986; Beronius Jörpeland 1992; Larsson 2000, s. 141). Det finns även exempel där kulturlagren betraktats, till skillnad från de tidigare exemplen, som ‘självständiga kunskapsobjekt’, d.v.s. där kulturlagrena utgjorde avsiktligt skapade enheter för avfall (Larsson 2000, s. 142). Till skillnad från Chapmans diskussion kring ‘Tellar’ så ansluter således inte den svenska medeltidsarkeologiska diskussionen kring en återkoppling mellan det som betraktas som specifikt ‘urbant’ och kulturlagermiljöer. I en bemärkelse relateras uppkomsten av kulturlager till ‘tätortsbebyggelse’ i enlighet med den äldre och traditionella och vida definitionen av kulturlager. I en annan bemärkelse finns det en spridd medvetenhet inom den medeltidsarkeologiska forskningsmiljön att större konstruktioner av kulturlager även förekommer i rurala sammanhang. Det har funnits en förväntan att varaktig

bebyggelse per automatik genererar kulturlager varför dessa varken har betraktats som medvetna handlingar eller som rumsligt 'unika'. De iakttagelser som har gjorts har varit inriktade på att diskutera kronologiska variationer av kulturlagrens volym och att dessa ser olika ut på olika platser (Larsson 2000, s. 140ff). Städerna, och i någon bemärkelse även byarna, måste trots allt på samma sätt som 'Tellerna' utgöra konstanta referenspunkter i landskapet och som en parameter i skapandet av social identitet. En medeltida stad är dock vanligtvis en större och betydligt mer komplex boplats än en 'Tell'. De till hela ytan omfattande rivningarna av bebyggelsen och ett därpå uppfört kulturlager för att skapa en ny bosättningsyta, saknas i de flesta fall i medeltida städer. Istället tyder mycket på att de olika typerna av stratigrafiska sekvenser förhåller sig till de enskilda tomterna eller kvarteren i städerna. Detta är trots allt och i likhet med 'Tellerna' ett sätt att förhålla sig till det förflutna, men med andra incitament och metoder i förhållande till det feodala samhällets sociala strukturer. Eftersom kulturlager endast finns i en mindre andel byar och mestadels i städer torde åtminstone en del av den urbana identiteten bestå av de sociala handlingar som det innebär att konstruera kulturlager.

Det förekommer även kulturlager som tillförts på platser utan vare sig en tätortsbebyggelse eller ett tätbefolkat landskap. I Nordnorge förekommer s.k. 'Gårdshaugar' (Bertelsen 1979; Lund 1961; Stamsö Munch 1966). Typiskt för de norska 'Gårdshaugene' är att de förekommer i de yttre kustområdena, i fångst- och fiskesamhällen som exempelvis de i Yttre Vesterålen, på Lofoten och ner till Sanda, Træna. Längs med kustbandet i Nordland-Troms är hundratals högar belägna. De största högarna kan vara upptill 150–200 meter i diameter och 6–8 meter höga, men den genomsnittliga storleken uppgår till 50 x 60 meter i diameter och 2–4 meter över den ursprungliga markytan. Lämningarna, som av Stamsö Munch (1966) beskrivs som 'avfallshögar', rymmer flera anläggningshorisonter och däremellan liggande utjämningslager, huvudsakligen bestående av tjocka gödsellager. Flera av gårdshaugarna har en lång bebyggelsekontinuitet med början under yngre järnålder och med fortsättning in under medeltiden. På högarnas topp ligger ofta bebyggelse än idag.

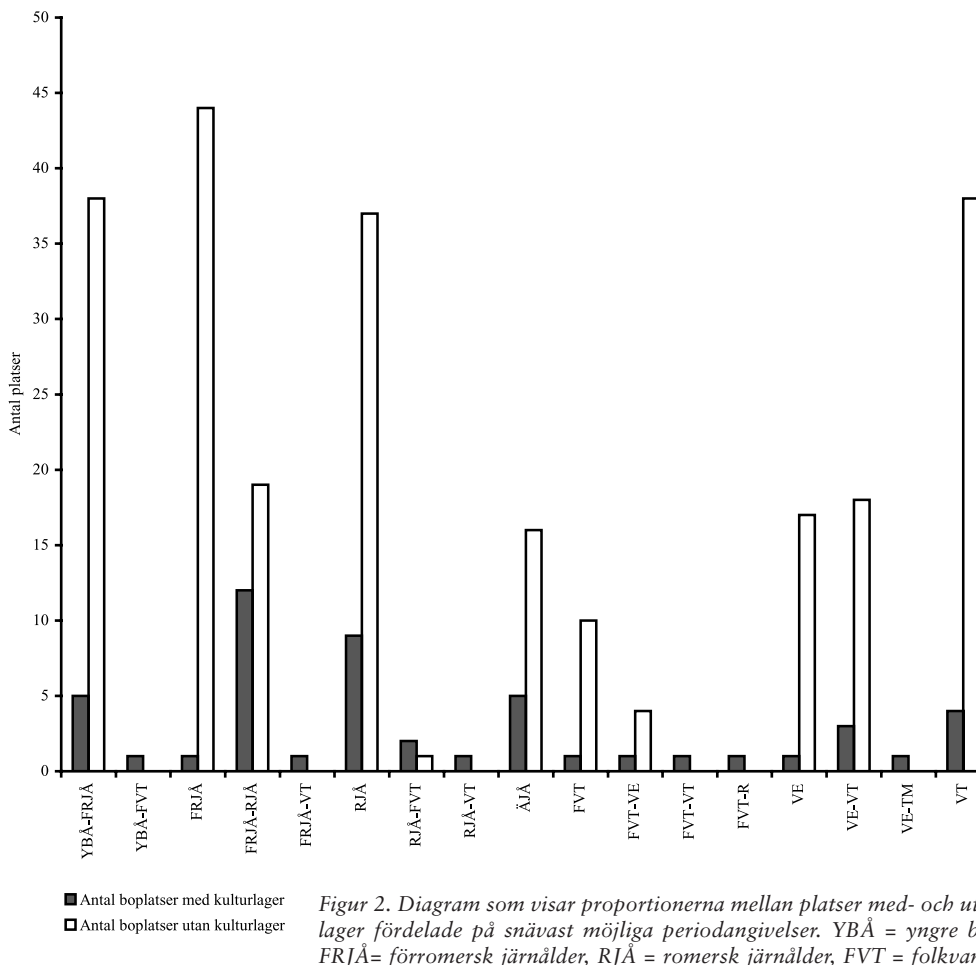
Bosättningshögarna kan liknas vid 'Tellerna' i sin tillblivelse, och framträder i likhet med dessa som monument i landskapet. Under vilka förutsättningar har då kulturlagertillkomsten skett? Då husen har övergivits synes byggnadslämningarna såväl som redskap, husgeråd etc. ha lämnats kvar under raseringslagerna, som tillsammans med påförda jordmassor jämnats ut för att skapa en ny bebyggelseyta. Gårdarna och de underliggande bosättningshorisonterna kan med utgångspunkt i detta ses som ett uttryck för en identitetsskapande markering i landskapet. Detta må vara ett bakomliggande skäl till kulturlagrens tillblivelse. Vid de tämligen få undersökningar som omfattat 'Gårdshauger' har tillkomsten av den tämligen oregelbundna kulturlagertillväxten kopplats till

avfallshantering. De förutsättningar utifrån vilka lagerna har skapats, kan påstås vara förenliga med de i nordiska medeltidsstäder (se André 1986). Skiftningar i sättet att hantera avfall och renhållning speglar omdaningar i det kulturellt och administrativt ordnade 'urbana' systemet. Liksom de 'mellanliggande' lagerna försvann under senmedeltid i städerna, kan gödsellagerna ses upphöra från 'Gårdshaugarna' under senmedeltiden. Förändringarna har sammankopplats med det lokala samhällets driftsformer och ekonomiska struktur samt de mer allmänna konjunktursvängningarna.

Kulturlager på järnåldersbosättningar

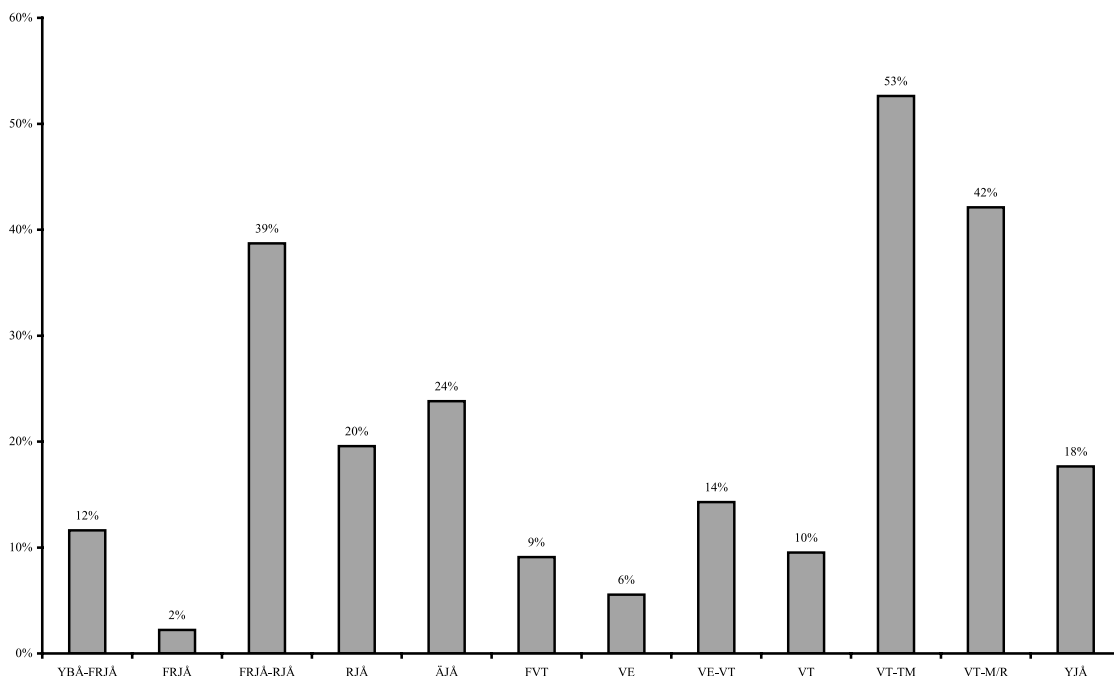
Vid arkeologiska undersökningar av järnåldersbosättningar används 'kulturlager' som en beteckning på jordlager skapade genom mänskliga aktiviteter – i motsats till geologiska dito. Vid samtliga tillfällen har det dock gjorts distinktioner mellan 'fyllnadslager' och 'ploglager' å ena sidan samt 'kulturlager' å den andra sidan. Givetvis urskiljs även 'golvlager', vilket blir speciellt märkbart i redogörelserna om grophusen. Trots dessa vida definitioner av kulturlager, och med undantag av 'fyllnadslager', så förekommer fenomenet endast på 73 järnåldersbosättningar inom Riksantikvarieämbetets, LUHM:s och Regionmuseets respektive arbetsområden. Sammanlagt har 347 järnåldersbosättningar i Skåne undersökts av dessa institutioner (Tegnér, i tryck; Jacobsson 2000), vilket innebär att kulturlager påträffats på cirka 20 % eller en femtedel av bosättningarna (se fig. 2). Av platserna med kulturlager karakteriseras 22 stycken som kulturlagerrester. Dessutom återfinns 21 inom medeltida bytomter samt på ytterligare fyra platser inom det som senare skulle komma att bli städer.

Det har varit förenat med en del problem att datera platserna närmare. Det framgår inte alltid vid databasregistreringarna huruvida det förekommit ett kontinuerligt tillförande av kulturlager under hela boplatsens existensperiod. Problemet blir således störst på de platser där det finns kronologiskt omfattande bebyggelse. Därför har samtliga platser fördelats utifrån tillhörighet till kulturhistoriska perioder. I de fall där dateringar har angivits till övergångsskeden, de mest frekvent förekommande har varit övergångarna mellan förromersk järnålder – romersk järnålder samt vikingatid – tidig medeltid, har detta angivits som periodbeteckning. Platser där bebyggelsen har kontinuitet som överskrider två kulturhistoriska perioder har exkluderats från beräkningsunderlaget eftersom de kronologiska ramarna är för vida. Dessa platser omfattas av Vä 53:14 (YBÅ –FVT), Uppåkra (FRJÅ – R), Ystad kv. Tankbåten (FVT – VT), Löddeköpinge bytomt (FVT – R) samt Fjälkinge 9:20 (VE – TM). Likaledes har lokaler med begränsade bebyggelsenedslag och vidare dateringsangivelser än äldre respektive yngre järnålder åsidosatts. Lokaler där två faser av bebyggelsenedslag var åtskiljda med minst en kulturhistorisk period har räknats som två platser. Dessa utgjordes av Simrishamns stadsområde (RJÅ, VT – TM) och Vä 27:17 (RJÅ – FVT, VT –M).

Figur 2. Diagram som visar proportionerna mellan platser med- och utan kulturlager fördelade på snävast möjliga periodangivelser. YBÅ = yngre bronsålder, FRJÅ = förromersk järnålder, RJÅ = romersk järnålder, FVT = folkvandringstid, VE = vendeltid, VT = vikingatid, TM = tidig medeltid, M = medeltid, R = renässans/tidig modern tid, ÅJÅ = äldre järnålder och YJÅ = yngre järnålder. Data från Jacobsson 2000 & Tegnér i tryck.

Den kronologiska fördelningen av boplatser med kulturlager uppvisar att de i princip förekommer under två epoker (se fig. 3). Beräkningarna har gjorts utifrån kulturlagerlokalernas andel av det totala antalet undersökta platser från respektive period. Under perioden mellan övergången förromersk järnålder och romersk järnålder har 'kulturlager' anlagts på 39 respektive 20 % av samtliga boplatser. Under folkvandringstid förekommer 'kulturlager' på ca 9 % av lokalerna, under vendeltid på ca 6 %, under övergången mellan vendeltid och vikingatid på 14 % samt under vikingatid på 10 % av boplatserna. Först vid övergången mellan vikingatid och tidig medeltid/medeltid ökar andelen (53 respektive 42 %) och överträffar siffrorna från perioden förromersk – romersk järnålder.

Figur 3. Andelen boplatser inom Riksantikvarieämbetet UV Syds, Regionmuseet i Skåne och LUHM:s respektive verksamhetsområden i Skåne med 'kulturlager' fördelat över tid. Källor Jacobsson 2000 & Tegnér i tryck.

Olika kulturlagermiljöer bland järnåldersboplatserna

Från att i tidigare stycken ha fäst betydelsen kring frekvens- och förekomst av 'kulturlager', skall fokus nu förflyttas till hur dessa beskrivs inom forskningen. Av naturliga skäl har det varit en omöjlighet att gå igenom varje enskild rapport eller för den skull varje artikel kring järnåldersbosättningar med 'kulturlager'. Likaså har Uppåkraboplatsen undantagits denna redogörelse eftersom den behandlas mer utförligt i det följande. En svårighet har även varit att finna relevant litteratur som behandlar och problematiserar 'kulturlager' som fenomen inom järnåldersforskningen. Istället har artiklar kring ett antal mer eller mindre kända järnålderslokaler med kulturlager utvalts för att illustrera hur det har resonerats kring fenomenet.

På Bornholm pågår sedan ett antal år ett projekt som går ut på att få en överblick kring boplatser med bevarade kulturlager, dess storlek och bevarandegrad (Watt 1998, s. 206ff). Sammanlagt har 58 platser lokaliserats, vilka i likhet med skånska förhållanden, endast utgör en mindre del av det

totala antalet järnåldersboplatser. Margerethe Watt bedömer att tjocka kulturlager tillkommit som en följd av att bebyggelsen varit stationär under långa tidsperioder med en därpå följande kontinuerlig anhopning av byggnadsrester och avfall (Watt 1991, s. 101). Detta skulle innebära att bebyggelsen, trots att boplatsytorna i förekommande fall varit tämligen omfattande, har varit tätortslignande. Vidare, menar hon, att en annan möjlighet kan ha varit att byggnaderna varit uppförda med torrväggar, vilka efter destruktions skulle avsätta tjocka jordlager. Vad gäller dokumentationen av kulturlagermiljöerna beskrivs de som 'komplicerade' och som 'kompakta'. Vid en redogörelse av förhållandena på Agerbygård i Østerlars socken anges att nedgrävningar var svåra att se p.g.a. att färgskiftningarna i 'kulturlagret' var näst intill obefintliga (Watt 1998, s. 209ff). På grundval av sektionsdokumentationen kunde fyra huvudsakliga bebyggelsefaser med åtta 'händelsefaser' konstateras. Kulturlagren bedöms således som passiva resultat av avfallshantering eller som i fallet med två av bebyggelsefaserna på Agerbygård, som resultat av bränder. Trots detta går det att utifrån de publicerade sektionsritningarna att upprätta någon typ av stratigrafisk sekvens. I princip består denna, räknat från undergrunden, av nedgrävningar, tunna kol, sot och lerlinser – fyllnadslager – utjämningslager – nya nedgrävningar o.s.v.

Vid undersökningar i och intill Väs gamla stadsområde påträffades vid slutet av 1940-talet ett större bosättningsområde från perioden romersk järnålder till medeltid (Stjernquist 1951; Thun & Anglert 1984). Vid undersökningarna framkom bl.a. kulturlager som var 0,2–1,1 meter tjocka. I den inledande publikationen berörs kulturlagren ingående utifrån såväl morfologi som tolkningar av funktion (Stjernquist 1951, s. 26ff). En del av lagren används även som aktiva beståndsdelar i samma bemärkelse som exempelvis 'gropar' och 'stolphål'. Andra beskrivs vara av 'homogen struktur' och anges ingen vidare tolkning. Utifrån de påträffade byggnadslämningarna beskrivs även en typ av stratigrafisk sekvens, som dels hade till syfte att datera byggnadsresterna, dels att funktionsbestämma i konstruktionerna ingående element. På de publicerade planerna redovisas dock ett konglomerat av olika konstruktioner med innehållande konstruktionselement från olika nivåer. Mellan dessa uppträder tomma ytor, som utifrån sektionsritningarna att döma, bör ha bestått av olika typer av ytomfattande 0,2–0,5 meter tjocka lager. Dessa har av allt att döma överlagrat och/eller underlagrat några av konstruktionerna. Sålunda framträder samma typ av handlingar i den stratigrafiska sekvensen som kunde konstateras från Bornholm.

I nordvästra Jylland i amterna Thy, Mors och Himmerland förekommer telliknande bosättningshögar, s.k. 'byhøjer' (Kaul 1999; Voss & Andersen 1963). Dessa består av tjocka upp till två meter höga konstruktioner av bosättningslämningar i form av stensättningar och golvlager samt mellanliggande 'kulturlager'. Oftast representerar lämningarna en mer eller mindre kontinuerlig bebyggelse från förromersk järnålder till folkvandringstid.

De mellanliggande kulturlagererna förklaras såsom ”*When a house was demolished, the soil like remains of the 1-m thick walls were levelled on the very site, before a new house was erected, thus creating a 10 – 20 cm thick layer sealing the floor of the former building*” (Kaul 1999, s. 54). Vid undersökningar av en ’byhøj’ i Vestervig i Thy påträffades sammanlagt åtta olika faser i den cirka två meter tjocka boplatshögen. Återigen finns samma typ av kulturlagerkonstruktion med bebyggelselämningar och däremellan liggande tjocka kulturlager.

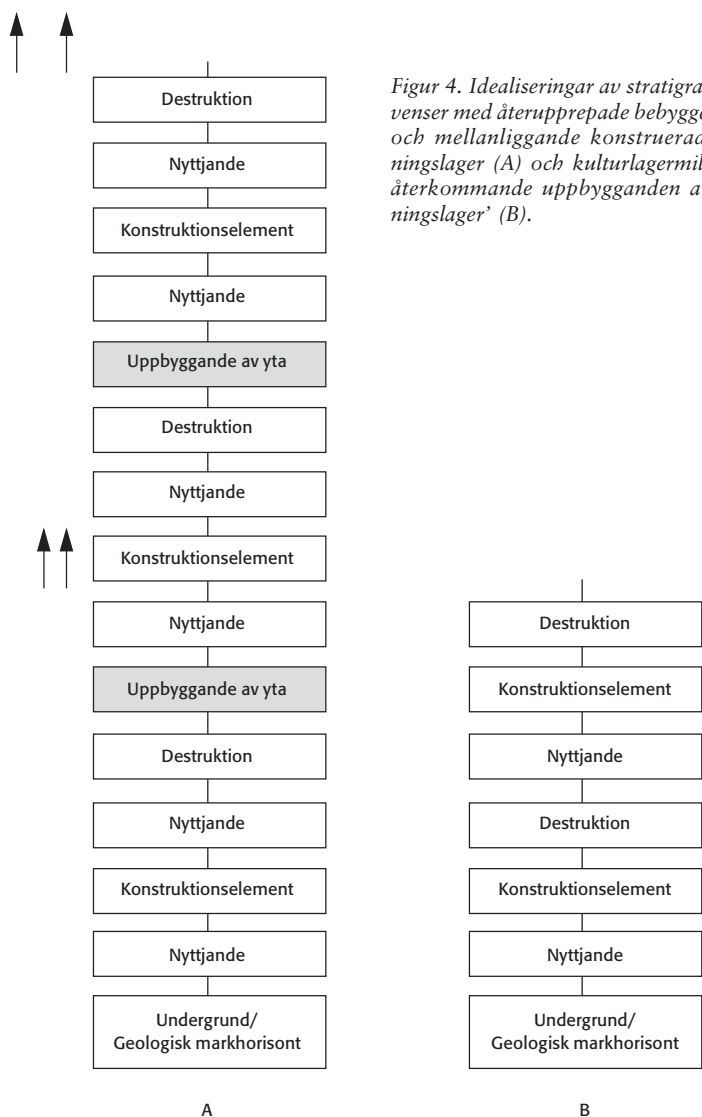
Andra platser med liknande stratigrafiska sekvenser har påträffats vid undersökningar i kvarteret Tankbåten vid Ystad (Strömberg 1981). Här används begreppet ’kulturlager’ i enlighet med motsatsförhållandet till geologiska lager. Utifrån sektions- och planritningar framgår dock tendenser till att den stratigrafiska sekvensen varit likartad med såväl Vä som Bornholmsboplatserna. Direkt i undergrunden påträffades nedgrävningar, som i sin tur var täckta av tjocka ytomfattande kulturlager, följda av en nivå med nya nedgrävningar o.s.v. Samma rotationer eller rytmer mellan olika handlingar i stratigrafiska sekvenser har i Skåne påträffats i de södra delarna av Löddeköpinge bytomt (Söderberg 2000, s. 60ff), i Skytsie Hage på Falsterbonäset (Ersgård 1980), i Hötofta (Stjernquist 1998) m.fl. I Danmark har liknande stratigrafiska sekvenser framkommit vid undersökningar i Dankirke (Jarl Hansen 1989) och Lundeborg (Thomsen 1993).

Vid undersökningar i det medeltida Trelleborg har det vid ett flertal tillfällen påträffats kulturlagerområden (Jacobsson 1999, s. 49, 60f, 142f). Dels påträffades ett fossilt ploglager i de nordvästra utkanterna av den medeltida staden, dels har kulturpåverkade humösa sandlager framkommit vid ett flertal undersökningar. De senare var till största delen belägna på en strandvall mellan Östersjön och en lagun. De innehöll ingen synbar stratigrafi, utan beskrivs som ’omtrampade’. På strandvallen fanns även tunna växthorisonter och flygsandslager. Sammantaget ger detta en tämligen annorlunda stratigrafisk sekvens i jämförelse med de ovan nämnda platserna. Det förefaller inte ha funnits någon återkommande lagerkonstruktion som resulterat i avskiljbara enheter. Snarare förefaller det som om lagerna har konstruerats genom återkommande handlingar som i den porösa sandiga undergrunden har skapat ett övre kulturpåverkat skikt gentemot strandvallen. Däremot täcks detta skikt av medeltida kulturlager, konstruerade i sekvenser liknande dem i exempelvis Vä och Hötofta. ’Trelleborgstypen’ av kulturlager har bl.a. påträffats i Ystad, Simrishamn, Skanör och Falsterbo (Jacobsson 2000).

Skillnader och likheter i kulturlagerkompositionerna

I de olika järnåldersmiljöerna som redovisats ovan framgår att det på boplatser med kulturlager funnits två olika uppsättningar av objektifierade handlingar i stratigrafiska sekvenser.

Den ena, som bl.a. återfanns i Trelleborg, bestod av kulturlager som skapats genom att ytaktiviteter påverkat undergrunden genom tillskott av fyndmaterial, avfall och andra 'kulturprodukter'. Troligen bör även platser med benämning av 'kulturlagerrest' i databaserna ha varit av denna typ. Dessa kulturlager är inte uppbyggda av ditförda jordmassor, även om de bör betraktas som konstruktioner eftersom de har skapats genom återkommande objektifierade handlingar (fig. 4:B).

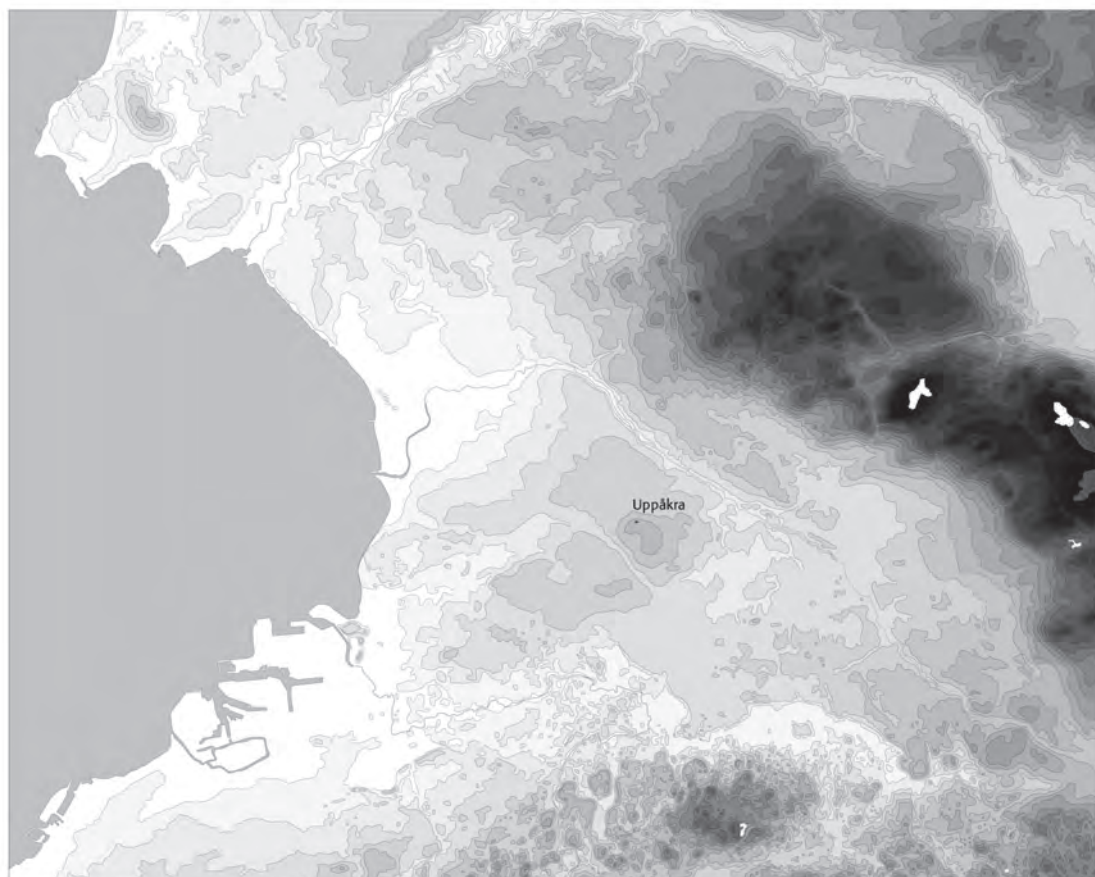
Figur 4. Idealiseringar av stratigrafiska sekvenser med återupprepade bebyggelsenivåer och mellanliggande konstruerade utjämningslager (A) och kulturlagermiljöer utan återkommande uppbygganden av 'utjämningslager' (B).

Den andra typen bestod däremot av återkommande uppsättningar av händelserna nedgrävningar/aktivitets- och konstruktionslager samt utjämningslager (mellanliggande ytomfattande stratigrafiska enheter). Nedgrävningarna samt aktivitets- och konstruktionslagerna i de stratigrafiska sekvenserna utgör spår av själva bebyggelsen, d.v.s. olika typer av konstruktionselement. Utjämningslagerna, mellan de olika nivåerna av enheter som representerar någon typ av konstruktionselement, bör i detta sammanhang tolkas som uppbyggande av ytor för nya aktiviteter (fig. 4:A). Själva kontaktytan mellan de uppbyggda ytorna och de olika konstruktionselementen representerar det faktiska 'nyttjandet' av det undersökta 'rummet' och den kronologiska varaktigheten. Kontaktytorna kan både föregå och följa på uppförande av olika konstruktionselement, vilket innebär att dessa är de "*främsta arkeologiskt tolkningsbara spåren efter 'aktivitet' på platsen*" (Larsson 2000, s. 101). Denna uppsättning av objektifierade handlingar i stratigrafiska sekvenser har påträffats på platser som 'Sorte Muld', Vä, Uppåkra, Hötöfta o.s.v., men finns även företrädd i medeltida urbana miljöer, på Nordnorges gårdshögar, på Thys byhögar och på 'Tellerna' i sydöstra Europa.

Uppåkra – topografiska strategier och kulturlagerkompositioner

Uppåkraboplatsen ligger idag på en svagt östvästligt orienterad höjdrygg belägen mitt på det som brukar benämnas 'Lundaslätten'. Vid klart väder är sikten utöver denna slätt milsvid. I söder framträder Malmö stad och dess backlandskap. I väster skimtar Öresundskusten och Lomma, ibland framträder även Köpenhamns s.k. 'skyline'. Sikten mot norr domineras av den östvästligt orienterade Romeleåsen. I den västra delen höjer sig tornen på Lunds domkyrka, i öster återfinns Dalby kloster. Längs med åsens södra fot rinner Höje å, namngiven efter den höga bro över ån som fanns längs med vägen mellan Lund och Uppåkra. Längs med ån finns i sin tur resterna av det som en gång varit byar, numera utskiftade till oigenkännlighet. Uppåkras kyrka står på landskapsavsnittets högsta punkt, ca 35 meter över havet (se fig. 5).

I sitt landskapssammanhang framstår således Uppåkra som ett 'socialt landmärke' eller som en 'konstant referenspunkt'. Den återkommande bebyggelsen har också haft varaktighet i mer än tre generationer vilket definitionsmässigt kvalificerar platsen som en 'Tell'. Precis som på många andra platser har ett ursprungligt krönläge använts vid etablerandet av betydelsefulla monument. Men för att utröna hur Uppåkrabosättningen förhåller sig till 'Lundaslätten' och vilka utgångspunkter som fanns vid anläggandet behövs ytterligare studier av mikrotopografien, såväl som den framträder idag som hur den ursprungligen såg ut.

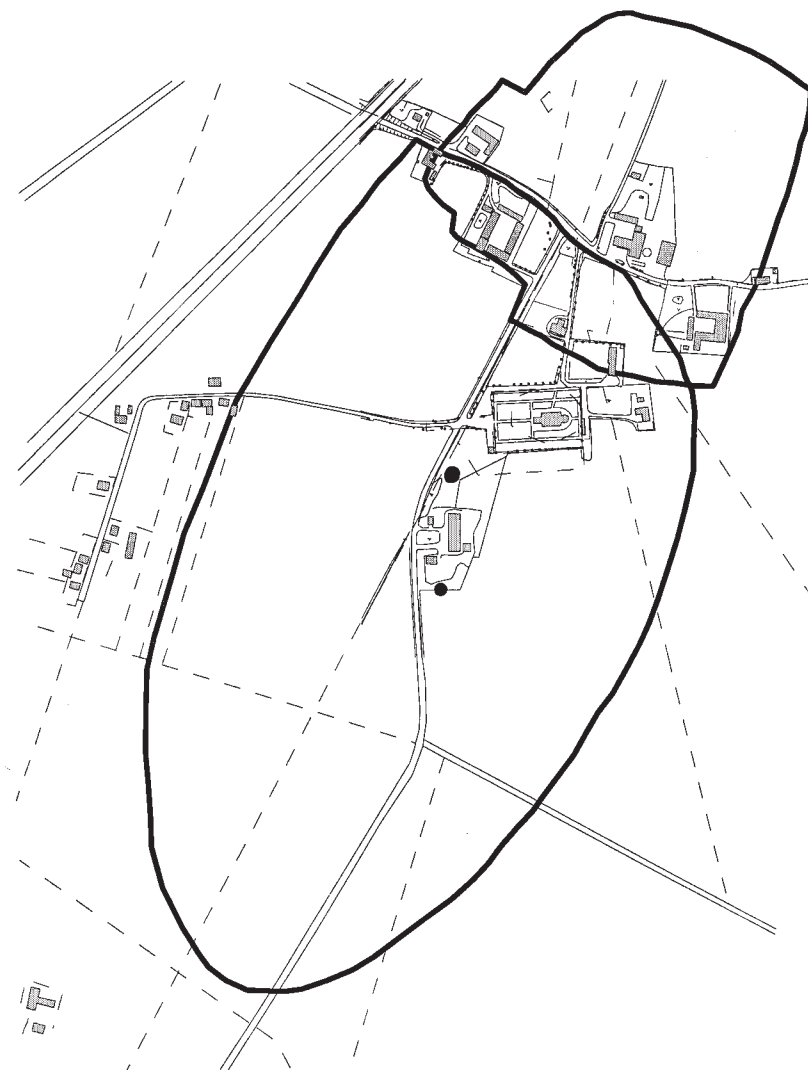

Figur 5. Topografisk karta över 'Lundaslätten' (Från Larsson 1998, fig. 2).

Uppåkraboplatsens topografi

År 1996 inleddes en systematisk metalldetektorundersökning av boplatsen i Uppåkra. Samtliga fynd mättes in med totalstation varav flertalet även försågs med nivåangivelser (meter över havet). Dessutom har totalstation även använts vid såväl arkeologiska undersökningar som borrhningar efter kulturlager. Totalt har detta renderat i 4208 inmätta punkter som kan tjäna som underlag till skapande av en mikrotopografi av boplatsen såsom den framträder idag.

Det skall också framhållas att punkterna inte är inmätta i syfte att skapa en terrängmodell, vilket gör att det finns vissa brister i materialet. För att

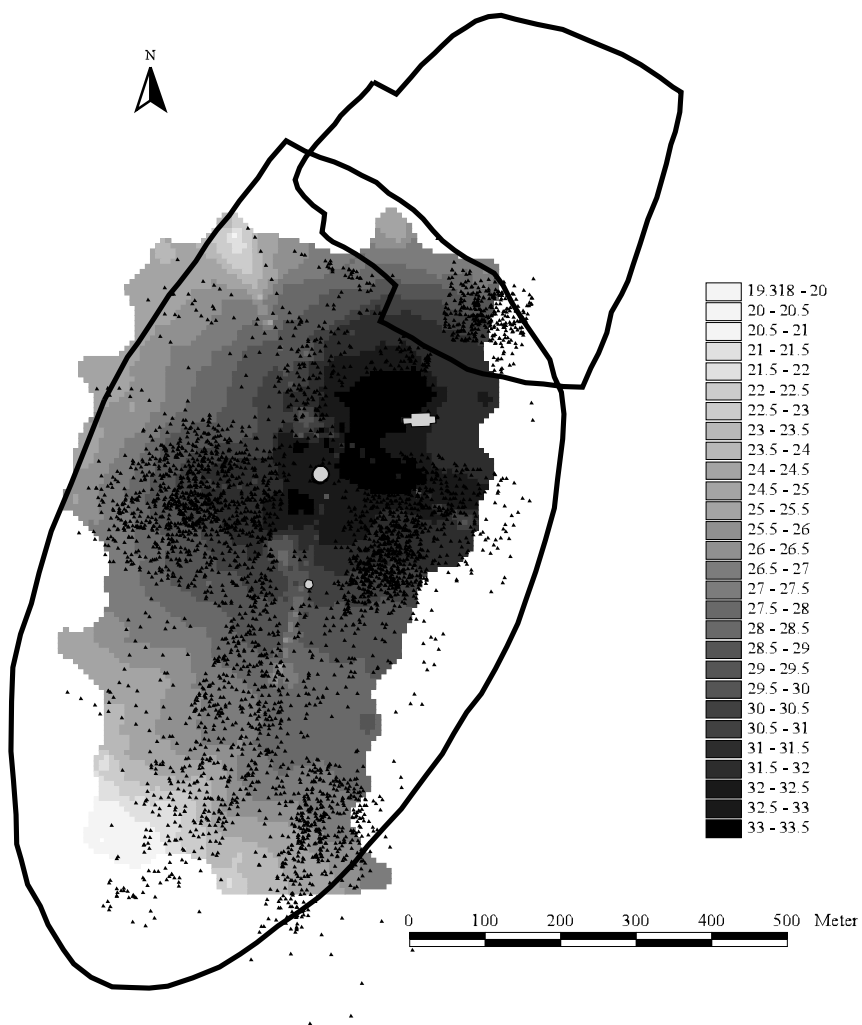
Figur 6. Uppåkraboplatsens belägenhet på det ekonomiska kartbladet (Tottarp 2C 4g). Skala 1:10 000. De markerade ytorna utgör fornlämningsområdena. Den centrala- och södra markeringen utgör järnåldersboplatsens utbredning medan den norra markerar bytomten Stora Uppåkra. De båda befintliga gravhögarna är svartmarkerade.

kunna skapa terrängmodeller med höga krav på detaljeringsgrad och representativitet, bör systematiska inmätningar göras efter i förhand definierade områden och frekvenser. Viktiga inslag är även att okulärt iakttagna terrängobjekt ägnas speciell uppmärksamhet. I detta fall har de olika inmätningarna inte gjorts konsekvent. De har dels gjorts vid olika tillfällen vilket har inneburit att åkrarna både kan ha varit nyplöjda och harvade. Dels har inmätningar även gjorts på skilda markslag. En annan parameter är att fynden som tillvaratogs och mättes in vid metalldetekteringen påträffades i ploggångens/matjordens översta två decimetrar (Paulsson 1999). Detta innebär sammantaget att det kan finnas en differens mellan de olika inmätningarna som inte medger detaljerade återgivningar av topografin. Mot bakgrund av dessa faktorer har det i föreliggande arbete valts att inte medge ekvidistanser som understiger 0,5 meter.

Den huvudsakliga mängden av inmätta punkter är belägna i de centrala delarna av fornlämningsområdet (se fig. 7). Koncentrationer finns även i de sydöstra och nordvästra delarna av området. Minst inmätta punkter finns i de nordvästra, västra och delar av de östra områdena. Detta har medgivit ett oregelbundet analysområde på ca 100 (n-s) x 600 (ö-v) meter. Den topografiska kartan har skapats i programmet ESRI Arc View 3.2 genom extensionen 'Spatial Analyst'.

Nivåkartan (fig. 7) visar att kyrkan står på bosättningens högsta punkt, men även att de kända gravhögarna återfinns på bosättningens högsta partier. Fornlämningsområdets centrala- och nordöstra delar är belägna på nivåerna högre än 30 meter över havet. De högre nivåerna verkar utgöra den västra delen av en östvästligt orienterad höjdrygg. Något mer än hälften av bosättningen finns dock på områden som ligger lägre än 30 meter över havet, vilka således är belägna i nordväst och i söder. De allra lägsta partierna ligger i de sydöstra delarna och som ansluter till en sydöst – nordvästligt orienterad bäck med intilliggande våtmarksområde (Larsson 1998, fig. 4).

Det konglomerat av aktiviteter och tid som finns lagrat i bilden av Uppåkraboplatsen såsom den framträder idag kan på ett flertal sätt jämföras med nivåkartan. En aspekt kan vara att påvisa hur olika aktiviteter har relaterats till topografiska förhållanden. Även om bosättningsområdet sett till hela sin existensperiod kan betraktas som en sammanhållen boplats, återspeglad genom fornlämnings begränsningar, så kan denna över tid ha bestått av en eller flera parallella och tudelade bosättningar. Utifrån fältinsatserna bestående av kulturlagerborrningar och metalldetektorundersökningar kan ytan hypotetiskt delas in i olika delområden. Koncentrationer av ädelmetallfynd påträffade vid detektering sammanfaller på fyra alternativt fem platser med områden där kulturlagerdjupet överstiger två meter (Larsson 1998, s. 103, fig. 5), vilka kan tolkas som utslag av sådana tudelningar av boplatsen. I en av dessa, kring kyrkan och de båda gravhögarna, återfinns samtliga gravar, gravindikationer och en plats med depositioner av

Figur 7. Nivåkarta över Uppåkraboplatsen. De svarta triangelarna motsvarar inmätta nivåer. Skala 1:10 000. Ekvidistansen mellan de olika fälten är 0,5 m. De båda fornlämningsområdena är markerad av svart linje. Kyrkan och de båda befintliga gravhögarna är gråskrafferade.

spjutspetsar. Alla dessa aktiviteter har ägt rum på boplatsens högsta partier. Det finns med andra ord tecken på en social- och funktionell tudelning inom Uppåkraboplatsen (för andra exempel se André 1998a), där topografin med all sannolikhet utnyttjats som ett aktivt socialt medium.

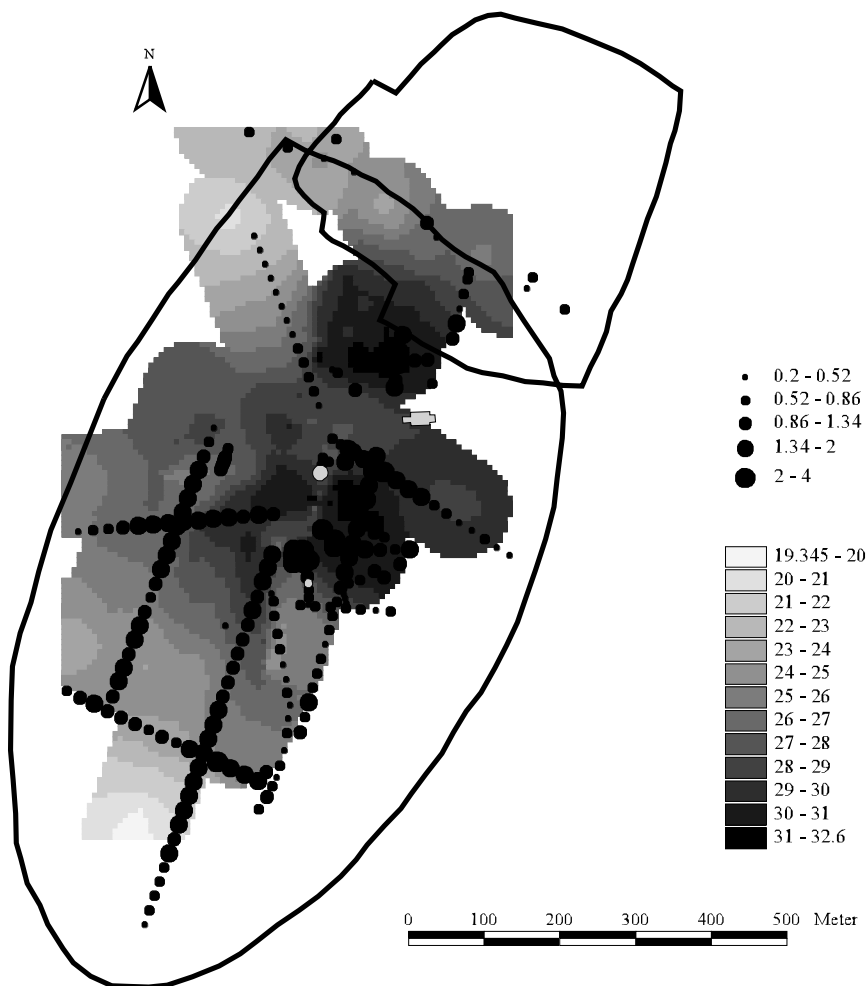
Utifrån boplatsens rumsliga utbredning framgår att den har haft en tydlig norrsydlig utsträckning utmed den förmodade äldre väg som förband Trelleborg/Malmöområdet med Lund. De fyra till fem olika bosättningskoncentrationernas fördelning på nivåkartan kan dock på flera sätt komplettera denna bild. Den sedan tidigare nämnda koncentrationen med grav- och bosättningsaktiviteter på de högsta partierna omgärdas framförallt i söder och väster av de övriga agglomerationerna. I de norra delarna är situationen fortfarande oklar. Möjligen kan anhopningarna av metallfynd direkt norr om den nuvarande kyrkogården förklaras av att detta varit platserna för medeltida gårdslägen, eller att den utgör utkanterna av bosättningskoncentrationen runt kyrkan. Hursomhelst, såsom bosättningskoncentrationerna har fördelats på nivåkartan så förefaller dessa vända sig mot ett större landskapsavsnitt i sydväst och väst. Sett från dessa väderstreck har boplatsen i sin helhet varit terrasserad. På de lägre belägna partierna, men för en betraktare söder och väster om boplatsen ändå på en förhöjd position i landskapet, ligger de olika delbosättningarna. Dessa fördelar sig i sin tur runt de högst belägna partierna med både boplats- och gravaktiviteterna. Det är också mot väster och sydväst som sikten över det kringliggande landskapet är som bäst från Uppåkra.

Topografin i Uppåkra vid vår tideräknings början

Det som närmast ovan har diskuterats är topografin såsom den har formats under närmare tvåtusen års inflytande av och manipulerande genom mänsklig verksamhet. Situationen kan idag med andra ord beskrivas som ett resultat av de två årtusendenas ständiga tillförande och bortforslande av jordmassor. Detta syns inte minst i konstruktionen av upp till tre meter djupa kulturlager, som på betydande sätt kan ha använts för att manipulera topografin. Frågan som måste ställas är således hur den 'ursprungliga' topografin såg ut?

Det material som står till förfogande utgörs av inmätta nivåer av undergrunden från borrhningar efter kulturlager (Larsson 1998, s. 100ff) och arkeologiska undersökningar. Det samlade materialet utgörs av 225 inmätta punkter och dessa har analyserats enligt samma principer som vid upprättandet av nivåkartan över topografin idag (se ovan). Inom detta område finns det bästa underlaget i området kring kyrkan och de båda befintliga gravhögar. Sämst representativitet har den upprättade kartan i den sydöstra delen av det analyserade området. Det finns även andra mer principiella källkritiska aspekter till framtagandet av en modell över den 'ursprungliga' topografin. Underlaget till kartan baseras främst på borrhprofiler och mindre provschakt.

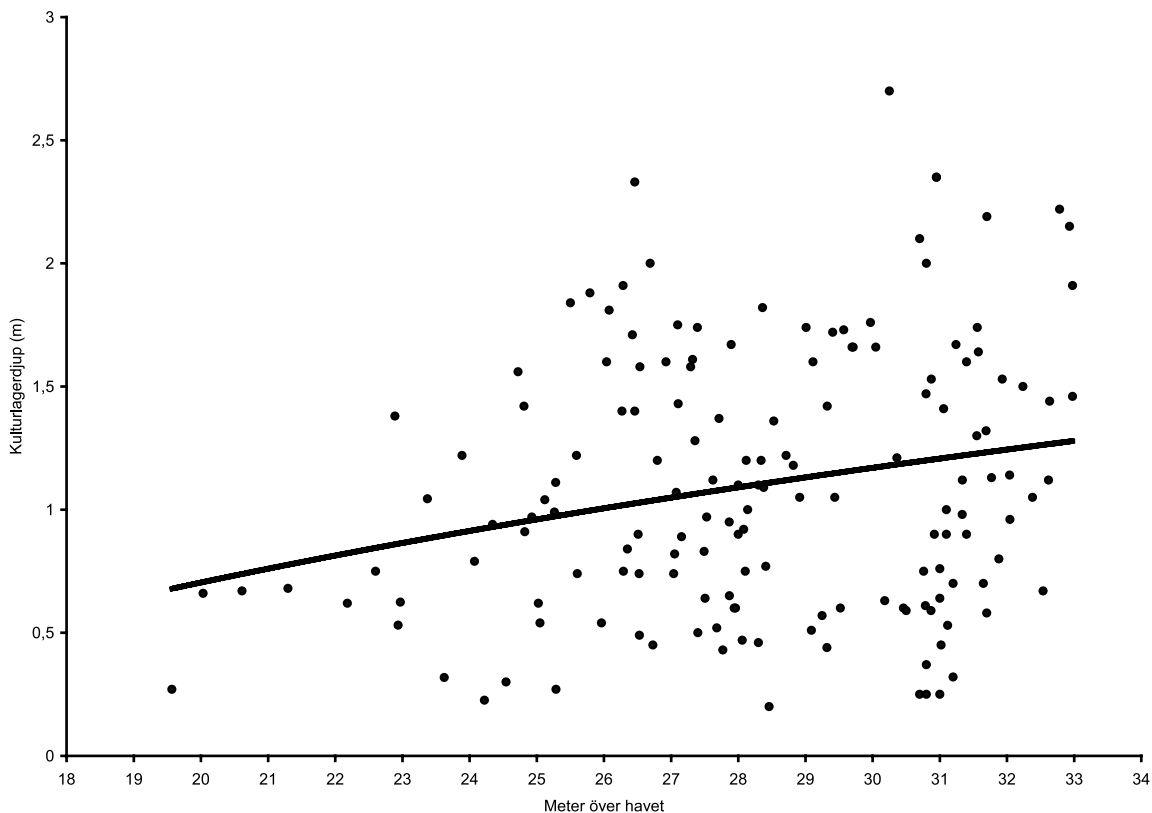

Figur 8. Nivåkarta visande de topografiska förhållandena för konstruktionerna av kulturlager. Skala 1:10 000. Prickarna anger mätpunkter och uppmätta kulturlagerdjup. Ekvidistansen mellan de olika fälten är 1 m. De båda fornlämningsområdena är markerad av svart linje. Kyrkan och de båda befintliga gravhögarna är gråskrafferade.

Därmed har inte eventuella bortschaktningar av delar av undergrunden kunnat upptäckas, likaledes kan värdena ha kommit från botten av olika former av mer eller mindre djupa nedgrävningar. Mot bakgrund av dessa faktorer har kartan framtagits med en mista ekvidistans motsvarande en meter.

Nivåkartan (se fig. 8) visar en delvis annorlunda bild gentemot hur de topografiska förhållandena framstår idag. Den markanta förhöjningen kring kyrkan och de båda gravhögarna som finns idag var inte lika markant vid

anläggandet av Uppåkraboplatsen. Förhöjningen i dessa delar framstår snarare som flack i dess västra delar. Däremot finns det bättre belägg för den nordsydligt orienterade höjdrygg som varit belägen i ett stråk från kyrkan i norr till de centrala och södra delarna av boplatsen. Redan vid 1930-talets undersökning uppmärksammades denna höjdrygg. Vifot menade att det funnits en 'åsrygg' mellan de båda befintliga gravhögarna vilken uppmärksammats genom en mindre omfattande kulturlagertjocklek (Vifot 1936). Detta är en bild som även bekräftats i samband med undersökningarna invid den norra gravhögen 1996 (se vidare nedan). Det intressanta är att höjdryggen i likhet med boplatsen i övrigt varit orienterad längs med den tilltänkta förhistoriska vägsträckning som löpt från nordvästra delarna av Skåne till Trelleborg via Uppåkra (Stjernquist 1996; Larsson 1998, fig. 2, s. 108). Likaledes framträder två höjdlägen strax norr om kyrkan och öster om de båda befintliga gravhögarna.

Figur 9. Diagram över kulturlagerdjup och belägenhet i meter över havet. Diagrammet visar en generell korrelation mellan djupa kulturlager och högt belägna partier.

Kulturlagertjocklek och topografi

Utifrån tolkningen av 'ursprungstopografin' i Uppåkra vid tiden för bosättningens etablering så har konstruktionen av kulturlager på flera sätt förändrat boplatsens topografiska utformning. Gravhögarna har redan inledningsvis, förslagsvis under bronsålder (se Stjernquist 1996), anlagts på de högsta partierna. Närområdet kring gravarna och kyrkan har med tiden genom anläggande av kulturlager kommit att förstärkas eller förhöjas i förhållande till de omkringliggande delarna av boplatsen. Det finns således ett samband mellan å ena sidan redan högt belägna markpartier och å andra sidan djupa kulturlager. De djupaste kulturlagerna finns alltså på de 'ursprungliga' höjdpartierna (se fig. 9). Detta är emellertid inte ett helt okänt fenomen. Vid undersökningar av Agerbygård på Bornholm visade det sig att de tjockaste kulturlagren fanns på de högsta punkterna i terrängen (Watt 1998, s. 211). I Uppåkra har konstruktionen av kulturlager invid gravhögarna och kyrkan kommit att konstituera en platå i förhållande till den övriga bebyggelsen på boplatsen, vilket kan tolkas som ett medvetet manipulerande av topografin.

De övriga partierna med betydande kulturlagerdjup finns som tidigare nämnts i söder och väster. Dessa har kommit att konstrueras så att de bildar en sammanhållen lägre liggande terrass i förhållande till höjdpåtån. Inom dessa områden har det västra området med betydande kulturlagerdjup anlagts på en högre nivå än det södra, och har på detta sätt förstärkts.

Kanske kan de tre olika områdena med betydande kulturlagerdjup återspegla en intern hierarkisk uppdelning av boplatsen?

Stratigrafierna i Uppåkra

Konstruktionen av kulturlager har tidigare belysts genom analyser av volymer i förhållande till topografin. De sociala innebörderna av att konstruera kulturlager har i detta perspektiv främst förståtts genom sambanden med de topografiska förhållandena i ett övergripande rumsligt perspektiv. Men för att förstå de sociala innebörderna av, samt intentionerna bakom konstruktionen av kulturlager, är det även nödvändigt att tolka de stratigrafiska sekvenserna. I det arkeologiska källmaterialet representeras varje stratigrafisk enhet principiellt sett av en 'handling', även om det i praktiken innebär en typ av handling eller en aktivitet (Larsson 2000, s. 100f). Enheterna får i sin tur sin betydelse genom det sammanhang i vilket de förekommer. "*Alla stratigrafiska enheter i samma sekvens påverkar varandra i ett nätverk av inbördes relationer. Ingen handling förekommer som isolerad företeelse, de ingår i serier och sammanhang*" (Larsson 2000, s. 102). Tolkningen av de stratigrafiska sekvenserna är att likna vid en hermeneutisk cirkel där delarna konstituerar helheten men där även delarna får sin betydelse genom helheten. Detta dialektiska förhållande kan i en sekvens liknas vid att tolkningen av de olika enheterna är

beroende av rumslig utbredning, innehåll och fynd samt stratigrafiska sammanhang medan förståelsen av sekvensen i sin tur vilar på de ingående enheterna. Konstruktionerna av kulturlager kan med andra ord förstås utifrån sammanhangen i de respektive stratigrafiska sekvenserna.

De empiriska förutsättningarna

Sedan 1934 och fram till skrivande stund har ett flertal arkeologiska undersökningar genomförts inom järnåldersboplatsen (se tabell, fig. 10 & karta fig. 11). Undersökningarna har huvudsakligen utförts av LUHM, enstaka exploateringsgrävningar har även gjorts av Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund. De olika undersökningsytorna är spridda inom fornlämningsområdet, men flertalet har utförts kring kyrkan. En bidragande faktor till detta har varit att de olika arkeologiska insatserna varit föranledda av nybyggnationer och markarbeten i anslutning till kyrkan. Dels har dränerings- och markarbeten genomförts i själva kyrkobyggnaden samt på kyrkogården (Anglert & Jansson 2001), dels har insatser krävts vid uppförande av prästlöneboställe (Vifot 1935, 1936), bårhus (Ohlsson 1968a), prästgård (Ohlsson 1968b) och vaktmästarbyggnad (Wallin 1987). Vid Vifots undersökningar påträffades upp till tre meter djupa kulturlager. Dessa iakttagelser har allt sedan dess lett till att ett flertal forsknings- och seminariegrävningar har förlagts till dessa delar av fornlämningen (Larsson 1996; Helgesson 1997; Lindell 1998; Helgesson 1998; Lindell 1999a-b).

Undersökningar har även ägt rum i boplatens mer perifera delar. I de södra delarna har arkeologiska insatser dels gjorts i samband med breddningen av vägen till Lilla Uppåkra (Widholm 1976), dels i form av söschaktningar inom projektet 'Samhällsstrukturen i Sydsverige under järnåldern' (Lenntorp & Lindell 2000). Vidare har en sentida vällanläggning undersökts i de östra delarna (Larsson 1997). I de norra delarna sammanfaller boplatensytan med den kända utsträckningen av Stora Uppåkra by. Inom bytomten har mindre provschakt upptagits på ett antal gårdslägen (Staecker, under arbete; Lindell & Thomasson 1999) och vid uppförandet av en maskinhall i de nordöstra delarna av bytomten (Torstensdotter Åhlin 1990).

Grävnings- och dokumentationsmetoder

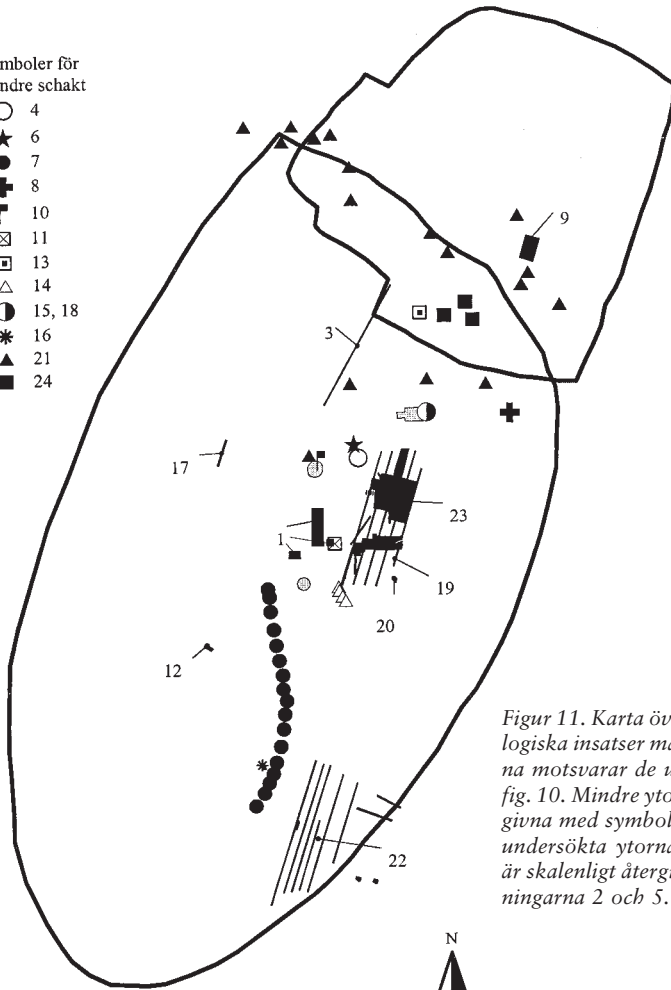
Boplatsens kulturlager uppnår inte enbart betydande mäktighet, utan uppvisar många gånger även en komplex lagerstruktur. Redan Vifot observerade vid sin undersökning förekomsten av *”genomgående en horisontellt skiktad struktur och innehåller rester av flera förstörda hus liggande på skilda nivåer”* (Vifot 1936, s. 98). Vifot gjorde vidare en åtskillnad mellan de övre och undre delarna av kulturlagerna. De övre delarna karakteriserades av en *”lösare, tämligen homogen beskaffenhet”* och de undre bestod av genomgående skikt,

Nr på fig. 11	Årtal	Undersökande institution	Rapport	Undersökningsobjekt
1	1934	LUHM	Vifot 1935, 1936	Järnåldersboplatsen
2	1952	LUHM	Stjernquist 1952	Bytomten
3	1968	Privat	Holmqvist 1968	Bytomten, järnåldersboplatsen, iakttagelse
4	1968	LUHM	Ohlsson 1968a, Stjernquist m.fl. 1968	Järnåldersboplatsen
5	1968	LUHM	Ohlsson 1968b	Järnåldersboplatsen
6	1975	LUHM	Ohlsson 1975	Järnåldersboplatsen
7	1976	UV-Syd	Widholm 1976	Järnåldersboplatsen
8	1987	UV-Syd	Wallin 1987	Bytomten, gårdsläge och järnåldersboplatsen
9	1990	UV-Syd	Torstensdotter Åhlin 1990	Bytomten, gårdsläge
10	1996	LUHM	Larsson, L. 1996	Järnåldersboplatsen, gravhögar
11	1997	LUHM	Helgesson 1997	Järnåldersboplatsen, Vifots husgrund
12	1997	LUHM	Larsson, L. 1997	Järnåldersboplatsen, vallanläggning
13	1997	LUHM	Steacker, u.arb.	Bytomten, gårdsläge
14	1997	LUHM	Lindell 1998	Järnåldersboplatsen
15	1997	LUHM	Anglert & Jansson 2001	Kyrkogården och den medeltida kyrkan
16	1998	LUHM	Helgesson 1998	Järnåldersboplatsen
17	1998	LUHM	Lindell 1999	Järnåldersboplatsen
18	1999	LUHM	Anglert & Jansson, manus.	Kyrkogården och den medeltida kyrkan
19	1999	LUHM	Helgesson 1999	Järnåldersboplatsen
20	1999	LUHM	Lindell 1999	Järnåldersboplatsen
21	1999	LUHM	Lindell & Thomasson 1999	Bytomten och järnålderboplatsen
22	2000	LUHM	Lenntorp & Lindell 2000	Järnåldersboplatsen, Gravområde
23	2001	LUHM	Lenntorp & Lindell u.arb	Järnåldersboplatsen
24	2001	LUHM	Thomasson, manus	Bytomten, gårdsläge samt del av järnåldersboplatsen

Figur 10. Undersökningar inom fornlämningsområdet. LUHM = Lunds Universitets Historiska Museum och UV Syd = Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd Lund.

Symboler för
mindre schakt

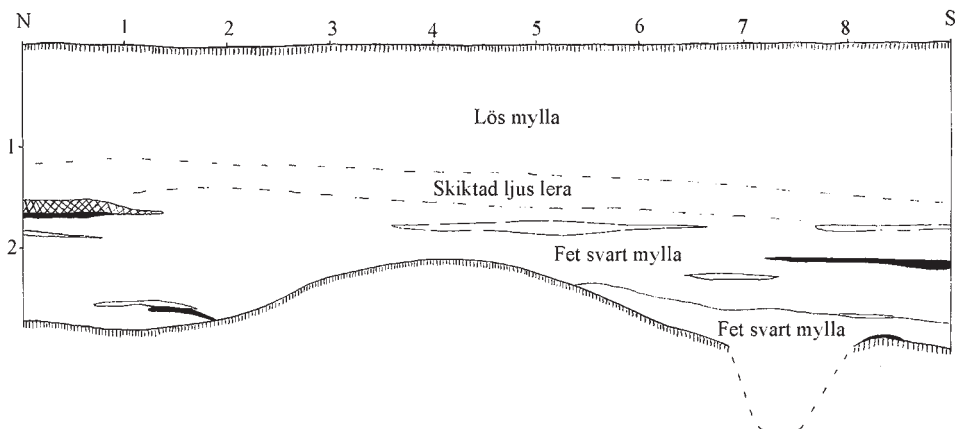
- 4
- ★ 6
- 7
- ⊕ 8
- ⌈ 10
- ⊠ 11
- ▣ 13
- △ 14
- ◐ 15, 18
- * 16
- ▲ 21
- 24

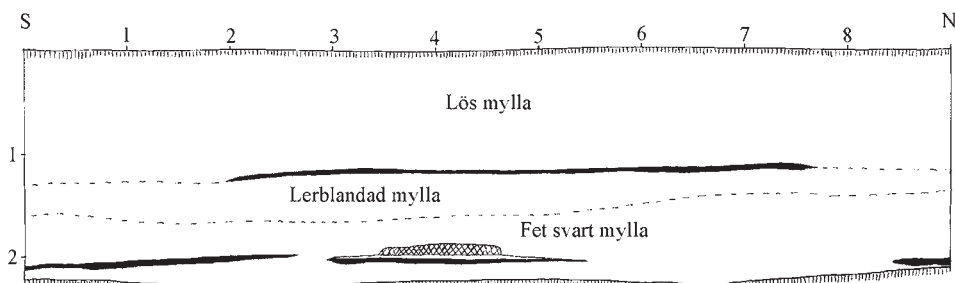
Figur 11. Karta över Uppåkraboplatsen med arkeologiska insatser markerade. Skala 1:10 000. Siffrorna motsvarar de undersökningar som är angivna i fig. 10. Mindre ytomfattande undersökningar är angivna med symboler vars storlek inte motsvarar de undersökta ytorna. Ytomfattande undersökningar är skalenligt återgivna. På kartan saknas undersökningarna 2 och 5.

0 100 200 300 400 500 Meter

Östra sektionen

Västra sektionen

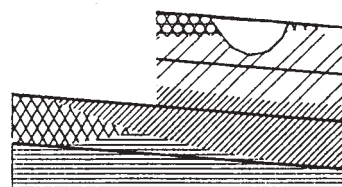
Figur 12. Sektionsritning upprättad av Vifot vid undersökningarna 1934, schakt A mot öster (övre) och väster (nedre). Svarta fält motsvarar kolskikt, mindre vita olika typer av lerlinser och skrafferade fält motsvarar rödbränd lera. Sifforna anger avstånd i meter.

av exempelvis lera, med betydande utsträckning (Vifot 1936, s. 104, se fig. 12). I de nedre delarna fanns även en större mängd fynd och rester av härdar och stenväggningar. Denna bild har vid kulturlagerborringarna delvis kommit att förändras. Sett till hela fornlämningsområdet förekom 'komplicerad stratigrafi genom hela borrhölet' i samtliga av de tidigare redovisade områdena med kulturlagerdjup överstigande en meter (Larsson 1998, fig. 7).

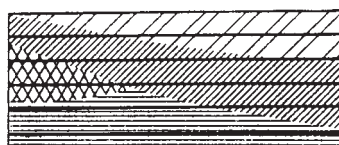
Vid de olika undersökningarna har ett flertal olika gräv- och dokumentationsprinciper tillämpats. För att illustrera dessa har medeltidsarkeologen Johan Anunds beskrivning av olika dokumentationsmetoder använts. Han skiljer främst mellan s.k. stickgrävningar och lagergrävningar. Dessa båda huvudgrupper har sedan fördelats i fyra definierade kategorier av grävningssätt (Anund 1995; se fig. 13).

- Den 'grova' stickgrävningen innebär att jorden i undersökningsområdet avlägsnas i ca 0,2 meter tjocka metriskt fördefinierade skift (= 1 stick). De faktiska lagergränserna beaktas inte, endast när företeelser tolkade som 'anläggningar' (=nedgrävningar med fyllnadslager) eller andra tydliga konstruktionslämningar påträffades görs avsteg från de metriska principerna. Arbetet organiseras så att ett arbetslag gräver inom en ruta utan hänsynstagande till intilliggande arbetslag/rutor.
- Vid tillämpningen av den 'fint nivellerade stickgrävningens metod' grävs det i princip på samma sätt som den föregående, med undantag av att de fördefinierade skikten är tunnare (0,05–0,1 m), att alla rutor grävs ner till samma faktiska nivå (meter över havet) och att denna nivå dokumenteras i plan samt att de respektive stickens karakteristika beskrivs på blanketter.
- Den tredje metoden, 'hybridmetoden', innebär att grävandet utfördes med hänsyn till de faktiska lagergränserna. Arbetena organiseras rutvis och innebär att flera nivåer framrensas samtidigt. De olika rutorna dokumenteras på särskilda blanketter varpå lagrens olika delar sammanlänkas i efterhand. Likaså stickgrävs tjocka lager. Fynden insamlas per ruta och lager.
- Vid 'stratigrafisk lagergrävning' framrensas varje enhet (lager och nedgrävningar) i hela sin utsträckning, varefter denna dokumenteras och avlägsnas i omvänd kronologisk ordning. Fynden insamlas enligt samma principer som ovan.

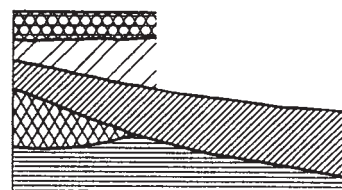
Vid de arkeologiska undersökningarna i Uppåkra har mestadels olika versioner av de två förstnämnda grävmetoderna använts. Dokumentationsmaterialet från de äldsta undersökningarna beskriver väldigt

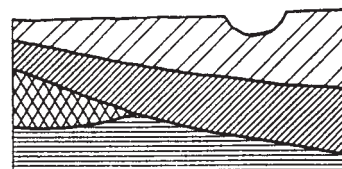
A

B

C

D

Figur 13. Olika typer av grävmetoder: A: grov stickgrävning, B: fint nivellerad stickgrävning, C: hybridmetoden och D: stratigrafisk lagergrävning. Efter Anund 1995, fig. 3.

lite om vilka metoder som faktiskt användes. Vad som framkommer är dock att Vifots undersökning i sin helhet utfördes av arkeologisk utbildad personal (Vifot 1935). Vid undersökning av vissa schakt kontrollerade Vifot arbetena, vid undersökning av andra utfördes dessa enligt hans direktiv, men utan hans direkta närvaro. Själva grävningens arbetet utfördes i skikt, dock är det osäkert hur tjocka dessa var. Dokumentationsmaterialet består av otolkade sektionsritningar och ett par planritningar. Vad gäller de senare, så avbildas en nivå med ett golvlagert samt på samma nivå belägna 'anläggningar' som nedgrävningar och stenkonstruktioner. Det tillvaratagna fyndmaterialet hänfördes till anläggningar och/eller till nivå och ruta i schakt. Vid undersökningarna inför uppförandet av bårhuset, strax väster om kyrkogården, tillkallades den arkeologiska personalen först när kulturlagerna i princip hade bortschaktats. Dokumentationsmaterialet består av en sektionsritning samt en beskrivning av densamma (Ohlsson 1968a). Riksantikvarieämbetets undersökningar i de södra delarna av boplatsen utgjordes av ett antal provschakt (17 schakt à 2 x 1 meter). Dessa maskingrävdes och sektionerna rensades därefter för hand. De fynd som framkom vid rensningen tillvaratogs och hänfördes till de i sektionen observerade lager som i rapporten betecknas F1, F2, o.s.v., samt rutor (Widholm 1976).

De seminarie- och forskningsundersökningar som genomfördes under 1990-talet baserades huvudsakligen, med två undantag, på stickgrävningens metod (Helgesson 1998; Helgesson 1999; Larsson 1996; Larsson 1997; Lindell 1998; Lindell 1999a-b). Vanligen var de metriska fördefinierade skikten 0,1 meter tjocka, vid ett tillfälle 0,2 meter (Larsson 1997) och den använda rutstorleken var 1 x 1 meter. Dokumentationen av de enskilda sticken har förts som samlade anteckningar eller i individuella s.k. grävningssdagböcker. Detta har lett till att informationen inte har standardiserats, vilket gör att den på så sätt till stora delar inte är jämförbar (eftersom det har fokuserats på olika parametrar). Detta kan även studeras i de olika sektionsritningar som finns upprättade. Informationen på dessa ritningar stämmer ofta inte överens med stickbeskrivningarna, dessutom är de olika sektionritningarna inte jämförbara eftersom det inte funnits standardiserade beskrivnings- och ritningsprinciper. Planritningar har upprättats på nivåer där 'betydande' och iögonfallande lämningar framkommit. Detta kan röra sig om ugnslämningar, stensättningar, lerlager, gropar, stolphål eller andra betydande konstruktionslämningar. Eftersom det inte finns några stratigrafiska relationer angivna i dokumentationsmaterialet, så tenderar dessa konstruktionslämningar att sakna fysisk och stratigrafisk förankring i omkringliggande lager.

Variationer av stratigrafiska lagergrävningar har använts vid sammanlagt tre undersökningstillfällen (Helgesson 1997; Lindell & Thomasson 1999; Lenntorp & Lindell 2000). Vid dessa tillfällen har samtliga enheter avbildats i plan, och vid två tillfällen har enheterna beskrivits på formaliserade blanketter, placerats i en relativ kronologi (stratigrafisk matris) och tolkats.

De skilda grävningsskiktmetoderna med såväl små handgrävda provgropsliknande schakt som undersökts ner till undergrunden, som långsmala maskingrävda 'sökschakt' där oftast lämningarna närmast under ploglagret undersökts, har givetvis fått till följd att förutsättningarna för stratigrafiska analyser är olika. Vid de ytmässigt omfattande sökschakten har antalet bebyggelsegenerationer på samma yta i högre utsträckning kunnat konstateras, medan antalet kontaktytor i vertikalled dokumenterats vid de handgrävda provgroparna. Antalet bebyggelsegenerationer kan exempelvis representera allt ifrån mindre förändringar av byggnader till uppförandet av hela huskomplex och gårdar. Detta är emellertid svårt att avgöra eftersom de maskingrävda schakten är långsmala.

Urvalsprinciper och dokumentationsmaterialens möjligheter

Avsikten med denna studie är att försöka identifiera mer allmängiltiga tendenser i uppsättningarna av objektifierade handlingar i de stratigrafiska sekvenserna. Ambitionen är således inte att redogöra för varje enskild undersökning.

Det finns dock en hel del problem med att i efterhand rekonstruera stratigrafiska sekvenser utifrån det redovisade dokumentationsmaterialet. Idealt består den arkeologiska tolkningsprocessen av att först dekonstruera de undersökta lämningarna, d.v.s. att bryta ner materialet i 'händelser' eller grupper av sådana för att sedan rekonstruera detta till mer omfattande enheter. Vid analyser av det stickgrävda materialet behövdes en ombearbetning av dokumentationsmaterialet för att kunna upprätta stratigrafiska sekvenser, varför de uppkomna resultaten inte kan göra anspråk på att vara riktiga i varje enskild detalj. Resultaten skall snarare uppfattas som generella iakttagelser. I princip har två iakttagelsepunkter varit av betydelse. För det första att identifiera i texten omnämnda 'anläggningshorisonter' även kallade kontaktytor. Med detta menas när det från samma nivå eller yta har funnits belägg för att det gjorts nedgrävningar, att det på samma yta eller nivå dokumenterats avsatta lager exempelvis i form av sot och kollinsler och/eller att det dokumenterats olika former av konstruktionselement exempelvis som golvlager och ugnslämningar. För det andra, att identifiera mellanliggande lager som även benämns utjämningslager. Dessa innebär ytomfattande, vanligtvis tämligen homogena, lager som syftat till att bygga upp nya kontaktytor.

Arbetet har försvårats av att de flesta kulturlagerdepositionerna, med undantag av vissa konstruktionselement, inte har tolkats i dokumentationsmaterialet. Detta, tillsammans med tidigare nämnda lakuner i dokumentationsmaterialet, har inneburit att kvalitativa och representativa sektionsritningar samt sektionsbeskrivningar tillsammans med stickbeskrivningar har utgjort det huvudsakliga källmaterialet. Eftersom de olika beskrivningarna inte varit konsekventa så har stick- och sektionsbeskrivningar, med snarlika

färg- och kulturelements beteckningar belägna på likartade nivåer, i efterhand sammanlänkats. Likaledes har nivåer från vilka nedgrävningar gjorts, detta har i dokumentationsmaterialet angivits i meter över havet, jämförts med dokumenterade skiljen på näraliggande sektionsritningar. Detta innebär att tvådimensionella sektionsritningar kommit att få representera en tredimensionell 'verklighet'. De olika 'anläggningshorisonterna' och 'utjämningslagerna' utgör med andra ord fiktiva efterhandskonstruktioner. Men, i jämförelse med de stratigrafiska lagergrävningar som trots allt gjorts, så förefaller dessa fiktiva stratigrafiska sekvenser vara giltiga på ett mer generellt plan.

Undersökningar vars dokumentationsmaterial endast består av kortfattade beskrivningar, eller där rapporter saknas, kan inte berika denna studie, och har därför inte analyserats.

Stratigrafier med boplatsaktiviteter

Uppsättningen av objektifierade handlingar i de stratigrafiska sekvenserna har ovan beskrivits som ett förlopp baserat på tre uppsättningar av aktiviteter – uppbyggande av ytor, anläggande av konstruktionselement och nyttjande. De på boplatsen förekommande aktiviteterna kan indelas i dels anläggandet av konstruktionselement och i nyttjandet av konstruktionerna/markytan. Själva uppförandet av konstruktionselement lämnar i stratigrafin spår efter sig genom anläggningshorisonter, nivåer på vilka exempelvis golvlager och härdar anlagts och nedgrävningar grävts. All den verksamhet som sker ovanpå denna anläggningshorisont tillhör själva nyttjandefasen. Denna kan spåras genom exempelvis raseringslager och avsatta lager i olika former.

De äldsta anläggningshorisonterna har vid vissa av undersökningarna framkommit som lager/konstruktioner uppförda på och gropar nedgrävda i en 'ursprunglig' fossil markhorisont. Benämningen fossil markhorisont bör dock kunna stå för uppbyggandet av ytan genom naturliga processer eller mänsklig handling (plöjning eller annan markberedning). Anläggandet av exempelvis vägar, trädgårdar, inmarker bör ha lämnat spår i form av lager som bildat fossila 'växtlager'. Enligt dokumentationen förekommer ibland även begreppet 'infiltrationslager', för samma fenomen. Exempelvis vid den undersökning som utfördes söder om kyrkan (Lindell 1999b, sch. III:2), kunde ett 0,2 meter tjockt 'infiltrationslager' spåras under det äldsta kulturlagret. Vid rekonstruktionen av sekvenserna har i enstaka fall 'infiltrationslagret' inte säkert kunnat beläggas (Lindell 1999b, sch. III:2 & III:1), utan den äldsta anläggningshorisonten synes vara belägen direkt på undergrunden, utan något registrerat mellanliggande lager.

Anläggningsytorna synes förhållandevis ofta överlagras av tämligen tjocka och homogena lager, vilket gör det högst intressant att diskutera huruvida beredandet av nya marknivåer endast hade en praktisk-funktionell innebörd, eller om utjämningslagerna även kan ha haft en symbolisk mening.

Medan utjämningslagerna finns bevarade som materia, återstår endast rester av de avsatta depositionerna och ingen materia överhuvudtaget vad gäller avröjningar och kontaktytor. Det finns en problematik i att s.k. avsatta lager i större utsträckning förefaller fragmentariskt bevarade, vilket kan tyda på att dessa i samtiden i större utsträckning varit föremål för avschaktningar. Utifrån analogier i medeltida urbana miljöer kan det konstateras att verksamhetsspår i större omfattning har blivit avröjda, medan de tjockare lagerna har varit rena utjämningsmassor påförda för att omskapa lokaltopografin. Vid en undersökning utgjordes den äldsta bebyggelsenivån bl.a. av ett grophus (Lindell 2000, sch. III:2). På golvlagret fanns en nedgrävd härd och ett avsatt tunt sotlager. Omedelbart över dessa vidtog ett ca 0,25 meter tjockt utjämningslager, vilket dels fyllde igen nedgrävningen till grophuset och dels kom att utjämna den kringliggande ytan för att på så sätt skapa en ny marknivå.

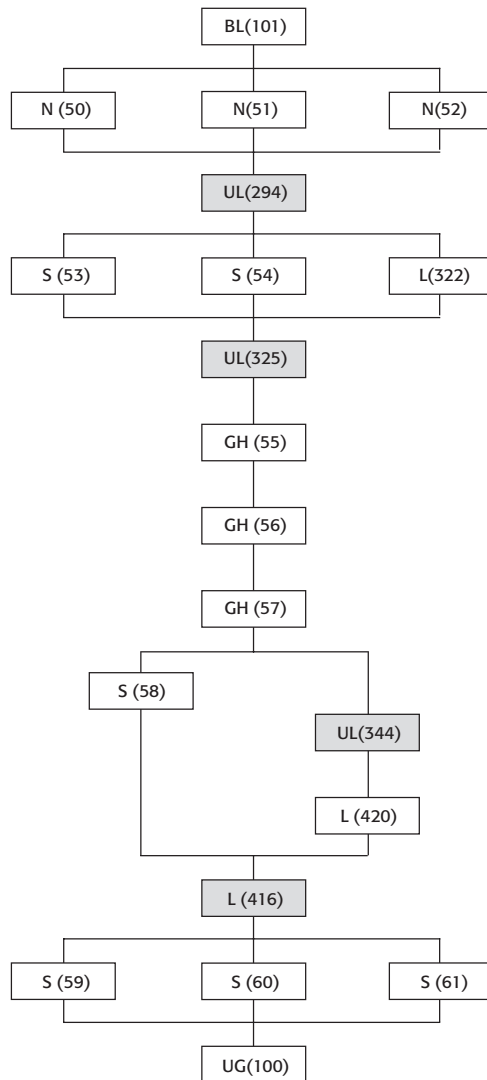
Kulturlagerna som finns närmast över kontaktytorna kan utgöras av avsatta enheter, olika typer av konstruerade lager (golv m.m.) men i vissa fall även av raseringslager. Vid exempelvis anläggandet av bårhuset år 1968 påträffades två tydliga golvlager som överlagrades av ett 0,1 meter tjockt raseringslager, huvudsakligen bestående av lerklining (Ohlsson 1968a).

Antalet *bevarade* anläggningshorisonter varierar inom bopplatsen. Förekomsten av endast *en anläggningshorisont* eller förmodad kontaktyta (givetvis utan att räkna den undre kontaktytan mellan steril moränlera och äldsta lager samt nuvarande markyta) har kunnat noteras där lagerna var som tunnast. Där kulturlagernas mäktighet understiger en meter identifieras i regel endast en horisont:

- Exempel på detta har påträffats inom bopplatsens centrala del. I de halvmeter tjocka kulturlagerna kunde en anläggningshorisont uppfattas. Denna utgjordes av en nivå där gropar grävts ner i 'infiltrationslagret'. Anläggningshorisonten var senare överlagrad med ett utjämningslager, vilket kunde dateras tack vare en romersk silverdenar (Hadrianus, troligen präglad under perioden 117–138 e.kr.) till yngre romersk järnålder eller senare (Lindell 1998, sch. 1 & 4).

Där kulturlagertjockleken närmar sig en meter övergår också anläggningshorisonterna till att bli flera. Förekomsten av *två anläggningshorisonter* med däremellan liggande utjämningslager har påträffats i ett flertal av de schakt som öppnats upp under åren:

- Vid den undersökning som berörde en vallanläggning i bopplatsens södra del, konstaterades det att anläggningen var uppförd på kulturlager som omfattade två förmodade anläggningshorisonter, vilka båda torde ha brukats under romersk järnålder (Larsson 1997). Enligt dokumentationen

Figur 14. Stratigrafisk matris över lämningarna som framkom i schakt 22A. Schaktet var beläget strax öster om vägen mot Lilla Uppåkra och väster om den nuvarande kyrkogården. Efter Lindell & Thomasson 1999). VF = vägfundament/bärlager, N= nedgrävning, S= stolphål, UL= utjämningslager, GH = grophus samt UG= undergrund. Markeringarna inom parantes anger kontextnummer som finns angivna i rapporten.

framkom det åtminstone ett utjämningslager över den äldsta anläggningshorisonten.

Fler än två anläggningshorisonter har kunnat beläggas vid flera undersökningar inom boplatsens centrala och västra delar:

- Vid ett undersökningstillfälle inom boplatsens västra del under 1998 och vid två av undersökningstillfällena under 1999 (se fig. 14) kunde ett flertal anläggningshorisonter identifieras genom förekomsten av exempelvis lerlager och nedgrävningar (bl.a. gropus), och där emellan liggande utjämningslager (Lindell 1998; Lindell 1999a; Lindell & Thomasson 1999).

Anläggningshorisonternas antal varierar och så även de respektive kontaktytornas 'varaktighet'. Detta kan arkeologiskt indikeras genom förekomsten av att flera bebyggelsefaser dokumenterats på samma kontaktyta och genom det tillvaratagna fyndmaterialet. Den relativa kronologin mellan olika kontexter har ibland varken kunnat bestämmas stratigrafiskt eller genom fyndmaterial (beroende på en kombination av dokumentationsmetoder och små schakt), vilket har resulterat i att det inte har gått att avgöra huruvida dessa representerar endast en eller flera bebyggelsefaser. Men ett par undantag kan konstateras:

- Vid undersökningar i boplatsens centrala del kunde två anläggningshorisonter dokumenteras (Lindell 1998, sch. 2). Nedgrävd i den undre fossila växthorisonten, påträffades en lertäktsgrop. Anläggningshorisonten kan möjligen sägas ha utnyttjats i olika faser, då groppen vid flera tillfällen har skurits av andra nedgrävningar. Ett frekvent användande av en uppbyggd kontaktyta påträffades även vid undersökningar i boplatsens södra del (Helgesson 1998). Den äldsta anläggningshorisonten framkom som resterna av en byggnad med långhärd. Byggnaden har förmodligen, med hänsyn till stolphålens position, genomgått ombyggnationer. Huslämningarna överlagrades av ett utjämningslager som skapat en ny yta. Nedgrävda i denna påträffades bl.a. stolphål och en ränna. Dessa lämningar var i sin tur täckta av ett lerlager, vilket möjligen kan ha utgjort resterna av ett golv. Ytterligare en bebyggelsefas indikerades således av det golvlagret. Enligt fyndmaterialet, som endast var relaterat till stick och inte till kontext, förekom lämningarna i ett sammanhang där lagrena kunnat daterats till perioden förromersk järnålder – yngre romersk järnålder.
- Ytterligare ett exempel på detta kan hämtas från en undersökning strax söder om kyrkan där ett flertal anläggningshorisonter kunde fastställas (Lindell 1999b, sch. III:1). Den äldsta utgjordes av en nivå där en grop var nedgrävd i den sterila moränleran. Därefter vidtog ett relativt tjockt

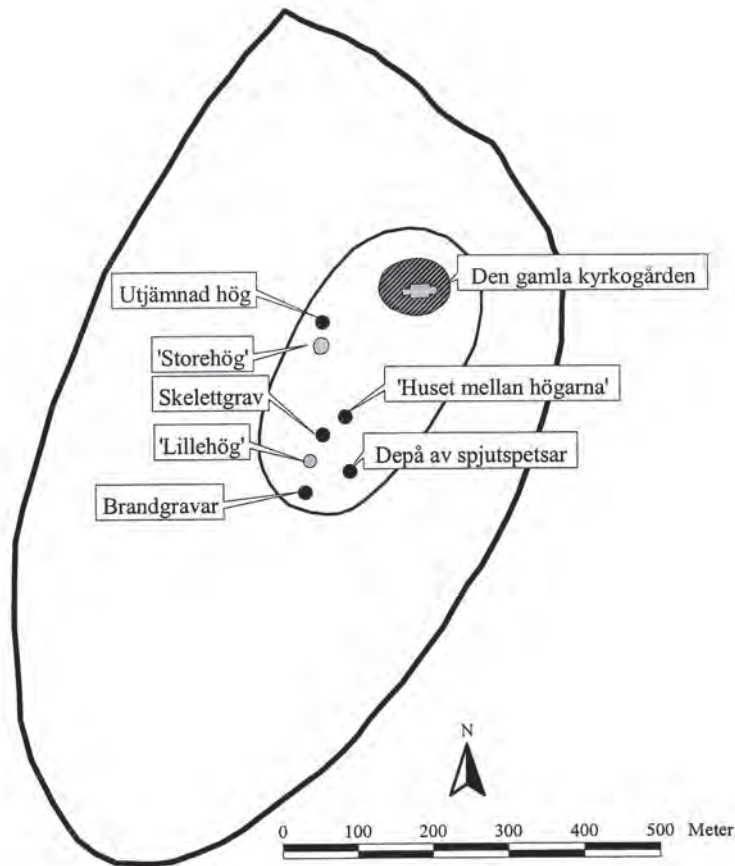
utjämningslager. På den därpå följande kontaktytan påträffades belägg för ett flertal olika bebyggelsesfaser. Nedgrävda i denna nivå framkom ett flertal generationer av gropar. Här efter följde ytterligare två utjämningslager med en mellanliggande anläggningshorisont.

Konstruerandet av kulturlager har varit föränderligt och det gör lagerna än mer intressanta. Det har förmodligen inom både tid och rum skett en variation i nyttjandet av ytor. En anläggningshorisont har under ett skede möjligen fått representera flera faser, medan samma område under andra omständigheter har övertäckts med ett tjockt jordlager. Det är högst intressant att problematisera när tiden har varit inne och i vilka situationer som man valt att 'besegla' det förgångna och ge plats åt en ny bebyggelseyta.

Stratigrafier med boplats- och gravaktiviteter

De undersökningar som gjorts inom boplatsoområdet har vanligen omfattats av vad som kan tolkas som boplatsaktiviteter, men i överraskande hög grad har även stratigrafier som kan bindas till de inom bosättningen existerande gravarna och/eller till spår efter religiösa ceremonier kunnat konstateras. Det är framförallt vid tre undersökningar som dessa typer av aktiviteter har påträffats (Anglert & Jansson 2001; Larsson 1996; Vifot 1935, 1936). De hittills kända gravarna koncentreras till den tidigare beskrivna 'ursprungliga' nordsydligt orienterade höjdryggen. Dessa utgörs av två högar, varav den ena är belägen knappt 200 meter väster om kyrkan och den andra i sin tur knappt 200 meter längre söderut (se fig. 15). Vidare har lämningarna av två eventuella gravhögar som utjämnats och en skelettgrav framkommit. Vid grävningar inom kyrkogården har indikationer på ytterligare skelett- och brandgravar framkommit, dessutom finns indikationer på att en gravhög funnits strax norr om kyrkan inne på själva kyrkogården (Anglert & Jansson 2001).

Vad gäller denna förmodade gravhög skriver Jonas Frostensson Swanander, i sin beskrivning av Bara härad från slutet av 1700-talet, att: *"På kyrkogården vid Stora Uppåkra fanns fordom en ättehög, men den är nu jämnad med marken. Intill kyrkogårdsmuren är en annan hög, som nu håller på att förstöras"* (Swanander Frostensson 1958, s. 82). Detta skulle innebära att gravhögarna har legat innanför eller invid den gamla ovala kyrkogårdsmuren. Den nuvarande kyrkogården är kvadratisk, större och anlades samtidigt med den nygotiska kyrkan under 1860-talet. Vid gravgrävningar inne på denna har det påträffats ett flertal fynd som tolkats som gravgåvor. I slutet av 1920-talet framkom en keramikbägare tillsammans med ett yxskaft (daterade till romersk järnålder), likaså har olika typer av gravrelaterad keramik från samma tidsperiod påträffats vid ytterligare ett par tillfällen (Stjernquist 1996). Dessa gravindikatorer är till stora delar utan kontext, men vid undersökningar i den

Figur 15. Kända gravar och gravmonument samt indikationer på sådana inom boplatsoområdet i Uppåkra. Skala 1:10 000. Den inre markeringen motsvarar ett förslag till socialt delning av Uppåkraboplatsen. Inom ytan sammanfaller förekomst av djupa kulturlager med de högst belägna områdena och kombinationer av spår efter både boplatssaktiviteter och gravar.

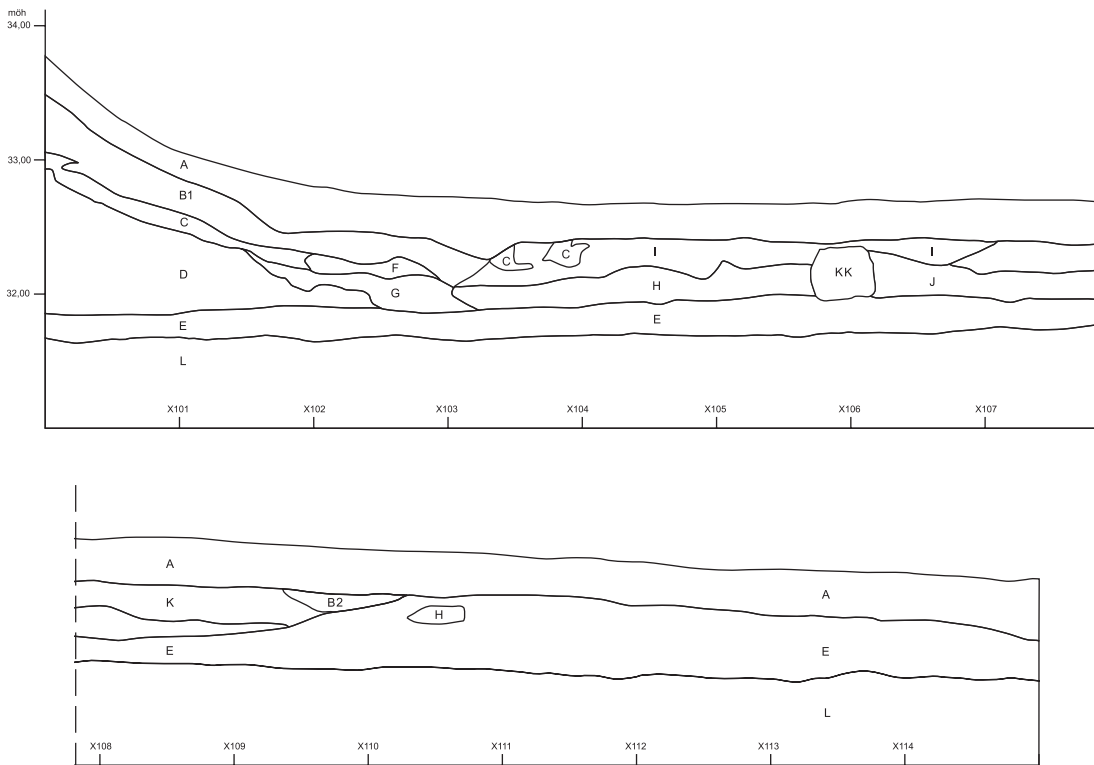
nuvarande kyrkans kor och i kyrkogården strax norr om densamma kunde intressanta iakttagelser göras (Anglert & Jansson 2001). Utifrån mindre provgropar kunde det konstateras att kulturlagertjockleken uppgick till närmare två meter. Huvuddelen av de materialiserade handlingarna utgjordes av kristna begravningar, även om jordmassorna innehöll kronologiskt disparata fynd som exempelvis ett vendeltida spänne och ett mynt präglat under Valdemar den Stores regenttid. Längst ned i två av provgroparna påträffades kulturlager utan kristna gravar. Strax utanför kyrkans nordvästra hörn påträffades ett lager som innehöll keramik av 'jernallderskaraktär'. Inne i kyrkans kor

fanns underst även ett tjockt och homogent lager som ¹⁴C-daterades till romersk järnålder, vilket följdes av 'tydliga lämningar' som innehöll vendeltida keramik. Dessa överlagrades av en östvästligt orienterad skelettgrav som i sin tur låg under den medeltida stenkyrkans förmodade norra korvägg. Skelettet ¹⁴C-daterades till perioden 710–1020 och var gravlagt före stenkyrkans uppförande under slutet av 1100-talet. Utifrån jämförelser med andra ¹⁴C-daterade skelettgravar från Lund och Löddeköpinge argumenterar Anglert & Jansson för att graven i Uppåkra skulle ha anlagts i början av 1000-talet. De håller det även för troligt att det skulle röra sig om en tidig kristen begravning, möjligen med en tillhörande träkyrka.

Den norra av de befintliga gravhögarna har i dag en diameter på 20 x 19 meter och är tre meter hög med plan ovansida (Stjernquist 1996). Strax intill denna påträffades vid arkeologiska undersökningar kantkedjan till ytterligare en hög tillsammans med 'kulturlager', stolphål och härdar (Larsson 1996). Merparten av det daterbara keramikmaterialet tillhörde perioden romersk järnålder – folkvandringstid. De dokumenterade aktiviteterna i form av 'anläggningar' och 'kulturlager' har grupperats i en stratigrafisk matris (se fig. 16 & 17). Utifrån denna framgår att de äldsta fyllnadslagerna i den befintliga högen såväl som kantkedjan (A12) och ett förmodat fyllnadslager (J) i den raserade gravhögen är anlagda på en äldre markhorisont (E) som i sin tur innehöll en del slagen flinta och keramik. Kontaktytan mellan vad förefaller ha varit en högfyllnad (J) och ett utjämningslager (K) kan tolkas som resterna efter bortschaktningen av gravhögen. Det som talar för detta är utbredningen av det förstnämnda lagret, tendenser till en nedgrävning strax norr om kantkedjan samt att en härd har anlagts på detta. Vad gäller den befintliga högen så får lagerna D och G betraktas som resterna efter 'ursprungliga' högfyllnader. Detta i sig är inget som är anmärkningsvärt, två gravhögar som med all sannolikhet uppförts under bronsålder anläggs på en möjligen preparerad markyta. Därefter påförs ett 0,2 meter tjockt utjämningslager mellan de båda högarna (H). Möjligen är detta samtida med bortschaktningen av högfyllnaden. På den avröjda ytan över kantkedjan påförs ytterligare ett utjämningslager (K). Av allt att döma har ett flertal härdar och stolphål grävts ner i, alternativt anlagts på detta lager. Detta överlagras dock av ytterligare ett utjämningslager (I) söder om kantkedjan. Dessutom förstärks den befintliga gravhögen med ytterligare ett fyllnadslager (B:1). Slutligen har två rännor (A1 & A5/B:2) grävts ner i den yngsta högfyllnaden.

Detta indikerar sammantaget att ytorna kring de båda gravhögarna har använts för olika aktiviteter efter det att de har uppförts. Den norra av de båda högarna har raserats före det att den södra har förstärkts med ytterligare fyllnadslager. Dessutom har en mängd aktiviteter i form av 'uppbyggande av yta' och 'anläggande av härd', 'grävande av ränna' och 'grävande av stolphål' ägt rum såväl före som efter 'raseringen' och 'förstärkandet'. Med utgångspunkt från att de båda gravhögarna skulle ha uppförts under

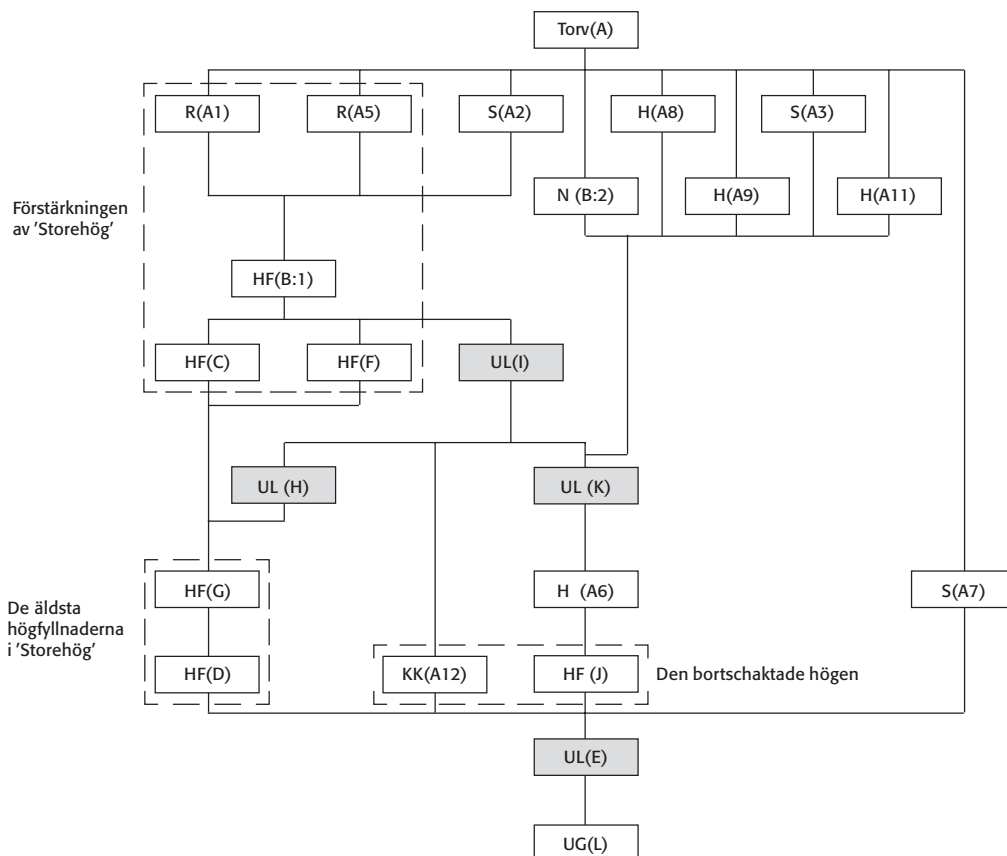

Figur 16. Sektionritning av schaktet genom 'Storehög', mot väster. KK=Kantkedja kring den bortschaktade högen. Efter Larsson L. 1996.

bronsålder ligger det nära till hands att relatera de efterföljande aktiviteterna till keramikmaterialet och en datering till perioden romersk järnålder – folkvandringstid. Detta skulle med andra ord kunna tolkas som efteranvändning av äldre monument, vilket även har uppmärksamats på andra platser (Artelius 2001, s. 99f, 220f).

Den södra gravhögen upptar en endast hälften så stor yta som den i norr belägna högen. Storleken uppgår till 7 x 9 meter och den är en meter hög. Den har inte varit föremål för undersökning, men ett av Vifots schakt kom att placeras invid denna (Vifot 1936). Undersökningen bekräftade att högen har anlagts direkt på en naturlig mindre lerbacke. Marken kring högen har sedan gammalt brukats som åker, men idag är högen belägen i trädgården till det prästlöneboställe som uppfördes efter 1934. I högens omedelbara närhet konstaterades kulturlager av 'obetydlig' tjocklek. Nio meter norr därom var kulturlagertjockleken en helt annan och lagerna var här uppemot 1,2 meter tjocka.

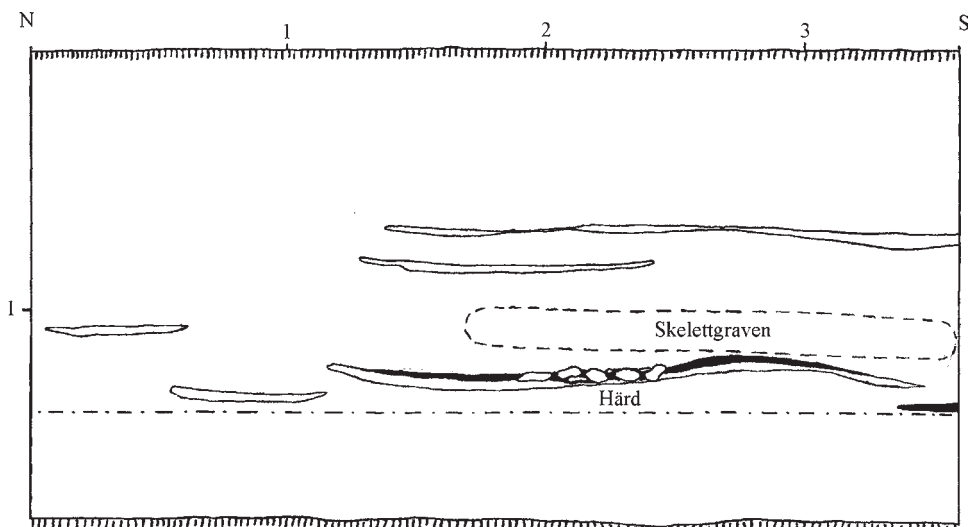
Ytterligare gravindikationer har kunnat fastställas då det under 1934 vid en dikesgrävning femtio meter söder om högen framkom ett flertal brandgropar.

Figur 17. Rekonstruktion av stratigrafin såsom den framstår i det rapporterade dokumentationsmaterialet (Larsson 1996). R= ränna, N= nedgrävning, S= stolphål, H= härd, HF= högfyllnad, UL= utjämningslager, KK= kantkedja samt UG= undergrund. Markeringarna inom parentes anger s.k. lager- och anläggningsbeteckningar. Tolkningen är gjord utifrån de premisser som beskrivits ovan.

I dessa hittades skärvor från keramikkoppar, vilket gjort att Vifot tolkat groparna som gravar av 'äldre järnålderstyp' (Vifot 1935, s. 3). Några exakta lägen för brandgroparna finns inte angivna.

Vid de inledande arbetena i samband med uppförandet av prästlönebostället påträffade byggnadsarbetarna ett skelett varpå "fyndet bragtes till Hist. museets kännedom" (Vifot 1936, s. 100, not 1) och först därefter följde Vifot grävningsarbetena. Detta innebär att det var först i efterhand som Vifot tillsammans med arbetarna kunde skapa sig en bild var i schaktet och på vilken nivå graven hade påträffats. Det visade sig att graven hade varit belägen på ca 1,2 meters djup i de nära två meter djupa kulturlagerna. I

Figur 18. Sektionsritning av schakt B, mot norr, med skelettgravens läge i den stratigrafiska sekvensen. Svarta linser motsvarar kolskikt och vita linser olika typer av lerskikt. Sifforna anger avstånd i meter. Efter Vifot 1936, s. 102, fig. 3.

anslutning till graven, som förövrigt saknade markering, framkom tre keramikkrärl och en kam hemmahörande i yngre romersk järnålder (Stjernquist 1996). Utifrån en sektionsritning framgår att graven påträffats i ett tämligen intressant stratigrafiskt sammanhang (se fig. 18). Såväl över som under gravens förmodade plats har olika former av ler- och träkolsskikt samt en hård dokumenterats. Även om det inte utifrån källmaterialet går att utröna huruvida dessa lämningar är materialiseringar av boplatsaktiviteter, så förefaller de vara representationer av kontaktytor med tillhörande utjämningslager. Detta skulle innebära att graven blivit anlagd i en miljö som är allmänt förekommande på hela boplatsen och att gravaktiviteterna varit en del av markberedandet. En gravläggning på platsen kan på ett uttrycksfullt sätt förmedla de boendes/levandes förhållande och rättighet till ett visst rum. Men ur en annan synvinkel kan konstruktionen av nya ytor över graven tolkas som ett brott eller ett nyhävandandet av rummet.

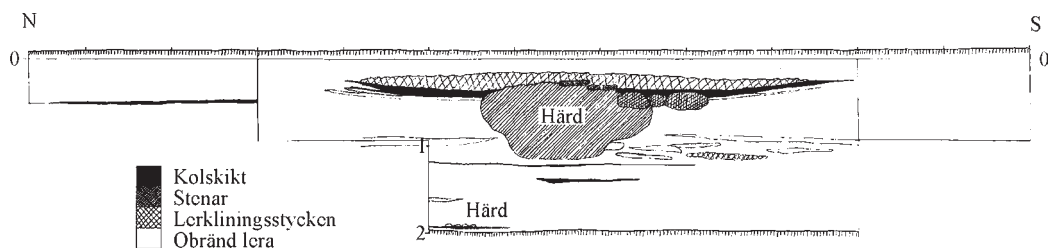
'Husgrunden mellan högarna'

Vifots undersökning kom som bekant även att omfatta en byggnad vars lämningar bestod av ett golvlager, en hårdgrop, ett raseringslager med en synnerligen riklig mängd stora lerklinestycken samt ett mellanliggande träkolsslager (se fig. 19 & 20). Mellan 0,5 och 1,3 meter runt klinelagrets

begränsningar påträffades en stensättning vilken Vifot tolkade som en grundmur tillhörande byggnaden. 'Grundmuren' utgjordes till en tämligen stor del av hela och sönderslagna kvarnstenar. Stensättningen, som påträffades tämligen fragmenterad, var 1,4 meter som bredast och bäst bevarad vid den västra gaveln. I de södra delarna fanns en nästan 1,5 x 0,7 meter stor sten. På denna var två kvarnstenar placerade.

Härdgropen hade fyllts med träkols- och sotbemängd jord samt gråsten, kvarnstenar och krosstenar vilka samtliga hade eldpåverkats. Mellan stenarna påträffades keramikskärvor varav ett tjugotal härrörde från ett lerkärl av hårt bränt och tunt gods med glättad yta och rik dekor. Även det på golvlagret belägna södra kolskiktet, som enligt Vifot karakteriserades av stora mängder förkolnade säderslag, innehöll omfattande mängder krukskärvor från bl.a. ett tiotal hela kärl. Dessutom påträffades ett eldblock, kamfragment och en mellandel av en flintyxa. Norr om golvet framkom ytterligare ett kolskikt, ca 0,15 meter lägre än det andra. På eller i detta (det framgår inte vilket) påträffades en del intressanta fynd. I de västra delarna påträffades vad som kan liknas vid ett depåfynd bestående av dubbla sammantade bronsbleck, två bronsrör, två förkolnade trästycken med ornamentik, en slaggklump m.m. Intill detta fanns ett 'tunnformigt' lerkärl som innehöll delar av ett annat liknande kärl av 'sämre gods'. I det yttre kärlet fanns 'förkolnade rester av ett organiskt ämne'. Längre österut, i samma kolskikt, påträffades djurben, ett armben från människa, en kvarnsten samt en sländtrissa (Vifot 1935). Vifot beskriver golvet som ett 'tydligt jordgolv' med 'jämt tillstampad yta' med bevarade rester av stenläggningar (Vifot 1935). Helgesson anger att det bestod av 'ljus humös sandig siltig morän' (Helgesson 1997) medan det på den västra delen även fanns delar som bestod av lera (Vifot 1935).

Vid undersökningar 1997 berördes ytterligare ett parti av Vifots huslämning (Helgesson 1997). Genom rektifieringar av båda dokumentationsmaterialen framgår att Helgessons undersökningsyta delvis överlappade de östra delarna av Vifots schakt (se fig. 20). Detta innebär att 1997-års undersökning

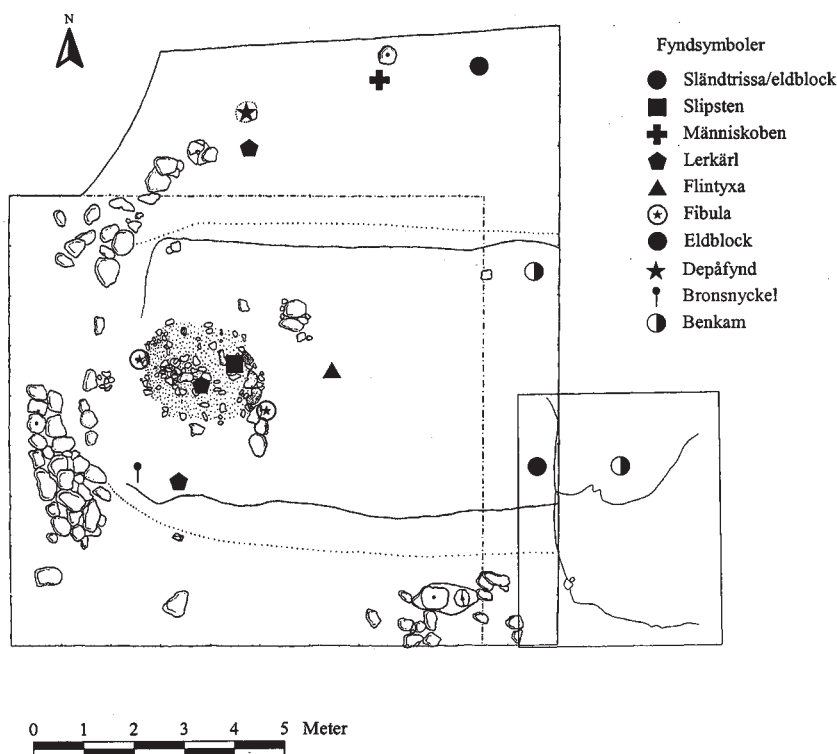

Figur 19. Sektionsritning av husgrundens västra del, ritad mot öster. Sifforna anger avstånd i meter. Efter Vifot 1936, s. 106, fig. 5.

kom att beröra delar av huslämningens södra långsida. Härvidlag framgick att varken kolskikt eller stenkrets fanns inom den grävda ytan. Likväl saknades de iögonfallande fynd som påträffades vid 1934-års undersökning. De fynd som framkom bestod av keramik (såväl polerat och ornerat gods som grovmagrad hushållskeramik), djurben, flinta, förkolnade sädeskorn samt enstaka slaggbitar och kamfragment. Klinelagret fanns, i överensstämmelse med Vifots iakttagelser, i de norra delarna av schaktet. Däremot avtog det i de östra delarna (Helgesson 1997).

Utifrån detta fyndmaterial har byggnadslämningen kunnat dateras till perioden yngre romersk järnålder – folkvandringstid.

Undersökningen av husgrunden resulterade i vissa observationer som påvisar att byggnaden avviker från andra kända byggnadslämningar i regionen. Det är kanske inte så förvånande att stolphål inte dokumenterades vid 1930-talets undersökning. Det som emellertid förefaller anmärkningsvärt

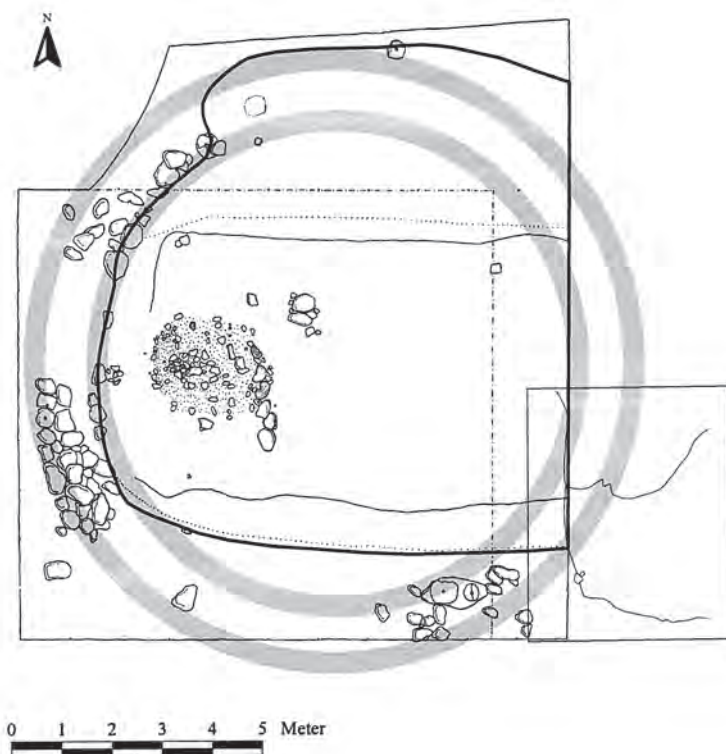

Figur 20. Plan och fyndspridning över det västra gavelpartiet av Vifots hustomtning i schakt D (Vifot 1936, s. 106, fig. 4) samt utbredningen av klinelagret enligt 1997-års undersökning (Helgesson 1997). Skala 1:150.

är att denna anläggningstyp inte påträffades vid 1997-års undersökning. Hursomhelst ställer detta en del frågor kring byggnadslämningens konstruktion. Vifot menade att 'stensyllen' skulle ha varit fundament till torv eller jordväggar vars insidor var klinade (därav klinelagret). Byggnadens förmodade yttre bredd skulle i sådana fall utifrån de upprättade planerna bli upp emot nio eller tio meter. Detta är mycket bredare än samtida huslämningar från Skåne och något bredare än samtida stenmurshus från Algutsrum och Glömminge på Öland samt Vallhagar på Gotland (Kyhberg 1995). Den tänkta konstruktionen skulle även ha haft vissa likheter med isländska 'Skalin' och de danska 'byhøj'-husen. Det som emellertid talar mot denna hypotes är att det varken fanns stenar, rester av stenlyft och/eller eventuell ränna i de östra delarna av golvlagret som undersöktes 1997 (Helgesson 1997). Likaså avviker stenkretsens form från de isländska, öländska och gotländska analogierna. En annan faktor som talar mot denna hypotes är att i princip samtliga kända huslämningar från järnåldern har treskeppiga konstruktioner, där de inre takbärande stolparna är nedgrävda i marken. Detta saknas som tidigare nämnts i dokumentationsmaterialet.

Mot bakgrund av detta måste man ifrågasätta tolkningen av 'huslämningen'. Flera andra alternativa förklaringar kan anföras. Från en mängd andra platser är olika former av husmarkeringar kända. Den mest iögonfallande analogin är de s.k. 'jättestugorna'. Dessa kan beskrivas som 'döds-' eller 'kulthus'. De saknar gravar men ligger nära sådana, och/eller i vad som tolkas som 'kultiska miljöer'. Dessutom har man vid utgrävningar av sådana påträffat spår efter olika typer av ritualer (Victor 2001, s. 136). Väggarna är markerade av stenar och/eller jordvallar och kan ur denna aspekt jämföras med 'Uppåkrahuset'. Men flera faktorer talar mot att tolka detta som en 'jättestuga'. För det första har de flesta sådana kunnat dateras till yngre bronsålder, även om de har nyttjats långt in i järnålder. För det andra är dessa vanligtvis bredare både vad det gäller väggarnas tjocklek och 'byggnadernas' yttermått. För det tredje så avviker stenkretsens utbredning gentemot 'jättestugornas' väggmarkeringar.

Fäster man avseende vid stenkretsen och dess utbredning förefaller denna bilda en cirkel (se fig. 21). Vifot menar däremot att fastän inga stenar påträffades i den östra delen av schaktet, så bör stensyllen ha omfattat även denna del av husgrunden (Vifot 1936, s. 108). Som argument för detta anför han förekomst av två nedgrävningar som observerades i den östra schaktväggen vilka skulle ha utgjort rännor där syllstenarna skulle ha varit placerade (tyvärr har sektionsritningarna inte gått att finna, det finns heller inga 'rännor' återgivna i det bevarade planritningsmaterialet liksom i den nordsydliga sektionsritningen genom 'huslämningen'). Detta påstående står i kontrast med de uppnådda undersökningsresultaten från år 1997. Antingen har nedgrävningarna haft en annan funktion, eller så kan iakttagelserna förklaras genom att stenkretsen varit cirkulär och precis tangerat den östra schaktväggen.

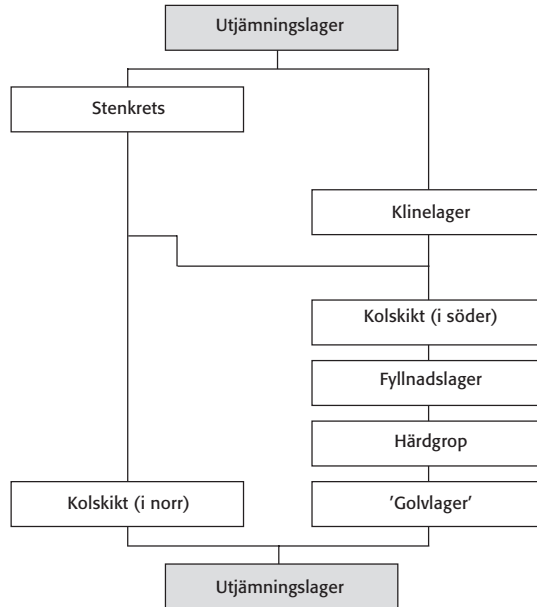

Figur 21. Förslag till utbredning av eventuell kantkedja (grå cirkel) till bög indikerad av stenkretsens riktning samt de olika kolskiktens utbredning (bel-
dragen fet svart linje). Skala 1:150.

Däremot överensstämmer de båda kolskiktens utbredning med en förmodad cirkulär stenkrets (se fig. 21). Utbredningen av det norra kolskiktet har sin norra begränsning i höjd med depåfyndet ca 0,7 meter från schaktkanten. Dess södra begränsning dokumenterades ej. Vid undersökningen år 1997 återfanns inte något kolskikt vilket därmed definierar dess östra begränsning. I väster ansluter kolskiktet till den inre begränsningen av stenkretsens.

De olika uppsättningarna av fyndtyper avviker från 'normala' järnåldersmiljöer, i synnerhet då vad gäller hus. Flera av fynden verkar ha varit medvetet placerade/deponerade i sina respektive kontexter. Detta gäller en del av de fynd som tillvaratogs i det norra kolskiktet. Denna tolkning gjorde även Vifot när det gäller fyndet av brons- och träföremålen. Men lerkärlet med 'organiskt' innehåll och fyndet av ett överarmsben från människa har samma karaktär. Dessa fynd ligger alla inom den förmodade sträckningen

Figur 22. Tolkning av de stratigrafiska förhållandena utifrån Vifot (1935 & 1936) och Helgesson (1997).

av stenkretsen. Detsamma gäller skärvorna efter det polerade och dekore-
rade kärlet samt kvarnstenarna som påträffades i härdgropen. På samma
sätt förefaller det vara med många av fynden i kolskiktet strax under kline-
lagret. Detta avser kanske främst fibulorna kring härden och flintyxfrag-
mentet, men även det nästan intakta lerkärlet och bronsnyckeln.

Det finns således inga analogier som är helt jämförbara med 'husläm-
ningen' i Uppåkra. Det förefaller snarare som om att olika komponenter har
hämtats från (utifrån vårt betraktarperspektiv) olika kontexter. 'Husläm-
ningen' kan tolkas som en markering snarare än som en reell konstruktion.
Detsamma gäller stenkretsen som utifrån dess form kan tolkas som en kant-
kedja till en hög. Intressant blir då de stratigrafiska relationerna eftersom
dessa visar att de olika lämningarna skapats i förhållande till varandra.

De stratigrafiska förhållandena mellan dessa lämningar är delvis svår-
tydda (se sektion fig. 19, och stratigrafisk matris, fig. 22). Men utifrån en
upprättad sektionssritning (i nordsydlig riktning genom härdgropen) fram-
går att härdgropen var nedgrävd i golvet. Denna hade därefter fyllts varpå
två kvarstenar och en del andra större stenar hade lagts på- och intill fyllnad-
lagret. Det södra kolskiktet var bitvis anlagt intill fyllnadslagret, bitvis över
detsamma. Detta täcktes i sin tur av lerklinelagret. Det finns tyvärr ingen

information kring de stratigrafiska relationerna gentemot det norra kolskiktet. Detta var dock beläget på samma nivå som 'golvlagret' vilket kan antyda att dessa kan ha skapats ungefär samtidigt (skikten är nämligen enligt dokumentationsmaterialet tämligen horisontella). Stenkretsen överlagrar i sin tur det norra kolskiktet, den verkar enligt Vifots planritning även överlagra det södra.

Detta innebär framförallt att det norra kolskiktet, som Vifot menade skulle ha varit ett brandlager som skapats efter det att huset brunnit, skapades före stenkretsen som i sin tur skulle ha varit husets väggfundament. Det södra kolskiktet förefaller även ha varit skapat före stenkretsen. En annan indikation är att det norra kolskiktet och 'golvlagret' kan ha anlagts i samma fas. Mot bakgrund av fynden i det norra kolskiktet och dess belägenhet bör detta kunna tolkas som rester av rituella aktiviteter, möjligen i anslutning till en gravläggning, som ägt rum före det att stenkretsen uppfördes och troligen i samband med prepareringen av 'golvet'. I samband med detta görs nedgrävningen varpå såväl ett fint dekorerat keramikkräsl som kvarnstenar deponeras i fyllningen. Därefter skapas brandlagret vilket även det bär spår efter rituella aktiviteter såsom de beskrivna fynden och de talrika förekomsterna av spannmål. Klinelagret låg som ett förseglande lock över det södra kolskiktet och härden. Slutligen anläggs stenkretsen med en större sten i söder som på ett intrikat sätt kompletteras av kolskiktet i norr. Denna har av allt att döma haft en cirkulär form, vilket antyder att den kan ha varit en kantkedja i en gravhög. Att döma av fynden i det överliggande utjämningslagret kan denna ha raserats under vikingatid (se förteckningar i Vifot 1936; Helgesson 1997).

Att försegla det förflutna och förstärka varaktigheten

Uppåkraboplatsen representerar fortfarande nära sjuttio år efter de första undersökningarna "... en fornlämningsstyp av för svenska förhållanden ovanligt slag, ..." (Vifot 1936, s. 98). Förekomsten av mäktiga kulturlager "... av betydande utsträckning" (Vifot 1936, s. 98), är även idag en ovanlig förekomst vid undersökningar av järnåldersbosättningar. Kulturlager återfinns på enstaka platser och har medvetet konstruerats. Åtminstone i Uppåkra och Ågerbygård har dessa anlagts på de topografiskt högsta partierna. Det finns alltså inget likhetstecken mellan kronologiskt omfattande och kontinuerlig bebyggelse samt passiv ackumulering av kulturpåverkade jordlager. Det kulturella meningsinnehållet i handlingen att anlägga jordlager kan dock förstås utifrån andra sammanhang eller kontexter. Konstruktionerna av kontexter har i det föregående främst gjorts på grundval av empiriska förutsättningar för att mejsla ut ett 'ramverk'. I det följande skall snarare innebörderna försöka förstås utifrån olika former av kulturhistoriska kontexter bestående av landskap och jord.

Landskapet och platsen – platsen och landskapet

En specifik plats och dess betydelse är relaterad till såväl tid som till landskapet. Detta är i sin tur konstituerat av en mängd olika platser av olika betydelser. På detta sätt är landskapen i sin helhet visualiserad tid, eftersom de olika platserna utgör produkter av sociala handlingar och som över tid både definierar och omdefinierar landskapet. Att vandra genom ett landskap har utifrån detta betraktelsesätt blivit jämfört med skapande av en berättelse (Tilley 1994). I skriftlösa samhällen fungerade verbalt återberättande av traditioner och myter som historieskrivning i skriftbärande kulturer. Myterna och traditionerna legitimerade och vidmakthöll med andra ord samhällenas ideologier, eller som Gurevitj har uttryckt det: "... *uttryckte det centrala i de sociala relationerna som var karakteristiska i detta samhälle*" (Gurevitj 1979, s. 101). De olika platserna i landskapet hade ett dialektiskt förhållande till myterna. Dels utgjorde platserna stöd för myterna, dels tilldelades de ett platsvärde genom myterna. Landskapets betydelse i förhållande till myterna kan i skriftlösa kulturer därmed beskrivas med metaforer som bibliotek, släktträd eller som arkiv (Chapman 1997, s. 31).

Skapandet av en plats står i relation till struktureringen av 'rummet'. Enligt Parkes och Thrift (1978, 1980) så finns det hierarkiska nivåer av spatiala och temporära informationer som agerar som filter gentemot den sociala strukturen och som möjliggör för individer att skapa en 'plats'. Dessa filter utgörs av den politiska ekonomin, den fysiska miljön, aktivitetssystemen och individuella aktiviteter och uppfattningar. Det är gentemot dessa parametrar som individen skapar en uppfattning om möjligheternas gränser inför framtiden. En plats innebär enligt deras synsätt både ett förhållningssätt gentemot det förflutna såväl som en intention till framtiden. Allan Pred (1986) har utifrån ett tidsgeografiskt förhållningssätt menat att en 'plats' varken kan skapas, växa eller försvinna utan att tids-rumsliga aktiviteter är synonyma med maktrelationer. Skapandet av en plats innebär kolonisation och förändring av 'rummet' vilket inte går att separera från reproduktionen av samhället i såväl tid som rum. I förhållande till Parkes och Thrift så utgör Preds tolkning av 'plats' en betoning av att förändringar i tid-rummet även är samhällsförändringar. En plats skapas i Preds uppfattning när individuella biografier möter institutionella projekt. Större institutionella projekt indikerar enligt detta synsätt fundamentet för samhälleliga maktrelationer, som genererar markeringar i landskapet och mötesplatser för individer (Chapman 1997, s. 32). Platskänslan erhålls genom: "... *the sedimentation of symbolic and emotional meanings, memories and the attachments to people and things which arise out of past practices and their underlying power relations*" (Chapman 1997, s. 32).

Klassificeringarna av platser i förhållande till varandra konstitueras enligt Pred av närvaro av 'institutionella projekt' och skillnader i 'platskänsla'.

Andra menar att platsernas betydelse varierar i förhållande till vilka som betraktar landskapet. John Brinckerhoff Jackson gör en distinktion mellan 'politikens' landskap och 'ärvda' landskap (Jackson 1984, s. 42ff). Ärvda landskap karakteriserades av en ständig omformning av platser och gränser samt en mobil befolkning. Utrymmena mellan de olika boplatserna är resultat av historisk hävdvunnenhet, personliga relationer och samfundets ofta motsägelsefulla traditioner, men även av rent topografiska företeelser; de var resultat av praxis. Denna typ av oordning bekämpas och/eller ignoreras av företrädarna för det politiska landskapet. Dessa eftersträvade (eftersträvar väl fortfarande!) ordning och tron att identitet uppnås genom betydelse av centrala platser. Politikens landskap är realiseringar av: "... *an archetype, of a coherent design inspired by philosophy or religion, and it has a distinct purpose in view*" (Jackson 1984, s. 43). John Chapman menar i enlighet med detta att: "*The context of cultural change is the time – space framework of social action set within the contemporary social structure. The differentiation of a neutral physical space, not yet colonized by human communities, into series of places associated with specific functions leads to the emergence of place value and a narratives of peoples' past inscribed onto that landscape. As place values accrue, places become arenas of social power in which important and quotidian cultural activities are carried out by individuals and groups in pursuit of their own cultural and social goals*" (Chapman 1997, s. 33). Platsvärdet hos dessa sociala maktarenor står i relation och proportion till dess historia och varaktighet, och en plats kan utgöras av såväl gravmonument som boplatser (Chapman 1997, s. 37).

Platserna utgör också landskapsklassificeringar av ett eller annat slag. I en form finns dessa bevarade genom mark- och ortnamn. Dessa har i många fall blivit bevarade genom äldre nedteckningar på kartor eller annat skriftligt material. Många har längre existensperioder där de bevarats genom muntligt återberättande, även om de respektive etymologiska innebörderna har gått förlorade. Exempel på detta är åminnelserna av 'svartmylla' eller de olika begreppen för boplatshögar/teller. Likaledes har återberättandet och klassificerandet av markstycken såsom 'tofter' utgjort hågkomster av övergivna bebyggelse. Betydelsen av 'toft' är egentligen 'åker invid gård' (Dahl 1942, s. 32) eller 'enskild mark med hus, hustomt' (Erikson 1996, s. 7). Vid arkeologiska undersökningar är det vanligt förekommande att äldre bebyggelse-lämningar påträffas vid undersökningar av markstycken som i det äldre kartmaterialet benämns som 'toft' (Thomasson manus; Brorsson & Jönsson i denna volym). Mellan de sydvästkånska byarna Löddeköpinge, Hofterup och Barsebäck påträffades vid excerperingar av äldre kartmaterial fyra toftomnämningen i form av definierade markstycken som tyder på att platsen tidigare varit en bebyggelsenhet. Vid arkeologiska undersökningar återfanns också boplatzlämningar och fynd från perioden yngre järnålder till vikingatid (Stark & Mårtensson 2001). Platsen för den övergivna bebyggelsen hade fortlevt

och återberättats i det kollektiva minnet i regionen från den övergavs tills dess att lantmätaren ritade in markstyckena på sin karta. Själva platsen, trots att den varken varit monumental eller på något annat sätt avvikit från landskapsbilden i övrigt, har med andra ord utgjort en tidsmarkering i landskapet, ett stöd för återberättande av traktens mytologi och/eller historia.

Uppåkraboplatsen återfinns, till skillnad från toftomnämningarna utanför Löddeköpinge, som bekant på ett monumentalt läge i regionen. Bebyggelse lämningarna i form av kulturlager och fynd i matjorden kringgårdar två befintliga gravhögar som ligger på de högsta partierna. Dessutom har det funnits ytterligare två gravhögar inne på den nuvarande kyrkogården (Larsson 1998, fig. 6).

Flera av de objektifierade handlingarna som finns representerade från undersökningen vid den norra av de befintliga gravhögarna har även en tydlig anknytning till eld (se fig. 16). Förutom härdarna karakteriserades tre lager (H, I och J) som gråsvarta samt 'feta' (Larsson 1996). I dessa lager påträffades förmodligen även de inslag av bränd flinta och brända ben som finns angivna i rapporten. Just sådana aktiviteter finns belagda från ett flertal gravmiljöer i Halland och Västergötland (Artelius 2001, s. 220) och Skåne (Jennbert 1993). I bronsåldershögar har det påträffats rester av eldar samt måltidsavfall, keramik och föremål från framförallt den yngsta järnåldern. Detta har av Artelius tolkats som objektifierade handlingar efter olika typer av ritualer såsom exempelvis 'rituella borttaganden' eller förstärkningar av myter som är knutna till de äldre monumenten (Artelius 2001, s. 220f). Aktiviteterna kring de äldre gravmonumenten i Uppåkra tycks indikera liknande handlingar som på samma sätt anknyter till det 'narrativa' landskapet.

Artelius menar att objektifierade handlingar intill äldre monument på gravfältet vid Sannagård utanför Falkenberg i mellersta Halland "*fungerat som en konkretisering av en övergripande historisk identitet*" (Artelius 2001, s. 221). Det ligger nära till hands att relatera aktiviteterna kring de beskrivna gravhögarna i Uppåkra till en manipulering av den historiska identiteten och/eller myterna. Den fysiska anknytningen till äldre monument tyder på att det varit viktigt att förhålla sig till en 'mytisk förhistoria' (se Artelius 2001, s. 222). Raserandet av en av gravhögarna och förstärkandet av den andra tillsammans med de aktivitetsspår som konstaterats intill högarna, tyder på att ritualer har använts för att legitimera en 'förändring' i förhållande till den 'mytiska förhistorien'. Vikten av ritualerna bör inte underskattas eftersom dessa ägde rum i ett samhälle där förfäderskult hade en central betydelse (Artelius 1999). Det var nämligen i mytbildningen som förfäderskulten hade sin givna plats: "*... i den rymdes individens och släktens möjligheter att identifiera sin position i förhållande till samhällets normer och myter och det överordnade sociala systemet*" (Artelius 1999, s. 74). Att manipulera med monumenten var detsamma som att manipulera med myterna och därmed med förfäderna. Samtidigt var det ett sätt att skapa ett betydande

'platsvärde' i förhållande till andra platser genom att associera till en lång historia och varaktighet. Likaledes förefaller Preds begrepp 'platskänsla' passa in på aktiviteterna kring gravhögarna i Uppåkra. Fynden av prestigeföremål av ädelmetall samt förekomst av hantverksavfall (Stjernquist 1996; Lindell 2001) och offerfynd (Hårdh 1999) tyder även på att platsen skall uppfattas som ett 'institutionellt projekt'. Det finns med andra ord mycket som talar för att anläggandet av boplaten gjordes med avsikt att skapa en 'social maktarena' eller ett 'politiskt landskap'. Den nära tusenåriga kontinuiteten som kan avläsas ur fyndmaterialet från Uppåkraboplatsen (inte från volymen kulturlager) står i bjär kontrast till det omkringliggande bebyggelseskicket. I Skåne såväl som i närområdet kring Uppåkra karakteriseras bebyggelseskicket under den yngre järnåldern av en- eller tvågenerationsbosättningar (Thomasson manus) vilka med Jacksons termer torde representera 'ärvda landskap'.

Hågkomsterna av Uppåkraboplatsen i det kollektiva minnet och dess åternedtecknade i det skriftliga- och äldre kartografiska materialet är fåordiga. Andrén har utifrån jämförelser mellan arkeologiska iakttagelser och skriftliga beskrivningar funnit fyra indirekta textbelägg av Uppåkra (Andrén 1998). Dessa är nedtecknade under 1200-talet eller senare och beskriver händelser som skulle ha utspelats två eller tvåhundrafemtio år tidigare. Sammanfattningsvis berör dessa: *"ett 'oppidum' som var knutet till en Odenskult, en 'köpstad' som kallades 'Lund' och var omgiven av en 'träborg' samt en marknadsplats med årsmarknaden 'tre högars marknad'"* (Andrén 1998b, s. 140). Självva ortnamnet 'Uppåkra' har traditionellt översatts med 'de högt belägna åkrarna'. Men utifrån återkopplingarna mellan skriftliga omnämningen och arkeologiska iakttagelser menar Andrén att 'Uppåkra' i förhållande till benämningen 'Lund' är en sekundär benämning av platsen eller så har platsen haft två aktiva namn som användes parallellt. I det äldre kartmaterialet benämns i princip fornlämningsområdets utsträckning med marknamn innehållande 'toft' (Riddersporre 1996). I övrigt finns toftomnämningen i anslutning till bytomterna samt strax nordväst om Stora Uppåkra bytomt. Åminnelserna i det kollektiva minnet av platsen kan alltså sägas vara återberättelser av händelser som katalyserats genom en plats, medan de återstående berättelserna som varit av betydelse och nedtecknats i form av marknamn under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (även om de fått en annan innebörd) kommit att bevara minnet av Uppåkraboplatsens existens och utsträckning.

Jordens betydelse

I detta sammanhang är det av vikt att ställa frågan vad konstruktionen av kulturlager i de olika varianterna av objektifierade handlingar som tidigare har presenterats har för 'meningsinnehåll'. Vad som gör Uppåkraboplatsen unik är det faktum att boplaten är grupperad kring äldre gravhögar såväl

som att gravar förekommer tillsammans med boplatsaktiviteter i stratigrafiska sekvenser. På samma gång finns det yttre morfologiska likheter mellan gravhögar å ena sidan och telliknande formationer som Uppåkra å andra sidan. Det ligger därmed nära till hands att göra analogier mellan stratigrafiska sekvenser från olika former av gravar och med de från Uppåkra för att förstå innebörden av de återkommande objektifierade handlingarna att uppbygga nya ytor. Och det är, som tidigare betonats, på dessa ytor som boplatsens varaktigheter finns representerade, inte i kulturlagertjockleken.

Bronsålderns gravhögar representerar således en bra utgångspunkt för vidare studier av 'jordens' betydelse. Dessa är ofta uppförda på dominerande höjdlägen i landskapet och ser till det yttre ut att bestå av mer eller mindre omfattande mängder av jord. Flertalet av gravarna har dock använts under längre tidsperioder. Detta kan beläggas genom förekomster av s.k. sekundärgravar och/eller genom en eller flera påbyggnader (Jennbert 1993, s. 72f). Ofta är gravhögarna även anlagda över äldre gravar. Dessutom finns, som tidigare påpekats, spår av eld och andra former av objektifierade aktiviteter från rituella handlingar. För Skånes del innebär detta att vissa platser kan ha utnyttjats för gravaktiviteter och ritualer under väldigt långa tidsperioder. Gravhögarna var således aktiva monument i den bemärkelsen att de utnyttjades/har utnyttjats under lång tid. Fenomenet kring 'förstärkande', sekundärbegravningar och objektifierade handlingar efter ritualer – användandet av en gravplats under lång tid – har tolkats som ett medium för relationerna mellan de döda/eftervärlden och de efterlevande (Jennbert 1993). Gravhögen och de objektifierade handlingarna kan sägas representera hågkomster av förfäderna, en biografi över släkten och samhället, vilket även återspeglas i de äldre benämningarna av gravhögar såsom 'ättebackar'.

Som tidigare nämnts har bronsåldershögar uppförts på samma platser som äldre gravar. Det är även ett välkänt fenomen att gravhögar uppförts på boplatslämningar och/eller på åkrar. Undersökningar i Danmark har påvisat att nära hälften av de utgrävda gravhögarna är uppförda på denna typ av lämningar (Rasmussen 1993). Detta har Rasmussen förklarat med att bebyggelse, åkermark och gravar förflyttats i enlighet med en rotationsprincip. Enligt denna skulle platsen inledningsvis ha utnyttjats för bebyggelse, därefter ha fungerat som åker och avslutningsvis fungerat som begravningsplats. Denna förklaring har dock ifrågasatts. Det har menats att boplatsen kan ha omvandlats till kultplats, även om gränserna var flytande, för att markera samhörighet med den dödes och dennes hem (Andersson 1997). Detta skulle i sådana fall vara uttryck av förfädersdyrkan och återfödelsetankar. Vid en undersökning av Tranarpshögen i nordvästra Skåne så kunde det konstateras att gravhögen uppförts på resterna av ett stolpbyggt treskeppigt långhus. Efter raseringen av detta hade ett svämsedimentslager från en näraliggande våtmark påförts. På detta lager fanns i sin tur resterna av likbålet i form av ett brandlager med tillhörande konstruktion och mindre kantkedja. Därefter förseglades dessa

lämningar av ytterligare ett svämsedimentslager. Själva stenkistan med gravurnan placerades på detta lager i centrum av högen. Efter gravläggningen uppfördes själva högen, mestadels bestående av grästorvor, och ytterligare en kantkedja (Andersson 1997). Detta indikerar att jorden, i detta fall en typ av sedimenterad lera, hade en aktiv del i ritualerna kring begravningen.

De talrika spåren av årderbillar och bebyggelse under gravhögar kan förstås utifrån samma premisser. Joakim Goldhahn menar exempelvis att årderspåren är objektifierade handlingar efter rituella plöjningar gjorda: ”*med intention och att det grundade sig i att såväl åkern i sig kunde ses som en solid återfödelsemetafor för livet och människans rytmiska cirkelgång mellan att födas, leva och dö, för att sedan kunna återfödas igen. Att både årder (både som rituella offer och hållristningsmotiv) och plöjningsscener (hållristningsmotiv) återfinns inom andra rituella fält under bronsåldern stärker denna metaforik och tolkning (...). Årderspåren under bronsålderns gravhögar bör därför tolkas som ett utav flera meningsskapande fenomen i samband med bronsålderns begravningsritual*” (Goldhahn 2000, s. 27). Med utgångspunkt i Sagaholmshögen utanför Jönköping har Goldhahn försökt att applicera gravritualens ’rites of passage’ till de objektifierade handlingarna som dokumenterats vid undersökningen av högen. Ritualen har efter van Gennep delats upp i tre faser. Den första inkluderar separationen eller exkluderingen av den döde från jordelivet vilket materialiserats i själva bisättningen av den döde med uppförande av kista, gravläggning, anläggande av kantkedja och uppförande av en ’inre minihög’ (Goldhahn 2000, s. 39ff, och där anförd litteratur). Den andra och mest känsliga fasen i gravlägningsritualen karakteriserades av en övergång mellan jordeliv och efterliv. I Sagaholmshögen har denna fas uttryckts genom anläggande av en hållristningsprydd kantkedja av sandsten. Med utgångspunkt i det arbete som krävts för iordningställande av kantkedjan argumenterar Goldhahn för att denna fas varit tämligen tidsomfattande. Den tredje och sista fasen behandlade inkorporeringen av den döde i efterlivet. Detta skedde genom att hållristningarna och ’minihögen’ inkapslades med täckande fyllnadslager. Goldhahn menar att detta gjordes för att återspegla början på ritualens avslutande inkorporering.

Jordens betydelse kan i dessa sammanhang förstås vara delar av dels prepareringar inför gravläggningar, dels som objektifieringar av den döde och dennes själ vid inkorporeringen till efterlivet. Men i samband med sekundärbegravningar och ’förstärkningar’ av befintliga gravmonument får jorden en delvis annan innebörd. Dels bryts i vissa fall det förseglande fyllnadslagret till den döde anfädern genom grävandet av nya gravar varpå den döde sänkts ner till anfäderna och inkorporerats med densamma. Dels täcks i vissa fall den nya gravläggningen av ytterligare ett fyllnadslager varpå intrycket och storleken av högen förstärks. Detta måste innebära att jorden på en och samma gång fungerat som uttrycksmedel för succession genom skapandet av nya övertyr samt som gränsmarkering till anfäderna, det förflutna och efterlivet.

Uppåkraboplatsens objektifierade biografi

Samma tendenser kan spåras i de stratigrafiska sekvenserna från Uppåkraboplatsen. Men med den skillnaden att de mellanliggande lagerna både skulle ha kunnat fungera som försegling av äldre bebyggelse och som preparering av en ny bebyggelseyta. Detta resonemang stärks av det faktum att graven som Vifot påträffade 1934 är placerad på detta sätt i den stratigrafiska sekvensen, de förmodade brandgravarna samt 'huset mellan högarna'. Denna specifika organisation och formerande av platsen, i sin landskapskontext, gav uttryck för ett flertal värden. Såsom tidigare diskuterats bör dessa förstås såsom aktiva materialiseringar av samhällets överordnade verklighetsbeskrivningar, samhällets centrala myter kring en avlägsen förhistoria, samhällets ideologi samt den lokala identiteten (se Artelius 2001, s. 218).

I likhet med vad som gällde bronsålderns gravhögar, torde de objektifierade handlingar som finns representerade i de stratigrafiska sekvenserna från Uppåkra förstås utifrån en 'rituell' kontext. Ritualerna och dess objektifierade handlingar har olika nivåer av målsättningar och meningsinnebörder. De utgör medium för kollektiv social kommunikation, transition och regeneration samt för bekräftelsen av en överordnad ordning (Artelius 2001, s. 200). Sett ur dessa perspektiv kan 'uppbyggande av ny yta' både förstås som ett förseglande av det förflutna samtidigt som ett preparerande inför framtiden och ett förstärkande av platsens visibilitet/hågkomst. I förhållande till van Genneps tredelning av ritualens struktur och mening utgjorde denna handling samtidigt den första separations- och dekonstruktionsfasen och den avslutande inkorporeringsfasen. Därmed kan det tyckas att den inbördes ordningen mellan de olika faserna kullkastats eftersom förseglandet föregår preparerandet/förstärkandet. Men liknande förhållanden har, som tidigare påpekats, kunnat påvisas vid de tillfällen där gravhögar har förstärkts med ytterligare fyllnadslager, bl.a. vad gäller den norra av de båda befintliga gravhögarna i Uppåkra. Detta användande av äldre monument återspeglar en anfäderskult (Jennbert 1993). Synen på det förflutna, såväl den egengenealogiska som det kollektiva minnet, var knutna till en plats som var symbolen för dessa minnen (Artelius 2001, s. 163). *"Begreppen tid, minne och plats är odelbara i föreställningsvärlden. ... Föreställningen om en plats blir en addition av minnen och tid, och arkaiska myter – kollektiva minnen – får sina tydligaste uttryck i plats- och tidsbunden symbolik. Den materiella kultur vi iakttar blir med ett sådant synsätt, avspeglingar av samhällets föreställningar om, och minnen av det förflutna"* (Artelius 2001, s. 163). Upprepningarna av de objektifierade handlingarna i både gravhögar och Uppåkraboplatsen bör dock inte tolkas som tidslinjära. Snarare utgör de materialiteter av ett mer cykliskt tänkande. Chapman har exempelvis menat att platsers återanvändande kan tolkas som dess återfödande (Chapman 1997, s. 35ff). Sett ur detta perspektiv bör 'uppbyggande av yta' innebära ett 'återfödande' av platsen och därmed tillhöra ritualernas konfirmerande och iordningsställande fas.

Men görs analogier enbart till gravhögarnas underliggande strukturer, där det förefaller som om den äldre bebyggelsen dekonstruerats genom att området preparerats till åker och/eller täckts med en eller annan form av jordlager, så förefaller det som om 'uppbyggande av ny yta' skulle tillhöra ritualernas inledande separationsfas. Skulle plöjningen ha skett utan att ny jord tillförts platsen, vilket i en del fall är högst sannolikt, så bör aktivitetsspår i form av golvlagret och andra konstruktionselement visa spår av detta. I Uppåkra verkar dock ny jord ha tillförts platsen eftersom flertalet av platsens konstruktionslämningar saknar dylika spår av dekonstruktion.

Tvärtom har det vid ett flertal tillfällen påträffats välbevarade konstruktionselement. I synnerhet gäller detta den huslämning som undersöktes av Vifot. För det första var golvlagret synnerligen välbevarat. På detta framkom stora mängder förkolnade frön och annat bränt material som i sin tur överlagrades av ett raseringslager till största del bestående av lerklining. Utbredningen av detta tangerade i princip utbredningen av golvet och låg innanför 'kantkedjan'. Det förefaller alltså som om huset har bränts upp alternativt brunnit upp. Därefter så har lerkliningens sammanförts till platsen för det ursprungliga golvet varpå ett nytt utjämningslager påförts. Uti från dokumentationsmaterialet så är det omöjligt att utröna tidsintervallet mellan dessa olika händelser. Men tolkas händelseförloppet som kontinuerligt och med huslämningen som rituell medelpunkt, så kan brännandet av huset förstås som en inledande separation, sammanförandet av lerkliningens på det ursprungliga golvet som transition samt påförandet av utjämningslagret som den tredje och avslutande inkorporeringsfasen.

Betraktas däremot den nya ytan och nyttjandet av denna som rituell medelpunkt så får det hela en något annan innebörd. Plöjningarna under gravhögar kan ur detta perspektiv jämföras med konstruktionen av utjämningslager. Den rituella innebörden av detta var att åkern var en återfödelsemetafor för livet, vilken innebar att platsen återupplivades. Möjligen kan den talrika förekomsten av innehållsmässigt 'homogena' utjämningslager tyda på att dessa blivit plöjda.

De objektifierade händelserna 'nyttjande', 'konstruktionselement' och 'uppbyggande av yta' kan tolkas som resultat av en 'ritualiserad' cyklisk världsbild. Kulturlagren på Uppåkraboplatsen utgör alltså en materialiserad biografi, likväl som återanvändandet av den äldre gravhögen, i ett sammanhang där anfaderskult var ett bärande och betydande uttryck för individens och släktens position i förhållande till samhällets myter. Platsens värde och dess betydelse i myterna stod i sin tur i proportion till dess ålder, ju längre tid bebyggelse funnits på samma plats – ju större betydelse. Uppåkras placering i landskapet och förstärkandet av dess topografi, både inom boplatsen och i förhållande till omlandet, måste ses som en markering av platsen som arena för betydelsefulla ritualer och social makt. Den bevarade benämningen av platsen såsom Uppåkra kan relateras till dess placering på- och det kontinuitiva förstärkandet av landskapets högsta punkt. Tillsammans med den fysiska

anslutningen till äldre- och samtida gravar länkas inte bara platsen metaforiskt till himlen. Prefixet 'Upp' i Uppåkra har tolkats som dödsrikets motsats och har dessutom mytologiskt relaterats till 'upphem' eller 'uppygden' som i den poetiska Eddan används som synonym till 'himlen' (Andrén 1998b). Suffixet '-åkra' är nämnt i pluralis och kan kontextuellt knytas till åkerns återfödelsemetafor som i Uppåkra möjligen finns materialiserad i form av konstruktionen av kulturlager.

Litteratur

- Andersson, M. 1997. Tranarpshögen. En gravhög från yngre bronsålder. *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna* red. P. Karsten. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 22. Stockholm.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och sambälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 13. Lund.
- Andrén, A. 1986. I städernas undre värld. I *Medeltiden och Arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund.
- Andrén, A. 1998a. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. I *Staden. Himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Stockholm.
- Andrén, A. 1998b. En centralort utan textbelägg? – Uppåkra som ett historiskt-arkeologiskt problem. *Centrala platser - centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Anglert, M. & Jansson, P. 2001. Kyrkplatsen i Uppåkra – undersökningarna 1997 – 1999. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport* red. L. Larsson. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Stockholm.
- Anund, J. 1995. Stadsarkeologi på UV Uppsala. Stratigrafisk metodhistorik och lägesrapport. *META nr 2 1995*. Lund.
- Artelius, T. 1999. Den döde vid dörren – reflektioner kring förfäderskult utifrån fynd av människoben i två halländska hus från järnålder. *Kring Västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid* red. T. Artelius, E. Englund & L. Ersgård. Gotarc. Serie C. Arkeologiska skrifter No 22. Göteborg.
- Artelius, T. 2001. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar Skrifter 36. Gotarc. Series B. Archaeological Theses 15. Stockholm/Göteborg.
- Beronius Jörpeland, L. 1992. The Formation of Occupation Layers as an Archaeological Source. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700 – 1700 A.D* red. L. Ersgård, M. Holmström & K. Lamm. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 2. Stockholm.
- Bertelsen, R. 1979. Farm mounds in north Norway, a review of recent research. *N.A.R. Vol. 12, no 1*. Institute of Social Sciences, University of Tromsø.
- Chapman, J. 1990. Social Inequality on Bulgarian Tells and the Varna Problem. *The Social Archaeology of Houses* ed. R. Samson. Edinburgh.
- Chapman, J. 1991. A Method for Reconstruction of Social Structure in Prehistoric Societies and Examples of Practical Application. *Social Space. Human Spatial*

- Behaviour in Dwellings and Settlements* ed. O. Grøn. Odense University. Studies in History and Social Sciences vol. 147. Odense.
- Chapman, J. 1997. Places as Tidemarks – the Social Construction of Prehistoric Landscapes in eastern Hungary. *Semiotics of Landscape: archaeology of 'Mind'* ed. G. Nash. BAR International Series 661. Oxford.
- Dahl, S. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsstopografi före 1860*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar VI. Lund.
- Ersgård, L. 1980. Falsterbohalvön – en undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne. *ALE, Nr 3 1980*. Lund.
- Goldhahn, J. 2000. Hällristningar, kosmologi och begravningsritual – exemplet Sagaholm. *Primitive Tider 2000 3. årgång*. Oslo.
- Gurevitj, A.J. 1979. *Feodalismens uppkomst i Västeuropa*. Stockholm.
- Hårdh, B. 1999. Offerfynd på Uppåkraboplatsen? *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 30. Stockholm.
- Jacobsson, B. 2000. *Järnåldersundersökningar i Sydsverige. Katalog för Skåne, Halland, Blekinge och Småland*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Jackson, J.B. 1984. *Discovering the Vernacular Landscape*. New Haven.
- Jarl Hansen, H. 1989. Dankirke. Jernaldersboplads og rigedomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965 – 1970. *KUML 1988 – 89*. Århus.
- Jennbert, K. 1993. Släkters hägkomst. Om bruket av bronsåldershögar. I *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI – 16.XI 1991* red. L. Larsson. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 48. Lund.
- Järpe, A., Redin, L. & Wahlöö, C. 1979. Standardiserat beteckningsschema för sektionsritning. *Fornvännen 74*. Stockholm.
- Kaul, F. 1999. Vestervig – an Iron Age village mound in Thy, NW Jutland. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4 – 7 1998* eds. C. Fabech & J. Rigtved. Jutland Archaeological Society. Århus.
- Kyhlberg, O. 1995. *Hus & Gärd. Katalogdel. Hus & gård i det förurbana sambället – rapport från ett sektorforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter No 13. Stockholm.
- Larsson, L. 1998. Gjort och ogjort i Uppåkra. *Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Serien in 8°, No. 28. Stockholm.
- Larsson, S. 2000. *Staden dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890 – 1990*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae. Lund.
- Larsson, S. & Johansson Hervén, C. 1998. Källmaterialproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin. *META nr 2 1998*. Lund.
- Lindell, M. 2001. Kammakeri från äldre järnåldern på Uppåkraboplatsen. *Uppåkra. Centrum och sammanhang* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Serien in 8°, No. 34. Stockholm.
- Lund, H. E. 1961. "Gårdshaugene" - "Gammelgården" - "Gården" og "Været" i jernalder, emllomalder og ny tid i Nord-Norge (Hålogaland). *Håløygminne. Lokalhistorisk tidsskrift for Nord-Norge 1961*. Svorkmo.

- Mortensen, A. 1966. Byhøje i øst og vest. *Skalk* 6.
- Ohlsson, T. 1968. Aktuellt om antikvariskt, Uppåkra. *Ale* 1968:2. Lund
- Parkes, D. & Thrift, N. 1978. Putting Time in Place. *Timing and space and Spacing Time. Volume 1* eds. T. Carlstein, D. Parkes & N. Thrift. London.
- Paulsson, J. 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektor-material. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 30. Stockholm.
- Pred, A. 1986. *Place, Practice and Structure. Social and Spatial Transformations in South Sweden: 1750 – 1950*. Totowa.
- Rasmussen, M. 1993. Gravhøje og bopladser. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. *Bronsålderns gravhøjar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI – 16.XI 1991* red. L. Larsson. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 48. Lund.
- Riddersporre, M. 1996. Uppåkra – en discussion med utgångspunkt i de äldsta lantmäterikartorna. *META nr 3 1996*. Lund.
- Stamsø Munch, G. 1966. Gårdshauger i Nord-Norge. *Viking* 30 1966.
- Stjernquist, B. 1951. *Vä under järnåldern*. Skrifter utgivna av humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. XLVII. Lund.
- Stjernquist, B. 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeological Review 1995*. Lund.
- Stjernquist, B. 1998. En ordinär järnåldersby i Uppåkras omland. *Centrala platser – centrala frågor. Samhällstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 28. Stockholm.
- Strömberg, M. 1981. Vattenförsörjning och verksamhet i forntidsbyn. 1980-års fältarbeten i kv. Tankbåten, Ystad. *YSTADIANA 1981*. Ystad.
- Söderberg, B. 2000. Vikingatidens boplatser i Löddeköpingeområdet. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Swanander Frostensson, J. 1958. *Bara härad i slutet av 1700-talet: Jonas Frostensson Swananders Dissertatio Gradualis de Territorio Bara*. Bara.
- Thomasson, J. Manus. Bybildningen och bönderna. Aspekter kring formeringen av den feodala bondeklassen. Riksantikvarieämbetets skriftserie. Projektet Väst kustbanan.
- Thomsen, P.O. 1993. Handelsplatsen ved Lundeberg. *Lundeberg – en handelsplats fra jernalderen* red. P.O. Thomsen, B. Blæsild, N. Hardt & K. Kjer Michaelsen. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum. Bind 32. Ringe.
- Thun, E. & Anglert, M. 1984. *Vä*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport Medeltidsstaden 57. Stockholm.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape – Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- Victor, H. 2001. Bronsålderns kulthus – ett möte mellan profant och sakralt. *Mellan sten och brons. Uppdragsarkeologi och forskning kring senneolitikum och bronsålder* red. H. Bolin, A. Kaliff & T. Zachrisson. OPIA 27 & Stockholm Archaeological Reports No 39. Stockholm.
- Vifot, B.M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1936. Lund.

- Voss, O. & Andersen, H. 1963. Byhøj. *Skalk* 3.
- Watt, M. 1991. Sorte Muld. Høvdingesæde og kult centrum fra Bornholms yngre jernalder. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemakt* red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, 1991. Højbjerg.
- Watt, M. 1998. Boplads med bevarade kulturlag og deres betydning for studiet af bosættelsemønstre og centerdannelser i jernalderen. Exempler og erfaringer från Bornholm. *Centrala platser – centrala frågor. Samhällstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Stockholm.
- Welinder, S. 1992. *Människor och Artefaktmönster*. Occasional Papers in Archaeology 5. Uppsala.

Arkeologiska rapporter

- Erikson, M. 1996. Kulturgeografisk undersökning inför arkeologisk utredning. Skåne, Malmöhus län, järnvägen västkustbanan, delen Helsingborg – Kävlinge. 1995. Riksantikvarieämbetet, *Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Syd Rapport 1996:36*. Lund.
- Helgesson, B. 1997. *Rapport avseende arkeologisk undersökning av fornlämning 5, St Uppåkra 8:3, Staffanstorps kommun, Skåne län, Skåne*. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Helgesson, B. (red) 1998. *Rapport Uppåkra 1998:1. ARK 341, VT-1998*. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Helgesson, B. (red) 1999. *Rapport för arkeologisk utgrävning av fornlämning RAÄ-nr: Stora Uppåkra 5. Fastighet: Uppåkra 8:3 i Uppåkra socken, Staffanstorp kn, Skåne län*. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Holmquist, K. 1968. Iakttagelser i et dike för el-kabel i Uppåkra den 30 och 31 mars 1968. Arkivhandling LUHM.
- Jacobsson, B. 1999. Trelleborgen i Trelleborg. Förhistoriska boplatsslämningar och gravar, vikingatida ringborg och medeltida bebyggelse lämningar. Skåne, Trelleborg, kv Gröningen, kv Kråkvinkeln, Bryggaregatan och Svenstorpsgatan. Riksantikvarieämbetet, *Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Syd rapport 1999:93*. Lund.
- Larsson, L. 1996. *Undersökningsrapport, Stora Uppåkra 8:3, RAÄ 5 Uppåkra sn, Staffanstorps kommun, Malmöhus län*. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Larsson, L. 1997. *Rapport avseende arkeologisk undersökning inom fastigheterna St Uppåkra 1:2/8:3 (Schakt II), Staffanstorps kommun, Malmöhus län, Skåne*. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Lenntorp, K.-M. & Lindell, M. 2000. *Rapport. Arkeologisk förundersökning Lilla Uppåkra 4:1 och 8:1, fornlämning nr 5, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län*. Uppåkra.
- Lindell, M. 1998. *Arkeologisk undersökning. Uppåkra 97:4. Fornlämning 5, Stora Uppåkra 8:3, Uppåkra sn, Skåne*. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Lindell, M. 1999a. *Arkeologisk undersökning. Uppåkra 98:2. Fornlämning 5, Stora Uppåkra 1:2, Uppåkra sn, Skåne*. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

- Lindell, M. 1999b. *Arkeologisk undersökning. Uppåkra 99:2. Fornlämning 5, Uppåkra sn, Skåne*. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Lindell, M. & Thomasson, J. 1999. *Arkeologiska undersökningar I Stora Uppåkra. Inför nedläggning av avloppsledning*. Uppåkra 1999:3. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Ohlsson, T. 1968b. *Rapport angående provundersökning för alternativtomt till prästgårdsbygget i Uppåkra, Uppåkra sn*. Lunds Universitets Historiska Museum.
- Ohlsson, T. 1975. *Skåne, Bara hd, Uppåkra socken, St. Uppåkra 8:3*. Lunds Universitets Historiska Museum. Lund.
- Olsson, H. 1953. *Angående fynd av litet lerkärl å Uppåkra kyrkogård, Skåne*. Skånes Hembygdsförbund, Lund A637/1953.
- Staecker, J. under utarbetande. *Arkeologisk undersökning invid Stora Uppåkra gamla skola*.
- Stark, K. & Mårtensson, J. 2001. Marbäcksmossen. Strandnära lämningar från neolitikum & järnålder. Skåne, Löddeköpinge sn, Löddeköpinge 23:3, RAÅ 67, 87 & 88. UV Syd, *Dokumentation av fältarbetsfasen 2001:5. Arkeologisk undersökning*. Lund.
- Stjernquist, B. 1952. *Uppåkra nr 8, Uppåkra sn*. Lunds Universitets Historiska Museum.
- Stjernquist, B., Petré, R. & Ohlsson, T. 1968. *Till Riksantikvarien. Undersökningar och rekognoseringsrapporter av järnåldersboplatsen vid Uppåkra kyrka, Uppåkra sn, Skåne*. Lunds Universitets Historiska Museum.
- Tegnér, M. under utarbetande. *Rapport om järnåldersundersökningar genomförda av Lunds Universitets Historiska Museum och Regionmuseet i Skåne. Inom projektet Kulturella relationer i Öresundsregionen under järnålder och vikingatid – bebyggelse- och samhällsutveckling i Skåne och Själland 5000 f.kr. – 1050 e. Kr*.
- Thomasson, J. 2002. *Arkeologisk undersökning i Stora Uppåkra. Seminariegrävning i medeltidsarkeologi 2001 och 2002. Uppåkra 2002:2. Arkeologisk förundersökning*. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet.
- Torstensdotter Åhlin, I. 1990. *Rapport. Förundersökning. Stora Uppåkra 3:17, Uppåkra sn, Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Syd. Lund.
- Vifot, B.M. 1935. *Till Riksantikvarien.. redogörelse för undersökning av en boplats från järnåldern å Uppåkra prästgårds ägor, Uppåkra socken, Bara hd, Skåne*. Lunds Universitets Historiska Museum.
- Wallin, L. 1987. *Rapport. Förundersökning. Stora Uppåkra 2, FL 5, del av, Uppåkra sn, Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska Undersökningar, UV Syd. Arkivrapport. Lund.
- Widholm, D. 1976. *PM angående arkeologisk undersökning vid Uppåkra 1:2 och 8:3, Uppåkra socken, Skåne*.

KUNGEN OCH LANDSKAPET

Förändringar i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid

Av Anna Lihammer

<i>Uppåkra och det gamla landskapet</i>	74
<i>Det nya landskapet</i>	81
<i>Vikingahövdingar och medeltids-</i> <i>kungar</i>	81
<i>Kungarna, eliten och fenomenet</i> <i>landscaping</i>	88
<i>Slutord</i>	105
<i>Litteratur</i>	109

Västra Skåne är ett av Skandinaviens arkeologiskt sett mest välundersökta områden. Arkeologin har här genererat ett mycket omfattande material, som gör det möjligt att rekonstruera olika typer av landskap. Med landskap avses här det rum där människan och omgivningarna interagerat och genom tiderna format och omformat varandra.

Källmaterialet visar att det skett omfattande förändringar i området under sen vikingatid och tidig medeltid, förändringar som fått långtgående konsekvenser för den historiska utvecklingen i Skåne. Många av dessa förändringar blir som mest tydliga i anslutning till lämningar knutna till eliten. Genom att försöka skapa sammanhang och sätta samman olika förändringar med varandra och med sin samtida politiska kontext vill jag söka förklaringarna till vad som egentligen skett i 'maktens landskap'.

Under sen vikingatid och tidig medeltid förde de danska kungarna en offensiv politik. Den så kallade *andra vikingatiden*, då vikingatågens mål övergått från plundring till erövring, inleddes och kulminerade. Genom erövringen av England kom detta rike och Danmark periodvis under samma kung. Vid samma tid skedde omfattande förändringar i de danska områdena. Städer växte fram, kyrkor byggdes och runstenarnas texter är indirekta vittnesbörd om förändringar i landskapet. Skatter grävdes ned och byar börjar bli stationära. Kristendomen fick sitt slutgiltiga fäste och begravningstraditionerna ändrades.

Med landskapet som följeslagare vill jag försöka diskutera västra Skånes väg från vikingatid till medeltid. Förändringarna har gett avtryck på en mängd platser och i många olika material. I området finner vi numera berömda platser som Lomma, Borgeby, Uppåkra och Lund, men också ett mycket stort antal byar och kyrkor. Artikeln kommer att fokusera på förändringar utifrån *elitens* eller *maktens landskap*. Mycket forskning kring yngre järnålder och tidig medeltid kan, med fog, kritiserats för att fokusera på fenomen som makt och eliter. Det går dock inte att finna gränser mellan ett maktens landskap och ett landskap befolkat av de 'vanliga' människorna. Man har rört sig i samma geografi, haft olika typer av förhållanden sinsemellan och påverkat varandra. Utan förståelse för hur makten utvecklats under en viss tid är det svårt att följa förändringar på andra plan i samhället. Det är inte möjligt att i diskussioner göra skiljetecken mellan 'makten' och 'de vanliga människorna'.

Sökandet efter relationer och sammanhang i landskapet är landskapsarkeologins grundvalar. För de människor som levde i det förflutna landskapet, var detta rummet där livet gestaltade sig, det var verkligheten. Man var hänvisad till landskapet för att söka möjligheter, utnyttja förutsättningar och försöka överleva. Detta ska inte tolkas som deterministiska tankegångar, tvärtom vill jag framhålla att man bör se människan – både då och nu – som en dynamisk och rationell varelse, förmögen till strävanden och målsättningar och till försök att realisera sina drömmar i praktiken. Genom att inse

och utnyttja fördelar och möjligheter i sitt landskap, har man *aktivt* kunnat omvandla landskapet därefter. Jag har valt att beteckna detta med termen *landscaping*, vilket avser ett omgestaltande eller påverkande av det gemensamma landskapet genom medvetna mänskliga handlingar. Detta sker exempelvis när någon, som en statusbetonad handling, förändrar det offentliga landskapsrummet.

Jag vill nu försöka göra en resa i tid, en resa från *ett gammalt landskap* till *ett nytt landskap* och på vägen reflektera över de människor och händelser som genererat denna utveckling.

Uppåkra och det gamla landskapet

De 'centrala' platserna

Uppåkra är en av flera mycket speciella platser under järnåldern, som bör betecknas som centralplatser i landskapet. Andra kända namn i denna grupp är till exempel Lejre och Tissø. De utmärker sig exempelvis genom ett unikt och rikt fyndmaterial eller arkitektur där i synnerhet vissa typer, knutna till specifika funktioner i samhället, fått mycket uppmärksamhet.

I dagens forskning kring yngre järnålder är begreppet *centralplats* mycket vanligt. Ibland tycks det räcka med något enstaka fynd för att termen ska anses befogad. Det lämpliga i detta är dock tvivelaktigt. Jag menar att endast en mycket begränsad del av den yngre järnålderns platser bör betecknas som centralplatser. Uppåkra är en av dem. En *centralplats* bör definieras som en plats där ett större antal av relationer och funktioner i landskapet möts och knyts samman. Det är detta, och inte ett rikt fyndmaterial, som gör att platserna kan betecknas som centrala. Förekomsten av sådana fynd beror på att en plats varit exceptionell och haft speciella möjligheter; det är inte föremålen som utgjort det centrala, utan de är snarare frukten av centraliteten. En verklig centralplats kräver en organisation och en större mängd funktioner, och därför bör de flesta av de så kallade centralplatserna under denna period egentligen betecknas *fokusplatser*, då de oftast förenar endast ett fåtal funktioner (diskuterat hos Aston 1989, s. 44–48; Andersson 1989, 1995; Harrison 1997 samt hos Lihammer i denna volym).

Som 'verkliga' centralplatser i södra Skandinavien vill jag räkna Uppåkra, Lejre, Tissø, Järrestad, med flera och dessa platser utmärks på ett generellt plan av betydande strategiska och kommunikativa fördelar i sin lokalisering i landskapet. Platserna förenas också av att de uppvisar ett speciellt fyndmaterial, där funktioner såsom metallhantering, vikingafärder västerut, kult och handel finns representerade. Ibland understryks centraliteten av manifesta gravfält, till exempel i Lejre. På många av platserna har man funnit hallbyggnader av omfattande storlek, exempelvis i Lejre, Tissø och Järrestad (Wulff Andersen 1995; Jørgensen 1998; Svanberg 2000, s. 251). Några hallar

är så lika att det måste rört sig om människor med mycket nära kontakter med varandra (Söderberg 2001 apropå likheter mellan Järrestad och Tissø).

En uppmärksamrad fyndgrupp på centralplatserna är guldgubbarna, tolkade i kultiska termer. Exempelvis har mer än 2300 guldgubbar hittats i Sorte Muld på Bornholm. Guldgubbe-patriser bland annat från Järrestad visar att tillverkning ägt rum på platserna (Watt 1991; Söderberg 2001). Charlotte Fabech har påpekat att kulten sannolikt kan knytas till elitens platser i landskapet vid denna tid och det är sannolikt detta som visar sig i guldgubbarna (Fabech 1997).

Centralplatserna förenas av att de ligger på speciella typer av lägen i landskapet. De ligger kommunikativt väl, utan att ha ett utsatt läge. I det äldre landskapet var kommunikationslederna hänvisade till ett fåtal stråk i landskapet beroende på naturliga kommunikationshinder såsom till exempel kraftiga höjdparter och branter, sjöar, åar och våtmarker. Centralplatserna tycks centrerade till knutpunkter i kommunikationsnätet och flera, exempelvis Tissø och Sorte Muld ligger också väl till för sjöfart utan att ha ett egentligt strandnära läge (Watt 1991; Jørgensen 1998; Söderberg 2001). Platserna har samlat speciella relationer och funktioner i landskapet och därför också över tid påverkat och omformat det omgivande landskapet.

Under vikingatiden, framför allt under dess slutfas, sker en markant nedgång för de flesta av centralplatserna, ett öde som delas av Uppåkra. En del försvinner helt, medan många exempelvis Uppåkra, Lejre och Järrestad, möter oss som vanliga byar bland alla andra byar på den medeltida landsbygden. I närheten av många av platserna uppstår under den tidigaste medeltiden nya centra, centra med starka kopplingar till den danska kungamakten, exempelvis Roskilde i närheten av Lejre, Thumatorp nära Järrestad, Lund nära Uppåkra.

Uppåkra i fokus

Platsen Uppåkra har ett fantastiskt läge i landskapet (se fig. 1). Från krönet av den höjd där boplatsen breder ut sig har man utsikt över i stort sett hela landskapet mellan Öresund, Kävlingeån, Romeleåsen och Segeå. Söderut sträcker sig siktområdet ännu längre. Backkrönet är den högsta punkten i närområdet och det finns dessutom tecken på att man genom medveten placering av lager och omformande av desamma har försökt modifiera den ursprungliga topografin ännu mer (Lindell & Thomasson i denna volym).

Den viktiga äldre nord-sydliga huvudvägen genom västra Skåne gick över Uppåkra. Marja Erikson har gjort kartstudier som tyder på att denna väg är äldre än bylägena den passerar samt visat att vägen undviker att korsa större våtmarksområden (Erikson 2001). I närheten av Uppåkra löper en väg ut från denna mot Lomma i väster. Båda kan fortfarande ses på Skånska Rekognosceringskartan från 1800-talets början. Det är en lång tidsperiod

Figur 1. Uppåkra i sitt lokala landskap. Platsens markanta höjdläge i det omgivande landskapet är tydligt. Utbredningen av det fyndförande området i Uppåkra har markerats, liksom det område kring kyrkan som uppvisar en koncentration av medeltida föremål och där beteckningen "Dynggårds åkrar" finns på äldre kartmaterial. Vägar, våtmarker (streckade) och ängar (prickade) har utifrån Skånska Rekognosceringskartan markerats på en modern topografisk karta. Kartan visar vägnas koncentration till de torrare partierna av landskapet. Tecknad av Anna Lihammer.

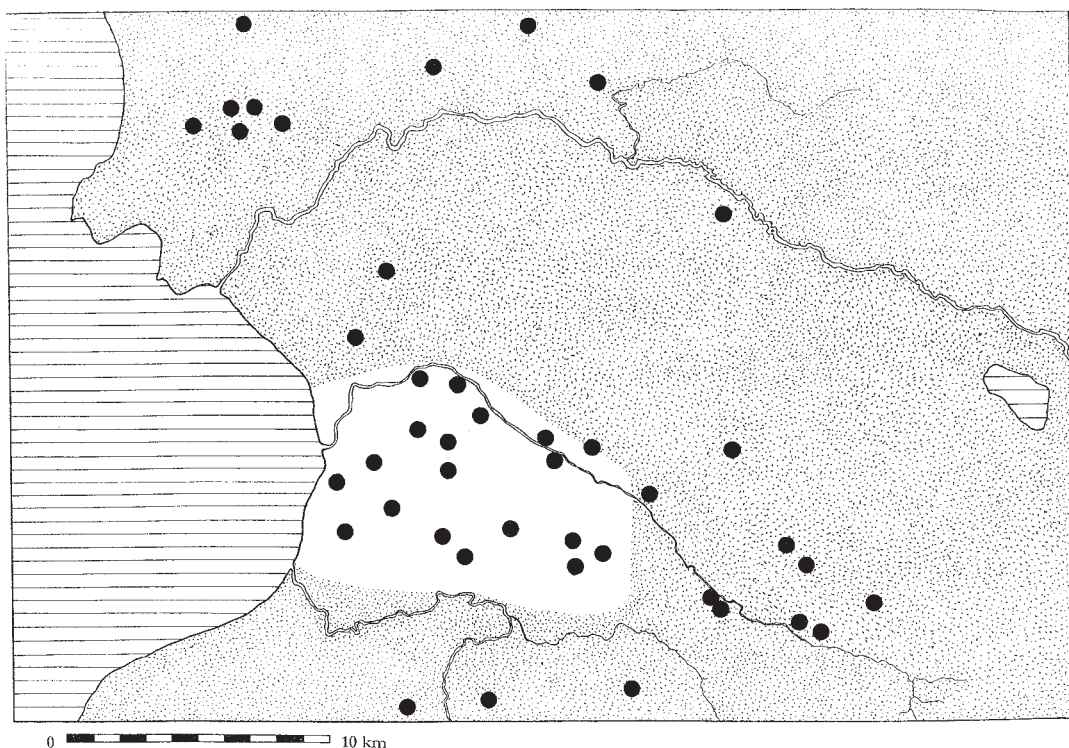
som förflutit mellan Uppåkras storhetstid och Rekognosceringskartan, men vägnas sträckningar är sannolikt i mycket desamma. Landskapet i västra Skåne var tidigare starkt präglad av våtmarker och tidvis våta ängsmarker, något som ställt människornas kommunikationsbehov inför vissa förutsättningar. Rekognosceringskartan visar tydligt hur vägnarna i möjligaste mån undviker våta och tidvis våta marker, och det är sannolikt att detta förhållande präglad alla tider.

I Lomma fanns en av västra Skånes två goda hamnar vid denna tid, ofta anförd som 'Uppåkras hamn'. Här finns en vallanläggning, endast känd från kartmaterial. Enligt Skånska rekognosceringskartan löper vallen längs Höjeås västra sida och en annan karta visar en vall på andra sidan ån (Larsson 1997). Vallen kan inte dateras, men kan hypotetiskt antas vara en parallell till den vallanläggning som finns vid Kävlingeån strax väster om Löddeköpinge. Denna vall omgav en marknadsplats från äldre delen av vikingatiden och en liknande datering och funktion kan vara aktuell för Lommas vall. En vägförbindelse dit var oavsett vilket av största vikt för Uppåkra. Vägen till Lomma kan antas ha fortsatt över Höjeå och vidare mot Löddeköpinge och den handels- och hantverksplats som fanns här. Lomma kommer att diskuteras också senare i artikeln (och vallen kan då ses på fig. 4).

Johan Callmer har framlagt hypotesen att grunden för Uppåkraboplatsen varit ett omfattande järnåldersgods, sannolikt inbegripande huvuddelen av området mellan Höjeå och Segeå till ungefär en mils längd in i landet. Utan att ta ställning för hypotesen i detalj så är den tilltalande så till vida att de specialiserade funktioner som ägt rum på platsen måste krävt att ett större antal människor kunde ställas utanför den agrara produktionen. Någon form av specialiserat jordbruk måste därför ha varit en viktig förutsättning för en plats som Uppåkra under hela dess existens-tid, en tid då det som jorden gav var en viktig förutsättning – och källa – till rikedom. Stöd för hypotesen finns i namnformerna i området (Callmer 2001). Ser man till torp-namnen (i alla dess olika former exempelvis -torp, -arp, -erup m. fl.) i en större del av mellersta västra Skåne, så visar deras spridningsbild ett spännande mönster. De är inte jämnt fördelade i området, utan visar faktiskt en anmärkningsvärd koncentration just till ungefär det område som Callmer pekat ut (se fig. 2). Då marken i detta område inte är sämre än andra delar av området, pekar namnformerna på att det skett en speciell utveckling här.

Fyndmaterialet från Uppåkra visar funktioner såsom status, metallhantverk, kult och handel med en kvalitet som tillhört samhällets översta nivåer. Dessa funktioner tycks ha präglat platsen under stora delar av järnåldern. Under senare delen av vikingatiden tycks centralplatserna i södra Skandinavien försvinna eller tona ut. Även i Uppåkra syns en nedgång vid denna tid. De stora fyndmängderna som kännetecknat tidigare perioder finns inte längre, även om enstaka föremål av exklusiv karaktär fortfarande finns representerade på platserna. Vid 1000-talets början visar materialet från Uppåkra likheter med det samtida Lund. Vikter med datering till 1000-talet indikerar någon form av fortsatt handelsverksamhet, medan mynt från sent 900-tal och tidigt 1000-tal än så länge i stort saknas (Hårdh 1998, s. 126; Anglert & Huttu 1999, s. 294; Capelle 1999; Gustin 1999; Tegnér 1999).

Förändringarna i fyndmaterialet indikerar betydande förändringar i funktion och möjligheter under sen vikingatid. Detta har visst stöd i analyser av äldre kartmaterial där Mats Riddersporre kunnat visa på möjligheten av

Figur 2. Namnformer med olika varianter av efterleden *-torp* i mellersta västra Skåne i förhållande till det av Callmer antagna järnåldersgodset Uppåkra (vitt område). Tecknad av Anna Lihammer baserat på hypotes i Callmer 2001 och de medeltida bytomterna enligt fornminnesinventeringen.

betydande förändringar inom Uppåkra. Tillsammans med uppgifterna om donationer i *Knut den Heliges Gåvobrev* från år 1085, kan detta enligt Riddersporre tyda på att en betydelsefull gård i Uppåkra vid denna tid konfiskerats, brutits sönder och donerats. Bakom detta skulle ett sönderfall av en äldre elits makt på platsen kunna dölja sig. Även namnet *Dynnegårds åkrar* avseende ett område sydost om kyrkan har lyfts fram (Riddersporre 1998, s. 175).

Under den tidiga medeltiden byggdes en kyrka i Uppåkra och under denna har en tidig, sannolikt kristen grav har hittats. Kyrkan låg centralt i förhållande till den bild av den vikingatida bebyggelsen som tecknats av fyndens spridning. Däremot är läget inte särskilt centralt i förhållande till den medeltida bytomten. Kyrkan delar sitt läge med ett antal högar. Här kan man fundera kring medvetna kontinuitetshandlingar i landskapsrummet. Det medeltida fyndmaterialet är inte av samma 'dignitet' som det från järnåldern, men är ändå varierat. Tecken på långväga kontakter är exempelvis

slaviska knivändesbeslag och ett enkolpion, relikkors, som hittats nära kyrkan (Anglert & Huttu 1999; Anglert & Jansson 2001; Staecker 1999).

Att det medeltida materialet uppvisar koncentrationer till bland annat det område som på de äldre kartorna kallas *Dynnegårds åkrar*, understryker möjligheterna för någon form av betydelsefull gård på denna plats fortfarande under tidig medeltid.

De centrala platserna i landskapet

Materialet från Uppåkra visar att platsen hade en mycket speciell karaktär under stora delar av järnåldern. Viktiga funktioner i landskapet sammanstrålade och utövades här. En sådan plats är ingen ö utan har existerat i ett sammanhang och i förhållande till det omgivande landskapet.

De verkliga centralplatserna har satt en stark prägel på sitt omgivande landskap, vad gäller både det mentala landskapet och kommunikationerna i det rent fysiska. Om man bortser från de spektakulära fynden, föremål som krävdes för att upprätthålla prestige under denna del av järnåldern, så är det samlingen, och kanske till och med monopolet, av särskilda funktioner som framför allt bör framhävas i synen på denna typ av platser.

Platsernas roller i järnålderslandskapen har varit centrala. De har skapat nätverk och sammanhang i landskapet och på så sätt genererat nya funktioner att knyta till sig. Rollen i landskapet har skapats, förändrats och återskapats. Exempelvis är det som Charlotte Fabech visat möjligt att kulten knöts till sådana platser under 400- och 500-talen, något som måste fått stor inverkan på alla människors liv (Fabech 1997).

Placeringen i landskapet har varit av största vikt och de centrala platserna kännetecknas ofta av kommunikativt sett mycket lämpliga lokaliseringar. Ett ökande antal specialiserade funktioner i landskapet har dessutom varit centraliserande i sig. Ju fler människor som varit intresserade av eller tvungna att röra sig till en speciell plats i landskapet, desto mer av funktioner, vägnät och annat har koncentrerats dit. Detta får inte leda till deterministiska tankegångar. Det kulturellt bästa var inte nödvändigtvis det ekonomiskt bästa. Studier i Skottland kan exemplifiera detta. Här visade Robert A Dodgshon att människorna och landskapet inte kan förstås ur strikt naturdeterministisk synvinkel utan att nyckeln till förståelse för landskapet ligger i samspelet mellan kultur och landskap. Han kunde visa att den *kulturellt* bästa formen för landutnyttjande fördrogs framför den ekonomiskt och resursmässigt bästa. Klanledarna valde den landanvändning som gynnade upprätthållandet av den klanstruktur som var grunden för deras makt (Dodgshon 1988).

En annan aspekt av lokalisering i landskapet som förenar en stor del av dessa platser är den monumentala. De ligger ofta högt, eller i varje fall väl synligt, i landskapet. Detta kan knytas till faktorer som att det var bra med utsikt, att det var en fördel för den som härskade över centralplatsen att direkt kunna se och därmed också kontrollera vad som skedde i landskapet.

En annan liknande, men ändå skild, aspekt är viljan att bli sedd i landskapet. Detta ska inte förväxlas. Att se är att på något sätt övervaka och kontrollera, att bli sedd är att på ett annat sätt påverka sitt landskap. Platsens närvaro är ständigt påtaglig för andra som rör sig i landskapet. Genom olika slags manifesteringar blir man en del av landskapet på sätt som samtidigt kan legitimera och öka ens roll i landskapet. Stefan Bergh har studerat megalitgravar och visat att man kan se att gravarnas läge och utformning använder det fysiska landskapet för att uttrycka sina syften, transformerar landskapet till ett rituellt rum (Bergh 1995). Utplånandet av bronsåldershögarna och omformandet av kulturlagren i Uppåkra kan kanske ses i ett sådant perspektiv. Det är möjligt att man använt dem för att knyta landskapet till sig och visa att man är mäktig till förändringar. Det kan till och med vara så att berättelser och mytologier varit knutna till högarna och att man på detta sätt inverkat både på det fysiska och det mentala landskapet (jämför med Lindell & Thomasson i denna volym).

Alla samhällen omformar, påverkar samt bygger in mening och betydelse i sitt landskap. Man har påverkat landskapet i avsikt att det skulle påverka de som rörde sig i det på vissa sätt. Upplevelsen av ett landskap och av rörelsen i detsamma är därför mycket betydelsefullt (jmf. Tilley 1994).

Vad har då Uppåkra representerat i landskapet? Platsen har haft ett läge i landskapet som gett möjlighet till full uppsikt över det och dessutom har det monumentala läget gjort att hela regionen ständigt varit medveten om platsen. Att de viktigare vägarna i området går genom eller intill platsen har naturligtvis förstärkt detta ytterligare. Det är otvetydigt att platsen, även om spåren efter detta delvis suddats ut under senare förändringar, satt en mycket stor prägel på landskapet. Genom sin samling av viktiga funktioner har man också tvingat människor att röra sig på ett speciellt sätt i landskapet, något som i sig kan generera kommunikationsleder. En centralitet av detta slag är inte konstant, utan måste hela tiden befastas och återskapas. Detta har till exempel skett genom ritualer, de funktioner som varit knutna till platsen och den prestige man kunde ge uttryck för genom ovanliga och exklusiva föremål.

Järnålderns Uppåkra var centralt i sitt landskap, både med hänsyn till funktioner och till läge. Vad gäller faktorer som kommunikation, synlighet och kontroll har platsen ett utmärkt läge. Materialet visar också att man på denna plats har haft möjlighet till en mycket hög materiell standard och materiellt överflöd.

Under medeltiden möter oss Uppåkra, liksom exempelvis Lejre och Järrestad, som en vanlig by, en bland alla andra medeltida kyrkbyar.

Utifrån hypoteserna om ett gods och om en genomgripande påverkan på landskapets funktion och organisation under järnåldern, är landskapet mycket förändrat. Nya platser möter oss, till exempel Lund och Borgeby. Kyrkor berättar om en ny religion. Byarna runt omkring den gamla Uppåkra-platsen bär nästan undantagslöst unga ortnamn. Vad har hänt i landskapet?

Det nya landskapet

Landskapet som det möter oss i medeltiden är ett annat än det järnålderslandskap som Uppåkra är en representant för. Stora och genomgripande förändringar har skett i västra Skåne. Vid närmare anblick visar det sig att många av dessa förändringar ägt rum redan under den allra tidigaste delen av medeltiden, i vissa fall redan under vikingatid. Någon längre tidsperiod har inte förflutit mellan Uppåkras storhetstid och detta nya landskap. Snarare har det varit fråga om stora förändringar som ägt rum i landskapet under en begränsad tid. Alla har inte skett samtidigt, utan landskapets temporalitet måste framhållas.

Vid 900-talets slut möter vi den danska kungamakten i Borgebys ringborg och den spirande kristna staden Lund. Under följande decennier följer kyrkor och nya kristna begravnings seder, runstenar och ansatser till bybildning. Den gamla typen av centra, järnålderns centralplatser, fokusplatser och storgårdar, försvinner och följs gradvis av en ny typ av centralitet i landskapet, medeltidens urbaniserade platser. En översiktlig blick på det arkeologiska materialet från övergången mellan vikingatid och medeltid i västra Skåne visar ett väl etablerat landskap, där många platser framhäver sig.

Genom landskapet löper kommunikationerna, materiella lämningar av människors kontakter med varandra. I västra Skåne har kommunikationslederna fått dras med stor hänsyn till vattendrag, lämpliga å-överfarter, våtmarker och tidvis våta områden (se exempelvis Erikson 2001). Kommunikationerna är återanvända mönster för människornas rörelser i landskapet, skapade som resultat av ett visst mönster men också möjliga att använda för att utnyttja och förändra rörelsemönstret – och även makten – i landskapet. Man kan se kommunikationernas stora betydelse och potential i de stora förändringar som sveper genom det västskånska landskapet vid vikingatidens slut och medeltidens början.

Det medeltida landskap som möter oss i det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna kan alltså betecknas som ett nytt landskap, ett landskap som på flera sätt skiljer sig från järnålderns landskap i området. Vad har hänt i landskapet?

Innan en mera detaljerad diskussion av detta, vill jag ge en reflektion av det större historiska ramverk förändringarna varit en del av.

Vikingahövdingar och medeltidskungar

Kung Gorm den Gamle är den förste danske kung som efter ett långt uppehåll träder fram ur historiens dimmor. Han har förevigats genom Jellingemonumentens runstenstexter och i honom möter vi sannolikt en kung med någon form av regional makt över Jylland.

Gorms efterträdare, Harald Blåtand, upprättade ett större maktområde. Texten på monumentet i Jellinge berättar att '*Kong Harald bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og efter Tyre sin moder, den Harald som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne*'. Peter Sawyer menar att detta snarast bör betyda att han innehaft någon form av överherravälde över delar av södra Skandinavien (Sawyer 1988, s. 45, 225; 1994, s. 10–13). Hur mycket makt detta i realiteten betydde är oklart. Exempelvis hävdade samtida engelska kungar överherradöme över andra delar av de brittiska öarna, utan att detta för det mesta betydde särskilt mycket. Æthelred II av England, en regent med allmänt dåligt rykte vars regeringstid präglades av ständiga vikingaangrepp, kallade sig under 990-talet '*ruler of the English and governor of the other adjoining nations round about*', '*emperor by the providence of God of all Albion*', '*king of the English and governor of the whole orbit of Britain*' (Frame 1990, s. 16f). De engelska regenternas överherravälde var dock endast konstant i teorin, medan deras inflytande i praktiken var mycket föränderligt. Den underkastelse från andra regenters sida som var en förutsättning kunde också ta sig olika former. Det kunde vara fråga om skatter och tribut, men också mera symboliska former för underkastelse såsom att en kung besökte en annan (Frame 1990 s. 16f).

Under Haralds tid som kung uppfördes flera spektakulära byggnadsverk och konstruktioner runt om i det danska området. Fortifikationer och befästningsverk uppfördes och runt omkring i landskapet skedde arbeten med vägar och broar, mest känd är bron över Ravning Enge. Även Jellinge-monumentet i sig är ett omfattande byggnadsprojekt. Flera av dessa konstruktioner är så betydande att de bör knytas direkt till kungamakten. Likheten mellan trelleborgarna visar att man kan antaga ett gemensamt ursprung. Det finns inga uppgifter om att Harald skulle varit involverad i krigståg som kunnat ge möjlighet att utnyttja rikedomar från andra riken. Niels Lund menar att de betydande resurser byggnadsverken måste ha krävt därför bör ha uppbringats inom det egna maktområdet (Lund 1997a, s. 159–163). Samtliga kännetecknas av en storslagenhet i landskapet, de var monument avsedda att ge starka intryck på de som rörde sig i landskapet omkring dem. Anläggningarna präglas av monumentalitet, regelbundenhet och kan beskrivas som *landscaping* i sin allra mest exklusiva nivå. Deras fysiska intryck har varit slående, men den egentliga funktionen i landskapet är mera svår-greppbar. Användningstiden tycks generellt ha varit kort, trots att de krävt betydande resurser att uppföra. Här kan man fundera i termer som att de varit manifestationer i landskapet som, på grund av brister i förslagsvis resurser eller administration, inte kunde underhållas på ett sådant sätt som deras funktioner krävde.

Detta kan jämföras med det omfattande projekt kung *Alfred the Great* under 800-talets slut genomförde i Wessex för att motverka vikingarnas angrepp på landet. Genom både nyanläggningar och ombyggnader skapades

30 fortifierade och garnisonförsedda städer fördelade på alla viktiga kommunikationsleder i Wessex (det väst-saxiska kungariket).

Systemet var alltid bemannat och för dess underhåll skapades ett avancerat administrativt system, skönjbart i ett dokument känt som *the Burghal Hidage*. Platserna varierar mycket men utmärks av att de hade en lokal organisation för bemanning och underhåll, en plan för att samla en styrka och en plats i en nationell försvarsplan (Hill 1969; Biddle 1976; Sturdy 1995, s. 178, 191; Abels 1997). Systemet var en viktig grund för den framstående administrationen i det engelska kungariket. En nödvändig insats hade krävt, och i sig byggt upp, ett avancerat och detaljerat administrativt system. I Harald Blåtands Danmark genomfördes en kunglig byggnadsplan av betydande och kostsam omfattning, men det administrativa system som krävdes för att underhålla det saknades förmodligen.

Förutom arkeologiska lämningar och uppgifterna från runstenen i Jellinge är det framför allt uppgifter ur Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* som bildat grunden för vår kunskap om Harald Blåtand (Adam av Bremen 1985). Niels Lund har i en övertygande argumentering visat att dessa uppgifter i stor utsträckning är otillförlitliga. Verket bör, enligt Lund, i stället ses som ett försök att glorifiera ärkestiftet Hamburg-Bremen. När Adam argumenterar för att Harald var en ovanligt god kristen kung väl förtjänt att helgonförklaras, skedde detta med vetskap om att en sådan helgonförklaring skulle gagna stiftets expansion norrut (och därmed också det tyska riket). Några verkliga tecken på att Harald skulle ha gagnat Hamburg-Bremen finns inte, varken hans omvändelse eller dop tycks ha skett därifrån (Lund 1998).

Kring år 987 tog Sven Tveskägg makten genom ett uppror. Här kan man fundera kring om det skapats ett missnöje mot Harald, kanske med grund i den interna exploatering som måste ha varit grunden för de omfattande byggnadsverken i landskapet. Från Sven Tveskäggs tid känner man inga så omfattande konstruktioner och denne kung ägnade sig åt betydande extern exploatering. Nu kulminerade 'den andra vikingatiden', en tid då vikingatågen mot England övergått från plundringsattacker till erövringståg ledda av medlemmar av de nordiska kungaätterna. Dessa tåg inleddes redan kring år 980 och Sven deltog sannolikt innan han blev kung, men först på 990-talet växte tågen i styrka på allvar. Nu började engelsmännen den på sikt fatala politiken att betala ut *geld*, köpa sin fred, av vikingarna. Något tillspetsat kan man säga att de i längden bekostade sin egen erövring. Den första skriftligt omnämnda danegelden är de £10.000 silver som betalades till Olof Tryggvasson år 991 (Keynes 1997).

Med Sven Tveskägg skedde betydande förändringar i det danska området. Maktens tyngdpunkt flyttades från väster till öster, nya städer grundades och kristendomen fick på allvar fotfäste. Många förändringar är sannolikt grundade i det faktum att tågen gav kungar och ett stort antal människor

från olika nivåer i samhället tillfälle att möta en annan värld och att förvärva rikedom. Svens kyrkliga politik var orienterad i engelsk riktning. Tyska kyrkliga män drevs ut och ersattes av kyrkliga från England och Norge (Lund 1994, s. 40; 1998, s. 36f).

År 1013 ledde Sven en invasion som kulminerade i att han lyckades bli kung av England, men redan året efter dog han i Gainsborough. Hans armé valde hans son Knut till kung, men någon direkt praktisk betydelse fick det inte. *REX DÆNOR* berättar de myntstamper som Knut lät tillverka i Lincoln år 1015, men i verkligheten hade Svens maktområde upplösts och den tidigare engelske kungen Æthelred II återtagit sin titel (Sawyer 1994, s. 16f; Lawson 1993, s. 7).

Knut återvände snart till England och efter omfattande strider lyckades han år 1016 få igenom en överenskommelse med Æthelreds efterträdare kung Edmund Ironside, *the Treaty of Olney*, som innebar att makten dem emellan delades och att Knut skulle få den legitima rätten till Englands krona ifall Edmund dog (Rumble 1994, s. 6f).

Vid Edmunds död år 1017 utropades därför Knut till kung av England och året efter upplöstes hans armé efter en enorm danegeld, £82.500. Hela £10.500 kom från London, något som lett till hypoteser kring en särskild bestraffning av denna stad för att den höll ut längst mot Knuts armé. Summan från 1018 är den största omnämnda danegelden i de skriftliga källorna (Wilson 1981, s. 17; Lund 1994, s. 31; Jonsson 1994, s. 219). England delades nu i fyra delar, Northumbria, Mercia, East-Anglia och Wessex, en uppdelning som gick tillbaka på de äldre kungadömena (även om ytterligare uppdelningar snart skedde). I Wessex behöll Knut själv det direkta styret, medan *earls* fick huvudansvaret i de tre andra. De män som nu fick höga positioner var i regel beroende av att Knut behöll makten, de var danskar eller engelsmän utan tidigare hög ställning (Jonsson 1994, s. 193; Lund 1997a, s. 179).

Knuts politik och lagar i England följde engelsk tradition, även om vittneslistor indirekt berättar om omfattande förändringar bland dem som utgjorde det politiska toppskiktet i landet. I England agerade Knut som det förväntades av en god, kristen kung. Detta innebar exempelvis lagstiftning, skipande av rättvisa, nära samarbete med de engelska biskoparna och omfattande gåvor till kyrkan. Han gifte sig med kung Æthelreds änka och följde i stort engelska traditioner. Hans skandinaviska politik tycks ha varit av ett annat slag, av Pauline Stafford karakteriserad som den hos en krigsherre. Hans agerande här skedde dessutom i regel genom ställföreträdare. Något försök att förena maktområdena i ett enda integrerat rike tycks aldrig ha gjorts. Det väldiga riket överlevde heller inte Knuts död 1035 (Sawyer 1981, s. 159, 1988, s. 267, 1994, s. 22; Stafford 1989, s. 75; Rumble 1994, s. 6; Lund 1997a, s. 184, 191).

Knut kan ses som en av de främsta kungarna av det anglo-saxiska England. Han skapade ett ofantligt rike, som när det stod på sin höjdpunkt

kombinerade England och Danmark med Norge och sannolikt också med överherravälde över ytterligare områden. Han var delaktig i sin samtids politik på dess högsta plan. Under ett besök i Rom år 1027 bevittnade han Konrad II's kröning och trolovade sin dotter med dennes son och tronföljare (Lawson 1993, s. 115, 214f; Lund 1994, s. 41; Sawyer, P. 1994, s. 18).

Det finns inga tecken på att Knuts makt i England någonsin var hotad. I Skandinavien kan man däremot se en hel del missnöje under hans regerings-tid. För Sydskandinavisk del kulminerade motståndet i slaget vid Helgeå 1026, ett slag vars utgång är hölj-d i dunkel. I Norge skedde det då hans son Sven och dennes mor Ælfgifu of Northampton fördrevs och normmännen hävdade sin självständighet.

Även för senare danska kungar har det engelska riket hägrat. Sven Estridsen utnyttjade upproret mot Vilhelm Erövraren (1068–1070) för att försöka vinna landet, vilket misslyckades. Knut 4 skaffade sig allianser med Vilhelm Erövrarens fiender och planerade ett Englandståg 1085. Planerna stördes av inhemska problem i Danmark (Williams 1995 s. 37, 69).

Rex Dei Grata – den nya kristna kungarollen

Perioden under Harald Blåtands, Sven Tveskäggs och Knut den Stores regeringstider är avgörande för den danska kungamaktens utveckling. De gick vägen från hövdingar till kungar. Med dem skapades – eller utvecklades – en ny form för 'kungavarande', *kingship*, i Danmark. Betydelsen av begreppet kung förändrades från att ha inneburit exempelvis tributsamlare eller krigsledare till uttryck för den nya, kristna kungamakten. De tre kungarna, i synnerhet Knut den Store, var på ett för danska kungar helt nytt sätt delaktiga i en omgivande världs förlopp. Genom att de personer som beträdde kungarollen involverades i ett annat system för maktutövning än det danska kunde de genom inspiration från detta genomdriva viktiga förändringar och igångsätta viktiga förlopp även i det danska området.

Lars Hermanson har i en undersökning av makt, elit och politiska strategier i Danmarks 1100-tal kunnat visa att den äldre synen på två, ibland tre, tämligen anonyma strukturer 'kungamakten', 'kyrkan' och ibland även 'den äldre bondemenigheten' inte stämmer särskilt väl. Det rörde sig istället om rationella och självständiga individer som genom börd eller jordinnehav kunde betecknas tillhöra 'en elit' och därmed hade fått tillträde till en speciell del av samhället. Detta var ingen garanti för framgång, utan det var sedan upp till dessa individer att själva genom olika strategier skapa sig ett namn och en status. Samhället på denna nivå präglades inte av 'kungamakt' och 'kyrka' utan av olika nätverk (Hermanson 2000). Detta har med all sannolikhet varit fallet även under tidigare perioder. Det är inte sannolikt att den sena vikingatidens och 1000-talets kungar haft mer resurser och varit bättre organiserad än sina efterföljare ett sekel eller mera senare. I de tidigare anglo-saxiska

småkungarikena kan man till exempel se att kungarna för att erhålla och behålla sin makt var tvungna att utnyttja och skapa band till olika viktiga personer och institutioner (Harrison 1999 s. 484). Både järnålderns och medeltidens kungar och makthavare var alltså hänvisade till att genom olika typer av strategier själva skapa sina ställningar. Hur detta skedde är däremot olika i perioderna.

Att bli kung var alltså inte en naturgiven rätt, en rätt man fick av att vara äldste sonen till en kung. Kungavärdigheten var knuten till vissa släkter, men olika personer inom dessa kunde skapa sig rätten till den. I det tidiga England kan man se att kungatiteln och kungariket sågs på samma sätt som annan egendom, den tillhörde den kungliga familjen eller släkten, men inte självklart en speciell medlem av den. När den regerande kungen dog hade alla manliga potentiella arvingar rätt att göra ett försök. Problemet med arvsföljd kunde påverkas genom företrädarens testamente eller genom utnämmandet av en medregent, *subregulus*. Under 900-talet började testamenten bli vanliga i aristokratin, och även egenskapen av att vara regent kunde testamenteras. Ansvar att välja ny kung blev då den sittande kungens (Williams 1979, s. 144, 151ff).

Knut den Store använde uppgörelsen med Edmund Ironside, *the Treaty of Olney*, som ett viktigt underlag för sin kungavärdighet. Även erövrare kunde se legitimiteten som betydelsefull (Williams 1979, s. 160; Lawson 1993, s. 82). Paralleller kan hittas hos andra danska kungar. När Sven Estridsen ville visa att han hade rätt till den engelska tronen var det inte sin släktskap med Knut som fördes fram utan ett påstått löfte om den engelska kronan utfärdat av kung *Edward the Confessor* (Williams 1979, s. 165).

Att vara en kristen kung innebar något annat än att vara en vikingatida överherre. I England mötte de senvikingatida erövringskungarna den kristna kungamakten och olika viktiga aspekter av kristet kungaskap. Genom de katastrofala vikingaanfallen framstår den anglo-saxiska kungamakten ofta som förlorare, men faktum är att den var en av de starkaste i sin samtid. Styrkan var grundad framför allt i naturgeografin, administrationen och de starka banden mellan kungarna och kyrkan (Frame 1990, s. 13f). De anglo-saxiska kungarnas trauma var i stället de ständiga striderna på det egna territoriet.

Kungarna i det kristna England var Guds utsedda, *Rex Dei Grata*. Genom kröningen blev detta befast, kyrkan erkände kungen som regent med Guds rätt. Både i det anglo-saxiska England och i det ottonska Tyskland hade kungarna en närmast sakral prägel. I dessa båda riken började man vid denna tid porträttera Kristus på nya sätt. Nu möter Kristus krönt till kung, med kunglig eller kejsrerlig krona/diadem. Vid samma tid ser vi de tre vise männen som kungar. Genom detta, att kungar hyllar den krönte Kristus, skapas en imperiell ceremoni. Kristus blir *Christus Rex Regum*, något som också ökar glansen kring hans jordiske motsvarighet, den kristne kungen.

Likadana scener uppträder exempelvis i samtida ottonska kejsarporträtt. Kristus världsliga och gudomliga kungaskap underströks av att han också ofta försågs med stola. Även kejsarna började använda sådana kyrkliga attribut, något de motiverade med att de regerade som *Christus Domini*, den jordiska motsvarigheten till Kristus i himlen. Likheterna stärktes genom att man inom konsten och kröningsceremonier underströk Kristus som kung. Kröningen betonade likheterna mellan Kristus och kungarna. Genom medel som kyrkan tillhandahöll, exempelvis Kristusanalogier, kröning och kronbärande, ritualer och ceremonier fick kungaskapet en ny dimension (Barlow 1963, s. 35; Deshman 1976; Leyser 1979, s. 79).

Sådana ceremonier var exempelvis de ottonska kejsarnas kronbärande och återkröningar. Vid återkröningarna samlades stora mängder människor. Kungarna återskapades och befästes av biskoparna, ritualer som krävde arkitektur av ett mycket speciellt slag. Genom dessa, och andra ritualer, framhävdades kejsarnas helighet och närhet till Gud (Leyser 1979 s. 91, 105). Att de senvikingatida och tidigmedeltida kungarna också använt sådana ceremonier och skapat landskap som möjliggjort dem är mer än sannolikt. Säkert är att i varje fall Knut den Store använt sig av både kröning och kronbärande som ett sätt att framhäva sin kunglighet. På hans tidigaste engelska mynttyp, *Quatrefoil*, framställs han bärande en krona. Även skandinaviska mynt visar honom med kunglig krona på huvudet. I manuskriptet *Liber Vitae*, från slutet av hans regeringstid, framställs Knut bärandes en krona som visar stora likheter med samtida tyska kejsarliga kronor. Det finns också skriftliga uppgifter som visar att Knut bar krona, exempelvis berättar källor om att han hängt sin krona på ett kors i en kyrka. På sina sigill försöker många kungar likna Kristus och framhäva sitt majestät. Här finns likheter mellan exempelvis Knut den Stores sigill och Konrad II's kejsarliga sigill (Barlow 1963, s. 34; Lawson 1993, s. 82f, 101, 137). Sigill, och framför allt mynt kunde vara ett sätt att synliggöra kungen i sin roll som kung av Guds nåde. Mynten visar exempelvis ofta kungens bild och de laddade symbolerna samt hans namn och titel.

En mycket viktig del av att vara en kristen kung var att skapa lagar samt upprätthålla fred och rättvisa. Vid 900-talets slut innehöll kröningen ett kungligt löfte om detta. Bland de viktigaste kungliga uppgifterna, som vid början av 1000-talet skrevs ned av biskop Wulfstan i *Institutes of Polity* var att ge kyrkan beskydd, framhålla kristendom och garantera rättssäkerhet (Lawson 1993, s. 33, 63). Även generositet gentemot kyrkan var betydelsefull. Eftersom en kristen kung hade ett speciellt förhållande till kyrkan genom sin kröning och sin egenskap av Guds utsedde regent på jorden, borde han också vara kyrkans störste välgörare. I Torna härad (kring Lund) kan man se att mycket av landsbygdens egendomar tillhört olika kyrkliga institutioner. Bakom majoriteten av donationerna skymtar (innan 1100) kungamakten (Anglert 1995, s. 139). Även detta kan tolkas in som ett led i den

förändrade kungamakten; omfattande gåvor till kyrkan förväntades av en god kristen kung.

En företeelse som uppträder både i det anglo-saxiska England och det ottonska Tyskland, och även senare i Skandinavien, är det kungliga helgonet. Ett sådant stärkte förhållandet mellan kyrkan och kungahuset än mer och framhävde också kungafamiljens speciella status. Även icke-helgonförklarade medlemmar av kungahuset framhövdes genom uppförande av sakrala byggnader med kungliga gravmonument (Leyser 1979, s. 81, 91, 105; Lawson 1993, s. 122).

Peter Carelli har visat att kung Niels (1104–1134) var den förste danske kung som skrev sig som *Dei Graca Rex Danorum* (Carelli 2001, s. 211f). Att som regent beteckna sig som regent av Guds Nåde var dock som jag visat inget nytt, utan hade vid 1100-talets början praktiserats länge i exempelvis de karolingiska, anglo-saxiska och tyska rikena.

Med sina resor och erövringar västerut mötte de danska senvikingatida kungarna denna nya kristna, medeltida kungamakt i en av sina starkaste former. Det finns alla tecken på att i varje fall Knut den Store också anammade den. Detta, samt kulturmötet i stort, har haft avgörande konsekvenser för utvecklingen också i de 'gamla' danska områdena.

Genom medel som *landscaping* har man försökt befästa och skriva in den nya kristna kungamakten i landskapet. Genom införande och samarbete med kyrkan har man fått ett symbol- och formspråk som framhåvt de kristna kungarna på nya sätt, omöjliga i det äldre samhället.

Kungarna, eliten och fenomenet landscaping

Med medeltiden möter oss ett nytt landskap i västra Skåne. Med grunden i yngre järnålderns landskap har förändringar i samhället och maktutövningen danat något nytt, avsatt i form av ett förändrat landskap. Omgestaltandet av landskapet är resultatet av medvetna handlingar och förändringar av det gemensamma landskapsrummet, *landscaping*. Alla landskap har en mental sida som upplevs av de som brukar och rör sig i dem. Även en 'mindre' handling, såsom resandet av en runsten, kan därför få stor betydelse i det samtida landskapet. Förändringarna i västra Skåne bör ses i samband med varandra och i ljuset av att de högre sociala skikten och kungamakten mött nya förhållanden framför allt i England.

Kungarna i landskapet

Landskapet i västra Skåne är flackt och idag mycket lätt att röra sig i. I äldre tider utgjorde dock de tre större åarna och den stora mängden mindre bäckar och våtmarker avsevärda hinder i landskapet. I själva verket gjorde landskapets utseende att man vid längre resor var hänvisad till ett mindre antal

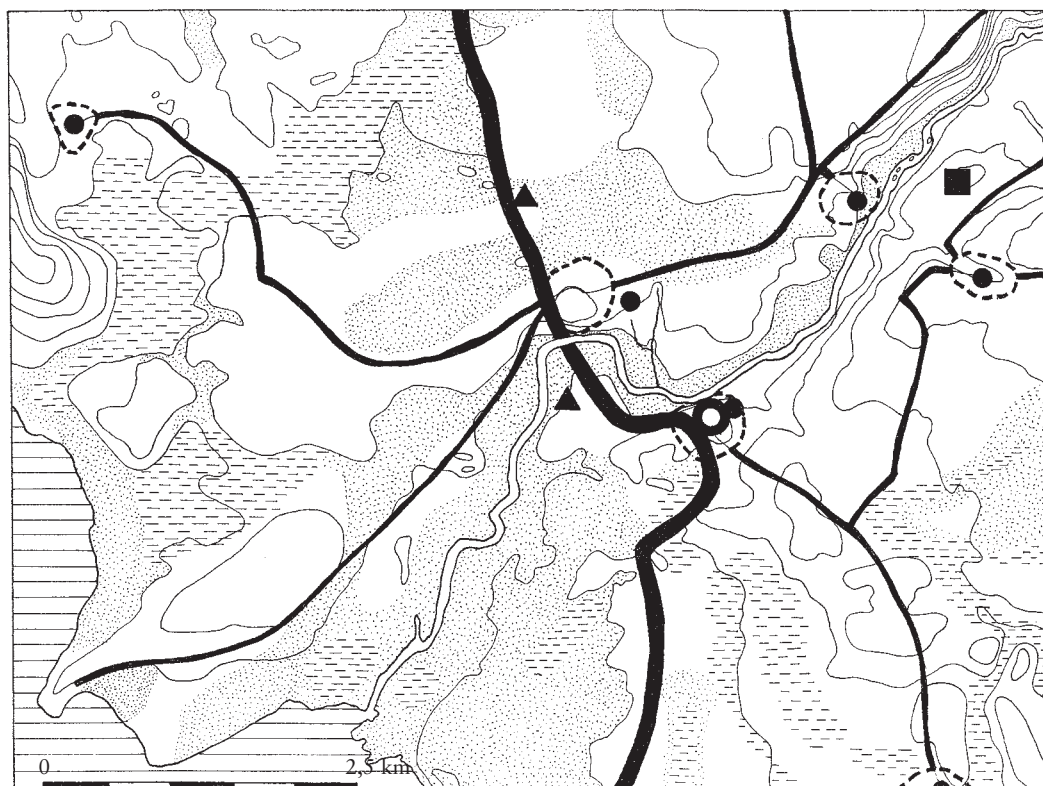
vägar, å-övergångar och hamnar. Man kan tala om kommunikativa nyckelpunkter i landskapet. Från 900-talets slut och under 1000-talet kan man i flera sådana nyckelpunkter i västra Skåne se omfattande kungliga manifestationer.

En av de viktiga kommunikativa nyckelpunkterna i landskapet finns vid övergången av Kävlingeån vid Löddeköpinge och Borgeby ganska nära åns mynning. Här fanns en av tre viktiga övergångar över ån och dessutom en av de två goda hamnarna i området. Fredrik Svanberg och Bengt Söderberg har karakteriserat platsen som en naturlig samlingsplats för färder västerut och det goda kommunikativa underlaget understryks av den långa kontinuiteten hos handels- och hantverksverksamheterna i Löddeköpinge (Svanberg & Söderberg 2000c s. 314; se fig. 3). Under slutet av 900-talet, sannolikt kring år 980, uppfördes en vikingatida ringborg i Borgeby. Anläggningen tillhör typen av borgar som brukar kallas trelleborgar. Dessa är spridda i det vikingatida danska kärnområdet och uppvisar både skillnader och likheter sinsemellan. Borgen i Borgeby tycks, liksom sin motsvarighet i skånska Trelleborg, ha konstruerats i två faser, något som kan tolkas på olika sätt.

Anläggningens läge i landskapet är manifest och detta tillsammans med den strategiska lokaliseringen nära mynningen av Kävlingeån, västra Skånes enda egentligt segelbara å, gav ett livskraftigt läge med borgaktivitet medeltiden igenom. Genom placeringen i landskapet kunde man vinna kontroll över både kustvägen och Kävlingeån. Studerar man äldre kartmaterial ser man att vägarna endast i undantagsfall (när andra möjligheter inte fanns) löper över våtmarkerna i landskapet.

Genom borgens läge vid den viktiga passagen över Kävlingeån kunde en expanderande kungamakt vinna kontroll över både Kävlingeån och kustlandsvägen samt över passagen i sig. I det närliggande Löddeköpinge, på andra sidan ån, fanns sedan länge en betydelsefull handels- och hantverksplats. I vilket fall som helst så har Löddeköpinge varit betydelsefullt innan Borgeby, genom både funktioner och kommunikationer. Detta avspeglas också i fyndmaterialet som visar mer likheter med det tidigaste Lund än omgivande områdes 'vanliga' boplatser (Söderberg 2000a, s. 80, 90, 97).

Ser man till trelleborgarna och de vikingatida ringborgarna generellt så är deras egentliga funktioner oklara. Den stora insatsen bakom deras uppförande kontrasterar mot deras korta användningstid. Anläggningarna tycks varken ha reparerats eller underhållits (Lund 1997b, s. 163). Intressanta skillnader kan noteras emellan borgarna, exempelvis avviker de skånska genom att de tycks vara uppförda i flera faser. Skillnaderna mellan trelleborgarna inom nuvarande danskt område ska heller inte underskattas (Svanberg & Söderberg 1999). Borgarna har traditionellt tolkats i militära termer och setts som uppsamlingsplatser och garnisoner för soldater som skulle delta i krigstågen mot framför allt England. Mot detta kan ställas att mycket av fyndmaterialet visar på avancerat hantverk och utbyte.

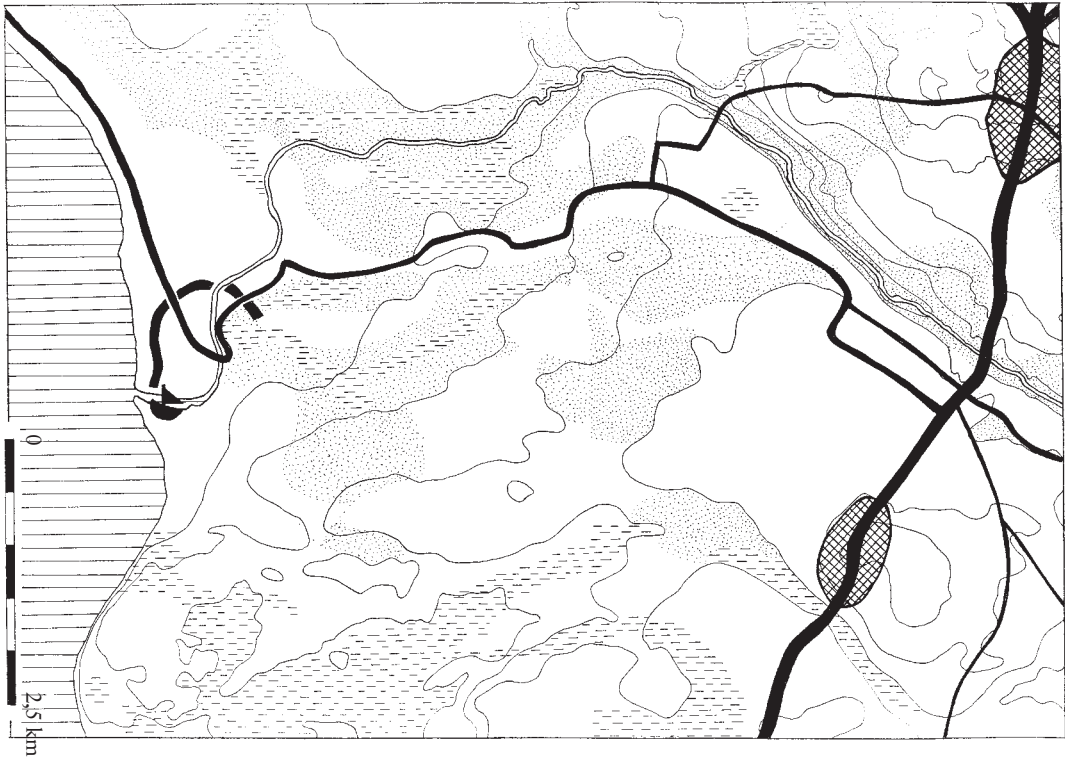
Figur 3. Området innanför Kävlingeåns mynning. Vägar, våtmarker och ängar har utifrån Skånska Rekognosceringskartan markerats på en modern topografisk karta. Kartan visar tydligt vägnas koncentration till de torrare partierna av landskapet. Punkterna anger de medeltida kyrkorna, för Löddeköpings del den äldsta. Cirkeln anger läget för den vikingatida ringborgen. Trianglar anger skattfynd med säkra fyndplatser, fyrkanten det vikingatida gravfältet vid Ståvie. De medeltida kyrkbyarna har markerats. Kartan understryker områdets karaktär av kommunikativ nyckelpunkt i landskapet. Av vägarna i området bör kanske betydelsen av den sydöstgående vägen från Löddeköpinge (mot Fjelle) tonas ned. Denna löper genom områden med våtmarker, och bör ha varit farbar endast periodvis under året. Tecknad av Anna Lihammer. För referenser se texten.

Till borganläggningen i Borgeby kan både handel, genom fyndet av en vikingatida balansvåg, och avancerat hantverk knytas. Bland fynden från vikingatida guld- och silversmidesaktivitet finns en gjutform för en patris avsedd för smycke-tillverkning i Hiddensee-stil, smycken knutna till den yttersta eliten. Senare aktiviteter på platsen inbegriper en sannolik myntslagning (Sven Estridsen och Knut den Helige) och donationen kring 1100 av Borgeby till ärkestiftet (Svanberg 1998; Svanberg & Söderberg 1999; 2000a, s. 29f).

En borganläggning måste ses som en symbol för makt och status. Genom imponerande och manifesta anläggningar har en byggherre byggt in en symbol för sin status och prestige i landskapet. Anläggningarna måste därför ses som delar i ett landskap och bedömas i förhållande till detta (Hunt 1997, s. 72, 87, 94). Både under vikingatid och tidig medeltid var manifestering och uppvisning viktiga beståndsdelar i anskaffandet och upprätthållandet av makt. Uppförandet av en borganläggning har höjt sin byggherres status, kanske i synnerhet så omfattande anläggningar som de vikingatida ringborgarna av 'trelleborgstyp'. De är imponerande anläggningar och deras strikta regelbundenhet i sig måste ha haft en viktig symbolfunktion. Borgebys roll som kunglig manifestation i landskapet bör därför betonas.

På var sin sida om Kävlingeån ligger Löddeköpings och Borgebys tidigmedeltida kyrkor. Vid Löddeköpings tidigmedeltida kyrkplats finns en tidigmedeltida storkyrkogård, etablerad kring år 1000, med ungefär 2500 (utgrävda) gravar. Fredrik Svanberg och Bengt Söderberg har framlagt hypotesen att de båda kyrkorna i sina tidigaste faser skapade ett symboliskt-funktionellt landskap där Borgeby var dopkyrka, Löddeköpinge begravningskyrka och Kävlingeån en rituell gräns mellan liv och död. Att Borgebys och Löddeköpings tidigmedeltida kyrkor legat mycket nära varandra möjliggör detta. Löddeköpings tidigare kyrka låg utanför byns bebyggelse, varför man kan tänka sig att borgen och kyrkan på andra sidan ån på något sätt varit lokalisering (Svanberg & Söderberg 2000a, s. 32f; 2000c s. 315). Borgeby och Löddeköpinge bör nog ses som två delar av ett enda sammanhang under denna period. Vid Löddeköpinge kyrka har ett ottonskt processionskors (1010-1030) som visar Kristus som triumfator hittats (Svanberg & Söderberg 2000a, s. 30, 32). De samtida ottonska kungarna hade, som tidigare diskuterats, ett speciellt förhållande till kyrkan. De var regenter av Guds nåde något som befästes och återskapades i sakrala byggnader, i festivaler och i kröningsceremonier (Leyser 1979, s. 91). Här kan man fundera kring om kungamakten i Borgeby-Löddeköpinge skapat ett symboliskt rum. Borganläggningen har manifesterat en styrka i landskapet och kyrkorna har skapat ett rituellt sammanhang där det varit möjligt att på olika sätt framhäva kungarna. Den tidiga kyrkogården kan ha varit en del av detta. Kristna från ett stort område har varit hänvisade till begravning här.

Lomma, området andra goda hamnplats, är som kontrast till Löddeköpinge-Borgeby nästan helt okänd arkeologiskt. Ett fåtal mindre undersökningar har gjorts, men dessa säger inte så mycket om den period som diskuteras här. Skånska Rekognosceringskartan visar förekomsten av en vallanläggning av något slag vid västra sidan av Höjeåns mynning. En annan karta visar att det funnits en vall även på andra sidan ån (Larsson 1997). Tillsammans med ån och de våta partierna i området bildas en vallanläggning som omgärdar och vid två punkter skär av kustlandsvägen i dess förlopp genom området (se fig. 4).

Figur 4. Området mellan Lomma, Uppåkra och Lund. Vägar, våtmarker (streckade) och sannolikt tidvis våta ängar (prickade) har överförs från Skånska Rekognosceringskartan till en modern topografisk karta. De två vallarna som är kända från äldre kartmaterial har markerats. Intressant är vägens förhållande till vallarna och till å-övergången. Lommas betydelsefulla läge i förhållande till både Lund och Uppåkra (rutade områden) är tydligt. Tecknad av Anna Lihammer efter Skånska Rekognosceringskartan och uppgifter i Larsson 1997.

Lomma har tolkats som en speciell plats under tidig medeltid genom den uppgift som finns i Knut den Heliges gåvobrev från 1085; 'Av den årliga penning som gives för tomterna i Lomma (Lumaby) 3 mark. Av samma penning i Helsingborg 3 mark. Av tomterna i Lund 21 mark' (Bergh 1988, s. 16). Uppgiften har lett till en omfattande diskussion och till antagandet att platsen utgjort en stad under den tidigaste medeltiden, något som dock aldrig kunnat bevisas (för översikt av diskussionen se Larsson 1997). Man behöver inte nödvändigtvis göra ett ställningstagande för eller emot. I det anglosaxiska England kan man till exempel se att det fanns flera olika typer av städer. En sådan typ var *the port*, som var platser för handel och hamnar, men som inte hade de kyrkliga och administrativa funktioner som kännetecknar mera betydelsefulla städer (Aston & Bond 1976, s. 63). Det är inte säkert att våra ekonomiska och urbana definitions kriterier hade betydelse vid denna tid.

Lund

Roskildekrönikan från kring 1140 berättar att Sven Tveskäggs uppförde en kyrka i Skåne. Denna är sannolikt den kyrka från ca 990 som hittats vid utgrävningar i Lund. I anslutning till kyrkan fanns en samtida storkyrkogård (Cinthio 1999a). Detta är våra första riktiga spår av den betydelsefulla medeltida orten Lund.

Mycket forskning har genom åren ägnats åt att finna Lunds ursprung och föregångare. Innan omfattningen av den mäktiga centralplatsen i Uppåkra var känd söktes ursprunget i vägnät, kungalev, hedniska offerlundar eller önskan om att kontrollera marknadsplats och tingsplats i Arendala och få dessa att flytta till den nya kungliga platsen Lund. Bakomliggande orsaker har varierande setts som handel, politiska, administrativa och religiösa (se exempelvis Blomqvist 1951; Andrén 1980; Carelli 1998, s. 23f; Thomasson 1998, s. 85). Sedan de omfattande detektorundersökningarna i Uppåkra har rollen som Lunds föregångare intagits av denna plats och man har förklarat Lunds ursprung som *Uppåkras arvtagare* och ofta Uppåkra som *Lunds föregångare*.

Jag vill i stället föra fram tanken att Lund inte har någon föregångare, utan kanske i stället är anlagt som något nytt och som en provokation i landskapet. Lund representerar något helt nytt i landskapet och man ska därför inte se Uppåkra som Lunds föregångare, utan snarare som lokaliseringsfaktor för den nya staden. Staden har anlagts för att 'ta makten över det äldre landskapet', inte som dess efterträdare eller arvtagare.

Lund anlades på en plats som saknade äldre bebyggelse men i ett kommunikativt sett mycket gynnsamt läge och är en stad som måste betraktas som anlagd, den har inte långsamt vuxit fram på ett naturligt sätt i landskapet. De första kända aspekterna är kyrkan, storkyrkogården och myntningen, tre exceptionella funktioner i landskapet och tre helt nya inslag i västra Skåne. Den övriga bebyggelsen under denna tidiga fas tycks ha varit i det närmaste agrar i sin karaktär. Under 1000-talets första hälft tycks grunden för stadsplanen ha lagts fast, ett förlopp där den ursprungliga terrängen inte tycks ha beaktats i någon högre grad (Andrén 1980; Carelli 2001, s. 107f).

Storkyrkogårdarna i Lund och Löddeköpinge är det första massiva kristna inslaget i begravningskicket i västra Skåne. Båda har med sina stora mängder begravingar sannolikt betjänat omfattande geografiska områden. I Löddeköpinge har som tidigare nämnts över 2300 gravar hittats, i Lund har mellan 1310 och 1746 personer begravts i storkyrkogårdens äldsta skede (Kriig 1987; Carelli 2001, s. 106). De har varit rituella platser och den viktiga akten av begravning har skett genom kungamakten i nyanlagda kungliga centrum i landskapet.

Kyrkogården i Lund visar på intressanta aspekter hos stadens äldsta befolkning. Inom kyrkogårdsområdet finns stora skillnader i begravningskicket,

skillnader som inte kan kopplas till kronologiska förklaringar. Maria Cinthio har kopplat skillnaderna till att det rört sig om olika grupper av människor knutna till någon av de kyrkor som hittats inom kyrkogårdsområdet. För denna artikel är gravarna kring den västra kyrkan intressanta. Det faktum att de innehåller stora mängder träkol kan tyda på att de som gravlagts här varit av engelskt ursprung, något Cinthio argumenterat för på ett spännande sätt. Fenomenet med träkol i högre status gravar är känt härifrån. Kyrkogårdens engelska drag fortsätter även efter det att nya sockenkyrkor och kyrkogårdar skapats. Kanske har platsen därför fortsatt som sockenkyrka och begravningsplats för ett engelskt skikt av stadens befolkning. Andra engelska drag är den efterföljande kyrkans namn (Drotten / Trinitatis) samt arkitektoniska detaljer. På kyrkogården har dessutom ett antal skiftesverksbrunnar (1060-tal) hittats med utseenden och lägen som indikerar dopfunktion. Dop fick endast förättas av biskopar vid denna tid (Cinthio 1992; 1999a; 1999b).

Den äldsta kyrkliga sfären i Lund uppvisar många drag från England, något som stämmer väl med den historiska kontexten. Missionen från England var stark vid denna tid (Andrén & Carelli 1998, s. 28). Både Sven Tveskäggs och Knut den Store drev en kyrkopolitik under inflytande av den engelska kyrkan, vilket missgynnade Hamburg-Bremen-stiftet. Möjligen tvingades Knut ändra på detta efter sitt besök i Rom år 1027. En påtaglig influens från England kan vara Lunds väldiga samling av medeltida kyrkor, där majoriteten uppförts mellan 1050 och 1150. De engelska medeltida städerna, i synnerhet de som var betydelsefulla redan under den anglo-saxiska perioden, utmärks av många kyrkor och socknar. Exempelvis hade London vid 1000-talets slut över 100 kyrkor och Winchester 50 stycken. I England fanns vidare en särskild typ av sockenuppdelning i städerna, en uppdelning som möjligen också går igen i Lund (Biddle 1976, s. 133; Andrén 1985, s. 37ff).

Den engelska traditionen i den kyrkliga sfären fortsätter under den tidiga medeltidens gång, exempelvis har starka anglo-saxiska drag påvisats i nuvarande domkyrkans föregångare (Cinthio 1957). Maria Cinthio har påpekat det märkliga faktum att det skapas biskopssäten i både Lund och Dalby kan ha sin bakgrund i att Sven Estridsen tvingats tillgodose både inflytelserika engelska intressen och mäktiga tyska (Cinthio 1999b). Med Dalbys komplex av kungsgård och biskopskyrka från mitten av 1000-talet skapas ännu en kunglig manifestering i landskapet. Platsens speciella status i landskapet manifesteras senare av att en dansk kung begravs här och anläggandet av en sannolik kunglig jaktpark i närheten (Andrén 1997).

Förutom den kyrkliga funktionen på den nya platsen så har en annan funktion fått mycket stor uppmärksamhet, nämligen myntningen. '*Sven Rex ad Dener*' berättar Sven Tveskäggs första mynt slagna omkring år 995. De var starkt påverkade av den engelska kungen Æthelred II's samtida mynttyp (Crux) och var i sig en betydande symbolhandling (Jonsson 1994, s. 223; Malmer 1997). Det är konstaterat att myntningen i Lund var omfattande

redan under perioden 1000-1020. Produktionens engelska drag är framträdande och visar sig exempelvis i myntmästarnamn, hantverkstraditioner och myntstampar. Viss förvirring finns i det faktum att kvalitetsskillnader gjorde att engelska stampar föredrogs, och därför har använts också i Lund (Malmer 1997).

Tillverkningen av mynt var, oberoende av de vinster ett eventuellt lyckat införande av ett monetärt system av engelsk modell skulle kunna ge kungamakten, en viktig symbolhandling. Anders Andrén och Peter Carelli menar att en huvudanledning till Svens myntning bör ha varit att framhäva sig som en kristen kung i samklang med sin tids ideal (Andrén & Carelli 1998, s. 28). Att slå mynt var ett effektivt sätt att snabbt få ut propaganda. Även i det dåtida Danmark, när det inte fanns något regelrätt monetärt system, utan snarare byteshandel även med mynt, förde mynten ut kungens namn, bild och betydelsefulla symboler till många människor. Här kan till exempel Knuts tidigare diskuterade mynt som visar honom bärandes en krona nämnas.

Det var också under Knut den Store som den danska myntningen kom igång på allvar. Kenneth Jonsson har gått igenom mynt och myntorter och visar att myntningen inledningsvis varit koncentrerad till Lund och Viborg, med Lund som dominerande. Ungefär år 1025 följde så Roskilde, Ringsted och Ribe. Omkring 1026–1028 tycks myntsystemet organiseras om och myntorterna utökades med Slagelse, Ørbæk och Hedeby. Lunds dominans fortsatte (Jonsson 1994, s. 223–226).

Den tidiga danska myntningen anses vara mycket inspirerad och påverkad av det engelska myntsystemet, ett av de mest välutvecklade och organiserade i sin samtid. En av grunderna för detta system var en genomgripande reform under 970-talet. Alla äldre mynt växlades in mot en ny mynttyp. I landets mer än 50 myntverkstäder tillverkades nu denna enda, giltiga typ. Möjligen infördes samtidigt de för det engelska systemet karakteristiska ommyntningarna, då nya typer regelbundet slogs och de gamla typerna förklarades ogiltiga och växlades in mot de nya. För att tvinga människor att växla in sina gamla mynt är det troligt att man till exempel för en transaktion krävde att den skulle äga rum i den nya mynttypen, så att de som skulle betala tvingades växla till sig sådana mynt. Myntningen var en kunglig rättighet, men kungen kunde delegera den något som bland annat skett till ett antal kyrkliga institutioner. Genom att tillverkningen av stamparna var centraliserad kunde myntens likhet ändå garanteras. När en ny mynttyp skulle tillverkas fick myntmästarna beställa nya stampar och betala en viss summa för dessa, i praktiken nästan en skatt. De engelska mynten bar kungens namn och porträtt och som en slags garanti även myntmästarens namn och tillverkningsort (Lawson 1993, s. 29f; Jonsson 1994, s. 194f, 205).

Det finns tecken på att man i början av den danska myntningen försökt genomföra det engelska myntsystemet mera i sin helhet, men dessa tendenser försvinner snabbt. Överhuvudtaget finns inga tecken på att Knut den Store

försökte införa något slags gemensamt myntsytstem i sina riken. Under hans regeringstid tycks det engelska myntsytstemet bli än mer centraliserat, medan trenderna i den danska myntningen går i andra riktningar (Jonsson 1994, s. 226f, 230). Att myntningen inte ledde till ett snabbt anammande av den (särskilt för kungamakten) effektiva engelska monetära ekonomin behöver inte innebära att den ska ses som ett misslyckande. Tvärtom hade myntningen sannolikt ett betydande symbolvärde. Att myntning bedrevs i en stad hade i England stor, kanske till och med avgörande, betydelse för stadens status (Loyn 1961). Det är inte otänkbart att sådana värderingar också överförts till Danmark och att detta är en av anledningarna bakom det växande antalet myntningsorter.

Ädelmetallhantverket i Lund har behandlats av Conny Johansson Hervén och Lars Salminen. Under perioden 1020–1100 (innan dess finns inga säkra verkstadsområden) tyder materialets fördelning på att produktionen skett inom samma områden som annat hantverk, det finns alltså inga platser som uteslutande sysslat med enbart ädelmetallhantverk. Johansson Hervén och Salminen ser hantverket som knutet till elitens tomter i staden där olika medlemmar i ett hushåll utfört hantverk av olika slag. Hantverkarna har alltså inte varit fria, utan verkat inom en storgårds ram (Johansson Hervén & Salminen 2001).

Ädelmetallhantverk var en viktig komponent i det äldre landskapets centralplatser och fokusplatser. Dess funktion har sannolikt inte bara varit ekonomisk. Att den nu förts in inom den nya kristna staden, kan indikera ett behov hos eliten att manifesteras aktiviteten på denna plats. Vid samma tid ser vi borttynandet av den äldre storgårdsstrukturen i landskapet. Med storgård menar jag här de komplexa gårdar i yngre järnålder som varit elitens bosättningar, men också fokusplatser för exempelvis kult och avancerat hantverk. Även om man definitionsmässigt kan tala om storgårdar inne i medeltida städer, så är dessa inte jämförbara med det äldre landskapets centralplatser.

Ett spännande material från Lund är de fragment av häst- och ryttarutrustningar i anglo-skandinavisk stil som hittats här. Dessa har tillhört ryttarutrustningar från 1000-talet som både dateringsmässigt och stilmässigt tillhör både den sena vikingatiden och den tidiga medeltiden (ej att förväxla med vikingatida utrustningar som hittas i gravar). Utrustningarna har tidigare ansetts vara av anglo-saxiskt ursprung, men typen uppvisar både engelska och skandinaviska drag och har dessutom inte hittats i England. Det sannolika är att de antingen tillverkats i England för skandinaver eller i Skandinavien under stark engelsk påverkan. Fyndgruppen är ännu ett tecken på de nära kontakter som fanns mellan England och Skandinavien vid denna tid (Pedersen 1999). Peter Paulsen har knutit fynden direkt till personer som varit delaktiga i Sven Tveskäggs och Knut den Stores Englandståg (Paulsen 1937). Fynden är ännu ett tecken på vilka som vistades i den nya staden.

Här fanns betydelsefulla individer som deltagit i krigstågen västerut. De hade där mött en stark kungamakt och administration och sett hur kristendomen befäste och ritualiserade den kristne kungen.

Grunden till Lund har ofta sökts ur ekonomiska förklaringar. Det ekonomiska motivet kan naturligtvis ha varit viktigt, men man får inte glömma att även andra saker kan ha varit betydelsefulla. Jag vill se anläggandet av Lund som en av de viktigaste kungliga symbolhandlingarna i västra Skåne under övergången mellan vikingatid och tidig medeltid. Blotta existensen av planerad bebyggelse kan ha varit status-höjande i landskapet, som en manifestering av förmågan att strukturera, förändra och reglera landskapet (Liddiard 2000, s. 57). Ett landskap upplevs ofta som oföränderligt av de människor som lever i det, landskapet har legat där i alla tider. Detta är naturligtvis en falsk bild, men den starka mentala aspekten av en förändring av landskapet har påverkat de som levde inom det. En plats som Lund, med gatunät, kyrkogård och kyrkor, måste ha stått i stark kontrast mot resten av det senvikingatida och tidigmedeltida landskapet i området. Lund har framhått den nya kristna religionen, med den betydelse denna hade för synen på kungamakten. Platsen har med sin kyrkliga-religiösa topografi manifesterat detta i landskapet.

Lund var kungalev i Torna härad (och möjligen även för Bara och Harjagers härad) och har ett kommunikativt läge i landskapet som inte är helt olik de andra kungalevens (Andrén 1980). I Lund har dock kungamakten genom kyrkor, myntning och urbanisering manifesterat sig på ett helt annat sätt än på de mera ordinära, normala kungalevsorterna. Lund visar på många sätt engelska drag och har sin stora etableringsperiod under samma tid som då Danmark och England är förenade under en kung, Knut den Store. I England mötte Knut ett rike där städerna länge varit av mycket stor betydelse för kungarnas styre av landet. De engelska städer som mötte honom, och även andra englandsfarare, var väletablerade, många med både reglerade marknader och reglerat gatunät. De hade viktiga administrativa funktioner och flera hade försvarsverk av olika slag. Det är också sannolikt att dessa inspirationer ledde till förändringar i Danmark, eftersom det var just under Knuts tid som stadsutvecklingen här förändrades märkbart. Hill har presenterat ett antal trender som kan skönjas i den engelska stadsutvecklingen under Knuts regenttid. Nya städer anlades och de som redan existerade utvidgades. Den nya politiska situationen ledde till att flera urbaniserade tillflyktsborgar kunde överges. Det finns också tecken på medvetna bestraffningar av en del städer som möjligen hade varit allt för lojala gentemot de tidigare engelska kungarna. Detta gäller i synnerhet London, något som enligt Hill styrks av den omfattande danegeld som avtvingades staden i sig samt tendenserna till framhävande av Winchester som huvudstad. I Winchester manifesterade Knut sig som regent och sin familj på flera sätt (Hill 1994). Till staden kan många viktiga aspekter av Knuts kungaskap knytas. Han

och drottning Emma skänkte ett berömt guldkors till *New Minster*, sannolikt under omfattande ceremonier. Det var i Winchester Knuts skatter förvarades och här som han gav ut sin lagsamling. I Winchester begravdes också både Knut, drottning Emma och Hardeknud (Biddle 1981, s. 165).

När de danska erövrarna kom till Winchester möttes de av en stad av mycket speciell karaktär. Stadsplanen var reglerad, med olika yrkesgrupper i olika delar. Koncentrerade och manifesterade längs huvudgatan fanns några av de viktigaste aspekterna av staden, marknaderna och myntsmedjorna. I sydöstra delen fanns en avgränsad kyrklig-kunglig zon eller landskap. Omgivna av murar låg här tre stora, kungligt instiftade kloster. På var sin sida om dessa låg kungsgården och biskopsgården. Sammantaget upptog området en fjärdedel av den dåvarande stadsytan (Biddle & Keene 1976; Biddle 1981).

Sigtuna är en skandinavisk stad i samma generation som Lund. Även i denna stad har kristendomen haft avgörande betydelse för det äldsta skedet. Sigtunas anläggning skedde efter en bestämd plan och även de senare kyrkorna har en regelmässig placering i staden. Sten Tesch har tolkat detta som att man medvetet avsett att skapa ett meningsbärande sakralt stadsrum (Tesch 2000). Detta tycks inte ha varit fallet i Lund.

Genom kyrkliga landskap har man kunnat manifesteras den nya religionen i landskapet. Genom den nära relationen mellan kungen, Kristus och kyrkan har man i detta också manifesterat den nya kristna kungamakten i landskapet. Platserna har i sig dessutom kunnat utgöra grunden för de många ceremonier och ritualer som ytterligare ökade kungens glans och värdighet. Städerna har inte varit slumpvis uppkomna eller framvuxna (jmf Andrén 1998 som diskuterar städernas planering och symbolik genom tiderna).

Jag anser att den yttersta grunden för Lunds läge varit kommunikativ. Detta är ingen kontroversiell åsikt. Landskapets förutsättningar gjorde att vägarna leddes i vissa stråk i landskapet. Genom att åarna skär landskapet och endast ett fåtal å-övergångar fanns har den långväga landtrafiken var hänvisad till ett mindre antal stråk i landskapet. De norrgående vägstråken, som norrut skär vars ett av de tre övergångarna över Kävlingeån, sammanstrålar i området kring Lund.

Även platsen Uppåkra har varit en viktig lokaliseringsfaktor för den nya kristna staden. De båda platserna delar samma goda kommunikativa läge, men i förhållande till att Uppåkra redan existerat, är Lunds läge bättre. Uppåkras betydelse för Lunds läge bör dock inte omsättas i tankar om föregångare och arvtagare. Ur ett rent kommunikativt hänseende föreligger ingen skillnad mellan de båda platsernas lokalisering, men de har representerat helt olika saker i detta landskap. Man kan tala om dem i termer av *det gamla landskapet* och *det nya landskapet*.

Roskilde på Själland kan användas som en intressant parallell. Staden uppstod nära den gamla centralplatsen Lejre, och i sagamaterialet kan man

skönja en slags medveten strävan att med traditionens hjälp på något sätt skriva in den nya staden i den gamla centralplatsens ”testamente”. Det gamla landskapet används för att argumentera för rätten i det nya (Birkebak 1992).

... och eliten följer efter

Lund, Löddeköpinge/Borgeby och eventuellt Lomma utgör speciella och exklusiva platser i landskapet. De har ett mycket nära samband med kungamakten och den absoluta eliten i det dåvarande samhället. Platserna kan betecknas som *landscaping* på riksnivå, de har ingått i ett spel och en strävan mot makt och territorialisering.

I landskapet i västra Skåne finns dock många andra förändringar och manifesteringar under denna period. Ute i landskapet tycks bebyggelsen förändras och fixeras i de medeltida bytomterna. Detta har sannolikt inte varit ett fullkomligt omkullkastande av den äldre bebyggelsestrukturen, då undersökningar har visat att boplatser från yngre järnåldern ofta finns i närheten av de senare medeltida byarna i området (Anglert 1995, s. 136). Av någon anledning har man dock valt att fixera bebyggelsen just vid denna tidpunkt. Under 1100- och 1200-talen följde en striktare reglering med gränsmarkeringar mellan olika gårdar inom byarna (Thomasson 1998, s. 82). Utvecklingen kompletteras med en omfattande torpbildning i området. Särskilt markant är denna (som tidigare diskuterats) mellan Höjeå och Segeå, det vill säga i området kring Uppåkra. Utvecklingen suddar därmed, medvetet eller omedvetet, till slut ut det tänkta järnåldersgodset i Uppåkra och den betydelse denna plats kan tänkas ha haft på järnålderns landskap i området.

Den reglerade bebyggelsen som nu uppstår kan även den vara ett utslag för förändringarna i samhället. Joakim Thomasson menar att ursprunget till regleringen kan vara städernas och trelleborgarnas regelmässiga struktur, något som bottnat i maktthavarnas ökade kontrollbehov (Thomasson 1998). Att kunna reglera landskapet, både i form av städernas strikta stadsplaner och byarnas reglering, kan ha varit status-höjande i sig. Man skapade ett rum som avvek starkt mot ’det normala’ i det samtida landskapet, något som på detta sätt framhävde den som initierat och lyckats genomföra det (Liddiard 2000 s. 57).

Kristnandet börjar vinna intåg i västra Skåne vid denna tid. Förloppet är relativt okänt i sitt tidigaste skede. Invid kungliga centra som Löddeköpinge/Borgeby och Lund byggs kyrkor och kristna storkyrkogårdar skapas, sannolikt betjänande ett stort geografiskt område. Förändringar i det äldre gravskicket börjar och begravingar på de gamla hedniska gravfälten upphör – sannolikt successivt. Förloppet utanför kungliga centra är svårgreppbart, men i exempelvis Stävie, Hardeberga och Uppåkra finns tecken på att de medeltida sockenkyrkorna haft föregångare (Anglert 1995, s. 97; Anglert & Jansson 2001). Under medeltidens gång byggs många kyrkor i området.

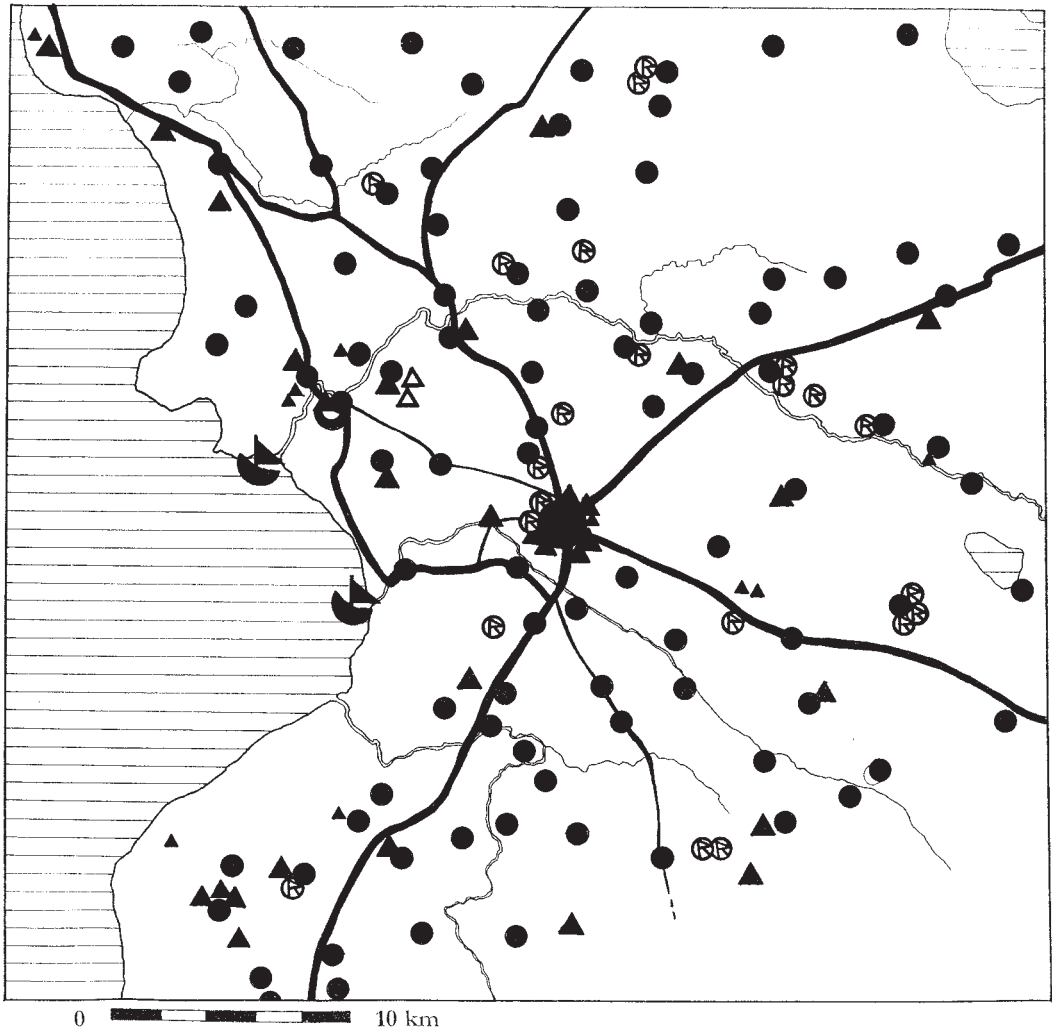
De kungliga kristna platserna har sannolikt genom ritualer och ceremonier befast kristendomen och kungens status i landskapet. Möjligen har man använt sig av den sakrala bild av kungen som exploaterades flitigt i det samtida England och Tyskland. Genom det successiva uppförandet av kyrkor i området har kristenheten förts ut i landskapet inom de lokala eliternas hägn. Rumsligt samband mellan kyrka och huvudgård i det tidigaste skedet är känt exempelvis från Bjäresjö och Lisbjerg och bör ha varit mycket utbrett (Jeppesen & Madsen 1989; Aaman Sørensen, Jeppesen & Madsen 1995).

Runtomkring i landskapet i västra Skåne kan man också se ett omfattande runstensresande och många skattfynd visar oss individer med möjlighet att gräva ned ett materiellt överskott (se fig. 5).

Kring år 1000 restes ett stort antal runstenar i området kring Lund. Deras inskrifter är röster som når oss genom tusen år, röster med budskap som en gång ansågs så viktiga att de ristades in i sten. Flera av stenarna bär texter, titlar och associationer som kan knytas till vikingatåg och krigiska aktiviteter. Stenarna har knutits kronologiskt till framför allt Sven Tveskäggs regenttid, alltså samma tid som 'den andra vikingatiden', den tid då vikingatågen omformats till regelrätta erövringståg ledda av medlemmar av de skandinaviska, framför allt danska, kungaätterna. En del stenar nämner explicit att den döde "*fandt døden vestpå*" (Jacobsen & Moltke 1942, s. 321f), som exempelvis stenen från Hjärup (Uppåkra-stenen).

Att man har varit i England motiverar i sig dock inte ett runstensresande, man måste ha avsett något med stenen. De vikingatida danska runstenarna har ofta tolkats som en slags arvsdokument, dokument där rätten till jorden markeras. Klavs Randsborg har sett dem som manifestationer där stormän markerat ett slags vasallförhållande till den danska kungamakten. I en sådan tolkning markerar stenarna den första generationen i detta förhållande, alltså också ett slags markerande av staten (Randsborgs begreppsval) i sig. Arvsrätlig betydelse får stenarna genom att de härmed markerar familjens rättigheter i ett nytt mera feodalt samhälle (Randsborg 1980, s. 27ff).

Att resa en runsten var ett betydande företag i detta samhälle. Stenarna har en gång varit resta ute i landskapet och deras budskap har förståtts av de som rörde sig i detta landskap. Stenarna har haft genomtänkta placeringar i landskapet och varit synliga för många. De skånska runstenarna av efter-Jelling-typ finns koncentrerade i två stora grupper, en i området kring Lund och en vid sydkusten. Mats Anglert har visat att stenarna grovt sett kan indelas i två kategorier utifrån de relationer som framgår av texterna. Här kan man i en kategori se en slags normal arvsföljd, där stenar rests efter fäder och makar. I den andra kategorin bör relationerna mera ses i termer av krigskamrater och kompanjonskap. Anglert menar att skillnaderna måste bero på olika bakgrund för runstensresandet. Den förstnämnda kategorin skulle då kunna avspegla ett äldre, mera statiskt tillstånd, medan den andra

Figur 5. Översiktlig karta över det senvikingatida och tidigmedeltida landskapet i västra Skåne. Punkterna anger de medeltida kyrkbyarna, byar som sannolikt etablerats redan vid denna tid. Cirklarna med R-markering anger runstenarna efter Jelling-stil i deras äldsta kända lägen. Trianglar anger skattfynd. De ofyllda trianglarna anger skattfynd som endast knutits till socknen, de mindre trianglarna sådana som endast består av ett mynt. Eftersom fyndförhållandena ofta är dåligt kända är många av skattfynden ungefärligt utsatta. De sammolikt viktigaste vägarna har markerats efter Skånska Rekognosceringskartan, där hänsyn tagits till terrängförhållandena vid bedömningen. Skeppen anger de viktiga hamnplatserna vid Höjeåns och Kävlingeåns mynningar. Detektorfynden från Uppåkra har inte markerats. Tecknad av Anna Libhammer.

kan vara utslag av ett nytt eller tillfälligt tillstånd genom dess horisontella band. De bröder som nämns på stenarna bör kanske i enlighet med detta inte ses som biologiska bröder, utan snarare som medlemmar i någon form av brödraskap (Randsborg 1980; Anglert 1995, s. 39f).

I stort sett alla runstenar i området kring Lund är ristade i den så kallade efter-Jellinge-stilen och därmed mer eller mindre samtida. Man får anta att det på grund av den relativt korta tidsperiod under vilka stenarna rests, det mindre geografiska området och det begränsade sociala skikt som hade möjlighet att resa runstenar att resarna känt eller i varje fall känt till varandra. I sina inskrifter berättar stenarna indirekt om olika förhållanden mellan människor. De flesta nämner någon form av titel, alltså mer än grundformeln *NN reste sten efter NN*.

Ser man noggrannare till inskrifterna så är det sällsynt att den som reser stenen berättar något om sig själv och sin status. När så sker är det dessutom i regel i referens till någon annan, till exempel som när Lundagårdsstenens resare presenterar sig som "*Troels, son av Esge Björns son*" (Jacobsen & Moltke 1942, s. 360ff) eller som en av resarna i Torna Hällestad, "*Esbern, Tokes hirdman*" (Jacobsen & Moltke 1942, s. 347ff).

Mot detta ska ställas att majoriteten av stenarna i området framhäver 'den dödes' status, titel eller någon bedrift, exempelvis stenen i Hjärup som berättade att den Toke den rests efter fann döden i väster. Det är som Anglert påpekat också så att den normala arvsföljden far till son inte syns på stenarna i Lundaområdet. Detta har lett till hypoteser om att stenarna rests för att markera en ny feodal organisation eller liknande.

Inskrifterna i Lunda-området tycks dock faktiskt i regel hänvisa till 'den döde' i egenskap av personliga egenskaper, 'den döde' har varit *dreng*, varit *i viking*, *hirdman* eller liknande. Man tycks alltså åberopa personliga företräden och status som 'den döde' innehaft i egenskap av sin person och sina bedrifter, inte regelrätta materiella värden möjliga att arva i fysisk bemärkelse. Ett möjligt undantag är en av stenarna i Hyby som kanske ska tolkas som rest efter någon som ägt *Højby*. Ett exempel på en sten som hänvisar till mera materiella värden är Gussnava-stenen (i södra Skåne) vars inskrift berättar att Kalv och Aute reste stenen efter sin broder Tomme, som *ejede Gusnava*. Här kan man alltså se en koppling till egendom, medan egenskapen av att vara hirdman snarare bör ses som en personlig statusfylld egenskap.

Kanske ska stenarna kring Lund inte ses som arvsdokument i traditionell bemärkelse eller som markörer för att den traditionella arvsföljden satts ur spel, utan i stället som ett tecken på ett behov av att åberopa sig själva i förhållande till en berömd och statusfylld person, en person som innehaft sin status (bland annat) i kraft av sina personliga egenskaper och bedrifter. Genom resandet av stenarna har man bekräftat detta förhållande för var och envar som färdats genom landskapet. Ett exempel är ristningarna i Torna Hällestad. Inskrifterna lyder (1) "*Eskil satte denne sten efter Toke Gormsson*,

der var ham en huld herre. Han flygtede ikke ved Uppsala, 'drenge' satte efter deres 'broder' stenen på højen, 'støt' (d v s som står fast) ved (el. med) runer. De gik Gorms Toke nærmest", (2) "Asgot rejste denne sten efter Ærre sin broder. Og han var Tokes hirdmand. Nu skal stenen stå på højen" och slutligen (3) "Esbern, Tokes hirdmand, satte denne sten efter Toke sin broder" (Jacobsen & Moltke 1942, s. 347–350).

Här kan man alltså, i linje med föregående diskussion se en grupp män som vill framhäva sin egenskap av hirdmän, stridskamrater eller dylikt med Toke. Toke är för övrigt det vanligaste namnet som finns på runstenarna i Lundaområdet. Den enda stenen som avviker från den traditionella inskriftsformeln är den sten som hittats i Lund som berättar att "*Toke lod kirke bygge*" (Jacobsen & Moltke 1942 sp. 363f), men om det rör sig om samme man är omöjligt att besvara. Namnet Gorms son i Torna Hällestad har också varit föremål för diskussion, då detta tycks ha varit ett ovanligt namn. I detta har även kopplingar till Gorm den Gamle gjorts.

Speciell uppmärksamhet bör också riktas mot den så kallade Lundagårdsstenen vars inskrift, "*Troels søn af Esge Bjørns søn, rejste disse stene efter sine to brødre Olav og Ottar, velbyrdige "landmænd"*" (Jacobsen & Moltke 1942, s. 360–363) genom hänvisning i flera släktled lyfter fram resarens betydelse. Lundagårdsstenen har intressanta likheter med en jylländsk runsten.

Sammanfattningsvis tycks det vara gemensamt för majoriteten av stenarna i Lund-området att de berättar något om den döde. Det framstår som viktigt att framhäva den dödes status och att man som resare haft något slags förhållande till densamme. Kanske ska man här inte söka efter ett materiellt arv, ett befästande av rätt till materiell egendom, utan snarare ett åberopande av arv av den status som 'den döde' haft i egenskap av individ. Kanske har resarna själva åtnjutit status i kraft av sitt förhållande till denne när den var i livet, en status man inte ville förlora genom döden?

Detta kan också återkopplas till tankarna om *landscaping*. Ute i landskapet har stenarna varit påtagliga budskap om speciella individer. De har varit betydande företag och är medvetet placerade i landskapet för att påminna om resarnas status, betydelse och rikedom. Runstenarna tycks ofta ha varit placerade där det varit mycket folk i rörelse, vid vägar och nära kyrkor. De är utslag av en status man ville markera och skriva in i landskapet. Några av de titlar, *thegn* och *dreng*, som nämns på runstenar i Skandinavien tycks vara inlån från England, men vad de verkligen inneburit är fortfarande oklart. För det mesta har det sannolikt haft betydelsen av en person i kunglig tjänst. I England kan man i Knuts lagar se en treskalig uppdelning av thegnarna i England i *earls*, *king's thegns* och *median thegns*. I Northumbria kan man dessutom se en ytterligare uppdelning av kungens thegnar i "*he who was his soke*" och "*he who has a closer relationship with the king*" (Williams 1995, s. 72).

Thegnarna tycks i England ha varit en mäktig landägande klass och begreppet anses betyda *one who serves*. Skriftligt material antyder att det i England var nödvändigt att ha egendom av en viss storlek (minst 5 hides) för att komma i fråga för thegn-status; ”*however much a ceorl throve he could not be promoted to thegnly rank until he performed the king’s utware on five hides of land*”. Källor antyder också indirekt vilken utrustning en thegn kunde tänkas bära; ”*for even if the thriving ceorl possessed a mailcoat, a helmet and a sword with a goldplated hilt, it was the estate of five hides that qualified him for the thegns wargeld*” (Hooper 1979, s. 88f; Williams 1979, s. 154).

Generellt antas dreng, den andra vanliga titeln på runstenar i södra Skandinavien, avsett en ung krigare, som ingått i en kunglig styrka. Man har kunnat visa att en del drengar och thegnar varit släkt, eller i varje fall relaterade till varandra. Sådana förhållanden antyder att en thegn varit en äldre man, medan en dreng avsett en yngre (Sawyer, B. 1994, s. 23f). Det var normalt för tidigmedeltida regenter att ha ett personligt, militärt följe. Detta var inget nytt, utan något som varit betydelsefullt också under tidigare perioder. Detta hade viktiga funktioner av representation och personligt skydd. Det finns tecken på att deltagande i ett sådant följe tillhörde en speciell period i livet (Reuter 1997). Det kan vara i sådana sammanhang man ska söka efter de individer som göms bakom termen dreng.

Skattfynden är väl spridda i landskapet. Den tydliga koncentrationen till Lund har delvis sin grund i att arkeologiska aktiviteter i dagens Lund gjort att de hittats. Det är här sannolikt inte bara fråga om depå-skattfynd, utan även kulturlagerfynd, det vill säga tappade mynt och föremål. Detta gäller i viss mån också Löddeköpinge. Många av skattfynden i området visar sannolikt direkta band till de lokala eliternas bosättningar (jmf. Callmer 1980). Bland skattfynden i området kring Lund finns stora mängder mynt från England. Senare forskning har tonat ned danegeld och plundring som anledning till den stora mängden mynt och i stället lyft fram fredligare faktorer som handel. I området kring Lund finns dock två omfattande skatter som anses som några av de få skatter som faktiskt bör innehålla mynt från danegelden, och därmed vara spår efter män som deltagit i striderna i England, överlevt, fått en del av bytet och kunnat återvända hem som rika män. Dessa skatter är upphittade i Igelösa och Värpinge (Jonsson 1986, s.123–132; 1994, s. 206).

Tiden kring år 1000 har sannolikt upplevts som föränderlig av de människor som bebodde västra Skåne. Vid sidan om de spektakulära kungliga manifestationerna i landskapet, har det såsom visats funnits många manifestationer av mera modest slag. Dessa är materiella uttryck av den lokala eliten i området. Det är sannolikt denna som genererat de mera lokala förändringarna såsom bybildningar, kyrkobyggnade och runstensresande. Uttrycken har varit manifestationer i det lokala landskapet.

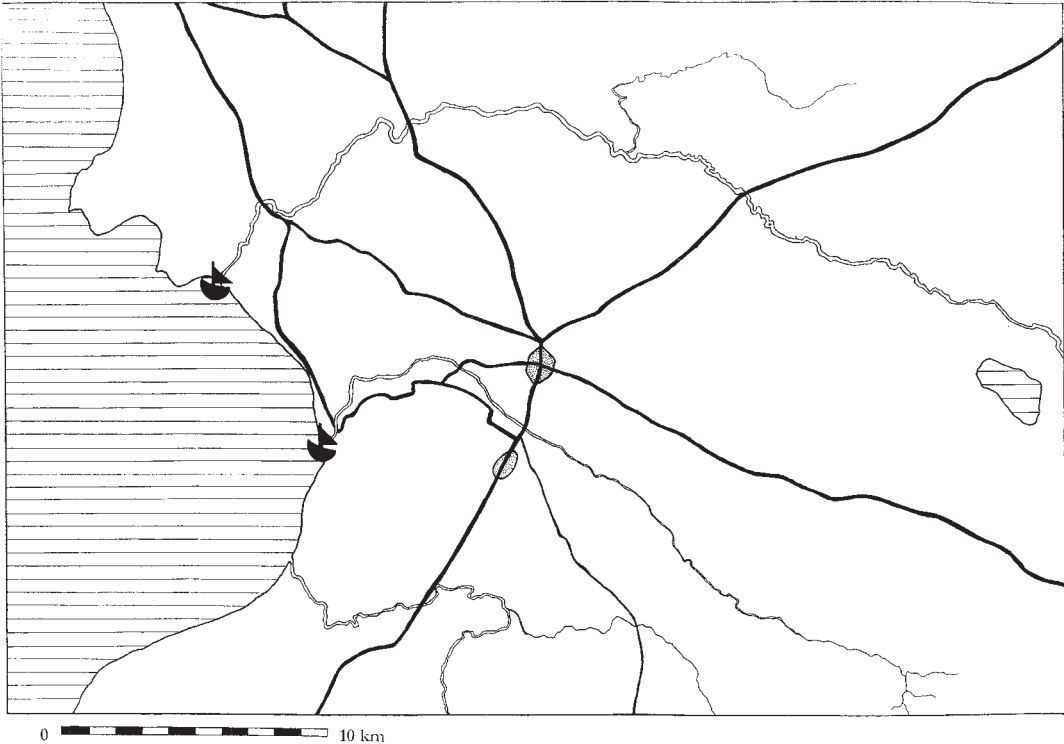
Slutord

Artikeln har försökt att utifrån ett brett arkeologiskt material och en historisk kontext sätta in utvecklingen i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid i ett landskapsarkeologiskt perspektiv. Undersökningen har visat på kommunikationernas avgörande betydelse i detta och på kungarnas strategi och inspirationskällor vid maktetableringen i området.

Artikeln har försökt argumentera för att en betydande del av landskapets förändringar har sitt ursprung i 'den andra vikingatidens' omfattande färder till England. Under en stor del av den diskuterade perioden var Danmark och England förenade under en kung, Knut den Store. Även om han inte besökte Danmark mer än ett fåtal gånger sedan han blev regent, så måste situationen skapat ett omfattande utbyte av tankar och idéer – och av människor. De omfattande vikingatågen och den senare politiska situationen gav stora delar av samhällets högre sociala skikt (och även andra) tillfälle att möta och lära känna en delvis annan värld. I England mötte man och blev sedermera del av ett samhällssystem med väl utvecklad administration och organisation, en värld där regentens och de mäktiga samhällsskiktens möjligheter och förutsättningar var helt annorlunda mot hemma. Englandstågen har sannolikt också medfört förändringar inom den lokala eliten, både i västra Skåne och på andra platser. De gav ett okänt antal människor möjlighet att utanför det egna samhällets konventionella ramar skapa välstånd, rikedom och ett statusfyllt rykte.

De omfattande förändringarna i det västskånska landskapet bör ses mot bakgrund av den övergripande politiska och kulturella utvecklingen. Englandstågen har skapat ett möte med ett administrativt och organisatoriskt väl utvecklat medeltida kristet kungarrike med en kristen uppfattning av kung och kungamakt. Genom att färderna dessutom resulterade i att Danmark och England under flera decennier hade ett gemensamt överhuvud kunde förståelserna av dessa strukturer fördjupas. Englandstågen gav dessutom ett okänt antal deltagare stora ekonomiska resurser som kunde omsättas i att omforma landskapet på olika sätt.

Under sen vikingatid sker som sagt stora förändringar i *maktens landskap* i hela södra Skandinavien. Vid denna tid tycks de äldre centralplatserna tyna bort och dö ut. I närheten av dem finner man ofta yngre centra, präglade av en kristen kungamakt, kyrkan och nya administrativa idéer. De nya platserna i landskapet har ofta ett till synes genomtänkt läge i förhållande till den äldre centralplatsen och kommunikationerna. På en översiktlig karta över kommunikationerna i landskapet (se fig. 6) är det tydligt att området kring Lund och Uppåkra är ett kommunikativt knutpunktsområde, att det *kommunikativt sett* rör sig om en enda plats i landskapet.

Figur 6. Kommunikationerna i landskapet i förhållande till Lund och Uppåkra. De viktigare vägarna i äldre tider har markerats efter Skånska Rekognosceringskartan. Skeppen anger de goda hamnplatserna vid Höjeåns och Kävlingeåns mynningar. Både Uppåkras och Lunds lägen i landskapet har markerats. Kartan visar de kommunikativa förutsättningarna i landskapet och egenkapen av kommunikativt knutpunktsområde kring Uppåkra och Lund. Tecknad av Anna Lihammer.

För Lunds del har Uppåkra sannolikt varit en viktig lokaliseringsfaktor i landskapet. Uppåkra representerar *det gamla landskapet* och är en representant för de äldre centralplatserna. Lund är något nytt, ett utslag för de danska kungarnas möte med kristna ideal och en utvecklad administration. Uppåkra och Lund kan alltså betecknas som en enda kommunikativ plats i landskapet. Uppåkra var centralt i sitt landskap, *det gamla landskapet*. Platsen hade ett kommunikativt och symboliskt läge utan motstycke i området. Materialet har också visat oss spännvidden av de funktioner som varit knutna hit. Med anläggandet av Lund kunde kungen profitera inte bara på kommunikationssystemet i sig, utan också utnyttja det faktum att centralplatsen Uppåkra låg där den låg. Man valde ett läge där man kunnat kontrollera även denna plats kommunikationer.

Ser man till kartan över området i stort ser man snart att kommunikativt sett har det i detta tätt bebyggda och väl exploaterade område funnits ett mindre antal kommunikativa nyckelpunkter. Kommunikationerna i landskapet har i stora drag varit styrda av landskapets förutsättningar. En spirande dansk kungamakt, oavsett om man varit kung av Guds nåde, har inte kunnat kontrollera alla aspekter och delar av landskapet. Till detta har man inte haft vare sig resurser eller möjligheter. Man har heller inte behövt göra det. Området har två goda hamnar, vid Höjeåns och Kävlingeåns mynningar. Vid Kävlingeåns mynning vet vi med säkerhet att det funnits en kunglig maktbas vid denna tid, i Lomma är det troligt att någon form av knytning till kungamakten funnits. I området kring Lund och Uppåkra strålar områdets landvägar samman som i ett nav. Grunden för detta nav vilar på landskapets förutsättningar för rörlighet. Med en etablering även här kontrollerar man också navet. Bilden kan kompletteras med ett kungalev vid Gårdstånga, en annan av de tre huvudöverfarterna över Kävlingeån.

Kungarna lät uppföra ringborgar och grundlägga städer där de viktigaste funktionerna i landskapet förenades. Detta fick som följd det successiva borttyndandet av de vikingatida centralplatserna. Gravläggningarna på de hedniska gravfälten upphörde gradvis och begravingar skedde i stället på kristna gravfält, i början på några av de storkyrkogårdar som finns kända från platser med starka band till kungamakten. De nya centrala platserna i landskapet, kungens platser, var inte rent militära i sin funktion, snarare administrativa. De var utslag för en ny tids tankesätt. Det starka kristna inslaget är därför naturligt i en tid då banden mellan kung och kyrka var starka och analogier mellan kung och Kristus vanliga. Platserna har sannolikt haft funktioner som förmedlare av nya kristna ritualer och ceremonier. Kanske har i ett initialskede både dop och kristna begravingar i stora delar av området varit knutna till nya kungliga centra i landskapet. De visar genom funktioner såsom ritualer, religion och myntning starka samband med hur en 'kristen kungamakt' kan tänkas ha fungerat i praktiken.

Kungen har i västra Skåne, liksom i östra Blekinge (se Lihammer i denna volym), genom ett mindre antal etableringar tagit kontrollen över ett landskap. Kontrollen har varit både faktisk och symbolisk. Det skedde med kommunikationernas hjälp och med starka undertoner av administration och symbolik i landskapet. Genom detta har man manifesterat sig tydligt i landskapet i västra Skåne.

Jag vill framhålla den individuella syn på kungar och kungamakt som exempelvis Lars Hermanson företräder (Hermanson 2000). Kungarna under denna period var individer med speciella möjligheter, men de var hänvisade till att själva utnyttja dessa och skapa sin framtid. I västra Skåne (likasom i östra Blekinge) är det tydligt att de skaffat sig makt över landskapet genom ett fåtal mycket strategiska etableringar. Grunden för dessa kan vara exempelvis allianser, köp, egen egendom eller övergrepp och konfiskationer.

Tydligt är dock att man genom kontroll över dessa punkter i landskapet också vunnit betydande kontroll över landskapet i stort. Det är också, menar jag, tydligt att möjligheter och inspirationer till denna etablering inhämtats under färder västerut. Intryck från den samtida kristna kungamakten i stora riken som det anglo-saxiska och det tyska bör heller inte underskattas. Kungaleven har inte tagits upp till någon större diskussion i denna artikel, men även dessa har varit led i denna utveckling. De har varit kungliga brohuvuden i det lokala landskapet.

Den lokala eliten har följt kungarnas exempel. De har rest runstenar och uppfört kyrkor på sina tomter i hembyarna. Sådana skeenden har tidigare konstaterats bland annat i Lisbjerg i Danmark och i Bjäresjö i Skåne (Jeppesen & Madsen 1989; Aaman Sørensen, Jeppesen & Madsen 1995).

En jämförelse mellan fyndmaterialet mellan Uppåkra och Lund vid 1000-talets början visar på ett i många delar likartat fyndmaterial, till exempel tycks metallföremålen representera samma typer exempelvis Urnes-spännena (Anglert & Huttu 1999 s. 294). Utvecklingen har dock gynnat den nya kristna staden och inte den av hävd sedan länge centrala platsen i landskapet.

Litteratur

- Aaman Sørensen, M., Jeppesen, J. & Madsen, H. J. 1995. Lisbjergkirkens forgænger. *Skalk. Ny om gammelt. Nr. 3.*
- Abels, R. 1997. English logistics and military administration, 871–1066: The impact of the Viking wars. *Military Aspects of Scandinavian Society in an European Perspective, AD 1–1300. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2–4 May 1996* eds A. Nørgård Jørgensen & B.L. Clausen. PNM. Studies in Archaeology and History Vol. 2. Copenhagen.
- Adam av Bremen. 1985. *Historien om Hamburgerstiftet och dess biskopar* (översättare Svenberg, E). Stockholm.
- Andersson, H. 1989. Medeltiden och kulturminnesvården. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid* red. H. Andersson & M. Anglert. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm.
- Andersson, H. 1995. Maktens landskap. *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne* red. M. Mogren & J. Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 17. Stockholm.
- Andrén, A. 1980. *Lund. RAÄ Rapport. Medeltidsstaden 26.* Stockholm.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr 13. Malmö.
- Andrén, A. 1997. Paradise Lost. Looking for Deer Parks in Medieval Denmark and Sweden. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology* eds H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/RAÄ. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24. Stockholm.
- Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden. Himmel eller helvete. Tankar om människan i staden.* Stockholm.
- Andrén, A. & Carelli, P. 1998. De anglosaxiska spåren. *Metropolis Daniae. Ett stycke Europa. Kulturen 1998.* Lund.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne.* Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Stockholm.
- Anglert, M. & Huttu, J. 1999. Det medeltida Uppåkra och detektorfynden. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30. Stockholm.
- Anglert, M. & Jansson, P. 2001. Kyrkplatsen i Uppåkra – undersökningarna 1997–1999. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport* red. L. Larsson. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Stockholm.
- Aston, M. 1989. *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies.* London.
- Aston, M. & Bond, J. 1976. *The Landscape of Towns. Archaeology in the Field Series.* London.
- Barlow, F. 1963. *The English Church 1000–1066. A Constitutional History.* London.
- Bergh, B. 1988. Gåvobrev 1085. Svensk översättning av Birgher Bergh. *Gåvobrevet 1085. Föredrag och diskussioner vid Symposium kring Knut den Heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens nordiska samhälle* red. S. Skansjö & H. Sundström. Lund.
- Bergh, S. 1995. *Landscape of the Monuments. A study of the passage tombs in the Cúil Irra region, Co. Sligo, Ireland.* RAÄ. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 6. Stockholm.

- Biddle, M. 1976. 3. Towns. *The Archaeology of Anglo-Saxon England* ed D.M. Wilson. London.
- Biddle, M. 1981. Kongebyen Winchester. *Vikingerne i England og hjemme i Danmark* eds P. Connor, J. Graham-Campbell, K. Pearson & E. Roesdahl. London.
- Biddle, M. & Keene, D.J. 1976. IV. Winchester in the Eleventh and Twelfth Centuries. *Winchester in the Early Middle Ages. An Edition and Discussion of the Winton Domesday* ed M. Biddle. Winchester Studies 1. Oxford.
- Birkebæk, F. A. 1992. Fra handelsplads til metropol 950-1080. *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536* eds F.A. Birkebæk, E. Verwohlt & M. Høj. Roskilde.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds Historia 1. Medeltiden*. Lund.
- Callmer, J. 1980. Topographical Notes on some Scanian Viking Period and Early Medieval Hoards. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum, 1979–1980*. Lund.
- Callmer, J. 2001. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. *Uppåkra. Centrum och Sammanhang* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 34. Stockholm.
- Capelle, T. 1999. Zwei wikingsche Modeln aus Stora Uppåkra. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30. Stockholm.
- Carelli, P. 1998. Varuutbytet i medeltidens Lund. Uttryck för handel eller konsumtion? *META nr 3 1998*. Lund.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- Cinthio, E. 1957. *Lunds domkyrka under romansk tid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° No 1. Lund.
- Cinthio, M. 1992. Några daterings- och tolkningsproblem aktualiserade i samband med bearbetningen av gravar och kyrkogård tillhörande Trinitatiskyrkorna i Lund. *META 1992 nr. 1–2*. Lund.
- Cinthio, M. 1999a. 2. The archaeological context. In Arcini, C. 1999. *Health and Disease in Early Lund. Osteo-pathologic studies of 3,305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990-1536*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VIII. Lund.
- Cinthio, M. 1999b. Trinitatiskyrkan i Lund – med engelsk prägel. *Hikuin 24*. Højbjerg.
- Deshman, R. 1976. 'Christus rex et magi reges': Kingship and Christology in Ottonian and Anglo-Saxon Art. *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. 10. Band* red. K. Hauck. Berlin.
- Dodgshon, R. A. 1988. The ecological basis of Highland peasant farming 1500–1800 A. D. *The Cultural Landscape – Past, Present and Future* eds H.H. Birks, H.J.B. Birks, P.E. Kaland & D. Moe. Cambridge.
- Erikson, M. 2001. En väg till Uppåkra. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport* red. L. Larsson. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Stockholm.
- Fabech, C. 1997. Slöinge i perspektiv. '... gick Grendel att söka det höga huset...' *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16–17 november 1995* red. J.

- Callmer & E. Rosengren. Hallands Läns museers Skriftserie No 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17. Halmstad.
- Frame, R. 1990. *The Political Development of the British Isles 1100–1400*. Oxford.
- Gustin, I. Vikter och varuutbyte i Uppåkra. *Fynden i centrum. Kermik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30. Stockholm.
- Harrison, D. 1997. Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. ”... gick Grendel att söka det höga huset...” *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falckenberg 16–17 november 1995* red. J. Callmer & E. Rosengren. Hallands Läns museers Skriftserie No 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17. Halmstad.
- Harrison, D. 1999. *Krigarnas och helgonens tid. Västeuropas historia 400–800 e. Kr.* Stockholm.
- Hermanson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24. Göteborg.
- Hill, D. 1969. The Burghal Hidage: The Establishment of a Text. *Medieval Archaeology. Journal of the Society for Medieval Archaeology. Volume XIII*, 1969.
- Hill, D. 1994. An urban policy for Cnut? *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Hooper, N. 1979. Anglo-Saxon Warfare on the Eve of the Conquest: A Brief Survey. *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies I. 1978* ed R. Allen Brown. Ipswich.
- Hunt, J. 1997. *Lordship and the Landscape. A Documentary and Archaeological Study of the Honour of Dudley c. 1066–1322*. BAR. British Series 264. Oxford.
- Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. *Centrala platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Jacobsen, L. & Moltke, E. 1942. *Danmarks runeindskrifter. Text*. København.
- Jeppesen, J. & Madsen, H.J. 1989. Stormandsgård og kirke i Lisbjerg. *KUML 1988-89. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*. Århus.
- Johansson Hervén, C. & Salminen, L. 2001. Bronshantverket i brytningstid – exemplet Lund. *Uppåkra. Centrum och Sammanhang* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 34. Stockholm.
- Jonsson, K. 1986. *Viking-Age Hoards and Late Anglo-Saxon Coins. A study in honour of Bror Emil Hildebrand's Anglosachsiska mynt*. Stockholm.
- Jonsson, K. 1994. The coinage of Cnut. *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Jørgensen, L. 1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland. En foreløbig præsentation. *Centrala platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Keynes, S. 1997. The Vikings in England, c. 790–1016. *The Oxford Illustrated History of the Vikings* red. P. Sawyer. Oxford.
- Kriig, S. 1987. *Lunds äldsta kyrkogård*. Stencil. C-uppsats i Medeltidsarkeologi, Lunds Universitet. Lund.

- Larsson, F. 1997. *Några rader om Lomma och dess vallanläggning*. Stencil, C-uppsats i Medeltidsarkeologi, Lunds Universitet. Lund.
- Lawson, M. K. 1993. *Cnut. The Danes in England in the Early Eleventh Century*. London.
- Leyser, K. J. 1979. *Rule and Conflict in an Early Medieval Society. Ottonian Saxony*. London.
- Liddiard, R. 2000. 'Landscapes of Lordship'. *Norman Castles and the Countryside in Medieval Norfolk, 1066-1200*. BAR. British Series 309. Oxford.
- Loyn, H. R. 1961. Boroughs and mints, A. D. 900–1066. *Anglo-Saxon Coins. Studies presented to F. M. Stenton on the occasion of his 80th birthday 17 May 1960* ed R.H.M. Dolley. London.
- Lund, N. 1994. Cnut's Danish kingdom. *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Lund, N. 1997a. *De hærger og de brænder. Danmark og England i vikingetiden*. Köpenhamn.
- Lund, N. 1997b. The Danish Empire and the End of the Viking Age. *The Oxford Illustrated History of the Vikings* ed P. Sawyer.
- Lund, N. 1998. *Harald Blåtands Død og hans begravelse i Roskilde?* Roskilde.
- Malmer, B. 1997. *Från Lund till Lappland. Amico Amici, Gad Rausing den 19 maj 1997* red. S. Ellerström. Lund.
- Paulsen, P. 1937. *Der Wikingerfund von Leckhus und seine Bedeutung für die nordwesteuropäische Frühgeschichtsforschung*. Beiträge zur Heimatforschung Heft 1. Kiel.
- Pedersen, A. 1999. Riding gear from Late Viking-age Denmark. *Journal of Danish Archaeology. Volume 13. 1996-97*. Odense.
- Randsborg, K. 1980. *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State*. London.
- Reuter, T. 1997. The Recruitment of Armies in the Early Middle Ages: What can we know? *Military Aspects of Scandinavian Society in an European Perspective, AD 1–1300. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2–4 May 1996* eds A. Nørgård Jørgensen & B.L. Clausen. PNM. Studies in Archaeology and History Vol. 2. Köpenhamn.
- Riddersporre, M. 1998. Ravlunda och Uppåkra. Två exempel på försvunna storgårdar? *Centrala platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Rumble, A. 1994. Introduction: Cnut in context. *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Sawyer, B. 1994. Appendix: the evidence of Scandinavian runic inscriptions. *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Sawyer, P. 1981. Danegæld – Knud den Store. *Vikingerne i England og hjemme i Danmark* eds P. Connor, J. Graham-Campbell, K. Pearson & E. Roesdahl. London.
- Sawyer, P. 1988. *Da Danmark ble Danmark. Fra ca. år 700 til ca. 1050*. Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie. Bind 3. Köpenhamn.
- Sawyer, P. 1994. Cnut's Scandinavian empire. *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.

- Staecker, J. 1999. Das Enkolpion von Stora Uppåkra. *Fynden i centrum. Kermik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30. Stockholm.
- Stafford, P. 1989. *Unification and Conquest. A Political and Social History of England in the Tenth and Eleventh Centuries*. New York.
- Sturdy, D. 1995. *Alfred the Great*. London.
- Svanberg, F. 1998. Exclusive Jewellery, Borgeby and Western Scania c. AD 950-1050. *Fornvännen årgång 93*. Stockholm.
- Svanberg, F. 2000. Skåne och Själland 800-1050. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. RAÄ. Skrifter No 32. Lund.
- Svanberg, F. & Söderberg, B. 1999. *Den vikingatida borgen i Borgeby*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 1. Lund.
- Svanberg, F & Söderberg, B. 2000a. Landskapet och bebyggelse. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. RAÄ. Skrifter No 32. Lund.
- Svanberg, F & Söderberg, B. 2000b. Området kring Löddeköpinge cirka 700-1200. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. RAÄ. Skrifter No 32. Lund.
- Svanberg, F. & Söderberg, B. 2000c. Arkeologiska lämningar och historiska förhållanden. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. RAÄ. Skrifter No 32. Lund.
- Söderberg, B. 2000. Vikingatidens boplatser i Löddeköpingeområdet. *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. RAÄ. Skrifter No 32. Lund.
- Söderberg, B. 2001. Järnålderns Järrestad. *Österlen. Tidsresa längs Tommarpsån* red. P. Burman. Simrishamn.
- Tegnér, M. 1999. Uppåkra under sen vikingatid. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30. Stockholm.
- Tesch, S. 2000. Det sakrala stadsrummet – den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *META Nr. 1. 2000*. Lund.
- Thomasson, J. 1998. Dominus terrae Scania. Om den vandrande byn och maktens territorialisering. *Centrala platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- Watt, M. 1991. Sorte Muld. Hovdingesæde og kultcenterum fra Bornholms yngre jernalder. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Hovdingesamfund og Kongemagt* red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Århus.
- Williams, A. 1979. Some Notes and Considerations on Problems Connected with the English Royal Succession, 860-1066. *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies I. 1978* ed R. Allen Brown. Ipswich.
- Williams, A. 1995. *The English and the Norman Conquest*. Woodbridge.
- Wilson, D. M. 1981. 'Danskerhavet'. *Vikingerne i England og hjemme i Danmark* eds P. Connor, J. Graham-Campbell, K. Pearson & E. Roesdahl. London.

Wulff Andersen, S. 1995. Lejre – skibssætninger, vikingegrave, Grydehøj. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1993. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.

Kartmaterial

Skånska Rekognosceringskartan framställd av Fältmättningsbrigaden 1812–1820. Lantmäteriet. Arlov 1986.

UPPÅKRA

Bland högar, ortnamn och kyrkor

Av Mats Anglert

<i>Högen som symbol</i>	117
<i>Hedniskt och kristet</i>	123
<i>Religionens territorialisering</i>	125
<i>Domäner och egendomar</i>	127
<i>Uppåkradomänen</i>	132
<i>Landskapets komplexitet</i>	138
<i>Litteratur</i>	140

Landskapet kring Uppåkra, liksom alla andra landskap, har påverkats och formats av mänskliga handlingar under alla tider. Allt från små förändringar i det vardagliga görandet till större genomgripande omstruktureringar har bidragit till landskapets förändring. Följden har blivit att vissa förändringar har smugit sig sakta, närmast obemärkt, in i landskapet, medan andra har medfört hastiga och mera påtagliga omdaningar. Utvecklingen av ett landskap följer emellertid alltid två motsatta riktningar (Olivier 1999, s. 531ff). Den ena syftar mot framtiden genom omvandling, medan den andra strävar bakåt mot det förflutna genom att alltid bevara något från det existerande. Det handlar alltså om förändring, men även om varaktighet där landskapselement, mer eller mindre medvetet, bevaras.

Med utgångspunkt i den stora och betydande centralplatsen i Uppåkra görs i det följande utblickar i det sydsvenska landskapet för att åter snäva in på Uppåkras närområde och försöka skapa en förståelse för de förändringar som ledde fram till centralplatsens upphörande och staden Lunds etablering.

Högen som symbol

Bosättningarna i Uppåkra har legat på en nordsydlig höjdrygg, vilken fortfarande utgör ett dominant läge i landskapet. Idag markeras höjden av kyrkan från 1860-talet och två bevarade gravhögar, Storehög och Lillehög. De bevarade högarna har en diameter av 20 meter respektive 9 meter. Platsen har därmed varit av sakral betydelse under en lång tidsrymd, troligtvis från bronsåldern och fram till idag. Bilden förstärks av det arkeologiska och historiska källmaterialet genom att ytterligare gravhögar, ett förkristet kulthus och en tidig kristen begravningsplats har kunnat beläggas.

En begränsad arkeologisk undersökning av Storehög visade på resterna efter ytterligare en hög. Alldeles norr om Storehög låg en bevarad kantkedja till en utjämnad hög. Kantkedjans diameter beräknades till ca 15 meter. Ett tolkningsförslag av resultaten innebär att de båda högarna har anlagts ungefär samtidigt, i varje fall från samma markhorisont (se Lindell & Thomasson i denna volym). Efter raseringen av den norra högen, vilket kan ha skett under romersk järnålder eller folkvandringstid, har Storhög förstärkts med ytterligare fyllnadslager. Detta tyder på en återanvändning av gravmonumentet. Både före och efter denna förändring har en mängd aktiviteter ägt rum på ytorna närmast högarna. Till detta kan fogas ett antal förhistoriska gravar eller indikationer av gravar som framkommit på och i närheten av kyrkogården i Uppåkra (Stjernquist 1995).

Förekomsten av ytterligare gravhögar i Uppåkra framträder i en beskrivning av Bara härad från 1700-talet. I sin avhandling från slutet av 1700-talet påpekade Jonas Frostensson Swanander att det ”På kyrkogården vid Stora Uppåkra fanns fordom en ätthög, men den är nu jämnad med marken. Intill kyrkogårdsmuren är en annan hög, som nu håller på att förstöras” (Swanander

1958, s. 82). Enligt denna beskrivning har det funnits två gravhögar i anslutning till kyrkan, varav den ena jämnats med marken inom en tidsrymd som föll inom räckvidden för det kollektiva minnet i byn på 1700-talet. Den andra högen var fortfarande identifierbar. Av betydelse är att en av högarna har legat på kyrkogården. Vid tillkomsten av kyrkplats inklusive kristen kyrkogård tycks alltså en äldre "hednisk" grav inlemmats i den avgränsade, vigda jorden som kyrkogården utgjorde. Högen som sannolikt rymde en grav har därmed kristianiserats. 'Kristnandet', 'raserandet' och 'återanvändandet' av gravhögarna visar på ett betydelsefullt förhållande till och ett aktivt samspel med det förflutna där monumenten utnyttjats i både manifesterande och manipulerande syften. Högarna i Uppåkra kan därmed ses som representanter för den långa historien, medan ritualerna kring bruket och återbruket av högarna hänger samman med den kortare, temporära historien (Gansum 2002, s. 254f).

I allmänhet har högbegravningar betraktats som hedniska gravar. I den medeltida Skånska lagen används uttrycket "höhä" man om högbegravda män med hänсыftning till hednisk tid (*Svenska landskapslagar* 1979a; Johansen 1997, s. 137; Jensen 2002, s. 154f). För de medeltida skåningarna var alltså högarna intimt förknippade med tiden som föregick den kristna. Under medeltiden kunde även termen ättehöг användas för släktens begravningsplats på kyrkogården, vilket kommer till uttryck i kyrkobalken i Smålandslagen och i norska landskapslagar (*Svenska landskapslagar* 1979b, s. 145; Nilsson 1989, s. 172ff). Samma term användes alltså för att benämna både den hedniska och kristna ättens viloplats.

Ett nära rumsligt samband mellan högar och kyrkor är vanligt förekommande, och i många fall handlar det om speciella platser. Gamla Uppsala och Jelling är två av de mest kända platserna. Av mindre betydande platser kan Hørning nämnas, där den tidiga träkyrkan har byggts direkt ovanpå en raserad och utjämnad höг med själva gravkammaren bevarad (Liebgott 1989, s. 174f). Andra tydliga exempel återfinns i de skånska byarna Fuglie och Östra Vemmenhöг där monumentala gravhögar ligger alldeles i anslutning eller i närheten av kyrkogården. Någon fördjupad genomgång för denna studie har inte gjorts, men flera exempel föreligger både från Sverige och Danmark. Möjligheten att gravhögar utjämnats och försvunnit i byars närhet måste dock betraktas som stor, då odlingen och efterfrågan på odlingsbar mark har varit störst i byarnas närhet. Det kronologiska glappet mellan de båda monumentkategorierna kan emellertid uppfattas som stort. De skånska högarna betraktas i allmänhet som bronsåldershögar. Detta är dock en sanning med modifikation, då flera gravhögar från stenålder och bronsålder, i likhet med högarna i Uppåkra, har återanvänts genom sekundärgravar och påbyggnader. Sekundärbegravningar under vikingatid har visat sig vara tämligen vanligt förekommande, vilket en undersökning av Anne Pedersen visar (föredrag *Gravskik og status – 900-tallets overklassegravar*, Askov 5/10 2002). För Skånes

Figur 1. Högen, runstenen och kyrkogården i Fuglie visar på sambanden i landskapet och traditionens betydelse (Wimmer 1904–05). Idag kan sambanden, om än otydligare, fortfarande avläsas i byn genom 1800-talskyrkan och den vittrade runstenen på högen, som döljs bland trädgårdar.

del är det främst i det sydvästra hörnet kring Malmö som dessa gravar konstaterats. Antalet högar som är undersökta är få, och dateringsunderlaget har inte alltid varit gott på grund av högarnas bevaringstillstånd och kvaliteten på undersökningarna. I Bomhög, Bunkeflo socken, har exempelvis 9 gravläggningar från bronsålderns period III till yngre järnålder undersökts, och i Höja, Husie socken, har 17 gravar fördelat på fyra byggfaser konstaterats som sträcker sig från senneolitikum till äldre järnålder (Jennbert 1993, s. 72f). Antalet högar med sena begravningar kan ha varit större då flera av högarna har varit utsatta för erosion och förslitning, samt att vissa gravar har varit mindre sakkunnigt undersökta. Således kan flera av bronsåldershögarna ha utnyttjats under lång tid, och långt fram under järnåldern.

Högarnas betydelse under den sena järnåldern förstärks även av att runstenar har rests på högar. I Fuglie (-hög) har exempelvis en av två kända runstenar (DR 259) haft, och har fortfarande, en ursprunglig placering på högen alldeles nordväst om kyrkan (fig. 1) (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 312ff). Här föreligger alltså ett tydligt samband mellan (bronsålders)hög, runsten och kyrka. Ett annat exempel är runstenarna i Hällestad (DR 295–7), där två av runstenarna enligt inskriptionerna har varit placerade på högar (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 347ff). Senare under medeltiden har runstenarna flyttats till kyrkan i Hällestad. Genom att placera runstenar på gravhögar har en förstärkning av monumenten efterstävats. I allmänhet är

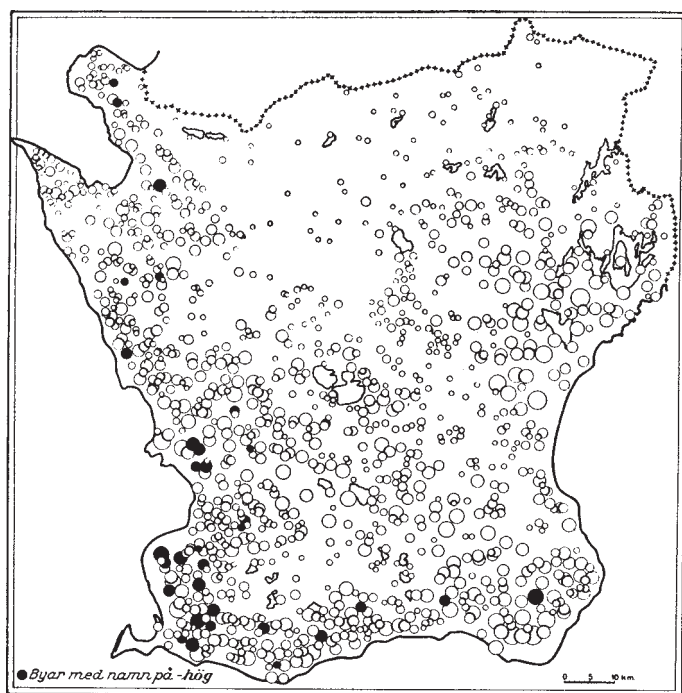

det emellertid sällan som runstenarnas ursprungliga placering går att fastställa. Runstenarnas allmänna karaktär som minnesmärken över avlidna innebär att en hög andel borde kunna hänföras till begravningsplatser. En genomgång har emellertid visat att endast 15% av runstenarna i Sverige och Danmark kan knytas till gravmiljöer (Johansen 1997, s. 163). Nära dubbelt så många framstår med en anknytning till kommunikation, och den allra största andelen har en äldsta känd placering i kyrkor eller kyrkliga miljöer. Diskussionen kring runstenarnas ursprungliga placering har varit omfattande och någon enhetlig uppfattning föreligger inte. Betraktas runstenarna i ett sammanhang med kommunikationsleder, boplatser samt grav- och kultplatser, både förkristna och kristna, kan de relateras till ett övergripande sammanhang. I ett landskapssammanhang med ett större tidsdjup framträder platser som haft större betydelse, där sociala, rituella och symboliska aspekter har strålat samman och verkat under en längre tid (se exempelvis Rudebeck 2002).

Högens betydelse som monument och symbol i landskapet under järnåldern framgår även av ortnamn där ordet hög ingår. I framför allt sydvästra Skåne finns ett stort antal byar med namn med suffixet *-hög (-ie)* (fig. 2). Inom ortnamnsforskningen hänförs de till det äldsta skiktet av ortnamn, vars produktionstid inföll före vikingatiden (Pamp 1979, 1983; Porsmose 1981, s. 174; Skansjö 1983, s. 62ff). Kronologiskt kan namnbildningen ha ägt rum nära gravhögarnas utnyttjande, i varje fall det konstaterade återanvändandet. I vissa fall har det säkert förelegat ett samband mellan namnbildningen och ett aktivt bruk av högarna. Vid mitten av 1600-talet fanns det 32 byar med suffixet *-hög* i Skåne (Dahl 1942b). I sju av tio bland dessa byar återfinns sockenkyrkor, vilken är den högsta andelen kyrkbyar bland samtliga ortnamnstyper i Skåne.

Det tydligaste sambandet mellan högar och bebyggelse ur ett ortnamns-perspektiv är namnet Högby med varianter. Ett tjugotal byar med detta namn är kända i Sverige, och ofta framstår de som betydande orter. En sådan ort är Högby i Östergötland med sina högar, runstenar och kyrka (Seling 1987). Ortnamnet Högby ("hugbu") ingår i inskriptionen på den senvikingatida runstenen. I Skåne finns Hyby (av Högby) med runsten och kyrka. Även här nämns bynamnet på runstenen, och det speciella med denna plats är att runstenen omtalar en person som ägde byn (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 319f). Då inskriptionen inte har kunnat läsas i sin helhet framstår tolkningen som något osäker, men högens betydelse framstår som primär i sammanhanget. Suffixet *-by* förefaller i hög grad tillhöra den yngre järnåldern, och då framför allt vikingatiden. I båda fallen har kopplingen till gravhögar varit viktig, men kanske utifrån helt olika premisser. Några skånska "störhögar" är inte kända från den yngre järnåldern, men hade förekommit tidigare. Snorre Sturluson (1994, s. 21f) skrev i prologen till *Heimskringla*:

"Och sedan danakungen Dan den storvulne låtit göra sig en hög, och låtit bäras dit när han dog, med kungaskrud och stridsrustning och sin häst

Figur 2. Byar med namn som slutar på -hög (-ie) i Skåne på 1600-talet (Dahl 1942b). Byarna har en tydlig koncentration till den sydvästra delen.

med allt seltyg och andra ägodelar, lät många av hans ättmän göra likadant, Då började högåldern i Danmark, men bland svear och norrmän varade brännåldern länge än.”

Enligt Snorre var alltså skillnaderna i gravskick stora mellan daner och svear. Seden att bränna de döda upphörde tidigt i Danmark. Ur ett skånskt perspektiv har Fredrik Svanberg visat att gravskicket även under vikingatid har varierat mellan olika områden (Svanberg 1999). De undersökta ”hedniska” gravfälten i området kring Uppåkra uppvisar ett gravskick med tydlig kristen påverkan i form av skelettgravar med öst-västlig orientering, och som i huvudsak saknar gravgåvor. I Skånelagen från slutet av 1100-talet förknippades, som redan nämnts, gravhögar med en förfluten obestämd hednisk tid. I de medeltida lagarna från götalandskapen förekommer termen ”högby” för att beteckna äldre byar från hednisk tid (Jensen 2002, s. 153f). I Östgötalagen talas det om ”högha byr”, dvs. högby. Möjligen har termen i lagarna kommit att gälla alla byar med hög ålder oavsett förekomst av högar.

Relationen mellan ett hedniskt och ett kristet gravskick måste förutsättas ha varit mer komplicerat än de medeltida lagtexternas uppdelning i högbegravningar och kyrkogårdsbegravningar. Förekomsten av gravhögar på

kyrkogårdar är ett tydligt uttryck för detta. Förändringarna inom gravskicket kan förmodas ha varit successiva med stora regionala variationer. Inom ett tämligen begränsat område som Skåne har stora variationer konstaterats. Fredrik Svanberg pekar på att ett tidigt kristet inflytande har förekommit på de ”hedniska”, vikingatida gravfälten i den sydvästra delen av Skåne (Svanberg 1999, s. 55ff). Det är skelettgravar med väst-östlig orientering och där gravgåvor sällan förekommer. Någon platskontinuitet mellan dessa gravfält och tidiga kyrkogårdar har ännu inte konstaterats inom detta område. Kanske är det just den tydliga avsaknaden av kontinuitet på dessa platser som gör brottet synligt. Om kontinuitet har förelegat med den kristna kyrkogården framstår det som svårare att identifiera den ”hedniska” gravfältkontexten, i synnerhet när gravarna på gravfälten visar på tydliga influenser från kristet gravskick. Möjligheten att se på plats- eller kultkontinuiteten retrospektivt från kyrkogårdskontexten har hittills inte utnyttjats till fullo. Arkeologiska undersökningar i kyrkor och på kyrkogårdar har till stor del fokuserat på eventuellt äldre kyrkobyggnader, och de gravar som påträffats har, så länge de inte uppvisar tydliga ”hedniska” drag, tämligen oreflekterat hänförts till kyrkogårdskontexten.

Användandet av skepp och skeppssymboler i samband med död och begravning hade en lång tradition tillbaka till bronsålderns skeppssättningar. Seden att begrava i båtar är känd i stora delar av Norden under perioden ca 550–1100 e.kr (Müller-Wille 1970; Crumlin-Pedersen 1991). I södra Skandinavien är dock antalet kända båtgravar få. För gotländskt vidkommande, med inga kända båtgravar, har Anders Andrén menat att bildstenarna från yngre järnålder och tidig medeltid kan betraktas som en regional ”översättning” av båtgravsskicket (Andrén 1989). Likheter i vad som avbildas på stenarna och vilka föremål och djur som fick följa med i gravarna pekar på ett direkt samband. På många gotländska stenar har bildframställningen reducerats till att endast omfatta ett skepp, en ryttare och en kvinna med dryckeshorn. Troligen kan även de få runstenarna med skeppsristningar ses som en reduktion av en båtbegravning, vilken i sin tur var en tydlig manifestation av den begravdes status och rang i samhället. Runstenarna i Bösarps (DR 258), Tullstorp (DR 271) och Holmby (DR 328) kan därmed kanske betraktas som en statusmarkering i linje med en båtbegravning i en hög. Denna gravritual finns belagd i Skåne under yngre järnålder, där båtgraven i Lackalänga är det tydligaste exemplet (Müller-Wille 1970). Någon större utbredning tycks inte gravskicket haft mot bakgrund av få kända gravar, men möjligen kan användandet av båtdeklar och bordläggningar i de kristna gravarna vara en reminiscens av detta gravskick (se ex. Lundström 1976). Över huvud taget tycks gravskicket varierat mycket på de äldsta kristna kyrkogårdarna (Mårtensson 1976).

Vid de arkeologiska undersökningarna i och omkring kyrkan i Uppåkra påträffades grunden till den medeltida stenkyrkan, som i sin tur överlagrade

äldre begravningar (Anglert & Jansson 2001, s. 31). Den medeltida stenkyrkan, som revs och ersattes med den nuvarande kyrkan 1864, dokumenterades före rivning och förefaller vara byggd tidigast under slutet av 1100-talet. Skelettet i en av de äldre gravarna under denna kyrka daterades med ¹⁴C-metoden till 710–1020 AD (2s, Ua-14936). Gravens datering och kristna intryck föranledde en diskussion kring en eventuell äldre kyrkobyggnad, och då troligtvis av trä. Den enda hållhaken var den långa tidsrymd som förelåg mellan graven och stenkyrkan. I Lund har exempelvis samtliga kyrkogårdar från 1000-talet, ofta med konstaterad samtida träkyrka, tämligen snart försetts med en stenkyrka, och ett likartad mönster vore därför troligt i det närbelägna Uppåkra. Utifrån den ovan gjorda beskrivningen av gravskicket i sydvästra Skåne måste även möjligheten att den påträffade graven under den medeltida stenkyrkan i Uppåkra representerar ett äldre gravfält beaktas. Möjligheten att det förelegat ett brott mellan de äldre begravningarna och den medeltida kyrkogården kan heller inte uteslutas.

Problematiken kring kultkontinuitet har under senare tid ägnats stort intresse inom forskningen. Ett tidigt kristet inflytande har konstaterats samtidigt som förkristna inslag har levt långt fram i tiden. Ofta har inslag från de båda "religionerna" kombinerats. De traditionella järnåldersgravfälten har i vissa fall haft en avslutande kristen fas (se exempelvis Gräslund 2001; Andersson 1997). Ett förkristet gravskick kan även slå igenom på de kristna kyrkogårdarna, vilket framför allt framträder på Gotland (Thunmark-Nylén 1989). Platskontinuitet mellan gravfält och kyrkogårdar förefaller också vara långt vanligare än vad som tidigare hävdats (Andrén 2002). En viktig fråga i sammanhanget är när de första kristna begravningsplatserna togs i bruk, antingen som efterföljare till gravfält eller som nyanläggningar? Var går gränsen mellan en hednisk grav med tydliga kristna influenser och en tidig kristen grav med kvardröjande hedniska drag? Är dessutom dateringsunderlaget begränsat till enbart skelettet, blir dateringsramarna tämligen vida även om ¹⁴C-dateringar har utvecklats och blivit exaktare genom kalibrering. Ett långt och utdraget religionsskifte har medfört att många olika religiösa uttryck kan ha gjort sig gällande parallellt och att det förekommit stora regionala, och troligtvis även lokala, skillnader. Hur den förkristna kulturen ska karakteriseras är en angelägen forskningsuppgift, liksom den tidiga kristenheten före ett formaliserande under 1100-talet.

Hedniskt och kristet

Ur ett sydiskandinaviskt perspektiv kan alltså den senare järnålderns och den tidiga medeltidens religiositet karakteriseras som komplex och varierad. Att ställa det hedniska eller förkristna mot det kristna är inte okomplicerat då en ömsesidig påverkan har skett. Både rumsligt och kronologiskt har variationerna varit betydande. Att tala om en enhetlig förkristen religion under den

senare järnåldern går inte heller, då de hedniska riterna kunde utföras på många olika platser. Samtidigt har det förekommit en kultdiversifiering mellan elitens och vanligt folks religiösa uttryck, exemplifierat av asatron och de vaniska föreställningarna (Artelius 2000, s. 29ff; Andrén 2002, s. 330). Den förra avsåg det sakrala kungadömet traditioner medan den senare var knuten till lokalsamhällets traditioner kring förfäder, egenhistoria och regeneration. Tore Artelius menar att den överregionala maktens ideologi befann sig på ett högre plan som sällan påverkade de lokala traditionerna kring förfäder och fruktbarhet, men att båda bör avteckna sig i den materiella kulturen, gravarna och monumenten. Denna uppdelning kan även ses under tidig medeltid och framträder tydligt i de tidigaste kristna begravningsplatsernas och kyrkornas placering. De äldsta kyrkorna förefaller i hög grad ha haft storgården som kontext, varför den tidigaste kristna kulten har haft en tydlig koppling till samhällets övre skikt, både lokalt och regionalt (Nyborg 1979; Brink 1990; Anglert 1995). Även före kristnandet anses delar av kulten ägt rum inom storgårdskomplexen där hallen har spelat en viktig roll (se ex. Herschend 1997; Söderberg 2001; Jørgensen 2002 och Andrén 2002, s. 322). Gränsen mellan det sakrala och profana har inte varit tydlig, och troligtvis inte betydelsefull, i den förkristna lokala kontexten. Även inom det kristna storgårdskomplexet tycks samspelet mellan det sakrala och profana fortfarande spelat en viss roll. Det är först i och med Kyrkans frigörelse från ett alltför starkt världsligt inflytande, som det sakrala framstår som en egen maktfaktor på det lokala planet (Anglert 1998). Sambandet med reformrörelsen inom Kyrkan är tydlig. Under senare halvan av 1000-talet utgick från påvemakten en strävan att begränsa det världsliga inflytandet på kyrkliga angelägenheter (se exempelvis Morris 1989; Tellenbach 1993). Rörelsen var också en reaktion mot den upplösning och förflockning som hotade den katolska kyrkans ideal. För Skandinavien del dröjde det fram till 1100-talet innan några påtagliga förändringar kom till stånd. Effekterna av den framväxande patronatsrätten är svåra att överblicka, men prästgårdarnas tillkomst och ett ökad inflytande från församlingen är en påtaglig begränsning av en världslig kontroll. Denna förändring påbörjades under senare delen av 1100-talet och pågick fram till den kyrkliga organisationen fick en fastare form, vilket i vissa områden skedde först under 1300-talet eller senare.

Ur ett sydsandinaviskt perspektiv kan alltså religionsskiftet beskrivas som ett långt och utdraget förlopp karakteriserat av stor komplexitet. En betydande rumslig och kronologisk variation har medfört att många olika uttryck har existerat parallellt. Samtidigt har det funnits beröringspunkter mellan den förkristna och kristna kulten varför religionerna har smält samman. Under vissa omständigheter och i vissa geografiska områden har det varit viktigt att förankra den nya religionen i en äldre tradition. Någon enhetlighet i de bevarade uttrycken av den äldsta kristenheten i dagens landskap är inte att förvänta, då hedniskt och kristet har förekommit parallellt

under samma tid. Denna komplexitet upplöstes först i och med en heltäckande kyrklig organisation och en förskjutning av inflytandet över de kyrkliga angelägenheterna till andligheten, samtidigt som kyrkorna öppnades upp och blev offentliga rum.

Religionens territorialisering

Storgårdens betydelse för den sena järnålderns och den tidiga medeltidens kultutövning har berörts ovan, vilket föranleder en närmre titt på dessa komplex. Förutom kulten har dessa gårdars betydelse även vilat på en dominans med sociala, politiska och ekonomiska förtecken. Ofta har det varit flera faktorer som samverkat till att vissa gårdar höjt sig över mängden och blivit centrala för en grupp människor som haft sin förankring i ett mindre eller större område. Under senare år har ett flertal storgårdar från järnåldern grävts ut, och från södra Sverige kan Slöinge och Järrestad nämnas (Lundqvist 1997, 2000; Söderberg 2003). Till gårdarna var centrala funktioner knutna, som förmodligen sträckte sig utanför det lokala sammanhanget. Gårdarnas etablering under folkvandringstid sammanföll med att kulten i allt högre grad förlades till gårdsmiljöer. Offernedläggelser i våtmarker minskade samtidigt som en ökning på gårdsplatserna har konstaterats (Fabech 1991). Offer i våtmarker har emellertid fortsatt in i medeltiden (Hedeager 1999, s. 237ff). Enstaka kulthus har även påträffats vid arkeologiska undersökningar av gårdskomplex, tydligast i Borg i Östergötland (Lindeblad & Nielsen 1996; Nielsen 1997). Byggnadens konstruktion och offerskicket antyder att det har varit ett *harg*. I Tissø, Själland, och Järrestad, Skåne, har inhägnade långhus tolkats ha ett samband med kulten (Jørgensen 2002, s. 234f; Söderberg 2003). De särhägnade områdena med byggnad kan mycket väl ha varit det i sagalitteraturen ofta omtalade *hovet*. Allra senast har ett kulthus framkommit vid de arkeologiska undersökningarna i Uppåkra. Några resultat från undersökningarna har ännu inte presenterats, men kultbyggnaden förefaller avvika från de övriga kända både till utseende och ålder (Larsson 2000). Variationen mellan byggnaderna på de olika platserna visar att det inte funnits någon enhetlighet i kulthusens utförande.

De tidigaste kyrkorna har etablerats inom storgårdskomplexen. Det stora flertalet av dessa kyrkor har vuxit fram i en lokal kontext och tillkommit utifrån ett enskilt initiativ (Nyborg 1979; Anglert 1995). En fragmentering av landskapet har medfört att antalet kultbyggnader har ökat radikalt. Detta förlopp har i vissa fall till och med lett till en överetablering av kyrkor i relation till ett framväxande sockennät, vilket medfört tidiga nedläggningar av kyrkor. Detta kommer tydligt till uttryck i Västergötland, där okända, tidigt nedlagda kyrkor har framkommit vid arkeologiska undersökningar. Troligen hänger detta samman med att biskopen i Skara fått påvens tillåtelse år 1234 att lägga samman socknar som saknat tillräckliga intäkter (DS

286). Någon motsvarande situation finns inte belagd i södra Sverige, och endast ett fåtal kyrkor kan förmodas ha lagts ned. Däremot har en stor variation i kyrkotäthet förelegat, vilket inte bara har sin förklaring i demografiska skillnader (Wienberg 1993, s. 74; Anglert 1995, s. 75). Inom vissa områden har fragmenteringen av landskapet framskridit långt, medan detta förlopp i andra områden knappt påbörjats innan sockennätet stabiliserat förhållandena.

Bland de allra tidigaste kyrkorna har det funnits några kyrkor med högre status och som inte i första hand utgått från det lokala perspektivet. En övergripande funktion har naturligtvis biskopskyrkorna i Lund och Dalby haft, men även klosterkyrkorna har haft ett vidare rumsligt perspektiv. Av större betydelse i detta sammanhang är frågan om det i ett äldre skede existerat storsocknar motsvarande exempelvis de engelska "Minster parishes" och de tyska "Urpfarrein". Storsocknarnas omfattning har inte i första hand relaterats till ett begränsat område, utan snarare till antalet underställda kyrkobyggnader till moderkyrkan. I hög grad har dessa sammanfallit med en äldre territoriell organisation som utgått från centrala platser (Blair 1991, s. 12ff). Karakteristiskt för dessa moderkyrkor har varit ensamrätten till vissa grundläggande rättigheter som dop och begravning.

Den äldsta kyrkobyggnaden med kyrkogård i Lund är det exempel som oftast lyfts fram i diskussionen kring storsocknar i södra Sverige. Den stora kyrkogården från perioden 990–1050 e.kr. anses ha haft ett upptagningsområde som sträckt sig långt utanför Lund. Allra senast har kyrkogården utpekats som begravningsplats för aristokratin i södra Skåne, som var allierad med den nya kristna kungamakten (Carelli 2002). Till detta sammanhang har även Peter Carelli fört vissa runstenar, vilka lokalt har utgjort minnesmärken över personer som eventuellt blivit gravlagda i Lund. Att Lund varit en viktig och betydelsefull centralort vid denna tid står klart, i varje fall ur kyrklig synvinkel. Under den äldsta tiden från slutet av 900-talet har bebyggelsen bestått av ett antal större gårdar, och troligtvis inte avvikit i någon större omfattning från bebyggelsestrukturen i flera andra större byar (Carelli 1997, s. 434f). Utifrån sin agrara inriktning avviker Lund från andra samtida danska städer. Handel och hantverk var begränsad till skillnad från städer som Århus, som redan från början uppvisade en "urban" karaktär. Någon säker metallverkstadsplats före år 1020 har nämligen inte konstaterats i Lund (Salminen & Johansson Hervén 2001, s. 263f). Möjligen har Lunds avvikande karaktär att göra med det närliggande Uppåkra. I avvaktan på resultaten från grävningarna i Uppåkra är det endast möjligt att spekulera i tidställningen mellan de båda orterna. Den allmänna bilden av utvecklingen i Uppåkra utifrån detektorfynden är att platsen tappar sin betydelse omkring år 970 (Hårdh 1998). Oavsett om det föreligger ett glapp i tid eller inte mellan orternas "centralitet" och betydelse tycks skiftet mellan de båda platserna markera ett brott. Ett brott som gjorde att det tog någon

tid att etablera det specialiserade hantverket på nytt på den nya centralplatsen. Under tiden kan hantverket ha varit mera decentraliserat i form av husflit eller lokaliserat till flera platser, t.ex. även Borgeby (Svanberg 1998).

Ovan har den allmänna europeiska sockenutvecklingen beskrivits som ett förlopp från ett antal större socknar till ett lokalt förankrat sockennät. I södra Sverige tycks de eventuella storsocknarna ha varit få och långt ifrån heltäckande, medan de lokala socknarna har varit en del av att skapa en heltäckande kristen försörjning. Den kyrkliga organisationen har, som redan påpekats, i hög grad vilat på territorier, egendomar eller vad vi väljer att kalla det omland som knöts till en centralplats. En fragmentering av landskapet karakteriserar utvecklingen under den sena järnåldern och tidig medeltid, vilket hänger samman med en feodaliseringsprocess av varierande omfattning ur ett europeiskt perspektiv (Duby 1981, s. 173ff; Blair 1991, s. 12ff). Den kyrkliga organisationen har alltså anpassats till världsliga indelningar och i flera avseenden följt jordegendomarnas utveckling. Viktigt att betona är dock att i detta ligger även ett möte mellan två olika sätt på vilket makten finns representerad i landskapet. Både rumsligt och kronologiskt kan en skillnad iaktas mellan ett mer storskaligt, odefinierat och heterarkiskt förhållningssätt, som byggde på personliga relationer, och ett fragmenterat, territorialiserat och hierarkiskt förhållningssätt, som i första hand grundades på jordägandet (för södra Skandinavien se Andréén 1987; Brink 1990; Anglert 1995; Hermanson 2000).

Domäner och egendomar

De undersökningar jag gjort i Ystadsområdet har bl.a. visat på mötet mellan äldre jordägande ätter och allierade till den framväxande kungamakten (Anglert 1989; 1995, s. 100ff). Mötet framträder tydligt i runstensmonumenten där två olika stenresarmönster kan urskiljas, ett vertikalt familjebundet mönster och ett horisontellt som byggde på kompanjonskap. Titeln tegn, som förekommer på flera av runstenarna med ett vertikalt stenresarmönster, skvallrar om personer med status och hög position i samhället. Från brittiska källor vet vi att tegnen var en person med stora egendomar (Barlow 1963). Dessa personer har säkerligen haft sitt säte på en storgård i närheten av runstenarnas fyndplatser, troligtvis på platsen för den medeltida byn. Vikingatida skattfynd har även gjorts i anslutning till vissa av platserna. Området, inom vilket de utövade sin dominans, kan förmodas ha haft en betydande utsträckning. Inom Ystadsområdet har gårdarna varit lokaliserade till både det inre och det yttre backlandskapet. I det inre backlandskapet har arkeologiska undersökningar gjorts i Baldringe by. I anslutning till kyrkan ligger Baldringegården, en senmedeltida skudgård i ett ärkebiskopligt län. Resultaten från undersökningarna har visat att gården senast etablerats under vikingatid, vilket understryks av skattfyndet från omkring år 980. En

huvudgård har även funnits i Baldringetorp, som betraktas som en avgärda enhet till Baldringe. Bebyggelsen i Baldringetorp kunde även följas tillbaka till den sena vikingatiden (Billberg 1989, s. 19ff). Det är inte alltför djärvt att anta att grunden för de båda bebyggelserna med sina respektive huvudgårdar har legat i en större egendom. Namnändelsen *-inge* tolkas dessutom som en områdesbenämning med rötter långt tillbaka i järnåldern (Pamp 1983). Även i Stora Herrestad, i det yttre backlandskapet, har det tidigt funnits en större jordegendom. I Knut den heliges gåvobrev 1085 till domkyrkan ingick 8 bol i Herrestad som kungen förmodligen tillskansat sig genom fredsköp (Skansjö 1989, s. 113; *Gåvobrevet 1085*). Kyrkan i Stora Herrestad kan också ha varit en moderkyrka med tanke på storleken, den tidiga dateringen till ca 1100 samt att kyrkan var helgad till S:t Trinitatis (Anglert 1989, s. 32; Carelli 2001). Enligt Knut den heliges gåvobrev är det rimligt att det kungliga ägandet i Stora Herrestad har sina rötter i en äldre konfiskerad egendom, som troligtvis innehafts av den avlidne tegnen med hustru som omtalades på den förkomna runstenen.

Under äldre medeltid framträder en annan bild som vi redan skymtade i mötet mellan de båda landskapen. Fragmenteringen av landskapet, som ledde fram till att en mängd huvudgårdar etablerades, hade redan påbörjats. Vissa av de äldre storgårdarna som Stora Herrestad fortsatte som huvudgårdar eller delades som i Baldringe. Andra föll tillbaka och försvann helt, vilket ses tydligt i Villie socken. Den kända runstenen från socknen omtalar en tegn, den förnämaste bland tegnarna (DR 277), vilket signalerar förekomsten av en storgård, men någon huvudgård etablerades inte i socknen under medeltiden. I Ystadsområdet skedde en tydlig intresseförskjutning mot och en maktkoncentration till det yttre backlandskapet (Anglert 1995, s. 100ff). Här kom de nya huvudgårdarna att ligga tätt. Att den bördiga slätten föredrogs måste ses som att den agrara produktionen fick större betydelse.

Vemmenhögs härad

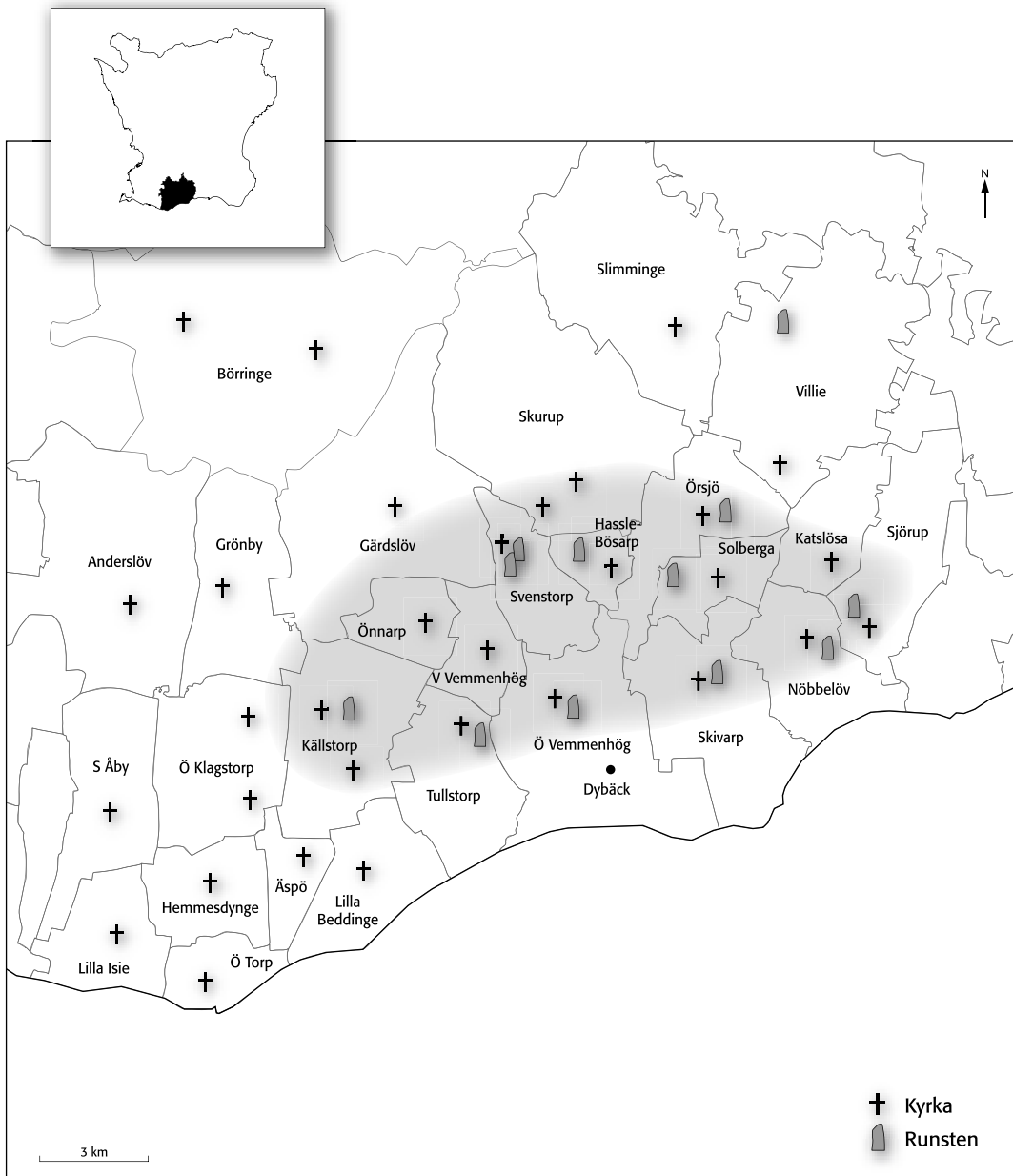
Samma mönster kan även ses i det till Ystadsområdet i väster angränsande Vemmenhögs härad. Bebyggelsen koncentrerades under äldre medeltid till den bördiga slättbygden. På slätten kom byarna, huvudgårdarna och kyrkorna att ligga mycket tätt. Det inre backlandskapet var glest befolkat under hela medeltiden, och någon större befolkningsökning till följd av kolonisation skedde aldrig här (Dahl 1942a, s. 12ff).

Under mellersta järnåldern har det inre backlandskapet i Vemmenhögs härad haft en större betydelse, åtminstone om man ser till speciella fynd som guldbrakteater. Både i Börringe och Slimminge socknar har ett flertal guldbrakteater påträffats (Mackeprang 1952 nr 250–3; Axboe 1982). I Dybäck, Östra Vemmenhögs socken, har tre guldbrakteater hittats (nr 253–4). Mot bakgrund av vilken funktion de romerska förebilderna haft har de skandinaviska

guldbrakteatern tolkats som en form av ”politiska medium” (Andrén 1991). Brakteaternas inskription avslöjar att deras betydelse har ett samband med de stora festerna, de religiösa ceremonierna och vid trohetsederna. Bilden av tre områden med en uttalad maktkoncentration förstärks genom andra fynd. I Börringe har exempelvis en amulett av ben eller horn med runinskrift hittats. Inskriptionen omtalar en jarl (*erilaR*) i första person (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 315ff; Marstrander 1953). Ett senvikingatida skattfynd har också framkommit i Börringe. Området kring Dybäck uppvisar en mycket tydlig koncentration av maktindikationer, vilket har tolkats som att området haft en speciell betydelse under perioden ca 300–550/600 e.kr. (Helgesson 2002, s. 152ff). Förutom brakteaterna föreligger rika gravfynd från romersk järnålder, offerfynd från mossen i Hassle-Bösarp samt guldfynd i Skurup. Den yngre järnåldern framträder framför allt genom ett exklusivt svärd funnet i en mosse och en runsten rest över en dreng, båda från sen vikingatid eller tidig medeltid (Rydbeck 1932; Jacobsen & Moltke 1942, sp. 323f). Runstenen har stått vid Herremansvadet över Dybäcksån nära Östra Vemmenhög by.

Ett förändrat landskap framträder i och med runstensresandet och den kyrkliga etableringen. Dessa maktmanifestationer koncentrerades till slättbygden. Bland runstenarna dominerar kompanjonstenarna, vilka jag har tolkat vara ett utslag av nya maktintressen i området (Anglert 1995, s. 40). Förekomsten av runstenar menar jag har ett ursprung i motsättningar mellan ett äldre hävdande av makt och nya ambitioner, därav den ojämna fördelningen i landskapet ur ett regionalt perspektiv. Dessutom sammanfaller runstensresandet i hög grad med ortnamn med ändelsen *-torp*. Antalet större byar med torpnamn är påfallande många i området, och många av dem har även blivit kyrkbyar (fig. 3). Inom ortnamnsforskningen anses de äldsta torpnamnen tillkommit under vikingatid och tidig medeltid. Själva bosättningarna kan dock vara äldre än så, men i flera fall rör det sig om nyetableringar. Mycket talar alltså för att torpnamnen var ett led i omorganisationen av landskapet. Till denna omorganisation hör även kyrkorna och huvudgårdarna. Kyrkorna var under tidig medeltid ett nytt inslag i landskapet. Som redan påpekats är kunskapen om de äldsta kyrkorna mycket begränsad, men att somliga kyrkplatser, i synnerhet inom vissa geografiska områden, har tydliga samband med äldre förkristna traditioner på platserna konstaterats. Östra Vemmenhög tycks vara en kyrkby där platsens förflutna har spelat en avgörande roll för en kyrklig etablering. Det gemensamma ursprunget med syskonbyn Västra Vemmenhög förefaller ha varit namngivare åt häradet, samtidigt som namnändelsen och förekomsten av gravhög(ar) understryker platsens lokala betydelse. Andra kyrkplatser kan däremot betraktas som nyskapelser ur ett religiöst eller kultiskt perspektiv.

I det ovanstående beskrevs den världsliga och andliga maktens manifestationer i landskapet på ett lokalt plan. Centrala maktintressen har även gjort sig gällande, och då framför allt i det inre backlandskapet. Som en av

Figur 3. Det äldre centralområdet kring Dybäck/Vemmenhög transformerades av en yngre torpbebyggelse manifesterad av runstenar. Det "nya" omorganiserade landskapet återkopplar ur olika aspekter till det förfutna (grafik Henrik Pihl)

de äldsta kungliga kontrollpunkterna i landskapet har de tidigmedeltida kungaleven utpekats. Kungaleven, som endast omtalas i Valdemars Jordebok från 1230-talet, anses ha utgjort den danske kungens förvaltningsgårdar under tidig medeltid. Flera av platserna har varit av betydelse redan under 1000-talets senare del, varför kungalevsorganisationen anses gå tillbaka till denna tid (Andrén 1983). Andra kungalev framstår i det arkeologiska och historiska källmaterialet som tämligen obetydliga platser. Karaktären av platserna framstår idag som mycket varierade, och hur kungaleven, som omtalas en enda gång ungefär samtidigt de ersätts av ett nytt förvaltnings-system, ska tolkas är en öppen fråga.

I Vemmenhögs härad har kungalevet Örsjö legat strax norr om det äldre centralområdet kring Östra Vemmenhög. Örsjö är idag en obetydlig ort med en ordinär sockenkyrka, som dock visar att byn har varit ett lokalt kyrkligt centrum under medeltiden. För övrigt finns inget källmaterial som pekar på en plats av speciell betydelse under tidig medeltid. Ett något senare kungligt intresse finns istället koncentrerat till området kring Börringe. I samma jordebok, som nämner kungalevet Örsjö, omtalas Börringe kloster bland övriga kungliga egendomar (KVJ, 33r). Nunneklostret av benediktinerorden upptas under den s.k. Ö-listan, som antas gå tillbaka på en ursprunglig kunglig förfoganderätt i kustbandet och öarna. Börringe ligger nu inte vid kusten, men området kring Börringesjön har uppenbarligen efter bebyggelsens koncentration till slättbygden betraktats som allmänningsmark, på vilken kungamakten haft betydande anspråk. Detta anspråk får en tydlig uppföljning när den stora och betydande riksborgen Lindholmen etableras i området omkring år 1300 (Skansjö 1995, s. 74f).

Etableringen av benediktinerklostret i Börringe har skett i samförstånd mellan *regnum* och *sacerdotium*, dvs. mellan kung och kyrka. Som en kyrklig institution måste den ha sitt fulla stöd av ärkebiskopen i Lund, kyrkans överhuvud i landet och regionen. Biskopen invigde, men utförde även kontroll av verksamheten. Kungen har bidragit med *temporalia* och doterat klostret med tillräckliga egendomar. Samförståndet mellan kung och biskop upphörde dock under 1200-talet, vilket kom till uttryck under kyrkokampen, som kulminerade med att ärkebiskopen fick lämna Lund för Bornholm. Med utgångspunkt i Vemmenhögs härad framträdde kung och biskop som två åtskilda maktsfärer från högmedeltid. Lindholmen var en tydlig kunglig manifestation i området, och till borgen hörde ett stort resurs- och förvaltningsområde, slottslänet (Skansjö 1995, s. 89ff). För Lindholmens del har länets omfång varierat, men både hela och delar av häraderna i sydvästra och sydöstra Skåne har ingått. Till Lindholmen har det även funnits en sammanhängande kärndomän i borgens absoluta närhet, vilken utgjorde birket. Termen *birk* betecknade ett område som låg utanför häradernas rättsskipning och var ställt under en särskild jurisdiktion (jfr städerna). För Lindholmens del var det framför allt gårdarna i Aggarps och Svedalas socknar som ingick i

birket. Aggarp var ursprungligen ett frälsegods med kyrka och kvarn som Valdemar Atterdag förvärvade år 1363. Som sockencentrum försvinner Aggarp vid medeltidens slut då kyrkan läggs öde, och det är flera faktorer som kan ha medverkat till detta bl.a. Lindholmens minskade betydelse och reformationen.

Ärkebiskopen i Lund har också haft stora egendomar som förvaltats av större gårdar i Vemmenhögs härad. Tidigast stöter vi på honom i Gärdslöv. I ett odaterat brev, troligen från omkring 1380, menar ärkebiskopen att Kyrkan måste kräva ersättning för den skada som åsamkats Kyrkans egendom i Skåne, och däribland ”vårt Gärdslöv” (Rep odaterat, 341). Arkeologiska undersökningar på platsen har visat på en borg- eller gårdsanläggning med tegelhus som varit i bruk under perioden ca 1250–1350 (Anglert 1995, s. 54). Därefter har ärkebiskopen varit i besittning av Turestorp under en kortare tid under slutet av 1300-talet. Genom inköpet av Näsbyholm år 1400 samlades så småningom ett stort godsinnnehav under ärkestolen, och Näsbyholm blev ett av de stora förvaltningscentra i Skåne (Ingesman 1990; Reinsnert 1995, s. 66ff). Klostret i Börringe måste även betraktas som en stor jordägare i området, även om godsets omfattning är okänd. Sockenkyrkan i Börringe by har i alla fall legat under klostret (LSL I, s. 319). Bland de övriga klostren i Skåne har Dalby kloster också haft egendomar i Vemmenhögs härad i byarna Grönby och Hassle-Bösarp med 28 respektive 12 gårdar (Dalby klostrets intäktsbok 1530–31, s. 49, 80ff). Då det var tämligen stora och väl sammanhållna egendomar, dvs. merparten av gårdarna i byarna, är det troligt att donationen till Dalby kloster har gjorts tidigt (Ulsig 1968). Även här bör vi se kungen som tillskyndare och donator.

Ur ett sydsåkiskt perspektiv kan vi alltså se en tydlig omorganisation av landskapet under yngre järnålder. Bebyggelsen samlas eller koncentreras till det yttre backlandskapet och slättbygden. Äldre centralplatser eller herredömen belägna in i landet faller tillbaka och domänerna längs kusten fragmenteras. Av storgårdarna blir det huvudgårdar med tillhörande landbogårdar.

Uppåkradomänen

Området kring Uppåkra, mellan Höje å och Sege å, har av Johan Callmer utpekats som en storgårdsdomän (Callmer 2001, s. 113ff). Hans utgångspunkt är den stora järnåldersbosättningen i Uppåkra och dess relation till de omkringliggande, mindre bosättningarna. I nuläget finns ingen motsvarighet till boplatserna i Uppåkra vad gäller omfattning och karaktär. De omkringliggande byarna har varit mindre och i omfattning långt ifrån jämförbara med Uppåkraboplatserna. Callmer grundar sitt resonemang på kunskapen om de historiska byarna, deras exakta läge och relativa placering i landskapet, deras storlek utifrån gårdar och mantal, men även på fosfatvärden och arkeologiska undersökningar inkluderande lösfynd. En mycket viktig iakttagelse

är också det speciella ortnamnsskicket i området. I denna del av Skåne dominerar de äldsta kända ortnamnen med ändelser på *-inge*, *-löv*, *-lösa*, *-stad*, *-hem* och *-hög*. Området kring Uppåkra domineras emellertid av ortnamn med ändelsen *-torp* med endast enstaka avvikelser. Callmer menar utifrån europeiska jämförelser att torpnamnen kan ha haft en produktionstid som går långt tillbaka i järnåldern och att de kan ha fungerat som subsistensenheter till en större central bosättning, i det här fallet representerad av Uppåkra.

Enligt Callmer var alltså Uppåkra inte enbart ett centrum av politisk, ekonomisk och religiös betydelse med implikationer för ett större sydvästskånskt område, utan också ett centrum för ett agrart omland. Till Uppåkra var en tämligen omfattande och komplex jordegendom knuten, vilken i första hand var uppbyggd kring en omfattande torpbebyggelse i området. Framväxten av egendomen anses ha tagit sin början i mellersta järnåldern varefter en successiv utveckling ägde rum. Relationen mellan subsistensbebyggelsen och Uppåkra framgår inte av källmaterialet, men Callmer menar att byarnas exakta lägen är avgörande för förståelsen av utvecklingen av jordagodset. Han antyder även en föränderlighet där bebyggelser kan ha ödelagts redan under förhistorisk tid, men att denna har varit ytterst begränsad. En viktig utgångspunkt för Callmer, tillika en slutsats, är att det är högst osannolikt att en omstrukturering av hela området skett efter vikingatiden och att det därmed tidigare skulle ha funnits ett mer "normalt" bebyggelsemönster.

Det framgår tydligt att ett större jordagods har funnits i området under den yngre järnåldern, framför allt ur ett ortnamnsperspektiv. Den i området relativt centralt placerade, stora järnåldersbosättningen i Uppåkra ger ytterligare stöd åt bilden. Kunskapen om dessa tidiga domäner är emellertid svag, även ur ett europeiskt perspektiv. För att skapa en förståelse för denna struktur blir ofta resonemanget av hypotetisk karaktär. Skriftliga källor saknas i hög grad och det arkeologiska källmaterialet är svårt att applicera på denna problematik. Trots detta vill jag ändå försöka lyfta fram ytterligare några hypoteser och infallsvinklar på problematiken kring Uppåkradomänen, framför allt utifrån ett retrospektivt betraktande.

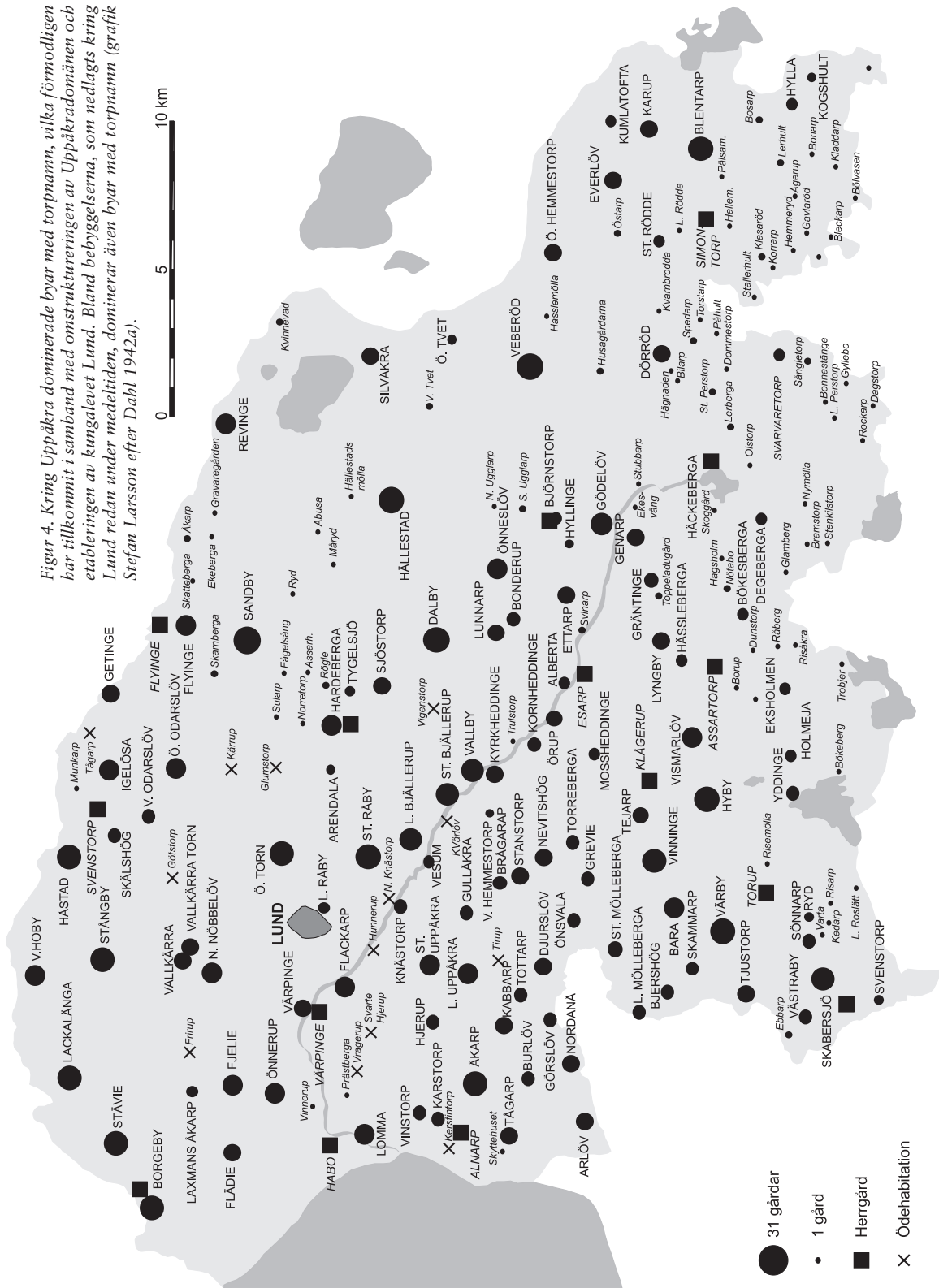
Byar med ortnamnsändelsen *-torp* framstår som den viktigaste identifieringsfaktorn av domänen kring Uppåkra. Den traditionella uppfattningen bland historiker, ortnamnsforskare och arkeologer är att de tidigaste torpbebyggelserna har tillkommit under sen vikingatid och tidig medeltid och i hög grad betraktats som avgärda enheter från en moderbebyggelse (Hald 1965, s. 120ff; Porsmose 1981, s. 451f). Ortnamnsforskaren Lars Hellberg har dock menat att en stor del av de äldsta torpnamnen endast förekommer som ägonamn och att det är först något senare som de uppträder med betydelsen avgärda enhet (Hellberg 1954, s. 106). I min egen forskning har jag visat på ett samband mellan torpnamnens äldsta fas och den genomgripande omvandlingen av landskapet under den sena vikingatiden och den tidiga medeltiden (Anglert 1995, s. 27f, 48ff). I den ovanstående diskussionen kring

Vemmenhögs härad förstärks denna bild av torpnamnen som ett nytt inslag i landskapet under den sena vikingatiden, i samband med förändringar av landskapet. Ett lokalt maktskifte med namnskifte som följd är sannolikt, då själva bebyggelsen i många fall har visat sig vara äldre.

På samma sätt kan torpbebyggelsen inom Uppåkradomänen tolkas. Här kan resonemanget emellertid föras ett stycke vidare. Ungefär samtidigt med att Uppåkras centrala betydelse minskade etablerades Lund endast några kilometer därifrån. Relationen mellan de bägge centralplatserna, både vad gäller kronologi och funktion, är ännu inte utredd, men förflyttningen i sig måste tolkas som en tydlig markering. Lund framstår som ett tydligt uttryck för den nya centrala maktens ambitioner i området. Dessa kom även att innefatta den kyrkliga organisationen, då en stor central kyrkogård etablerades där. Denna har, som redan påpekats, tolkats som en aristokratisk begravningsplats för ett stort område av Skåne. Men frågan är om den inte haft störst betydelse för området närmast Lund, och då i synnerhet för den gamla Uppåkradomänen. Stora egendomar har tillförts den nya centralmakten, somliga säkerligen genom konfiskation, vilket framgår av de tidiga kungliga donationerna av jordegendomar till Lunds domkyrka (Andrén 1983, s. 44 fig 7; Anglert 1995, s. 46 fig 16). På flera av dessa egendomar, undantaget de som donerades, har säkerligen kungens allierade residerat. Troligen är det dessa som fått sin sista viloplats på den stora kyrkogården i Lund. Om torpbebyggelsen har ett samband med denna förändring och kan ses som ett uttryck för en ny makts etablering, vilket hävdats ovan, har befolkningen inom den gamla Uppåkradomänen sökt sig till Lund i kyrkliga angelägenheter.

En översiktlig analys av de äldsta stenkyrkorna kring Lund visar på betydande variationer. Inom den gamla Uppåkradomänen förfaller stenkyrkoetableringen ha tillhört en något senare fas, kanske först under senare delen av 1100-talet. De aktuella kyrkorna i Flackarp, Knästorp, Stora Uppåkra, Brågarp och Tottarp uppvisar inte heller några arkitektoniska drag som kan förknippas med speciella lokala manifesteringar. Kunskapen om ett äldre kyrkobestånd av trä är, som på de flesta håll, mycket dåligt. I Stora Uppåkra har en förmodad tidig kristen begravning konstaterats, men behöver inte ha någon direkt koppling till stenkyrkan med tanke på den tidsrymd som skiljer dem åt. På vinden i Brågarps kyrka har en del av en reliefskuren portalomfattning hittats, vilken indikerar en äldre kyrkobyggnad (Ahrens 1982, s. 594). Kyrkolandskapet norr om Lund och den tidigare Uppåkradomänen framstår som annorlunda, både vad gäller datering och gestaltning. Stenkyrkorna i Fjellie, Flädie, Borgeby, Stävie och Vallkärra är alla byggda under början av 1100-talet eller tidigare. Öster om Lund är förutom Dalby även Bonderups stenkyrka troligtvis byggd redan på 1000-talet. Flertalet av kyrkorna har redan tidigt försetts med västtorn och tidiga kalkmålningar var vanligt förekommande. Över huvud taget var det arkitektoniska formspråket

Figur 4. Kring Uppåkra dominerade byar med torpnamm, vilka förmodligen har tillkommit i samband med omstruktureringen av Uppåkradomänen och etableringen av kungälevet Lund. Bland bebyggelserna, som nedlagts kring Lund redan under medeltiden, dominerar även byar med torpnamm (grafik Stefan Larsson efter Dahl 1942a).

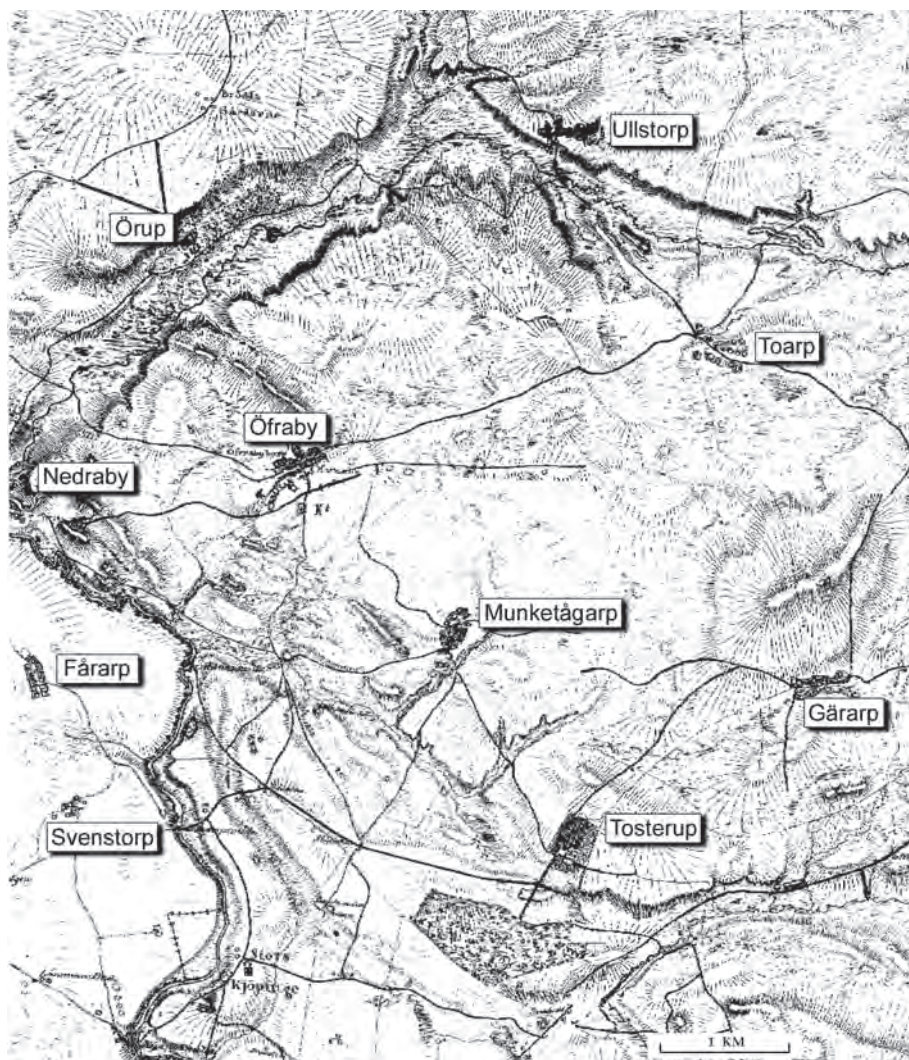
- 3+ gårdar
- 1 gård
- Herrgård
- X Ödehabitation

mera uttalat bland dessa kyrkor. Denna bild förstärks ytterligare av de kända manifesteringarna i form av runstenar och skattfynd (Anglert 1995, s. 48f).

Det förelåg även stora skillnader i bebyggelsemönstret söder och norr om Lund (se fig. 4). Till skillnad från Uppåkradomänen som karakteriserades av byar med namnändelsen *-torp* hade byarna norr om Lund mestadels äldre ortnamn. Flera byar hade exempelvis namn med efterledet *-hög*, vilket ovan tolkats som ett framhävande av äldre traditioner. Norr om Lund var byarna också större och låg glesare, åtminstone på 1600-talet. Sannolikt var detta bebyggelsemönster också giltigt för den äldre medeltiden. Av betydelse i sammanhanget är också den belagda ödeläggelsen av bebyggelser kring Lund. Inom en radie av knappt 10 km har 13 ödehabitationer kunnat beläggas i de skriftliga källorna (Dahl 1942a, s. 31ff). Med ett undantag har bebyggelsen slutat på *-torp*. Flera av bebyggelserna har varit ödelagda redan under medeltiden. Även om många av byarna kan förmodas ha varit relativt små kvarstår frågan varför de koncentrerar sig till Lunds närhet. Jordarna kring Lund har tillhört den bättre odlingsmarken, varför ödeläggelsen troligtvis inte har sin grund i sämre förutsättningar. Troligare är att det rört sig om en överetablering av bebyggelser kring staden. Ödeläggelsen bör därför i första hand vara relaterad till stadens utveckling, och i andra hand till pesten och krig. Möjligen förelåg det ett samband med det ökade kyrkliga ägandet efter 1300 i och omkring Lund (Andrén 1984, s. 35ff). Oavsett orsakerna bakom ödeläggelserna är dominansen av torpbebyggelser anmärkningsvärd, vilket stärker hypotesen att dessa bebyggelser var en viktig komponent i omorganiseringen av landskapet. Omorganisationen har inte enbart inneburit ett övertagande av äldre bebyggelser, med namnskifte som följd, utan även en nyetablering som skapat en övertalighet. När bebyggelserna spelat ut sin roll och en "normalisering" av landskapet inträdde, skedde en ödeläggelse av gårdarna och egendomarna donerades till de kyrkliga institutionerna i staden eller införlivades i de mer "stabila" byarna.

Den här gjorda analysen av Uppåkradomänen har framför allt fokuserat på omvandlingen av egendomen i samband med att centralplatsen i Uppåkra flyttades till Lund. Den här alternativa tolkningen medför att torpbebyggelsen ska ses som ett resultat av domänens omvandling och inte som den bebyggelse som ursprungligen formerade domänen. Lunds betydelse för etableringen, men även ödeläggelsen, av torpbebyggelsen är viktigt att understryka. Stöd för att de tidiga torpnamnen ingått i en landskapsförändring kan även hämtas från omgivningen av kungalevet Arvelund strax norr om Ystad och området kring Järrestad och kungalevet Tommarp i den sydöstra delen av Skåne. Kungalevsorganisationen anses utifrån skriftliga omnämmanden kunna föras tillbaka till 1000-talet (Andrén 1983). Arvelund (Nedraby) omtalas av Saxo Grammaticus före mitten av 1100-talet. Tillsammans med systerbyn Övraby kan Nedraby ha utgjort kärnan i domänen Arvelund som mestadels har sträckt sig öster ut in i Ingelstads härad. Området har även beskrivits

Figur 5. Kungälvströmmen Arvelund strax nordost om Ystad med de båda byarna Nedraby och Övraby. På allmänningen, som sträckt sig österut, har torpbebyggelser etablerats under tidig medeltid. Skånska rekognosceringskartan 1812–20.

som kronans allmänning (se även Tesch 1983, s. 87ff). Utmärkande för domänen är bebyggelserna med namnändelsen *-torp* (se fig. 5). Kyrkan i Nedraby, vilken har legat som ruin sedan slutet av 1600-talet, har grävts ut och det bevarade murverket har dokumenterats (Noreen 1961). Resultaten av undersökningen medförde att kyrkan gavs en relativt sen datering till mitten av 1200-talet. Av intresse i det här sammanhanget är även att kyrkan uppförts

på och i anslutning till ett äldre kulturlager (Strömberg 1961). Fynden av östersjökeramik daterar kulturlagret till tidig medeltid. Troligen har bebyggelsen i Nedraby tillkommit först under denna tid. En samtidig datering har bebyggelsen i Svenstorp givits mot bakgrund av de arkeologiska undersökningar som gjorts där.

Under den yngre järnåldern har Järrestad varit en betydande centralplats, vilket de senare årens arkeologiska undersökningar med tydlighet visat (Söderberg 2003). Centralplatsens dignitet och betydelse är dock troligtvis inte direkt jämförbar med Uppåkra. I det här sammanhanget kommer ingen analys av centralplatsens rumsliga betydelse att göras, utan endast några påpekande kring dess upphörande och omvandling till en mer ordinär by. Även här har en förflyttning av centralplatsen skett omkring millenieskiftet. Tommarp framträder redan under det tidiga 1000-talet som en kunglig centralplats. Platsen var ett kungalev med tillhörande egendomar, kunglig myntort och stad. Två kyrkogårdar från 1000-talet har även kunnat beläggas vid arkeologiska undersökningar på platsen. Kopplingen mellan ortnamnet, ett torpnamn, och omvandlingen av landskapet tycks uppenbar. Centralplatsens förflyttning förefaller också haft en omedelbar verkan, då den arkeologiskt undersökta delen av centralplatsen i Järrestad upphör under början av 1000-talet. Den högresta stenkyrkan från 1100-talet i Järrestad visar inte heller några spår av en lokalt placerad makt, utan bär tydliga influenser från de kyrkliga institutionerna i Tommarp. De med kungamakten allierade kyrkliga institutionerna, framför allt klostret i Tommarp, försågs med stora jordegendomar i omgivningen inklusive byn Järrestad. Förflyttningen av centralplatsen i Järrestad till Tommarp var, på samma vis som förflyttningen av Uppåkra till Lund, en tydlig manipulering av landskapet där torpnamnen spelat en betydande roll.

Landskapets komplexitet

Inledningsvis togs ett avstamp i gravhögarna vid Uppåkra kyrka för att slutligen hamna i omvandlingen av den stora centralplatsen i Uppåkra med tillhörande domän, vilket tydligast kom till uttryck i Lunds etablering och ett ändrat namnskick i området. Undervägs har en bild av landskapets utveckling växt fram där några aspekter av tradition och förändring har fångats upp.

Traditionens betydelse i ett landskapssammanhang framträdde tydligt i diskussionen kring gravhögarnas utnyttjande i ett långtidsperspektiv. Flera av de äldre högarna har återanvänts för begravningar fram i vikingatid. Som viktiga symboler för platser har de även utnyttjats långt fram i tiden, bl.a. genom att de varit namngivare åt ett flertal bebyggelser. I sydvästra Skåne har exempelvis ett stort antal bebyggelser erhållit namn med slutledet *-hög* under järnåldern. Att gravhögarna även haft en betydelse under äldre

medeltid framgår av att kyrkor har uppförts i anslutning till, och till och med på, gravhögar.

Genom att återknyta till äldre gravtraditioner upprätthöll man ett tydligt och direkt samband med sitt ursprung och sina anfäder. Återkopplingar med det förflutna har även skett genom olika former av samrumslighet, vilka oftast inte var lika tydliga. För järnålderns samhällen, och troligtvis även den tidiga medeltidens, var traditionerna bakåt i tiden viktiga. I ett landskapsarkeologiskt perspektiv kan ortnamnen ges nya tolkningar och sättas in i historiska sammanhang. Namnskicket kan både ha förstärkt traditionen i landskapet och ses som ett tydligt uttryck för förändring. Högnamnen har i hög grad återkopplat till det förflutna och anfädernas gravar, medan torpnamnen tycks ha varit relaterade till samtiden och representerat allianser i landskapet, särskilt med den nya överhögheten.

När kungamakten flyttade centralplatsen i Uppåkra var det ett tydligt försök av avtraditionalisera landskapet, om än partiellt. Den nya ”centrala” makten hade mer eller mindre uttalade ambitioner att formera ett samhälle som byggde på en gemenskap kring kristenheten och Kyrkan. Kristenheten var framåtblickande där målet var ett evigt liv. Det kom emellertid att dröja innan ambitionerna kunde fullföljas, och den successiva övergången till ett fullt ut kristet samhälle ledde knappast till en avtraditionalisering med nya traditioner som följd, men de förändrades. En tydlig sådan förändring framträder omkring 1200. På flera plan förändrades livet på landsbygden och i staden där nya gemenskaper formerades.

Religionens betydelse för omvandlingen av landskapet får emellertid inte överskattas. Den framväxande kungamaktens intresse för Kyrkan och kristenheten tycks ha varierat. På platser som Lund, och de övriga tidiga städerna, har Kyrkan spelat en framträdande roll, medan andra platser i den kungliga administrationen, exempelvis kungaleven, inte kan uppvisa någon tydlig kyrklig profilering.

Litteratur

- Ahrens, C. 1982. *Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa*. Hamburg.
- Andersson, G. 1997. A Struggle for Control. Reflections on the Change of religion in a Rural Context in the Eastern Mälaren Valley. *Visions of the Past. Trends and Tradition in Swedish Medieval Archaeology* eds. H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter nr. 24.
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* bd 49:1.
- Andrén, A. 1984. *Lund – tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. Medeltidsstaden 56, RAÅ och SHM, rapport., Stockholm.
- Andrén, A. 1987. Avgränsning eller tillhörighet? – olika principer för social organisation. *Nordisk TAG. Rapport fra den første nordiske TAG-konference i Helsingør, 15–17 november 1985* red. K. Kristiansen. København & Hørsholm.
- Andrén, A. 1989. Dörrar till förgångna myter – en tolkning av de gotländska bildstenarna. *Medeltidens födelse* red A. Andrén. Symposier på Krapperrups borg I. Lund.
- Andrén, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual* red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Vägar till Midgård 2. Lund.
- Anglert, M. 1989. Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid. *By, huvudgård och kyrka. Studier av Ystadsområdets medeltid* red. H. Andersson & M. Anglert. Lund Studies in medieval Archaeology 5. Stockholm.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.
- Anglert, M. 1998. Från gårdskyrka till sockenkyrka – Bjäresjö i Skåne. *Sveriges kyrkohistoria. I. Missionstid och tidig medeltid*. Stockholm.
- Artelius, T. 2000. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 36/GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses 15.
- Axboe, M. 1982. The scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. With a supplement to the catalogue of Mogens B. Mackeprang. *Acta Archaeologica* 52. Copenhagen.
- Barlow, F. 1963. *The English Church 1000–1600. A Constitutional History*. London.
- Billberg, I. 1989. Inland – kustland. Bebyggelse och resursutnyttjande för två medeltida byar inom Ystadsprojektet. *By, huvudgård och kyrka. Studier av Ystadsområdets medeltid* red. H. Andersson & M. Anglert. Lund Studies in medieval Archaeology 5. Stockholm.
- Blair, J. 1991. *Early Medieval Surrey. Landholding, Church and Settlement before 1300*. Stroud.
- Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Uppsala.
- Callmer, J. 2001. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. *Uppåkra – centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3 red. B. Hårdh. *Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°*, No. 34. Stockholm.

- Carelli, P. 1997. The Past and Future of Archaeology in Lund. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum I. Stand, Aufgaben und Perspektiven* hrsg. M. Gläser. Lübeck.
- Carelli, P. 2001. Lunds äldsta kyrkogård – och förekomsten av ett senvikingatida danskt parochialsystem. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. København
- Dahl, S. 1942a. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Meddelanden från Lunds universitets Geografiska institution, Avhandlingar VI. Lund.
- Dahl, S. 1942b. Bystorlek och bynamnstyper i Skåne. *Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Uppsala.
- Dalby klostrets intäktsbok 1530–31. Utg. av K. Knutsson & G. Paulsson. Skånsk senmedeltid och renässans 10. Lund 1983.
- DS=*Diplomatarium Suecanum* 1. Holmiæ 1829.
- Duby, G. 1981. *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins uppsving 600–1200*. Stockholm.
- Fabech, C. 1991. Sanfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. *Sanfundsorganisation og regional variation i Norden i romersk jernalder og folkevandringstid* red. C. Fabech & J. Ringved. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Århus.
- Gansum, T. 2002. Fra jord til handling. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual* red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Vägar till Midgård 2. Lund.
- Gräslund, A-S. 2001. *Ideologi och mentalitet – om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Occasional Papers in Archaeology 29. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Gåvobrevet 1085* red. S. Skansjö & H. Sundström. Lund 1988.
- Hald, K. 1965. *Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede udgave*. København.
- Hedeager, L. 1999. Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape. *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till jarl Nordblad* red. A. Gustafsson & H. Karlsson. Gotarc Series A vol. 3. Göteborg.
- Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 38. Stockholm.
- Hellberg, L. 1954. Studier i de nordiska torp-namnens kronologi. *Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Uppsala.
- Hermanson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24.
- Herschend, F. 1997. *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. Occasional Papers in Archaeology 14. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Hårdh, B. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. *Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28.
- Ingesman, P. 1990. *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. Skånsk senmedeltid och renässans 12. Lund.

- Jacobsen, L. & E. Moltke 1942. *Danmarks runeindskrifter*. I Atlas – II Text. København.
- Jennbert, K. 1993. Släkters hågkomst. Om bruket av bronsåldershögar. *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI–16.XI 1991* red. L. Larsson. Report series No. 48, Institute of Archaeology, University of Lund.
- Jensen, O.W. 2002. *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. GOTARC serie B. Gothenburg Archaeological Theses no 19. Göteborg.
- Johansen, B. 1997. *Ormalur – Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm Studies in Archaeology 14.
- Jørgensen, L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual* red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Vågar till Midgård 2. Lund.
- KVJ=Kong Valdemars Jordebog, 1–3 udg. ved S. Aakjær. København 1926–45.
- Larsson, L. 2001. A building for ritual use at Uppåkra, Southernmost Sweden. *Antiquity* Volume 75, Number 290.
- Liebgott, N-K. 1989. *Dansk middelalderarkeologi*. København.
- Lindeblad, K. & A-L. Nielsen 1996. *Kungens gods i Borg – om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland*. Riksantikvarieämbetet, rapport UV Linköping 1997: 12
- Lindell, M. 2001. Utgrävningar i Uppåkra – en översiktlig beskrivning av de inledande utgrävningarna utförda under åren 1996–1998. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport*. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 36. Stockholm.
- Lundqvist, L. 1996. Slöinge – en stormansgård från järnåldern. *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 18.
- Lundqvist, L. 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 35. Göteborg.
- Lundström, S. 1976. Båtdetaljer. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund.
- LSL I=Lunds Stifts landebok I utg. av K.G. Ljunggren & B. Ejder. Skånsk senmedeltid och renässans 4. Lund 1950.
- Mackeprang, M.B. 1952. *De nordiske guldbraekteater*. Jysk Arkæologisk selskabs Skrifter II. Århus.
- Marstrander, C.J.S. 1953. De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi* XVI. Oslo.
- Morris, C. 1989. *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford.
- Morris, P. 1996. Community Beyond Tradition. *Detraditioalization. Critical Reflections on Authority and Identity* eds. P. Heelas, S. Lash & P. Morris. Cambridge, USA/Oxford, UK.
- Müller-Wille, M. 1970. Bestattung in boot. *Offa 1968–1969*. Neumünster.
- Mårtensson, A.W. 1976. Gravar och kyrkor. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund.

- Nielsen, A-L. 1997. Pagan Cultic and Votive acts at Borg. An Expression of the Central Significance of the farmstead in the Late Iron Age. *Visions of the past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology* eds. H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 24. Lund/Stockholm.
- Nilsson, B. 1989. *De sepulturis. Gravrätten i corpus iuris canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Uppsala.
- Nyborg, E. 1979. Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri. *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*. København.
- Olivier, L.C. 1999. Duration, memory and the nature of the archaeological record. *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till jarl Nordbladh* red. A. Gustafsson & H. Karlsson. Gotarc Series A vol. 3. Göteborg.
- Pamp, B. 1979. *Ortnamnen i Sverige*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie B nr 2. Lund.
- Pamp, B. 1983. *Ortnamnen i Skåne*. Kristianstad.
- Porsmose, E. 1981. *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca.1700 til ca. 1000 e.kr. fødsel*. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol 72. Odense.
- Reisnert, A. 1995. Stormän och deras borgar kring Lindholmen. *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne* red. M. Mogren & J. Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 17. Stockholm.
- Rep.=*Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* 1 række udg. af Kr. Erslev, København 1894–1912; 2 række udg. af W. Christensen, København 1928–39.
- Rudebeck, E. 2002. Vägen som rituell arena. *Plats och praxis –studier av nordisk förkristen ritual* red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Vägar till Midgård 2. Lund.
- Salminen, L. & C. Johansson Hervén 2001. Bronshantverket i brytningstid – exemplet Lund. *Uppåkra – centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3 red. B. Härdh. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, No. 34. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1987. The Rune Stones, Barrows, Village, and Church at Högby, Östergötland. *Runor och runiskrifter*. Föredrag vid Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985. KVHAA. Konferenser 15.
- Skansjö, S. 1983. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*. Skånsk senmedeltid och renässans 11. Lund.
- Skansjö, S., (M. Riddersporre & A. Reisnert) 1989. Huvudgårdarna i källmaterialet. *By, huvudgård och kyrka. Studier av Ystadsområdets medeltid* red. H. Andersson & M. Anglert. Lund Studies in medieval Archaeology 5. Stockholm.
- Skansjö, S. 1995. Lindholmen som riksfäste och länscentrum. *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne* red. M. Mogren & J. Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 17. Stockholm.
- Skånska rekognosceringskartan framställd av Fältmättningsbrigaden 1812–1820*. Lantmäteriet. Arlov 1986.
- Sturluson, S. 1994. *Nordiska kungasagor 1. Från Ynglingasagan till Olav Trygvasons saga*. Översättning från isländskan av K.G. Johansson. Stockholm.
- Svanberg, F. 1998. Exclusive Jewellery, Borgeby and Western Scania c. AD 950–1050. *Fornvännen* 93. Stockholm.

- Svanberg, F. 1999. *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. Report Series No. 66, Institute of Archaeology, University of Lund.
- Swanander, J.F. 1958. *Bara härad i slutet av 1700-talet: Jonas Frostensson Swananders Dissertatio gradualis de territorio Bara*, i övers. av H. Andersson. Bara.
- Svenska landskapslagar* 1979a. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. Fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen. Stockholm.
- Svenska landskapslagar* 1979b. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. Femte serien: Äldre Västgötalagen, Yngre västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten. Stockholm.
- Söderberg, B. 2003. Integrating Power. Some Aspects of a Magnate's Farm and Presumed Central Place in Järrestad, South-East Scania. *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 40.
- Tellenbach, G. 1993. *The Church in western Europe from the tenth to the early twelfth century*. Cambridge.
- Thunmark-Nylén, L. 1989. Samfund och tro på religionsskiftets Gotland. *Medeltidens födelse* red. A. Andréén. Symposier på Krappes borg 1.
- Ullsig, E. 1968. *Danske adelsgodser i middelalderen*. Skrifter udgivet af det Historiske Institut ved Københavns Universitet – Bind II. København.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wimmer, L.F.A. (1904–05). *De danske runemindesmærker, bd 3 Runestenene i Skåne og på Bornholm*. København.

OXIE I SYDVÄSTRA SKÅNE

En plats med centrala funktioner

Av Lars Jönsson & Torbjörn Brorsson

<i>Inledning</i>	147
<i>Oxie i det historiska källmaterialet</i>	147
<i>Samhällsorganisationen under sen järnålder och tidig medeltid</i>	153
<i>Vikingatid och tidig medeltid</i>	156
<i>De arkeologiska undersökningarna</i>	159
<i>Bebyggelsestruktur</i>	162
<i>Fyndmaterialet</i>	167
<i>Övrigt fyndmaterial</i>	179
<i>Kungalev och arkeologi</i>	189
<i>Oxie – en plats med speciella funktioner</i>	197
<i>Funktion</i>	199
<i>Källor och litteratur</i>	204
<i>Appendix</i>	211

Torbjörn Brorsson har gjort den keramiska analysen och skrivit avsnitten som rör keramiken. Lars Jönsson har komponerat de övriga delarna av artikeln samt sammanställt texten.

Inledning

Oxie har genom årens lopp berörts av omfattande arkeologiska undersökningar, framför allt under 1970-talet. Analyser av platsen har tidigare gjorts av Aina Mandahl (Mandahl 1974; Mandahl 1986), varvid resultaten sedan använts av andra forskare (Holmberg 1977; Söderberg 1994). En studie av Oxie utifrån dess speciella funktion som kungalev har hittills inte gjorts, varför en av avsikterna med denna artikel är att försöka belysa detta. Viktigt i det sammanhanget är att studera platskontinuiteten, d.v.s. när bebyggelsen etableras i Oxie, hur den är organiserad och på vilket sätt den är strukturerad. Grophusbebyggelsen och fyndmaterialet kommer även att ställas i relation till kungalevet Gårdstånga. Även Oxies förhållande till äldre vägsträckningar och platsens relation till närbelägna yngre järnåldersboplatser kommer att studera. Detta kan vara av betydelse för att åskådliggöra vilka yttre faktorer som haft betydelse för ortens placering i landskapet.

För att besvara några av frågeställningarna har en närmare studie av keramiken från ett antal undersökningar i och i närheten av Oxie utförts. I det sammanhanget kommer materialet från Oxie att jämföras med byarna Fosie och Naffentorp och med Gårdstånga. En frågeställning blir således; kan en ort med centralplatsfunktioner även belysas utifrån en specifik keramiktyp eller är keramiken densamma oavsett vilken funktion orten haft? Studien omfattar både typologiska och teknologiska element av kärnen.

Oxie i det historiska källmaterialet

Ortnamnet Oxie anses av ortnamnsforskare vara en sammansättning av ordet ”os” i betydelsen åmynning eller källsprång och ”hög”, d.v.s. gravhög (Ingers 1970). Oxie omnämns första gången på 1100-talet. Orten nämns även som kungalev, d.v.s. kunglig egendom, i den s. k. Kongelevslistan i Kong Valdemars Jordebog som nedtecknades på 1230-talet.

I Lunds domkyrkas nekrologium omtalas Oxie under 3 januari. Det exakta årtalet är okänt, men det borde vara 1100-talet. År 1520 nämns det att Christian II skänkte sockenkyrkan till Malmö heligandskloster. År 1532 fick Mattis Johannszenn och hans hustru Thale Marquordtsdatter livstidsbrev på *”Oxiegaard i Oxie by, som Henning Bentsszenn nu iboer, mod att de skulle holda Gaarden bygt og fobedret...”* (Rosborn 1984, s. 77f). Det årliga landgillet skulle gå till Malmöhus. Enligt Malmöhus länsräkenskaper från år 1546/1547 så bestod Oxie vid tidpunkten för upprättandet av nio gårdar och *”Hoffgaarden”*, d.v.s. en kunglig huvudgård. Under slutet av medeltiden hade socknen 24 tiondegivare (Erikson 1997, s. 1).

Det finns två äldre lantmäterikartor över Oxie, där den äldsta är en geometrisk avmätning från år 1703. Det är en s.k. tegskifteskarta, vilket innebär att den redovisar hur bymarken var fördelad mellan de olika gårdarna i

Figur 1. Skåne med Oxies lokalisering och de tidigmedeltida städerna.

byn före skiftena på 1700- och 1800-talet. Lantmäteriakten innehåller ett stort antal intressanta marknamn och har ett stort bebyggelsehistoriskt värde. Det finns dessutom en enskifteskarta från år 1805 (Erikson 1997, s. 2). Oxie by genomgick aldrig storskifte, men däremot enskiftades byn år 1805-06. I samband med enskiftet slogs hemmanen nr 1, 28 och 29 samman till en större enhet. Dessa var utsockne frälse under godset Klågerup och ägdes vid tiden för skiftet av kammarherren Nils Trolle. Hemmanens ägor bröts ur byn och slogs samman för att bilda enheten Fredriksbergs gård i det nordvästra hörnet av ägora, vid gränsen mot Husie. En annan stor egendom på Oxies bys ägor är Kristinebergs gård, vilken bildades av hemmanen nr 2, 15, 16 och 18. Dessa var frälse under Skabersjö gods (Erikson 1997, s. 2).

Vid 1700-talets början bestod Oxie av 17 hemman. De flesta hemmanen var vid denna tidpunkt frälseägda, vilket förmodligen var de gamla kronohemmanen som hade övergått i adelns ägo. Av dessa 17 hemman ägdes elva av överste Fredrik Tott på Skabersjö gård. Anmärkningsvärt är att flera av frälsehemmanen till Skabersjö gods räknades som insocknes frälse trots att godset låg i Skabersjö socken. Detta kanske berodde på det relativt korta avståndet mellan godset och Oxie by. Dessutom ägde Malmö hospital tre hemman, och det fanns även sex gatuhus i byn (Erikson 1997, s. 2).

Före enskiftet låg bebyggelsen samlad på en drygt 250 x 500 meter stor bytomt, vilken var placerad i den östra delen av markerna. Vid den östra sidan av byplatsen rann ett mindre vattendrag. Kyrkan låg centralt på byplatsen och

det fanns dessutom flera gatuhus i byn. På den äldsta lantmäterikartan är inte enskilda byggnaderna utritade utan det är enbart läget för de enskilda gårdarna som är markerade. Bytomten gränsade till samtliga tre vångar.

Kyrkan

Kyrkan i Oxie härrör från 1100-talet och är av sten. Den har en välbevarad skulpterad sydportal. Den skulpterade dopfunten är samtida med kyrkans äldsta delar (Nationalencyklopedin 14 1994, s. 549). Dopfunten i Oxie kyrka är enligt Rikard Holmberg utförd av den anonyme 'Oxie-mästaren', vilken även utfört dopfontarna i de troliga häradskyrkorna Bara och Hammarlöv (Holmberg 1977, s. 103). Under 1400-talet välvdes kyrkan och försågs med ett sidoställt vapenhus med torn i söder. Holmberg menar att vapenhus med påbyggda torn är speciella, och att de har något samband med den administrativa indelningen. De kan möjligtvis ha inrymt härads- och bytingens arkiv (Holmberg 1990, s. 71).

Kungsgården - en hypotes

Under 1500-talet omnämns en gård som 'Oxie gaard' eller 'Hoffgaarden', på vilken kungens fogde verkade. Den är sannolikt identisk med den kungliga huvudgården. Det är något oklart var gården legat, men en del tyder på att gård nr 15 är identisk med huvudgården. I textbeskrivningen till 1703 års karta förekommer nämligen en större teg vilken tillhörde gård nr 15 under beteckningen 'Hovgårdsstycket i Sandåker'. Dessutom verkar gård nr 24 ha ett samband med gård nr 15 då det i lantmäteriakten står beskrivet att gård nr 24 alltid faller till bohls med nr 15 både uti åker och äng och att gård nr 15 även räntar under nr 24. På den äldsta kartan framgår att hemmanen nr 15 och 24:as tegar många gånger låg bredvid varandra, vilket skulle kunna tyda på att de två gårdarna tidigare varit en enda gård som vid något tillfälle delats upp varvid även gårdens tegar delats. Möjligtvis har detta skett när huvudgårdsfunktionen gått förlorad (Erikson 1997, s. 2f).

Det är möjligt att kyrkan, tillsammans med gårdarna nr 15 och 24, ursprungligen ingått i en större, ursprunglig toft. En hypotes är att den äldsta kyrkan, vilken förmodligen varit en träkyrka, uppförts som en kungsgårdskyrka vid 1000-talets första hälft. Liknande exempel finns från staden Tumatthorp i sydöstra Skåne. Där överläts kungsgården dock till premonstratenser-klostret vid 1100-talets mitt, och kungsgårdskyrkan förvandlades till klosterkyrka (Jönsson 2001, s. 154f). I Oxie utgjorde kyrkan kanske både kungsgårdskyrka och sockenkyrka.

Gård nr 15 var centralt belägen i byn och låg strax söder om kyrkan. Väster därom, på andra sidan om vägen som löpte genom bytomten, låg gård nr 24, vilken var den största gården i byn. Söder om gård nr 24 fanns

Figur 2. Oxiebyplats år 1703 (Oxie sn akt nr 1). Renritning av Marja Erikson, Upplands Museet.

två långsmala vattendammar, där den ena var drygt 100 meter lång och 20 meter bred. Kulturgeografen Marja Erikson framför hypotesen att dammen kan vara rester efter en vallgrav som funnits kring huvudgården. Liknande exempel finns från andra platser i Malmöområdet, t ex i Lockarp och i Hylle. En liknande vallgrav runt gård nr 11 i Fosie visade sig i samband med en arkeologisk undersökning 1997 troligtvis vara eftermedeltida (Kockum 1997).

Marknamn, fornlämningar och vägar

Lantmäteriakten över Oxie by från år 1703 innehåller ett stort antal intressanta marknamn. Framför allt är det området nordväst om byn som utmärker sig. Här finns t ex markstycket 'Kungsåker', belägen ca 800 meter nordväst om bytomten. Här finns en nära koppling till kungalevet och troligtvis har marken utgjort ett speciellt område, dock oklart på vilket sätt. 'Kungsåker' låg dessutom på båda sidor om jordvallen som avgränsade den västra vängen från den norra vängen, vilket kan innebära att marknamnet är äldre

än vångindelningen. I närheten finns i varje fall en ganska omfattande vikingatida boplats, vilken möjligtvis kan sättas i samband med marknamnet 'Toftekärr'. Marknamnet toft brukar vara en indikation på att det på platsen funnits tidigare bebyggelse.

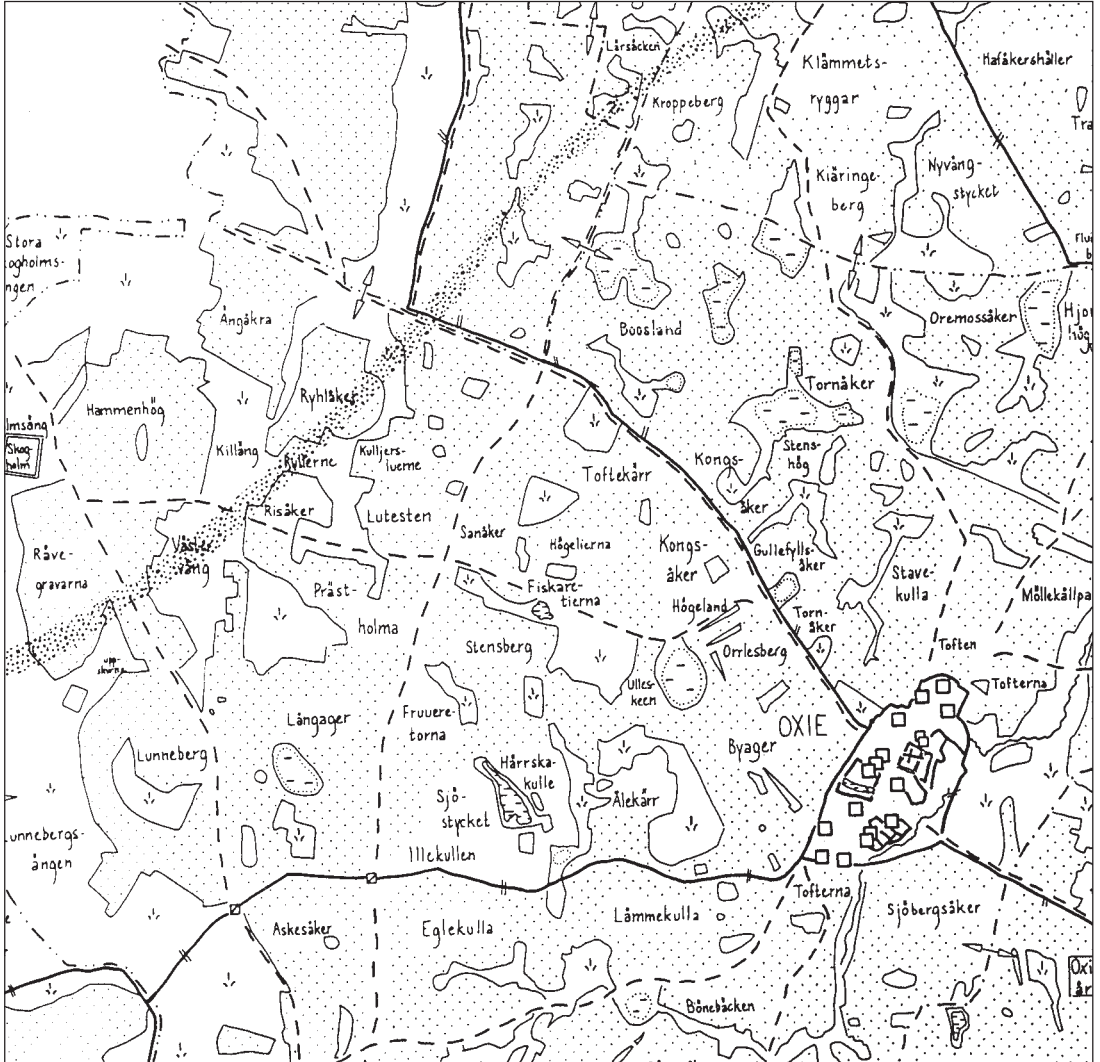
Strax söder om 'Kungsåker' låg 'Kungshögarna'. Sydost om 'Kungsåker' fanns 'Gullefyllsåker', som kanske kan kopplas samman med depåfynd. Nordväst om 'Kungsåker' låg marknamnet 'Boosland', vilket möjligtvis kan syfta på att bo/boplats. Söder om "Kungsåkrarna" låg markstycket 'Ullesteen'. Kanske kan ordet ull sammankopplas med den förhistoriska guden Ull och i så fall indikera någon form av kultplats. Möjligen syftar ull på ulv/varg. Väster om den med stor sannolikhet förhistoriska väg som korsar Oxie bys marker fanns markstycket "Lutesten". Erikson menar att marknamnet sannolikt syftar på en rest sten som funnits på platsen. I det sydvästra hörnet av byns ägor låg 'Galjevadsåker'. Markstycket har sannolikt fått sitt namn både efter vadstället över Risebergabäcken, och galgebacken på Lockarps ägor på den västra sidan av bäcken.

I den sydvästra delen av byns ägor låg markstyckena 'Illekullen' i västra vången och 'Eglekulla' och 'Askesåker' i den södra vången. I Lunds stifts landebok finns namnen 'Ildekuldt' i västra vången och 'Ilde kuldenn' i södra vången. Erikson anser att marknamnen tydligt har ett samband med orden eld och aska. Drygt två km nordväst om bytomten, nära gränsen mot Fosie socken, låg 'Skogholmsängen'. I den norra delen av ängen finns en markering på kartan med namnet 'Skogholm'. Markeringen är kvadratisk och ca 100 gånger 100 meter stor och utgör möjligtvis resterna efter en medeltida borganläggning.

Markstycket 'Stavekulla' låg strax norr om bytomten. Erikson menar att stav kan betyda 'rest sten' och betydelsen blir då kullen med den resta stenen'. Nordost om bytomten låg markstycket 'Möllestolpen', vilken talar för att det i området har funnits en vattenmølla vilken har utnyttjat vattendraget som rann genom bytomten. I det sydöstra hörnet av byns ägor fanns även markstycket 'Tingbackarna'. Marknamnet återfinns även på Käglinge bys ägor. Platsen har varit tingsplats för Oxie härad.

Det är anmärkningsvärt att det i början av 1700-talet ledde så många som sju vägar till Oxie by. Två av vägarna delade även på sig några hundra meter från bytomten. Det stora antalet vägar till Oxie har sannolikt ett samband med platsens centralortsfunktion. Genom de västra delarna av byns marker gick en väg i nordsydlig riktning som inte berörde bytomten. Vägen har sannolikt en hög ålder och kan mycket väl vara äldre än den medeltida byn (Björhem 2001; Erikson 1997, s. 4f; Erikson 2001). I vägens omedelbara närhet, där den skär en av vägarna som löper in mot bytomten, finns lämningar efter en större boplats från yngre järnåldern, vilken har undersökts vid ett flertal tillfällen (Assarsson muntlig uppgift; Wihlborg 1976; Björhem under arbete; Carlsson & Svahn under arbete).

Figur 3. Historiskt kartöverlägg över delar av Oxie sn. Skala 1:20 000. Sammanställd och renritad av Marja Erikson, Upplands Museet.

Samhällsorganisationen under sen järnålder och tidig medeltid

En studie av Oxie och dess speciella status som kungalev gör det naturligt med ett avstamp i yngre järnåldern och en betraktelse av komplexiteten under denna period med platser av olika inbördes 'maktbärande' betydelse. Dessa platser tycks förlora i betydelse, och i vissa fall helt upphöra vid slutet av 900-talet/början av 1000-talet, då den rådande samhällsstrukturen förändrades. I samma område som några av de tidigare centralplatserna etableras förmodligen *kungsgårdar*, platser vilka benämns *kungalev* i Kong Valdemars Jordebog. I vissa fall etablerades även, i nära samarbete med den kyrkliga makten, en sådan administration, att kungaleven utvecklades till städer.

Områden med ett intimt förhållande mellan *centralplats* och *kungalev* är t.ex. två bygder i sydöstra Skåne. Den ena bygden ligger i den sydöstra delen, med ett förmodat regionalt centrum i Järrestad och ett kungalev i Tumathorp, vilka framstår som två "maktbärande" platser som direkt avlöser varandra (Jönsson 2001; Söderberg 1999; Söderberg 2000). Den andra bygden ligger i den nordöstra delen och utgörs dels av den omfattande yngre järnåldersbebyggelsen längs Skepparpsån och dess mynning och dels av kungalevet Ravlunda (Fabech 1998). I sydvästra Skåne är den självklara parallellen Uppåkra och Lund. Förhållandet mellan dessa platser har bl.a. diskuterats av Anders Andrén (Andrén 1998).

Den senare delen av järnåldern

Många forskare menar att Skåne under vikingatiden varit indelat i två huvudsakliga regioner: en stor region i nordöst, runt Kristianstadslätten (med Vä som det viktigaste centralt) och en annan region i söder och sydväst (med Uppåkra som det betydande centralt). Regionen i söder och sydväst ses även av dessa som ett "ursprungligt" Skåne (Callmer 1991b; Fabech 1993 s. 235f; Stjernquist 1996 s. 89). Mats Anglert är mera försiktig i sin hållning, och diskuterar inte utifrån termen 'det egentliga Skåne' och för inga direkta resonemang kring två olika regioner. Dock resonerar han kring ett 'uppdelat' Skåne främst utifrån Fabechs uppdelning (Anglert 1995 s. 48ff). Fredrik Svanberg är dock kritisk till ett 'Ur-Skåne'. Han ifrågasätter för det första 'ursprungligheten' och bestämningarnas statistiska karaktär. Han menar att: "*Dessa sidor av synsättet åsidosätter det historiska perspektivet - det vill säga möjligheten av förändring under järnålderns gång*" (Svanberg 1999 s. 125). Svanberg anser att det finns *olika sorters* klassifikationer från vitt skilda tidsperioder. Vidare menar han att begreppet *betydelseförändring* inte skall underskattas och betonar att: "*Jordanes folkstammar var med säkerhet inte samma sak som Wulfstans land, vilka i sin tur inte var samma sak som*

medeltidens administrativa och territoriella häradsenheter och land” (Svanberg 1999 s. 126). Svanberg hävdar, till skillnad mot de ovannämnda forskarna, att det finns en variation vad gäller bebyggelseområden, vilka ger ett intryck av många mindre områden. T ex finns det flera olika vikingatida ’gravtraditioner’ inom nuvarande Skåne (Svanberg 1999, s. 127).

Centralplatser

Inom projektet *Samhällsstrukturen i Sydsverige under järnåldern* har tyngdpunkten lagts på Uppåkra. T.ex. behandlar publikationen *Centrala platser Centrala frågor, Samhällsstrukturen under järnåldern* framför allt dess roll som centralplats utifrån olika perspektiv, medan den andra publikationen i serien, *Fynden i centrum Keramik, glas och metall från Uppåkra*, självfallet behandlar fyndmaterialet från Uppåkra.

Men vad utmärker egentligen en centralplats och på vilket sätt är en centralplats central i förhållande till andra platser? Vilken funktion har de haft på en lokal, regional och överregional nivå? Detta är frågor som många järnåldersforskare sysslat med de senaste 10 åren. Bl.a. diskuteras begreppet av Ulf Näsman (Näsman 1998, och där anförd litteratur). Näsman anser att ett problem är att avgöra på vilken nivå den undersökta centralplatsen befinner sig, att binda centralplatsen till sitt rum och att kombinera rätt centralplats med rätt region (Näsman 1998, s. 3). I sin studie använder sig Näsman av metoder från den anglosaxiska forskningen och merovingiska och anglosaxiska analogier. Han har gjort en grov indelning av samhällsutvecklingen av de centrala platserna och tycker sig se ”*många oavhängiga stamsamhällen under äldre järnålder*”, där det i varje stamsamhälle finns en boplatz med ledare. Under den äldre delen av yngre järnålder finns stamförbund vilka består av mer eller mindre avhängiga delstammar inom ramen för ett överkungadöme och med stora centrala boplatser. Slutligen finns det mer eller mindre integrerade kungariket under sen vendeltid och vikingatid med nästintill urbaniserade centralplatser (Näsman 1998, s. 23). Ett annorlunda sett att skildra förloppet har dock Callmer och Randsborg som vill se en sen riksbildning baserad på ett erövringsförlopp under vikingatid (Callmer 1991; Randsborg 1980).

Dick Harrisons definition på en centralort är: ”...*en plats där en eller flera sociala funktioner har koncentrerats på ett sådant sätt att platsen ifråga har kommit att bli regionens dominerande rum*” (Harrison 1997, s. 25). Harrison vill även sätta ljuset på mentala centra och minska fokuseringen på centralorter.

I en studie av två stormansgårdar i Halland; Slöinge och Varla, och deras omland, använder Lars Lundqvist begreppet centralplats: ”...*främst för platser där vissa fyndtyper, fornlämningar m.m. påträffats som tyder på att lokalen ingår i ett system med andra centralplatser, med varierande funktion*”

(Lundqvist 2000, s. 20). Han menar att platserna uppvisar indikationer på att det existerat bygder som valts som sin hemvist av en elit. I sådana bygder kan man förvänta sig spår av en stormansgård, verkstadsplats, handelsplats, hamn, tingsplats, plats för kult, gravmiljöer och offerplatser. I sin studie har Lundqvist närmare velat belysa på vilket sätt stormansgårdarna skiljer sig från normal bebyggelse och om man genom lösfynd och fornlämningar kan urskilja centralområden och stormansgårdar (Lundqvist 2000, s. 20ff).

Lundqvist studie av olika analysområden i Halland och Västergötland: "...visar hur huvudorternas lokalisering... i landskapet förändras över tid" (Lundqvist 2000, s. 133). Det framgår att järnålderns stormansgårdar ligger väl exponerade i landskapet och i direkt anknytning till kommunikativa knutpunkter, men nödvändigtvis inte centralt i jordbruksbygden. Under framför allt tidig medeltid tycks kungsgårdarna ligga mer centrerade mot jordbruksbygden eller knutpunkter mellan olika jordbruksbygder. Lundqvist betonar även betydelsen av val av undersökningsmetodik för att få fram ett fyndmaterial som kan belysa en plats funktion och komplexitet (Lundqvist 2000, s. 133ff.)

Nena Bratt har i en studie försökt att analysera begreppet "centralplatser" med utgångspunkt från den aktuella forskningen (t ex Brink 1996, s. 237; Brink 1997, s. 404f; Fabech & Ringtved 1991; Hedeager 1992, s. 116; Jørgensen 1995, s. 89). Hon menar att en centralplats bör definieras som en plats med speciella kvalitéer och funktioner samt med en särskild betydelse för sitt omland. Med omland menas alltifrån ett lokalt område, till en hel region eller landsända. Bratt menar dock att forskningen mera borde fokuseras på att tydliggöra centralplatsernas kontext så att det tydligare framgår om de fungerat som kultplatser, tingsplatser, handelsplatser, administrativa centra o.s.v. För att förtydliga centralplatserna borde forskarna snarare försöka finna *indikationer för olika funktioner* än *indikationer för centralplats*.

Utifrån Bratts studie framgår det att centralplatserna skall vara *strategiskt placerade*, kanske med långvarig *kontinuitet*. Deras betydelse och funktion kan många gånger bekräftas genom deras *platsnamn*. De har även varit *hierarkiskt* indelade i platser med lokal, regional och överregional betydelse (Bratt 1999, s. 27ff).

1. Med lokal centralplats menas: Av betydelse för närliggande boplatser/byar. Med en eller ett fåtal funktioner, ofta ceremoniella/kultiska.
2. Med regional centralplats menas: Av betydelse för boplatserna/byarna inom en region, med en eller flera funktioner.
3. Med överregional centralplats menas: Av betydelse för flera regioner, med många funktioner, främst politiska och administrativa

Joakim Thomasson menar att anläggandet och växlingen mellan olika centrumbildningar varit en aktiv del i upprättandet av nya topografiska hierarkier. Anläggandet av nya centrumbildningar omkullkastade samtidigt den gamla hierarkin i landskapet. Han menar att etablerandet av de nya städerna, borgar, myntorter och kungalev kan tolkas som platser med sådana intentioner (Thomasson 1998, s. 85).

Vikingatid och tidig medeltid

Köpingeorter

Samtliga kända köpingeorter i Skåne har tidigmedeltida anor, några är t.o.m. arkeologiskt belagda från yngre järnålder. Samtliga ligger mellan 2–5 km från kusten, invid segelbara åar. De skiljer sig från de danska köpingeorterna genom att ingen av dem blev stad, däremot har stadsbildningar i de flesta fall uppstått i deras närhet (Cinthio 1975, s. 2).

Ett flertal köpingeorter har blivit föremål för arkeologiska undersökningar, däribland Löddeköpinge i västra Skåne och Stora Köpinge vid den skånska sydkusten (se bl.a. Cinthio 1980; Ohlsson 1976; Ohlsson 1980; Svanberg & Söderberg 2000; Tesch 1984; Tesch 1993).

I föreliggande artikel finns inget utrymme för en mer omfattande genomgång och analys av de skånska köpingeorterna. En sådan har dessutom nyligen gjorts av Bengt Söderberg (Söderberg 2000, s. 261ff). Här kommer enbart några forskares sätt att se på köpingeorterna att belysas.

Erik Cinthio har i en studie av det medeltida stadsväsendet fört fram att skillnaden mellan köpingeorter och den tidiga stadsbildningen bl.a. är att köpingen kan ha haft en öppen och fri handel utåt. Ortsbildningar från 1000-talet, både de protourbana och de tidigurbana, kan däremot till en början ha haft en begränsning i sitt handelsutbyte, men med begynnande import via institutionella kontakter och inte allmän handel (Cinthio 1975, s. 5). Cinthio gör det hypotetiska antagandet att: *”En vikingatida storbondehandel över det egna landskapets gränser skulle ha varit förutsättningarna för köpingarnas uppkomst. Under en tid då kungamakten strävade efter att åstadkomma en samlad riksorganisation har emellertid denna aktivitet hämmats. På kungligt initiativ har istället ortsbildningar tillkommit, vilka i första hand tjänat en kontroll över de lokala näringarna. Samma orter har därefter med större eller mindre framgång utvecklats till städer i juridisk mening”* (Cinthio 1975, s. 9f).

De av Cinthio nämnda ortsbildningarna, uppkomna på kungligt initiativ, kan säkerligen även inkludera vissa tidigmedeltida kungalev, vilka aldrig utvecklades till städer, men där protourbana kriterier föreligger.

Bengt Söderberg har i sin ovannämnda analys kommit fram till ett antal grundläggande påståenden vilka kortfattat redovisas nedan. Söderberg (2000, s. 61) menar t.ex. att:

- Köpingeorterna kan uppfattas som områden snarare än orter, där olika slags ”icke-agrara” aktiviteter äger rum i ett långtidsperspektiv.
- Orternas gemensamma ursprung bör ifrågasättas. De varierande drag som enskilda köpingsområden uppvisar tyder på att funktioner och betydelse har skiftat och varit olikartade från område till område.
- Ett nära rumsligt samband med platser som kan associeras med kungamakten och kungalevsorganisationen kan generellt konstateras under 1000- och 1100-talen. En direkt funktionell koppling mellan köpingsområde och kungamakt tycks dock inte alltid föreligga

Sammanfattningsvis vill Fredrik Svanberg och Bengt Söderberg betona att köpingsorterna, eller köpingsområdena som de hellre benämner det, inte var några oföränderliga fixerade storheter under järnålder och medeltid. De vill hellre framhålla de historiska förändringarna under den studerade perioden 700–1350. Enligt dem var Löddeköpinge olika saker under denna period och genomgick avsevärda omvälvningar. De menar vidare att köpingsorterna och -områdena inte bör studeras som en grupp med ett gemensamt ursprung, utan att man bör studera varje områdes egenartade drag. Dessutom anser de att uppfattningen att köpingsorterna skulle vara föregångare till de medeltida städerna delvis är missvisande. De menar istället att: *”Utvecklingen inom de områden som köpingsorterna är belägna inom framstår snarare som ”parallell” i förhållande till områdena kring medeltidsstäderna”* (Svanberg & Söderberg 2000, s. 310). De menar även att olika platser tenderar att omlokaliseras inom köpingsområdet, med ett delvis nytt innehåll. Den historiskt kända köpingsorten kan i några fall även vara en *”...”ordinär” agrar bosättning som sekundärt tagit upp köpingenamnet”* (Svanberg & Söderberg 2000, s. 310).

Kungalev

Att Oxie haft en stor regional betydelse under medeltiden är ganska uppenbart. Orten har både givits namn åt häradet och nämns även som *kungalev*. Kungalev utgörs i sin tur av egendomar som tillhör det kungliga ämbetet, och de har tolkats som kronans kungsgårdar eller förvaltningsgårdar med tillhörande egendomar och rättigheter. De anses ha fungerat som lokala centra

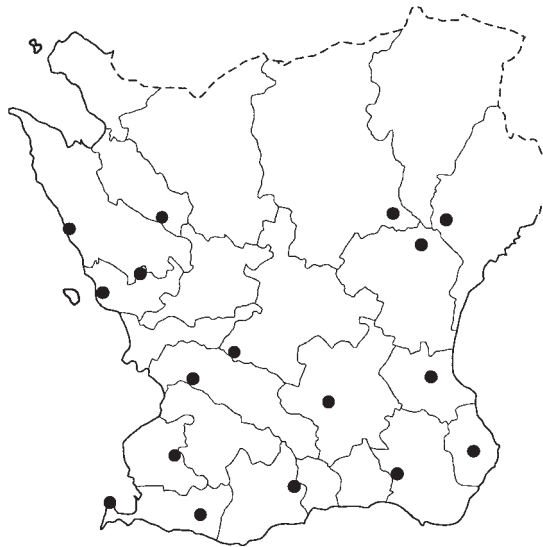
i häraderna under medeltiden och har utgjort den grundläggande enheten i den kungliga maktapparaten, dels som residensgårdar för kungaföljet, dels som lokala centra varifrån de kungliga rättigheterna har hävdats i land, sysslor och härader (Andrén 1983, s. 34ff; Anglert 1995, s. 43f; Carelli 2001, s. 221ff; Thomasson 1998, s. 86f). Men det finns även forskare som menar att kungalevslistan som gemensam nämnare har de kungliga rättigheterna och intäkterna, och inte specifikt har med krongodset att göra. Jordebokens huvudstycke och kungalevslistan skall i så fall ses som ett led i en effektivisering av inkrävandet av avgifter och ”ydelse” till kungen. Han har troligtvis varit lokalt representerad av en kunglig bryte eller fogde, som inkrävde av lokalbefolkningen vad som var ”overladt” till kungen (Fenger 2000, s. 280ff).

Kungalevsorterna är i många fall omnämnda i samband med kungamakten sedan 1000-talets slut och som kronans kungsgårdar kan de spåras från 1140-talet. Andrén menar att kungaleven verkar haft sin största betydelse under tiden ca 1000–1150. På 1230-talet var kungaleven organiserade i två olika system, ett i västra Danmark och ett i landets östra delar (Andrén 1983, s. 37, s. 54). Men redan under 1200-talets början förlorar kungalevet en del av sin politiska betydelse. Detta skall enligt Carelli ha berott på en medveten strategi under 1100-talet då ett system av riksborgar och städer introducerades i en ny kunglig förvaltningsstruktur (Carelli 2001, s. 222). I Skåne finns i princip ett kungalev per härad. Mats Anglert menar att generellt verkar godsens vara placerade inom de centralområden som framträder genom skattfynd och kyrkotäthet (Anglert 1995, s. 44).

Häradsorganisationen

Mats Anglert menar att det angående häradsindelningen i Skåne kan skönjas två olika strukturer där den ena representeras av härader med övertagna bygdenamn, som t.ex. Albo härad i sydöstra Skåne, medan övriga härader är namngivna efter en plats, såsom t.ex. Oxie. Anglert anser att det sannolikt funnits en äldre indelning i bygder som legat till grund för häradsindelningen. Han menar dock att det i sydvästra Skåne framträder: ”...ett omfattande, sammanhängande bebyggelseområde, där eventuella äldre bygder förmodligen tidigare har suddats ut genom bebyggelseexpansion. När sedan häradsindelningen tillkommit har detta skett efter helt andra premisser, varvid häraderna har skapats kring administrativt betydelsefulla bebyggelseenheter, vilka senare ofta framträder som tingsplatser och har därmed blivit namngivare för häraderna” (Anglert 1995, s. 44f).

Förhållandena kring etableringen av t.ex. Oxie härad verkar passa in i Anglerts antagande, där många förmodade mindre ”centrumbildningar” under yngre järnåldern, eventuellt belägna i äldre bygder, förlorar i betydelse i samband med byarnas uppkomst och Oxies etablering som kungalev med tillhörande kungsgård.

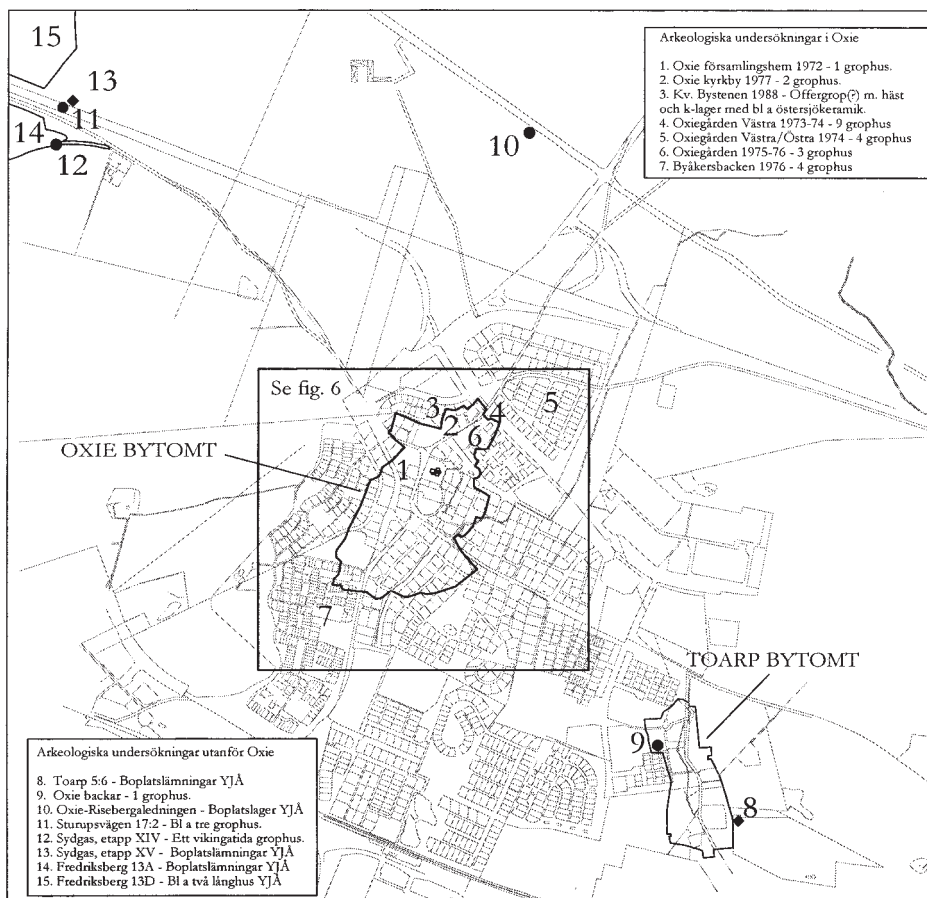
Figur 4. Häradssindelning och kungalevens placering i Skåne.

De arkeologiska undersökningarna

I denna studie har framförallt material från arkeologiska undersökningar inom och i den omedelbara närheten av Oxie medeltida bytomt studerats. Men för att förstå skedet innan samhällsförändringen vid 1000-talets början och de nya strukturer som tycks uppkomma vid den tidpunkten, har vi även valt att låta närbelägna vikingatida/tidigmedeltida boplatser ingå i studien. En sådan betydelsefull och omfattande boplatser är belägen ca 1 km nordväst om Oxie. Andra yngre järnålders/tidigmedeltida boplatser är belägna i omedelbar närhet av Toarps medeltida bytomt, och har kanske mer relevans för denna plats. De har ändå, liksom den vikingatida boplatsern drygt 500 meter norr om Oxie, behandlats i denna studie för att få en uppfattning om det sena yngre järnålderslandskapet.

Samtliga i artikeln behandlade arkeologiska undersökningar framgår ur figur 5 och tabell 1. I tabell 1 finns en kortfattad beskrivning av de enskilda undersökningarna. Ur denna framgår antal grophus, anläggningsnummer, orientering på grophuset, storlek samt andra viktiga element. En närmare beskrivning av de enskilda undersökningarna är samlat i ett appendix sist i artikeln. Merparten av undersökningarna är utförda på 1970-talet då bebyggelsen expanderade åt nordost och sydväst. Detta har fått till följd att det framför allt är den norra delen av, och området strax nordost om, den medeltida bytomten som varit föremål för arkeologiska undersökningar. Mindre undersökningar har även skett i utkanten av bytomtens sydvästra

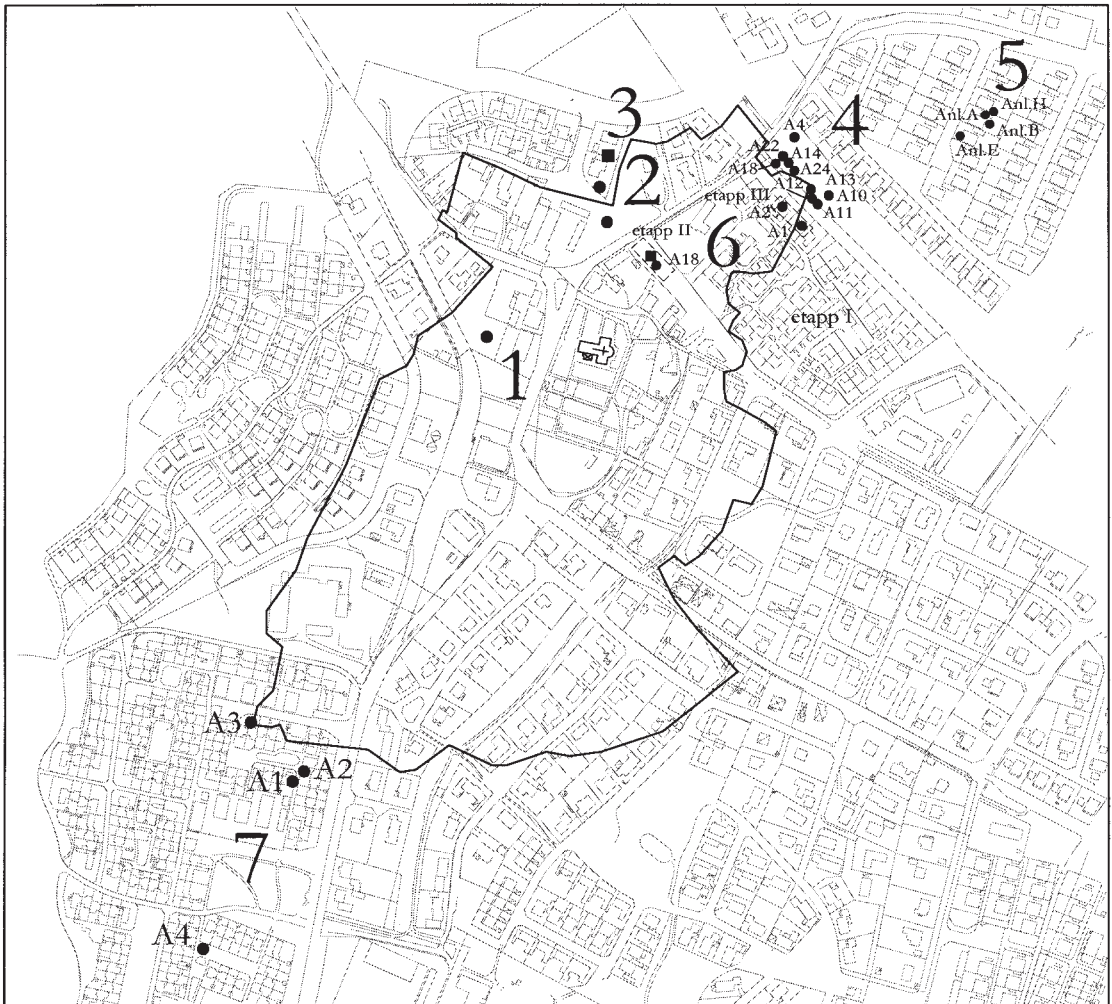

Figur 5. Arkeologiska undersökningar med vikingatidaltidigmedeltida material i och i närheten av Oxie.

del. Det innebär att det är svårt att direkt jämföra olika delar av bytomten. Några undersökningar vid platsen för den presumtiva kungsgården eller "Hovgården" har inte skett.

Byggnationen på 1940–60-talet föranledde tyvärr inga arkeologiska undersökningar, mycket beroende på att byarna och bytomterna i Skåne inte hade status som fast fornlämning förrän efter fornminnesinventeringen 1985 i f.d. Malmöhus län. Att arkeologiska undersökningar ändock skedde i vissa bytomter före 1985 berodde dels på platsernas historiska betydelse och på en sådan praxis i skånsk kulturminnesvård (Holmgren & Tronde 1990, s. 145).

Det bör även påpekas att några säkra belägg för långhus inte framkom vid undersökningarna på 1970-talet, kanske beroende på att man vid den

Arkeologiska undersökningar i Oxie

1. Oxie församlingshem 1972 - 1 grophus.
2. Oxie kyrkby 1977 - 2 grophus.
3. Kv. Bystenen 1988 - Offergrop(?) m. häst och k-lager med bl a östersjökeramik.
4. Oxiegården Västra 1973-74 - 9 grophus
5. Oxiegården Västra/Östra 1974 - 4 grophus
6. Oxiegården 1975-76 - 3 grophus
7. Byåkersbacken 1976 - 4 grophus

Figur 6. Arkeologiska undersökningar i Oxie.

tidpunkten inte medvetet försökte spåra dylika konstruktioner. Vid ett flertal undersökningar framkom dock ett stort antal stolphål vilka möjligtvis härrör från huskonstruktioner.

I föreliggande artikel är det i huvudsak den omfattande grophusbebyggelsen, det stora keramikmaterialet samt en del av det andra fyndmaterialet som redovisas och analyseras. Detta för att förstå hur bebyggelsen varit organiserad, vilken funktion grophusen har haft och för att närmare kunna datera dessa. Vår förståelse och tolkning av materialet kan sedan hjälpa oss att belysa Oxies särskilda ställning som kungalevsplats.

Bebyggelsestruktur

Få platser har en så omfattande grophusbebyggelse från slutet av 900-talet fram till 1000-talets slut som Oxie. I Skåne är det nästan enbart i Löddeköpinge i västra Skåne och i Gårdstånga norr om Lund som en dylik omfattande grophusbebyggelse har konstaterats från samma period (Svanberg & Söderberg 2000; Söderberg 1995). Båda orterna har också haft en speciell betydelse, där Löddeköpinge varit en av många köpingeorter i Skåne (Söderberg 2000, s. 261ff) och där Gårdstånga varit ett av kungaleven i Skåne (Söderberg 1994; Söderberg 1995).

Formen på grophus kan i allmänhet vara allt från runda, ovala till rektangulära. Ofta har de ett par kraftiga gavelstolpar, men det finns även exempel på grophus där enbart väggarna burit taket. Grophusen är mycket frekventa under vikingatiden i det gammeldanska området. Vid slutet av 900-talet avtar de gradvis, även om de fortfarande är ganska vanliga på 1000-talet. Därefter uppträder de mycket sporadiskt (Skov 1994, s. 139ff).

Vilken funktion grophusen haft har diskuterats i åtminstone 40 år. En sammanfattning av diskussionen har bl.a. utförts av Berta Stjernqvist och Bengt Söderberg (Stjernqvist 1988, s. 125ff; Söderberg 2000, s. 74ff) Under 1960- och 1970-talen tolkades ibland grophusen som den enda bebyggelsen på vikingatida boplatser i Skåne. I vissa sammanhang var en sådan tolkning kanske riktig, såsom på den säsongsmässigt utnyttjade handelsplatsen Löddeköpinge, där flerskiktade golvnivåer var vanligast (Ohlsson 1976; Ohlsson 1980). De senaste decenniernas undersökningar visar att grophusen istället bör uppfattas som kompletterande byggnader till långhusen. Den mest frekventa tolkningen av grophusens funktion är att de använts som antingen vävstugor eller smedjor, men detta behöver inte alltid ha varit fallet (Hadevik & Jönsson 2000, s. 195).

I Gårdstånga fanns stora rektangulära grophus med rökugnar och härdar vilket tyder på att de varit bebodda, åtminstone periodvis. Men grophus med rökugnar tillhör dock ovanligheterna. De kan framförallt beläggas på förmodade handelsplatser, köpingeorter eller kungalev, d.v.s. platser med varuutbyte eller andra funktioner av centralplatskaraktär (Söderberg 1995,

s. 17ff.). I och i närheten av Löddeköpinge har det under årens lopp undersökts mer än 100 *grophus* som har datering till perioden ca 800-tal–1100. Av dessa har totalt åtta hus med rökugnar konstaterats. Flertalet av dessa var rektangulära till formen och mellan 20 och 30 m² stora, vilket för övrigt är större än den genomsnittliga storleken på *grophusen* i Oxie (Söderberg 2000, s. 52ff.)

Vid de arkeologiska undersökningarna i Oxie, vilka framför allt genomfördes mellan åren 1972 och 1977, har det hittills framkommit 23 *grophus*. Flertalet av dessa är belagda inom eller strax utanför den nordvästra delen av bytomten. Bebyggelsen har här kunnat dateras till 1000-talets första hälft till slutet av 1000-talet, med en tyngdpunkt vid mitten av seklet. Lokalen Oxiegården västra/östra verkar dock, liksom kv Bystenen, i huvudsak ha varit i bruk under 1000-talets första hälft, vilket kanske antyder en något tidigare bebyggelseetablering. Det finns även enstaka föremål, t.ex. en fågel-fibula som framkom i ett kulturlager från lokalen Oxiegården, som visar på aktiviteter i området redan under vendeltid.

I de centrala delarna av bytomten, något väster om kyrkan och omedelbart norr om den presumtiva kungsgården, har enbart ett *grophus* undersökts. Detta kunde utifrån keramiken dateras till mitten av 1000-talet. Omedelbart utanför den sydvästra delen av bytomten, på Byåkersbacken, undersöktes fyra förmodade *grophus*. En av dessa, A1, är definitivt vikingatida, medan de tre andra har kunnat dateras till första hälften av 1000-talet. På lokalen fanns även enstaka anläggningar med vendeltida keramik.

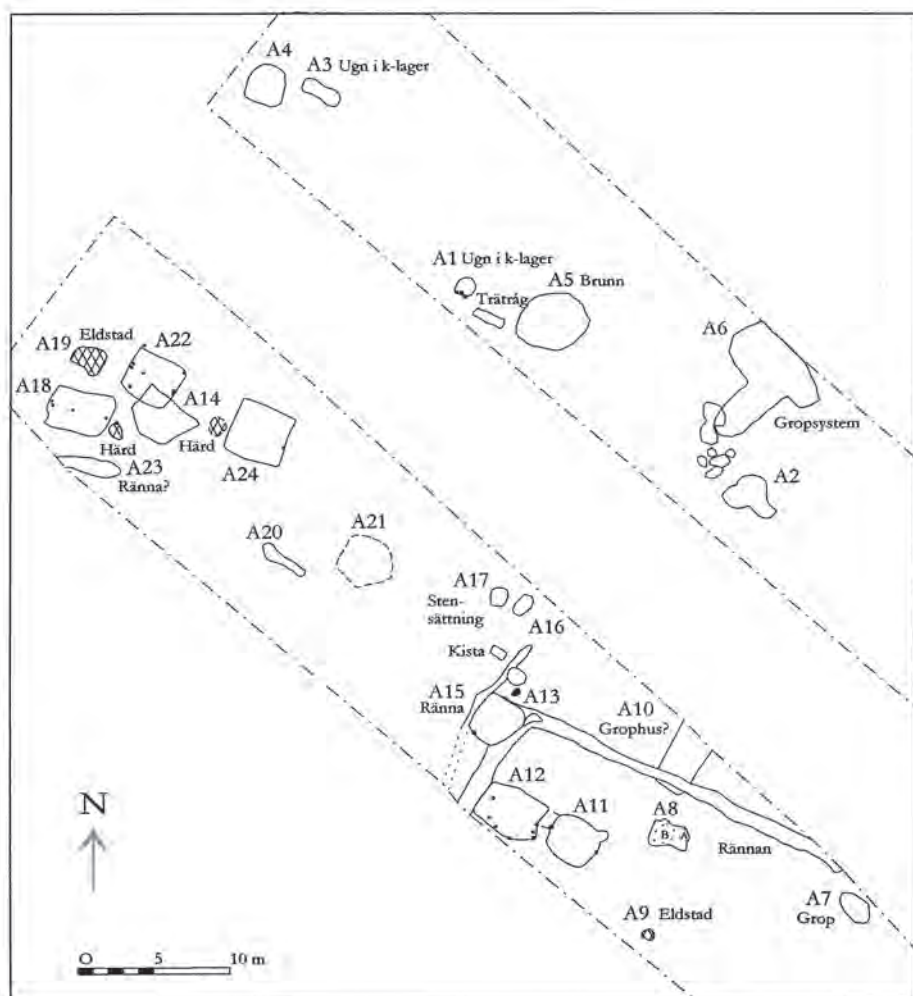
Även om inga direkta boplatslämningar har konstaterats från vendeltid visar fyndmaterialet att aktiviteter från perioden förekommit i området. Vikingatida bebyggelselämningarna har kunnat beläggas söder om bytomten, på lokalen Byåkersbacken. Förekomsten av AIV-gods från flertalet av lokalerna i den nordöstra delen av Oxie visar att vikingatida aktiviteter även förekommit här. Fyndmaterialet från *grophusen*, framför allt den rikliga förekomsten av östersjökeramik, visar dock att en omfattande bebyggelseetablering skett vid början av 1000-talet.

*Grophus*bebyggelsen inom och strax utanför den nordöstra delen av bytomten verkar ha etablerats efter en bestämd plan, förmodligen under organiserade former. Av de 19 *grophusen* inom detta område var 13 stycken öst-väst orienterade och med rektangulära eller kvadratiska former. På lokalen Byåkersbacken 1976 i den sydvästra delen av Oxie är minst två av *grophusen* östvästligt orienterade. Det finns även några ovala eller oregelbundna *grophus*, samt ett par runda, bl.a. A2 Oxiegården (schakt 18) och A61 Oxie kyrkby (schakt 26). Dessa kanske avspeglar en annorlunda funktion. Från undersökningen Oxiegården Västra framgår att *grophusen* närmast legat på rad, eller i grupper, i en öst-västlig sträckning (Den öst-västliga sträckningen kan dock vara en chimär då även det undersökta området hade denna sträckning).

Undersökning Oxie	RAÄ nr	Grop-hus/anl	Orientering/form	Storlek	Andra element
1. Oxie församlingshem 1972 MHM 3179	37		Öst-väst/rektangulär	5 x 3 m, 0,4 m djup	Eldstad, två golvlager.
2. Oxie kyrkby 1977 MHM 6060 Etapp 1 schakt 26	41	A61	Rund?	Ca 2,6 m i diameter. Ca 0,45 m djup	Fanns tre stolphål i anslutning till grophuset.
Oxie kyrkby 1977 MHM 6060 Etapp 2 delyta XI		AXI:1	?/rektangulär?	Bredd 2,4 m, ca 0,4 m djup	Gick ej att fastställa exakt bredd. Formen verkat ha varit rätvinklig med rundade hörn. Tre stolphål.
4.Oxiegården Västra 1973 MHM 4552 Gata B	40	A4	Öst-väst/kvadratisk	2,5 x 2,5 m, 0,4 m djup	Torv i centrala delen, två stolphål.
Gata A 1974 MHM 4550		A10	Nord-syd/rektangulär	2,26 m bred, okänd längd, 0,1 m djup	
Gata A 1974		A11	Öst-väst/avrundat kvadratisk	3,2 x 3,2 m, 0,3 m djup	Två stolphål, ett i NV och ett i SO. Ett ca 0,10 m tjockt golvlager
Gata A 1974		A12	Öst-väst/rektangulär	3,7 x 3,2 m, 0,9 m djup	En ugn i väster i fas 2, en ugn i södra hörnet, på botten, fas 1. Stolphål.
Gata A 1974		A13	?/Kvadratisk	2,9 x 3,0 m, 0,2 m djup	Ränna i norr, plan botten, ett stolphål.
Gata A 1974		A14	Sydost-nordväst/ rektangulär	Ca 4,5 x 2,5 m, 0,4 m djup	Störd av senare bebyggelse.
Gata A 1974		A18	Öst-väst/rektangulär	4,3 x 2,7 m, ca 0,6 m djup	Fanns ett lager med bränd torvaska. Botten bestod av hårdrampad, räfflad lera. Bänkar längs den södra och östra väggen. En sekundär ugn i den östra delen.
Gata A 1974		A22	Öst-väst/kvadratisk	Ca 3,4 x 3,4 m, 0,6 m djup	Botten av lera. På botten, i det södra hörnet, fanns en eldstad.
Gata A 1974		A24	Öst-väst/kvadratisk	Ca 3,7 x 3,7 m, 0,4 m djup	Plan botten, ca halva anläggningen undersöktes.
5. Oxiegården Västra/Östra 1974 MHM 4548	75	AA	Öst-väst/rektangulärt	6,75 x 2,5-3 m, 0,2-0,6 m djup	Stenkoncentration med sot och aska i den centrala delen, ca 2x2 meter stort. Ett stolphål på östra kortsidan.
Oxiegården Västra/Östra 1974		AB	Öst-väst/oregelbundet	4 x 3,4 m, mellan 0,1-0,5 m djupt	Ett avsatt golvlager, två stolphål.
Oxiegården Västra/Östra 1974		AE	Öst-väst, kvadratisk	3,5 x 3,5 m, 0,4 m djup	Plan botten, avsatt golvlager i mitten, kanske ett sekundärt golvlager också. Tre stolphål.
Oxiegården Västra/Östra 1974		AH	Öst-väst, rektangulärt	Ca 4,8 x 3,5-4,2 m, 0,4-0,5 m djup	Utbuktning vid södra långsidan, 2,7 m lång och 0,5 m bred. Ev. använts tre gånger. I det norra hörnet fanns en härd på botten. Två säkra stolphål i norr och söder.
6. Oxiegården 1975-76 MHM 6062 Etapp2 schakt 12	45	A18	Öst-väst, rektangulärt	2,8 x 3,5 m, 0,2-0,4 m djup	Fanns 36 pinnhål längs kanterna. I det sydöstra hörnet fanns en 1,4 m stor och 0,2 m djup, lerklädd, grop.

Undersökning Oxie	RAÄ nr	Grop-hus/anl	Orientering/form	Storlek	Andra element
Oxiegården 1975-76 Etapp 3 schakt 18	A2		?/Rund eller cirkelformad	4,5 m ² , 0,6 m djup	Ev. ett vikingatida grophus.
Oxiegården 1975-76 schakt 22	A1		Öst-väst/oregelbunden	2,8 x 4,0 m, 0,5-0,9 djup	Endast den södra delen undersöktes.
7. Byåkersbacken 1976 MHM 5207	60	A1	Öst-väst/oval	3 x 2,5 m, 0,3-0,4 m djup	Klart markerade nedgrävningskanter.
Byåkersbacken 1976	A2		Nordost-sydväst/oval	2,3 x 1,2 m, 0,3 m djup	Klart markerade nedgrävningskanter, östra delen fylld med skörbränd sten.
Byåkersbacken 1976	A3		Öst-väst/rektangulär?	3,6 x 2,0 m, 0,4 m djup	Markerade nedgrävningskanter, plan botten. Östra delen fylld med sotiga och skörbrända stenar.
Byåkersbacken 1976	A4		?/Kvadratisk	Ca 3 meters sida ?	Rundade hörn, Fyra stolphål ingående i konstruktionen. Ett antal sotiga stenar i norra delen.
Undersökningar i närheten av Oxie					
Undersökningar i närheten av Oxie	RAÄ nr	Grop-hus/anl	Orientering/form	Storlek	Andra element
8. Toarp 5:6 1991 MHM 7457	81	Hus 1	Nordväst-sydostlig	Långhus, ca 26 m långt och ca 6 m brett	Trelleborgshus, daterat till 1000-1100-tal
9. Oxie backar 1971 MHM 2906	32	A10	?/ rektangulärt?	Ca 6 x 4,8 m, ca 1,10 m djup	Sju vävtyngder under ett rött lager, varav sex strax ovan den sterila leran.
10. Oxie-Riseberga ledning 1973 MHM 5205	74	A2	Nord-syd/oval?	3,5 x 2,0 m	Bl.a. fyllning av sten.
11. Sturupsvägen 17:2 1972 MHM 3618. Oxie 20:7 1972 LUHM 80059 (UV-syd)	14	A1	Öst-väst, närmast rektangulär	2,5 x 1,9 m, ca 0,2 m djup	Vid båda kortsidorna fanns stolphål. En sländtrissa.
Sturupsvägen 17:2, Oxie 20:7		A2	Nordväst-sydostlig/närmast rektangulär	3 x 1,9 m, ca 0,3 m djup	Två stolphål, en i den västra och en i den östra kanten. Vävtyngdsfragment.
Sturupsvägen 17:2, Oxie 20:7		A3	Öst-väst orienterat, närmast rektangulär	3,2 x 2,3 m, ca 0,3 m djup	Vid vardera kortsidan fanns stolphål. Ca fyra vävtyngdsfragment.
12. Sydgas, etapp XIV 1983 MHM 6650	36	A14A och A17	Finns inga uppgifter!	Finns inga uppgifter!	Ej rapporterad.

Tabell 1. Sammanställning av arkeologiska undersökningar med vikingatidaltidigmedeltida grophus i och i närheten av Oxie.

Figur 7. Grophus och andra anläggningar från Oxiegården Västra 1974, Gata A MHM 4550. Digitaliserat av Lars Jönsson efter förlaga i arkivet på Malmö Kulturmiljö.

Aina Mandahl har i en tidigare studie poängterat att grophusbebyggelsen i Oxie har haft en helt annan karaktär än bebyggelsen från t. ex. Hindby, Bunkeflo Vång och Fosie Vång. Hon menar att bebyggelsen i Oxie ger ett mer permanent intryck än på de övriga platserna. I Oxie ligger husen samlade i grupper, orienterade i samma väderstreck. Mandahl menar att husen är av slavisk typ eftersom samtliga var försedda med en eldstad i form av en lerugn (Mandahl 1986, s. 55f.) Vår genomgång av materialet från Oxie visar dock att det, åtminstone utifrån rapporterna, endast kan beläggas ugnar eller härdar från sju av de 23 grophusen.

Måtten på grophusen varierar, där det minsta huset, A4 Oxiegården Västra, var ca 2,5x2,5 meter stort och det största, AA Oxiegården Västra/Östra, var ca 6,75x3,0 meter stort, d.v.s. 20,25 m². Denna anläggning hade för övrigt en ca 2x2 meter stor stenkoncentration med sot och aska i den centrala delen. Storleken på de flesta av grophusen har dock varierat mellan 3,2x3,2 meter till 3,7x3,7 meter. Detta innebär att de har varit mellan 10,2 m² och 13,7 m² stora, vilket kanske tyder på en formalisering avseende storleken och möjligtvis funktionen på husen. Djupen på grophusen varierar från 0,2 meter till hela djup 0,9 meter.

Ugnar och härdar har kunnat beläggas i sju grophus:

- *Oxie församlingshem*: I det sydöstra hörnet fanns resterna av en ugnskonstruktion. Det fanns dessutom två golvlager, däribland ett lergolv, vilket visar att huset haft två användningsfaser.
- *Oxiegården Västra*: A12 har haft två ugnar, varav en ugn i det södra hörnet i den äldsta fasen, och en ugn i väster i fas 2. Det finns två användningsfaser av huset. Från A18 finns det belagt en sekundär ugn i det södra hörnet. Huset har dessutom haft bänkar längs den södra och östra väggen. Även detta hus har haft två användningsfaser. A22 har haft en härd i det södra hörnet.
- *Oxiegården Västra/Östra*: Från AE finns visserligen ingen härd eller ugn belagd men huset har förmodligen haft två golvlager, vilket skulle indikera två användningsfaser. Det grophus som verkar ha flest användningsfaser är AH, där ett ursprungligt golvlager och två utjämningslager kunnat beläggas. Huset har även en härd på botten i det norra hörnet.
- *Byåkersbacken*: Både A2 och A3 har förmodligen haft härdar i den östra delen av husen. Dessa utgjordes av sotiga och skörbrända stenar.

Fyndmaterialet

Undersökningarna i Oxie har genererat ett stort fyndmaterial. Av detta utgör keramiken en betydande del. Keramiken har i det följande varit föremål för omfattande analyser i syfte att datera den stora grophusbebyggelsen, att belysa kontakter och kontaktvägar samt att klarlägga de enskilda kärlets funktion. Det övriga fyndmaterialet har genomgått mera summariskt vilket kommer redovisas nedan.

Keramik

Keramiken från Oxie består i huvudsak av slaviskinspirerad östersjökeramik. Detta är en keramiktyp som tidigare tolkats som importerad, men i nyare

	AIV	Östersjö	Kugeltopf	Anglo- skandinavisk
Kv. Bystenen 1988. MHM 7180	1	14	2	
Oxie backar MHM 2906	2	3		
Oxie Församlingshemmet 1972. MHM 3179		4		
Oxie Kyrkby 1977. MHM 6060	13	181		
Oxie-Riseberga 1973. MHM 5205	47			
Oxie. Byåkersbacken 1976. MHM 5207	11	13		
Oxiegården 1976. MHM 6062	17	142	1	
Oxiegården V 1973-1974. MHM 4550	3	316		1
Oxiegården V 1973. MHM 4552	1	22		
Oxiegården V/Ö 1974. MHM 4548	9	204		
Toarp 5:6. MHM 7457	1	15		

Tabell 2. Det sammanlagda antal mynningar som påträffats i eller i direkt närhet till den medeltida byn Oxie.

forskning anses typen har framställts bl.a. i Skandinavien. Det finns stora variationer i östersjökeramiken inom Skandinavien, vilket kan bero på att den tidigare inhemska keramiken påverkat utformningen av de nya keramikformerna (Roslund 1992). För att kunna bearbeta denna typ av keramik tillfredsställande har det därför varit viktigt att använda sig av finmaskiga typologiska indelningar. Därför har samtliga mynningar klassificerats efter en metod som utarbetats av den tyske arkeologen Torsten Kempke (Kempke 1983, s. 38f).

Kärlgodset utgör en parameter som innehåller viktig information. Genom att integrera kärlgodset med typologin i analysen kan ny och viktig information inhämtas. Typologin belyser en del av keramiken medan kärlgodset belyser en annan.

En mindre genomgång av keramiken från Oxie presenterades 1986 (Mandahl 1986, s. 50ff). Denna bestod enbart av skärvor från Oxiegården, men den kom att kompletteras med analyser i form av mikroskopering av keramiska tunnslip. Där konstaterades att både lokaltillverkad och importerad östersjökeramik fanns representerade i urvalet (Hulthén 1982). Vid registreringen identifierades enbart östersjökeramik med bl.a. de slaviska typerna Bobzin och Garzer.

Oxiekeramiken – en massmaterialstudie

Keramiken från samtliga undersökningar som utförts i Oxie sedan 1970-talet visar på en omfattande bebyggelse från framför allt tidig medeltid.

Materialstudien omfattar samtliga mynningsskärvor från Oxieundersökningarna. Övrigt keramikmaterial, som exempelvis buk- och bottenskärvor har även genomgått men dessa har inte registrerats. De identifierade kärlytyperna utgörs av skandinavisk AIV-keramik, östersjökeramik, västeuropeisk kugeltopfkeramik och anglo-skandinavisk Torkseykeramik.

AIV-keramik

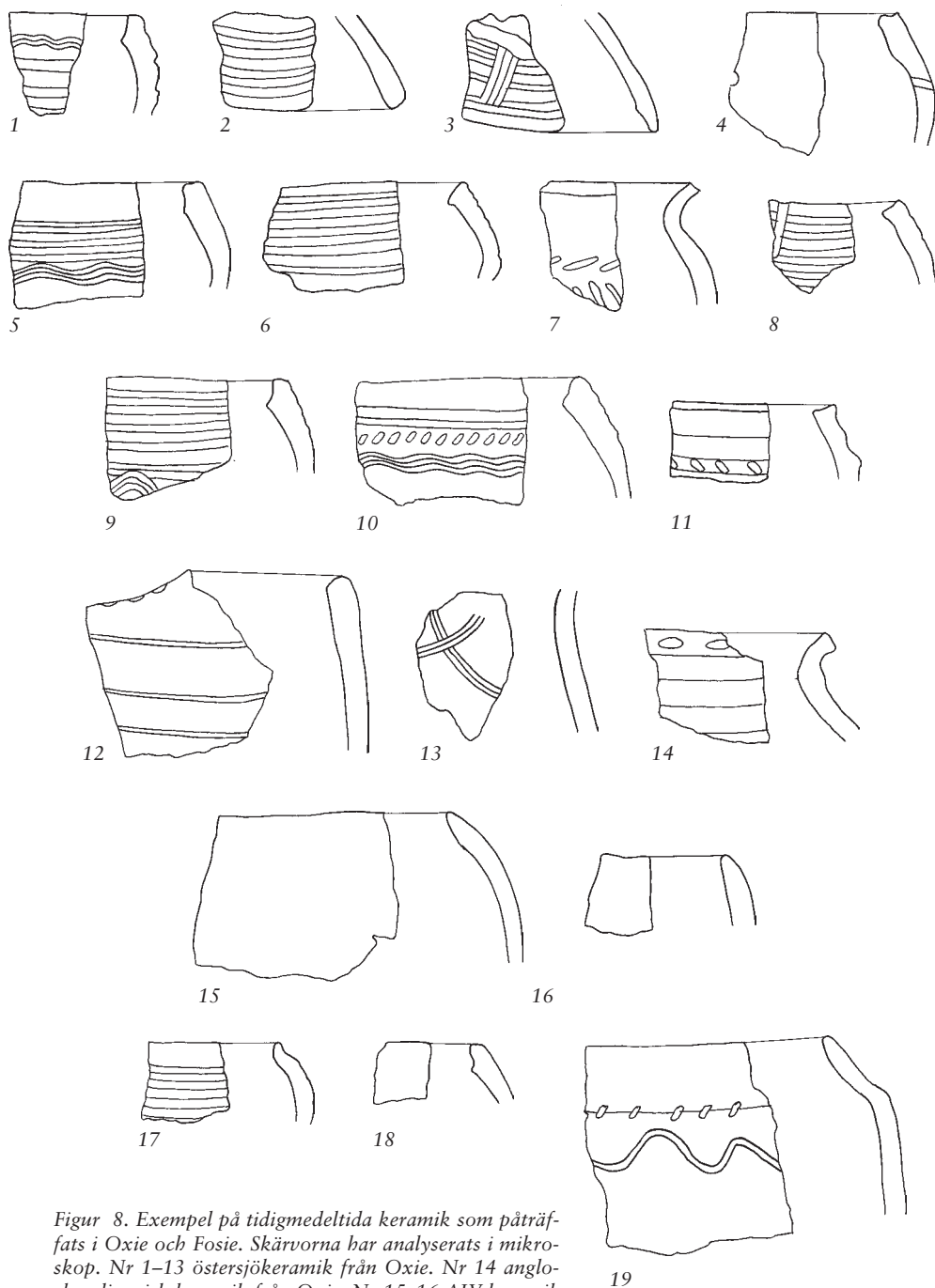
Den förhistoriska AIV-keramiken definierades ursprungligen av Dagmar Selling vid hennes omfattande genomgång av keramiken från Birkagravarna (Selling 1955). Genomgången har fortfarande mycket stor betydelse för vikingatidsforskningen. I Skåne börjar AIV-keramiken framställas någon gång under 700-talets första hälft och upphör under slutet av 1000-talet (Brorsson 2000, s. 198). Just slutdatumet för AIV-keramiken är speciellt intressant eftersom ett mindre antal skärvor har påträffats i Oxie. De bäst daterade parallellerna måste dock hämtas ifrån de dendrodaterade lagerna i Lund. Här visar ett flertal undersökningar i staden att AIV-keramiken minskar betydligt i antal under de första årtiondena av 1000-talet för att i stort sett vara helt ersatt av östersjökeramik kring 1050 (Vandrup Martens 1995, s. 108).

Östersjökeramik

Östersjökeramik är en tidigmedeltida inhemsk keramik som har tydliga slaviska influenser. Dessa influenser märks främst i de olika dekorerna men även i framställningstekniken. Den tidigare AIV-keramik var helt handgjord med rull-/remsbyggnadsteknik medan den mera tekniskt avancerade östersjökeramiken formades och ornerades på en långsamt roterande skiva, en s.k. kavalett

Östersjökeramiken började att framställas vid slutet av 900-talet och produktionen fortsätter under hela 1000- och 1100-talen. Vissa sporadiska fynd har även kunnat dateras till 1200-talet. Det som i huvudsak intresserar keramikforskare idag är varför denna nya hantverkstradition så snabbt fick fotfäste i Skandinavien. Skillnader i framställningsteknik mellan AIV-keramik och östersjökeramik tyder på att slaviska hantverkare varit delaktiga i denna process. Trots skillnader i hantverkstraditioner har de inhemska käriformerna (AIV) i många fall satt sin tydliga prägel på den nya keramiken. Sålunda lever de vikingatida kärlytyperna i viss mån vidare i östersjökeramiken.

Synsättet på östersjökeramiken har förändrats under de två senaste decennierna. Från att tidigare främst fokuserat intresset på frågan om keramiken importerats eller ej, försöker man nu mer diskutera kring hantverkstraditioner. Bättre redskap för dateringar, som exempelvis kronologier för olika kategorier av mynningar har resulterat i snävare dateringsramar.

Figur 8. Exempel på tidigmedeltida keramik som påträffats i Oxie och Fosie. Skärvorna har analyserats i mikroskop. Nr 1–13 östersjökeramik från Oxie. Nr 14 anglo-skandinavisk keramik från Oxie. Nr 15–16 AIV-keramik från Oxie. Nr 17–19 östersjökeramik från Fosie. Teckningar: Torbjörn Brorsson. Skala 1:3.

Västeuropeisk kugeltopfkeramik

Ett mindre inslag i det tidigmedeltida keramikinventariet utgörs av kugeltopfkeramik. Denna keramiktyp har sina rötter i nuvarande västra Tyskland och Nederländerna. De tidigaste dateringarna i södra Skandinavien kan förläggas till mitten av 1000-talet. I Lund har t.ex. kärletypen kunnat dateras från mitten av 1000-talet. Kugeltopfkeramik skiljer sig främst från östersjökeramiken genom den kraftigt utåtböjda mynningen, den runda botten och avsaknaden av dekor. Under samma tid är östersjökeramiken flatbottnad och har vanligen inåtböjda mynningar. I Skåne utgör kugeltopfkeramiken normalt endast någon procent av den tidigmedeltida keramiken (Brorsson 2000, s. 204).

Anglo-skandinavisk Torksey-keramik

En keramiktyp som främst blivit förknippad med Lund är s.k. anglo-skandinavisk keramik. Namnet på denna keramiktyp har sin grund i att formen är engelsk medan framställningen sannolikt skett lokalt i Skåne. Anglo-skandinavisk keramik har tidigare påträffats vid undersökningar i Lund, Kyrkheddinge och Önnerup. Analyser av keramiska tunnslip påvisar en lokal produktion i Lund eller i den närmsta omgivningen (Brorsson 2001).

Karaktäristiskt för Torksey-keramik är den runda botten och den utåtböjda mynningen med fingerintryck på själva kanten (McCarthy & Brooks 1988, s. 153). Tekniskt avviker den inte från den övriga tidigmedeltida keramiken i Skåne. Den bör ses i ljuset av kontakter mellan det medeltida Danmark och de brittiska öarna. Kärletypen har även påträffats vid undersökningar i Viborg på Själland (Krongaard Kristensen 1982:fig 4).

Oxie medeltida by

På basis av östersjökeramikens mynningsformer och förekomsten av lampor, lock, hängkärl samt andra kärletyper, har en indelning av grophusen åstadkommit. Fyndet härrör huvudsakligen från grophusen eftersom de har en likartad och avgränsad kontext. Den kanske främsta källkritiska aspekten är att det utifrån undersökningarna är svårt att skilja material från eventuella golvlager från material i fyllnadslager. Flera försök att koppla kärlgods till bl.a. mynningsformer och skärvtjocklek har varit resultatlösa. Detta kan bero på att keramiken representerar flera olika keramikverkstäder som framställde likartade kärllformer. Det kvantitativt stora och varierade materialet gör det troligt att samma verkstäder tillverkat olika typer av kärl av östersjökeramik. Vi kan därmed ej fastslå att man under slutet av 1000-talet framställde kärl med bättre kvalitet än under början av samma sekel.

De arkeologiska undersökningarna som direkt berört Oxie uppvisar ett keramikmaterial från en begränsad tidsperiod. Området norr om kyrkan

där bl.a. de omfattande undersökningarna av Oxiegården, församlingshemmet och Kyrkbyn ingår, uppvisar ett keramikmaterial som kan dateras inom intervallet 1025 till 1075. Dateringarna stöds av formen på mynningarna samt närvaron av Torkseykeramik och kugeltopfkeramik. Den vikingatida AIV-keramiken lyser nästan med sin frånvaro. I grophus XI på Kyrkbyn och i grophus 12 på Oxiegården har emellertid skandinaviska hängkärl identifierats. Dessa bör förläggas till det tidigare skedet. I fem grophus från Oxiegården har dessutom fem hängkärl av östersjötyp registrerats. Andra särformer i grophusen utgörs av två lock eller lampor av östersjökeramik. I grophus F på Oxiegården har dessutom en skål identifierats. Inom Oxiegården finns dock ett lager som innehåller ett lika antal skärvor av AIV-keramik och östersjökeramik. Detta kan vara en rest av ett äldre inslag på platsen, som möjligen kan dateras till någon gång kring år 1000.

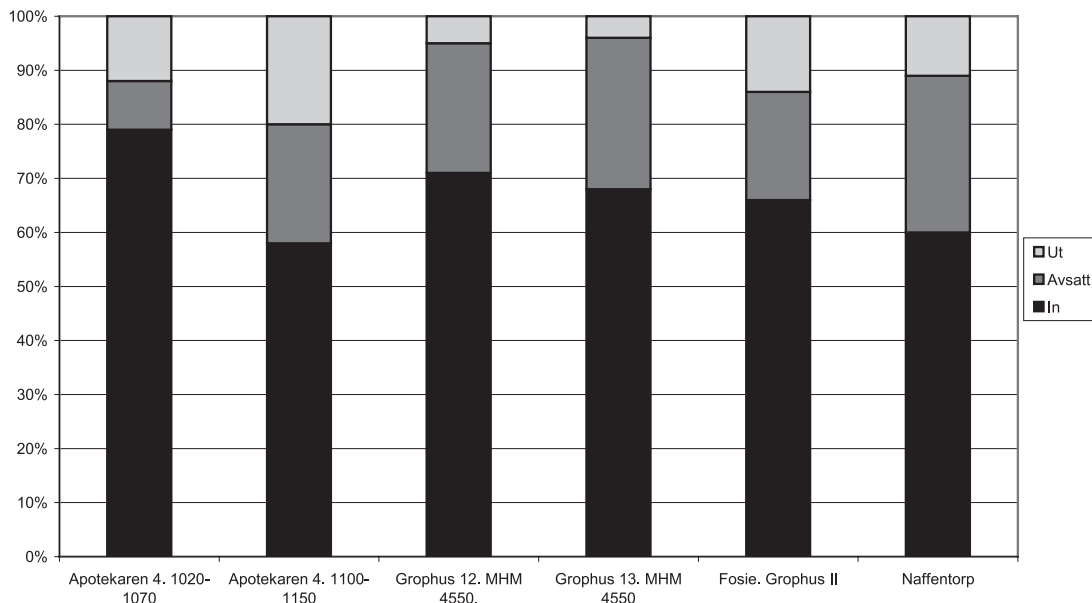
Den enda yta som undersökts i de södra delarna av byn är Byåkersbacken. Grophusen 2, 3 och 4 är samtliga från 1000-talet. Keramiken består enbart av östersjökeramik i små kvantiteter, vilket försvårar en närmare datering. Grophus 1 verkar ha varit något äldre eftersom det enbart innehöll keramik av AIV-typ. Huset bör dateras till vikingatid.

Omlandet

Även i det direkta närområdet till det medeltida Oxie har det utförts ett flertal arkeologiska undersökningar som givit både vikingatida och medeltida fynd. I t.ex. Toarp har ett lock och en skål av östersjökeramik påträffats i olika kulturlager. Därtill kommer elva skärvor av östersjökeramik och en skärva AIV-keramik. En trolig datering är till mitten av 1000-talet. I samma område finns Oxie Backar, med material från både vikingatid och tidig medeltid. Nordväst om byn finns också flera mindre material från vikingatid och tidig medeltid.

Det finns samtida och yngre material i Oxies närhet. Mandahls genomgång av keramik från ett antal byar i Malmöområdet visar på omfattande fynd av äldre rödgods som sannolikt stammar från 1200-talet (Mandahl 1986:fig. 8). Det man saknar är en direkt arvtagare till Oxie, d.v.s. ett material från 1100-talet. I samband med de senaste årens undersökningar för Öresundsbroförbindelsen har nya viktiga material från bl.a. Fosie och Naffentorp påträffats. Båda dessa uppvisar material av östersjökeramik från just 1100-talet. I Fosie härrör materialet från två grophus medan keramiken från Naffentorp framför allt har påträffats i rännor. Den stora skillnaden mellan keramiken från dessa två platser och Oxie är att de inåtböjda mynningarna minskat i antal och de utåtböjda ökat (fig. 9). Samma mönster kan urskiljas från det tidigmedeltida Lund. I rapportmaterialet från undersökningen i kv Apotekaren 4 antecknades mynningsformen vilket gör undersökningen extra viktig eftersom de olika lagren är dendrodaterade (Vandrup 1992, s. 22ff).

Fördelning av mynningsformer. Östersjökeramik

Figur 9. Fördelning av mynningar från Lund, Oxie, Fosie och Naffentorp. Oxiematerialet exemplifieras med material från två grophus från Oxiegården. Förhållandet mellan de inåtböjda och utåtböjda mynningar är av yttersta vikt.

Analys av keramiska tunnslip

För att kunna belysa faktorer som lokala eller främmande produktioner, hantverkstraditioner och kärnfunktion har mikroskopering av 21 skärvor från Oxie och 3 skärvor från Fosie utförts. Tunnslipen har fördelats på olika käriltyper, mynningsformer och andra keramiska artefakter som en sländtrissa, en vävtyngd och klinelera som troligen är av lokalt ursprung.

Analysen har utförts i polarisationsmikroskop i förstoringar från 25 till 1000X i såväl korsat som parallellt ljus. Därvid har lerans struktur, föroreningar och mineralinnehåll undersökts. Förekomst av organiskt material, accessoriska mineral och diatoméer har även studerats. Varje tunnslip har en tjocklek av 0.03 mm.

På bas av lertyp och magringsmedel kan kärnen indelas i fem olika godsgrupper, benämnda godsgrupp I–V:

- *Godsgrupp I* (skärva nr F1). Endast en skärva har framställts av en *sorterad finlera utan tillsatt magring*. I mikroskopet har det även varit möjligt att identifiera bränningen. Kärlet är ej helt genombränt vilket kan tyda

på att det inte varit utsatt för sekundära bränningar och därmed ej ha fungerat som kokkärl. Denna hypotes stöds även av avsaknaden av mat-skorpa.

- *Godsgrupp II* (skärvor nr O2, O6, O17, F2, F3). Kärnen i denna grupp har framställts av *sorterade finleror som magrats med krossad bergart*. I gruppen finns bl.a. ett lock av östersjökeramik och Torksey-skärvan från Oxie. Dessutom ingår två av de tre analyserade skärvorna från Fosie i gruppen.
- *Godsgrupp III* (skärva nr O3). En skärva från ett lock av östersjökeramik inryms i grupp III. Leran utgörs av en *sorterad mellanlera som magrats med krossad granit*.
- *Godsgrupp IV* (skärvor nr O1, O4, O9, O11, O18, O20). Kärnen i grupp IV har framställts av *osorterade grovleror utan tillsatt magring*. Leran har ansetts tillräckligt grov för att uppfylla de krav som keramikern hade på den. Av särskilt intresse är att de både hängkärlen har framställts av likartade leror.
- *Godsgrupp V* (skärvor nr O5, O7, O8, O10, O16, O19, O21). Denna grupp utgörs av *grova leror, men dessa har dock magrats med krossad granit*. Sex av skärvorna består av osorterade leror medan skärva nr O16 består av en sorterad grovlera. Denna skillnad kan vara mycket lokalt betingad, även inom samma lertäkt. I gruppen finns bl.a. båda AIV-kärnen representerade vilket innebär att de tillhör samma typ av hantverks-tradition.

Resultat av analysen

Analysen visar att östersjökeramiken från Oxie kan vara av lokalt ursprung. Elva av de fjorton analyserade skärvorna består av grova leror. Detta utgör en skillnad gentemot exempelvis östersjökeramiken från Löddeköpinge 90:1, som består av lika andel grova och fina leror (Brorsson 2000:fig.12). Analyser av östersjökeramik från kv Myntet i Lund uppvisar liknande proportioner (Hulthén 2001).

Keramiken från Fosie verkar ha väldigt lite gemensamt med Oxiematerialet. Detta kan inte bara bero på att kärnen kommer från skilda produktionsorter utan även på att Fosiekeramiken troligtvis är ett halvsekel yngre än keramiken från Oxie. Ytterligare bidrag utgörs av den vikingatida AIV-keramiken. Denna keramiktyp tolkas oftast som lokalt framställd och i Oxie består även denna av grova leror. Det är därmed möjligt att man i Oxie vid mitten av 1000-talet använde sig av leror från samma lertäkter som man

Tunnslip	Anläggning	Kärntyp	Anmärkning	sorterad / sorterad (s/o)	grav / mellan / fin (g/m ³)	sand	silt	järnoxid	järnoxidhydrat	malm	glimmer	kalcium karbonat	diatomer	organiskt material	accessoriska mineral	MAGRING				OVRIGT	
																naturig	sand	granit	krossad		
1	MHM4550, Anl. 12	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	*	e o	e o		Pa, Zi	x					
2	MHM4550, Anl. 12	Ostersjö	Lock	s	f	x	x	+	x	-	+	x	e o		Am, Zi		x				
3	MHM4550, Anl. 12	Ostersjö	Lock	s	m	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Zi		x				Ett korn chamotte
4	MHM4550, Anl. 12	Ostersjö	Hängkärl	o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Zi	x					Ett korn chamotte
5	MHM4550, Anl. 12	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	x	e o		Am, Zi		x				
6	MHM4550, Anl. 13	Ostersjö		s	f	x	x	+	x	*	+	x	e o		Am, Zi		x				
7	MHM4550, Anl. 13	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Zi		x				Ett korn chamotte
8	MHM4548, Anl. E	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Fl, Zi		x				
9	MHM4548, Anl. E	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Zi		x				
10	MHM4548, Anl. E	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Fl, Zi		x				Ett korn chamotte
11	MHM4548, Anl. E	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	-	x	e o		Am, Zi		x				
12	MHM4548, Anl. B	Slandtrissa		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Fl, Zi		x				
13	MHM4548, Anl. E	Värtyngd		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Fl, Zi		x				
14	MHM4550, Anl. 12	Klneclera		s	m	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Zi		x				
15	MHM4550, Anl. 18	Klneclera		o	m	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Fl, Zi		x				
16	MHM4540, Anl. 13	Ostersjö		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Am, Fl, Zi		x				Ett korn chamotte
17	MHM4550, Anl. 13	Tonsey		s	f	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Zi		x				Ett korn chamotte
18	MHM4550, Anl. 18	Ostersjö	Hängkärl	o	g	x	x	+	x	*	++	e o	e o	x	Am, Zi		x				
19	MHM4550, Anl. 11	AIV		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Zi		x				
20	MHM4552, Anl. 6	Ostersjö	Menkendorf	o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Zi		x				
21	MHM4548, Anl. A	AIV		o	g	x	x	+	x	*	+	e o	e o		Fl, Zi		x				
1	Fosie, K215	Ostersjö		s	f	x	x	+	x	*	++	e o	e o		Zi		x				
2	Fosie, K215	Ostersjö		s	f	x	x	+	x	*	-	e o	e o		Zi		x				
3	Fosie, K215	Ostersjö		s	f	x	x	+	x	*	-	e o	e o		Zi		x				

Tabell 3. Resultat av mikroskopering av keramiska tunnslip från Oxie och Fosie.

Förkortningar: Zi = Zirkon, Fl = Fluorit, Amf = Amfibol, Po = Porfyr.

Symboler: * = förekomst, - = låg förekomst, + = riklig förekomst, ++ = mycket riklig förekomst, x = observerad, e o = ej observerad.

redan gjorde under slutet av 900-talet. Ett likartat mönster i keramikhantverket har även identifierats i Löddeköpinge (Brorsson 2000). Det vi kan utläsa i Oxie-/Fosieområdet är att traditionen från vikingatiden bryts någon gång under slutet av 1000-talet, vilket kan bero på helt andra orsaker än rent keramiktekniska.

De kärl som tillverkats av sorterade finleror avviker från det övriga materialet. Detta kan innebära att kärlden framstälts på en annan plats än Oxie, men det kan inte heller uteslutas att en keramiker i Oxie-området hade tillgång till en lertäkt med finleror. Den anglo-skandinaviska Torskey-skärvan är sannolikt tillverkad i Lund eller Kyrkheddinge. Den avviker från Oxiekeramiken både vad beträffar form, dekor och gods. Analyser som utförts på Torskey-keramik från Lund och Kyrkheddinge visar på en lokal produktion med förebilder från de Brittiska öarna (Brorsson 2001). Fyndet av Torksey-keramik i Oxie är det första utanför området kring Lund. I samband med genomgången av keramik från Oxies närområdet påträffades även anglo-skandinaviska Torksey-skärvor på den tidigmedeltida boplatsen Kastanjegården i Fosie sn. (MHM 3570). Dessa fynd vittnar om en nära kontakt mellan Oxie-/Fosieområdet och Lund.

Att försöka funktionsbestämma ett kärl är förenat med svårigheter. Kärlets form liksom kärlgodset, bränningen och förekomst av matskorpa påverkar tolkningen. Kärlet från Fosie i godsgrupp I har t.ex. inte varit utsatt för några sekundära bränningar och saknar matskorpa. En trolig tolkning av dess funktion är som behållare för exempelvis vatten. Att kärlet fungerat som en behållare för jäsning är inte vidare troligt eftersom denna process då även bör ha satt sina spår på kärlväggen i form av matskorpa. De båda analyserade hängkärlen har liknande kärlgods, d.v.s. en grovlera utan tillsatt magring. Analyser av ett tidigmedeltida hängkärl från Löddeköpinge uppvisar samma resultat (Brorsson 2000, s. 206). Anledningen till att hängkärlen har likartade kärlgods beror på att de har framställts för samma syfte i hushållet. Den grova omagrade leran var sannolikt mycket lämplig till ett kärl som skulle hängas över elden en *längre* tid. Detta vittnar om en betydande kunskap om lerornas karaktär.

Flera kärl har spår av sekundära bränningar vilket gör det troligt att de fungerat som kokkärl. Det finns även kärl som sannolikt inte varit utsatta för några sekundära bränningar och där en tolkning som förvaringskärl/emballage är troligare. Östersjökeramikens funktionen har under lång tid varit föremål för diskussioner. Det har bl.a. föreslagits att kärleins plana botten gjorde den lämplig att placeras i ugn, istället för i en härd (Stenholm 1976, s. 258f). Denna tolkning kan dock ifrågasättas eftersom fynd av tidigmedeltida ugnar är ovanliga, det troliga är att kärlden istället placerades i härden på ett plant underlag.

Resultatet av mikroskoperingen visar också att varken kärlets dekor eller mynningsform har någon koppling till kärlgodset. Det troliga är att en

och samma keramiker framställde olika typer av kärl. Man varierade form och dekor efter ett mönster som är okänt för oss. Vi kan blott konstatera att formrikedomen var betydande.

Keramiken som statusföremål?

Keramik är något som fanns i alla hushåll och frågan är om denna fyndgrupp kan användas för att belysa betydelsen av ett kungalev. En viktig fråga som utkristalliseras är om keramikinventariet på kungalevet skiljer sig från andra samtida boplatser. Under tidig medeltid var det sällsynt med importkeramik och det är svårt att identifiera statuskärl. Ett kriterium skulle kunna vara att undersöka förekomsten av t.ex. lampor och skålar inom respektive bebyggelsekategori.

Vid undersökningen är det viktigt att arbeta förutsättningslöst och försöka se bortom traditionella tankar om att ett kungalev skall vara 'rikare' än den vanliga bebyggelsen. Studier av t.ex. postmedeltida keramik har visat att keramik ofta kan ge en motsatt bild än vad som förväntats (Rosén 1995). Materialet kan istället för att belysa ekonomiska skillnader användas som underlag till en diskussion om kulturella och funktionella skillnader. Slutligen kan vi givetvis inte utesluta att det inte fanns några skillnader i den keramiska kulturen mellan ett kungalev och en vanlig by.

Vid en genomgång av den tidigmedeltida keramiken från ett annat kungalev, Gårdstånga, kunde det konstateras att materialet följde 'en allmän skånsk formattradition'. Detta resultat är framför allt baserat på kärlproportionerna, men även t.ex. formen på mynningarna överensstämmer väl med den gängse bilden. Mats Roslund påpekar att det däremot är något förvånande att både lock och lampor saknas i det relativt stora keramikmaterialet. Frånvaron av dessa artefakter kan enligt Roslund bero på en lokal tillverkning eller av att materialet representerar en begränsad tidsperiod. Några fynd av främmande keramiktyper, som exempelvis anglo-skandinaviska kärlformer har inte identifierats i Gårdstånga. Keramiken uppvisar därmed en bild som faller väl in med framför allt det rurala boplatsmaterialet (Roslund 2001, s. 158ff)

Keramiken från Oxie skiljer sig på några viktiga punkter från det som tillvaratagits i Gårdstånga. Både lock och lampor har dokumenterats i Oxiematerialet och dessutom finns främmande kärlformer representerade. Därmed kan man argumentera för att kungalevet Oxie har mer gemensamt med den urbana miljön i det tidigmedeltida Lund än med landsbygdens inventarium.

Ofria människor i Oxie?

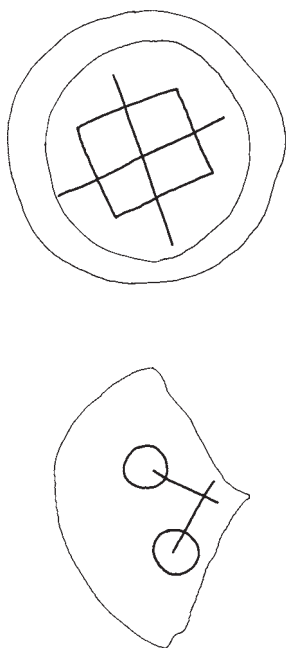
Genom skriftliga källor känner vi till att Oxie var ett kungalev, ett maktcentrum. På en sådan plats vore det möjligt att människor från olika samhällsskikt fanns representerade. Det fanns givetvis ett högre skikt men även ett

lägre som försåg eliten med redskap och andra vardagliga ting. Smedens speciella ställning i det medeltida samhället är ju känd och det är även möjligt att keramikern hade en speciell ställning på de tidigmedeltida gårdarna. Analyserna av östersjökeramiken visar att keramik sannolikt framställdes i Oxie, och det man då måste fråga sig är vem som producerade keramiken. På senare tid har det argumenterats för att de personer som framställde den tidigare AIV-keramiken inte framställde den senare östersjökeramiken (Brorsson 2000, s. 209). Den främsta anledningen är själva tillverkningstekniken där östersjökeramiken bearbetades bl.a. på kavalett och brändes betydligt mera kontrollerat än sin föregångare. Det är därför troligt att slaver i ett initialt skede bidrog med att framställa östersjökeramiken i Skandinavien. I diskussionen om kavalett kommer man osökt in på de omtalade bottenmärkena. Syftet med dessa är omdiskuterade. Undersökningen av keramik från Oxie och dess omnejd har resulterat i ett trettio-tal bottenmärken. Flera av dessa är fragmentariska och det är svårt att uttala sig om några av dessa kommer från samma kavalett.

Grunden i östersjökeramiken är en slavisk keramiktradition som delvis påverkades av den skandinaviska traditionen. Under första hälften av 1000-talet dominerar klart den inåtböjda mynningen i östersjökeramiken vilken kan tolkas som en direkt fortsättning på de skandinaviska AIV-kärnen. Denna form var sannolikt viktig i ett system där själva kärlet ingick, tillsammans med härden, tillagningen och själva maten. Man kunde inte förändra en del i processen utan att den påverkade nästa steg. Den samtida slaviska keramiken bestod däremot huvudsakligen av kärn med utåtböjda mynningar, vilket kan betyda att kärnen representerade en annan matkultur.

Det man då måste fråga sig är varför de keramikproducerande slaverna i Oxie inte framställde kärnen som de vara vana att göra. Anledningen var sannolikt att östersjökeramiken framställdes åt ett skandinaviskt hushåll med en inhemsk matkultur. Detta gör det möjligt att tolka de slaviska keramikerna som tillhörande ett lägre samhällsskikt där de mycket väl kan ha varit ofria, d.v.s. trälarna.

Ofria människor i form av trälarna eller slavar är något som funnits under många perioder i världshistorien och det existerade sannolikt även i Skandinavien under vikingatid eller tidig medeltid. Mats Olsson har i en omfattande studie, där han använder sig av både saga-litteraturen, olika medeltida lagar och arkeologiskt material, påvisat att härtagningen under vikingatid/tidigmedeltid var omfattande. Han menar att målet och syftet med att gå i 'viking' var att skaffa byten i form av skatter och människor. De skall framför ha allt använts i samband med jordbruksarbete, men slaverna kan även ha varit specialister inom olika hantverksyrken, som på så sätt varit innovatörer i Norden (Olsson 1999). Både Annette Hoff och Mats Olsson håller det för troligt att en del grophus fungerat som bostäder för det lägsta sociala skiktet i samhället, d.v.s. trälarna eller andra sociala kategorier i

Figur 10. Exempel på bottenmärke på östersjökeramik från grophus i Oxie. Skala 1:2.

beroendeställning gentemot gårdsinnehavaren (Hoff 1997, s. 58ff, 81; Olsson 1999, s. 24).

Problemet för arkeologin är att på ett konkret sätt visa på denna historia. Vi känner ju till utlandsfarare från bl.a. runstenarna och tack vare tvärvetenskapliga studier av bl.a. keramik kan ytterligare information tillfogas den redan kända.

Övrigt fyndmaterial

Förutom keramik har ett omfattande fyndmaterial tillvaratagits vid undersökningarna i och strax intill Oxie bytomt. Det finns material som belyser *textilhantverk*, *metallhantverk* och *handel*. Det förekommer material som ingått i den *personliga utrustningen*, t ex *smycken*, *nålar*, *kammar* och *ringar*. Dessutom finns även redskap och verktyg i form av bl.a. *brynen* och *knivar*. Fynden som omnämns i denna artikel är indelade i *Personrelaterade fynd*, *Hantverk och handel*, *Skrivdon* samt *Spel och lek*.. Framförallt är det fyndmaterialen från grophusen som kommer att diskuteras i syfte att försöka

belysa deras funktion, och, om möjligt, användarnas status. Men även fyndmaterial som inte kommer från grophusen och som kan belysa särskilda aktiviteter knutna till platsen kommer att diskuteras. Tyvärr är en del av materialet inte kontextknutet, mer än till kulturlager rent allmänt, vilket givetvis omöjliggör en närmare datering. Dock berättar de en del om platsens allmänna status. Dessutom är mycket av materialet fortfarande opublicerat och okänt för det stora flertalet arkeologer och intresserade vilket i sig motiverar en beskrivning.

Personrelaterade fynd

Bland smyckena som framkommit i Oxie finns bl.a. en *slipad bergkristall* i form av en oval infattningssten. Den påträffades på Oxiegården (västra, Gata A) i ett kulturlager, intill en kista i vilken ett silvermynt återfanns, vilket var präglat under den danske kungen Erik Menveds regeringstid (1286-1319). Bo Dock, som har skrivit en artikel om bergskristaller, menar att infattningsstenar troligtvis har kyrklig anknytning, där de använts till utsmyckning av krucifix eller bokband. Små infattningsstenar kan även ha suttit i klackringar. Det anses att infattningsstenarna kan vara bärare av religiös symbolik, men att de även kan ha använts som förstoringsglas (Dock 1990, s. 89ff)

Även enstaka *pärlor* har påträffats i kulturlager i den nordöstra delen av Oxie. På Oxiegården fanns i schakt 22 en turkos glaspärla. I ett kulturlager i schakt 26 på lokalen Oxie kyrkby framkom en mörkblå glasflusspärla med pålagda trådar av glas och med tre 'ögon'. Typen är t.ex. vanlig i Lund under 1000-talet och 1100-talets början, men förekommer även i Polen, Finland och Ryssland (Salminen 1998, s. 64f.). Från Oxiegården västra finns även en pärla av ben.

Enligt Lars Salminen kan glastillverkning i Skandinavien först beläggas under 1400-talet. Ofta förknippas man pärlor med kvinnoutsmyckningar, vilket självfallet inte behöver vara fallet. Att smycka sig kunde även innebära att visa sin kulturella identitet och sin samhällliga status. Salminen menar att pärlor från 1000- och 1100-talen sannolikt är reminiscenser av ett 'vikingatida' dräktskick (Salminen 1998, s. 61, 64f).

Från ett gropsystem (A6), på lokalen Oxiegården västra (gata B), fanns bl.a. ett *bronsbleck* med en ornering i form av ett vågbandsmönster. I samma gropsystem fanns även en *öronring*, eller *spänne*, av silver (fig. 11), där den ena delen var tvinnad eller vriden. I ett grophus, (AXI:1), från lokalen Oxie kyrkby, framkom en lång *dräktnål* av brons vilken har en kubisk huvudformat.

Fyndet av en *bronspincett* vittnar om att människorna under 1000-talet varit noggrann med hygien. Pincetten återfanns i ett av grophusen (A12), på lokalen Oxiegården västra. Den är ganska liten och har dubbla rader

Figur 11. Urval av smycken och annan personlig utrustning som påträffats vid de arkeologiska undersökningarna i och intill Oxie bytomt. Skala 1:1. Foto: John Webb Malmö Museer.

med prickornamentik på ömse skänkel. Från ett kulturlager i schakt XIX på lokalen Oxiegården kommer en *finger링*, vilken är gjord av en vriden bronssten. Liknande ringar finns bl.a. från Sigtuna, där de har daterats till 1000-talet (Drenzel & Henriksson 1990, s. 123f)

I en ränna (R:2) på lokalen Oxiegården västra (gata B), återfanns en *myntefterpräglning* av brons. Föremålet är runt och har ett hål i ena kanten vilket gör det sannolikt att det använts som hängsmycke. Det är präglat med ett Sven Estridsen mynt (1047-1074) som förebild, men har en större diameter.

Bland den mera udda fyndgruppen återfinns två *pilgrimsmärken*. Det ena påträffades i ett kulturlager på lokalen Oxiegården västra medan det andra fanns i ett grophus (A22), på lokalen Oxiegården västra (gata A). Båda märkena kommer från pilgrimsålet *Rom*. I Skandinavien har sju originalmärken tillvaratagits från denna plats, däribland de två från Oxie. Pilgrimsmärkena från Oxie tillhör gruppen *plakettmärken*, där det på den ena har avbildats apostlarna Petrus och Paulus med nyckel respektive svärd. På det andra återfinns Veronikas svetteduk, det s.k. sudariet (Andersson 1989, s. 100ff).

Pilgrimsmärkena från Oxie skall troligtvis dateras till 1000-talet. Under denna period utgick pilgrimsfärderna huvudsakligen från det Östdanska området, där Lund var den dominerande orten. Lars Andersson förklarar i sin doktorsavhandling denna dominans med stadens stora kyrkliga betydelse och ärkebiskopssätets goda förbindelser med den danska centralmakten.

Figur 12. Silverring, myntefterprägling och två pilgrimsmärken. Fynd med speciell status som påträffats vid de arkeologiska undersökningarna i eller i anslutning till Oxie bytomt. Skala 1:1. Foto: John Webb Malmö Museer.

Enligt skriftliga källor genomförde danska kungspersoner redan på 1000- och 1100-talen pilgrimsfärder till kontinenten och inrättade dessutom härbärgen i Italien (Andersson 1989, s. 183). Under perioden fram till år 1300 dominerar materialet av musslor från Santiago, medan märkena från Rom endast utgör ca 20 %. Märkena från Santiago är i hög grad påträffade i urban miljöer, inte sällan gravar. Märkena från Rom är däremot främst funna i landsbygdsmiljöer. Andersson vill förklara detta med att pilgrimerna skulle komma från olika sociala skikt (Andersson 1989, s. 191ff.) Han bortser dock från förhållandet att Oxie vid denna tidpunkt med all sannolikhet var ett kungalev med kungsgård, en miljö där personer från högre sociala skikt förmodligen rörde sig.

De tidiga pilgrimsmärkenas sociala diskurs sätter Andersson i samband med pilgrimen som person. Märkets främsta funktion var att markera en prestation av religiös art, vilket hade påverkat både pilgrimens personliga status som själva märkets värde (Andersson 1989, s. 196f).

Hur har då dessa pilgrimsmärken kommit till Oxie och vilka var personerna som tog med dem? Ett ganska rimligt antagande är det är frågan om personer med nära anknytning till antingen kungamakten eller kyrkan. I denna speciella maktburna miljö har säkert personer från både höga sakrala och profana skikt rört sig.

Figur 13. Sländtrissor och två bennålar påträffade vid arkeologiska undersökningar i eller i anslutning till Oxie bytomt. Skala 1:2. Foto: John Webb Malmö Museer.

Hantverk och handel

Både från grophus och kulturlager i Oxie finns ett stort fyndmaterial som tyder på att en omfattande textilhantverksproduktion ägt rum på orten. Bland fynden kan nämnas ett stort antal *bennålar* och *sländtrissor*, *benprylar*, *tvinningsredskap* (s.k. *tinbl-bein*), *vävtungder* (mestadels som fragment), *saxar* och *glättstenar*. Från två av grophusen (AE på lokalen Oxiegården västra/östra och A18 på lokalen Oxiegården västra), härrör t.ex. två vackra bennålar (se fig. 13). Från AE framkom dessutom en sländtrissa med runor, vilket är ovanligt (se fig. 14). Sländtrissorna uppvisar även en stor variation både med avseende på form, storlek och material, vilket kanske indikerar att de använts för olika ändamål. Det finns sländtrissor av såväl ben, bränd lera som sandsten.

Eva Andersson har i ett avhandlingsarbete studerat textilredskap och dess kontexter i syfte att få en bättre kunskap om textilproduktion (Andersson 1996; Andersson 1999). En av lokalerna hon studerade var Oxiegården västra, där hon gick igenom det textila materialet från elva grophus. Av hennes studie framgår att de flesta textilredskapen påträffades i fyllnadslager, vilket indikerar att en produktion även skett efter 'grophusfasen'. Endast i fyra grophus AB, AE, A14 och A18, återfanns redskapen i det som tolkats som

Figur 14. Sländtrissa med runor från grophus E, Oxiegården västra/östra. Fnr 4548:E:7. Skala 1:1. Foto: John Webb Malmö Museer.

golvlager. Hon tolkar detta som att produktionen kanske har flyttat från grophuset till andra typer av huslämningar. Andersson menar även att de tunga vävtyngderna, tillsammans med glättstenarna indikerar linnetygsproduktion. Det stora antalet spetsiga bennålar är enligt henne ett belägg för att man sytt i grövre textilier. Man kan inte utesluta en produktion av segelduk (Andersson 1996, s. 59).

Det finns ett relativt stort fyndmaterial från Oxie som även visar att metallhantverk ägt rum på platsen, framförallt under 1000-talet. I ett 'förmodat' grophus A2, på lokalen Oxiegården påträffades bl.a. ett fragment av en gjutform. Den har två långsmala, parallella fördjupningar, den ena något kortare än den andra. Mellan dessa finns två runda hål vilka går igenom formen. Gjutformen är av typen enkel, öppen och den har tillverkats genom s.k. härdgjutning. Den kan bara användas för enklare föremål som tenar eller barrar (Nordin 1990, s. 74). I gjutformen från Oxie har *bronsbarrar* gjutits. En liknande gjutform framkom i Lund i samband med PK-banksundersökningen 1974–75, och har daterats till 1020–1050. (Bergman & Billberg 1976, s. 200). Denna datering stämmer väl överens med grophuset på Oxiegården. Även i Sigtuna har liknande gjutformar påträffats, daterade framför allt till stadens äldsta fasen (Nordin 1990, s. 74f).

I ett annat grophus (AXI:1), på lokalen Oxie kyrkby framkom en *degel* vilken kan kopplas till bronsgjuteri. Deglar daterade till 1000-talet är även funna i Lund och Sigtuna (Bergman & Billberg 1976, s. 199ff.; Nordin 1990, s. 73ff). Det är ganska troligt att bronshantverket i Oxie utförts av ambulerrande bronsgjutare som besökt platsen tidvis, kanske i samband med marknader eller dylikt, något som diskuterats gällande t.ex. Helgö, Birka och

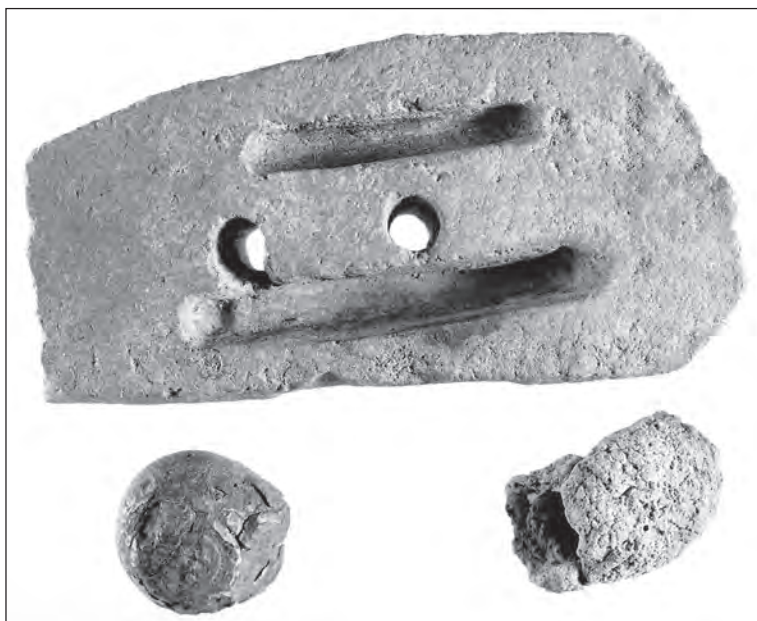
Sigtuna (Nordin 1990, s. 73ff.) Så har förmodligen också varit fallet i Oxie, eftersom endast ett mindre bronsgjutningsmaterial har påträffats. Större mängder skulle ha indikerat en stationär hantverkares närvaro.

Det finns även andra spår av metallhantverk i Oxie. Slagg har framför allt påträffats i de nordöstra delarna av bytomten. Då slaggen inte har genomgått metallurgiska analyser är det svårt att diskutera vilken typ av metallhantverk som förekommit på platsen och till vilken del av processen den kan knytas. En okulär besiktning av slaggen tyder dock på att det framför allt är järnslag.

En större mängd slagg återfanns i fyra anläggningar, varav två grophus, på lokalen Oxiegården västra/östra. I det ena, grophus A, fanns en ringa mängd, medan det fanns en ansevärd mängd i grophus E. Tyvärr finns inga uppgifter angående vilka lager slaggen påträffades i. I den centrala delen av grophus A fanns dock en koncentration av sten, kol och aska, vilket täckte ett ca 2 x 2 meter stort område. Upp till fem lager med stenar konstaterades, och bl.a. fanns två avlånga, kantställda stenar. Kanske utgör stenkoncentrationen resterna av en smidesässa där de två kantställda stenarna använts som städ av smeden. Det bör nämnas att grophuset är det största som påträffats i Oxie och mäter ca 6,7 x 3 meter, d.v.s. en yta på ca 20 m², vilket borde vara ett tillräckligt utrymme för en smed. Inom samma lokal framkom även slagg i samband med en ca fyra meter lång och två meter bred oregelbunden tätstenssamling (AF). Stenarna var lagda i två lager och en del av dessa var skörbrända. Fyllningen understensamlingen var starkt sot- och träkolsblandad och dessutom fanns elva nedgrävningar, vilka var oregelbundet placerade, understensamlingen. Kanske har smidesverksamhet även förekommit här.

Slagg har dessutom påträffats i ett grophus (A18), på lokalen Oxiegården västra. På lokalen Oxiegården fanns slagg i tre anläggningar i samband med etapp I, bl.a. i en ränna. En av de andra anläggningarna (A17), innehöll dessutom ett trettiotal stenar mot botten. I schakt 11 på samma lokal förekom slagg i en rektangulär nedgrävning (A8). På anläggningens botten fanns ett trettiotal stenar, vilka täcktes av ett sandlager med inslag av träkol och bränd lera. Samtliga anläggningar har kanske ett samband med smidesverksamhet. Slutligen förekom även slagg på lokalen Oxie kyrkby, dessvärre inte kontextbundet.

Det har konstaterats att merparten av slaggen är funnet på lokalerna i utkanten av den historiskt kända bytomten, och ganska långt ifrån den centrala delen av kungalevet, området vid kungsgården. Eldfångd aktivitet såsom smidesverksamhet brukar förläggas till områden en bit ifrån bebyggelsen på grund av risken för eldsvåda. Exempelvis i Östra Tommarp har vid arkeologiska undersökningar påträffats ett stort antal s.k. 'pitkilns' (gropugnar) som kanske använts för smidesverksamhet. De kan även ha haft en annan funktion. Ugnarna var belägna i den norra utkanten av bebyggelsen och är daterade till högmedeltid (Thun 1967, s. 18f.).

Figur 15. Exempel på hantverks- och handelsindikerande föremål. Överst en gjutform för barrar (fnr6062:310), till höger en degel (fnr 6060:278) och till vänster en vikt (fnr 6060:65). Skala 1:1. Foto: John Webb, Malmö Museer.

Att man även bedrivit viss handel i Oxie tyder fyndet av en *vikt* på. Vikten är funnen i ett kulturlager, (schakt X), på lokalen Oxie kyrkby. Vikten är således inte kontextbunden, men är åtminstone en indikation på att handel bedrivits på orten. Vikten är sfärisk med platta poler och är i ganska dåligt skick. I en studie som Ingrid Gustin gjort om bl.a. vikter och varuutbyte i Uppåkra presenterar hon Heiko Steuers indelningar av olika vikttyper. Enligt Steuers undergruppsindelning är vikten från Oxie antingen en 'B1 früh', eller en 'B1 mittel', vilket innebär att på den ena polen är de punkter som utgör viktmarkeringarna sammanbundna med varandra av linjer. Vikten är tillverkad i form av en järnkärna, vilken är omsluten av en bronsmantel. (Gustin 1999, s. 248ff).

Steuers menar att det under vikingatiden fanns en viktekonomi där bl.a. de sfäriska vikterna hade stor betydelse. Med viktekonomi menas att silver i olika former kunde användas som ett betalningsmedel och att silvervikten var avgörande för dess värde. De mycket exakta kubooktaedriska och sfäriska vikterna användes troligtvis för detta ändamål (Gustin 1999, s. 248). Vikten från Oxie kan utifrån Steuers dateringar av de olika undergrupperna dateras till 1000-talet, kanske den första hälften (Gustin 1999, s. 260, 265), vilket är i paritet med den expansiva perioden i Oxie.

Figur 16. Skrivdon påträffade vid arkeologiska undersökningar i eller i anslutning till Oxie bytomt. Skala 1:2. Foto: John Webb Malmö Museer

Skrivdon

Att det även vistats lärda och skrivkunniga personer i Oxie vittnar fynden av *styli* och *grifflar* om. Dessa utgörs ofta av nålliknande benföremål, men det fanns även grifflar och stylus av metall eller trä. Till dessa användes, åtminstone utanför klostrens och kyrkans sfär, ofta små tavlor av trä eller ben som på ena sidan var belagd med vax. Vaxtavlor var ofta sammansatta två och två och bars hängande i ena bältet. Stylosten man skrev med var spetsig i ena änden medan den andra var platt eller avrundad så att den kunde användas till att stryka ut skriften och jämna ut vaxet. Även stylosten bars fäst i bältet.

I Oxie finns fem artefakter som registrerats som *styli* eller *griffel*. Av dessa är fyra av ben, medan den femte troligtvis är av skiffer. Två av artefakterna är sannolikt inte någon stylus, utan istället en benpryl respektive en bennål. Benprylen är funnen i ett grophus (AA), på lokalen Oxiegården västra/östra, medan bennålen är funnen i ett annat grophus (A12), på lokalen Oxiegården Västra.

De säkra *styli* är funna i två grophus, dels A12 på lokalen Oxiegården västra och dels AE på lokalen Oxiegården västra/östra. Stylosten från A12 har en platt, något förtjockad ände med en avbruten spets. Den andra stylosten, från AE, har en ände i form av en *kungakrona* medan spetsen är avbruten.

Styli är ofta funna i urbana miljöer såsom t ex i Lund, Sigtuna, Trondheim och Åhus (Mårtensson 1976, s. 357ff; Falk 1990, s. 155f; Nordeide 1997, s. 69; Johansson Hervén 1996, s. 33; Nielsen 1996). *Styli* är även

funna i klostermiljöer eller på utpräglade läroanstalter (Nielsen 1996, s. 63ff) Vilka var det då som använde styli? Oftast förknippas man dessa med kyrkans eller kungens män, vilka hade behov av skrivare då dokument eller brev skulle upprättas. Men även köpmän bör ha haft användning för vaxtavlor när de fört in räkenskaper eller upprättat kontrakt. I Oxie har, som tidigare föreslagits, verksamheterna i anslutning till grophusen troligen varit under kunglig kontroll. Detta har kanske medfört att vissa räkenskaper, eller varukontroller, skett i direkt anslutning till verksamheten, antingen det rört sig om metallhantverk eller textilhantverk.

Spel och lek

All tid var dock inte enbart ägnad åt arbete i Oxie. Om detta vittnar fynden av några spelpjäser. Den mest uppseendeväckande spelpjäsen är en schackpjäs, funnen i ett kulturlager på lokalen Oxiegården västra. Schackpjäsen är av ben och svarvad. Den är 3,0 cm hög och har en största diameter på 2,4 cm (Salomonsson 1973, s. 54). Den tillhör den yngsta typen av sk nyabstrakta formtyper som började förekomma under 1300-talet, men blev helt dominerande under 1400-talet (Carelli 1998, s. 146). Fynd av schackpjäser utformade i denna stil finns från många platser i Norden. I Lund påträffades en dylik schackpjäs i kv Myntet 1992. Den är stratigrafiskt daterad till 1300-talets slut/1400-talets första hälft. Den nyabstrakta stilen är grundtypen för dagens schackpjäser (Carelli 1998, s. 146). En liknande schackpjäs är f.ö. även funnen i Trondheim i samband med undersökningarna av Erkebispegården (Nordeide 1997, s. 76).

Men redan på 1100-talet började schack, *skáktafl*, spridas över de nordiska länderna. Till skillnad från övriga brädspel blev schack snart de högre klassernas spel. I den samtida litteraturen beskrivs schack som en av den feodala klassens favoritsysselsättningar. Peter Carelli påpekar att det endast var några procent av befolkningen som kände till och behärskade spelet. Han menar dessutom att schack var det medeltida feudalsamhället i miniatyr, med pjäser som kungen, drottningen, biskop (löpare), riddare (springare), vakt (torn) och bonde (Carelli 1998, s. 135ff)

I samband med undersökningarna i Oxie har det även påträffats fyra spelbrickor. Dessa användes troligtvis för spelet bräde, vilket kan liknas vid det vikingatida spelet *hnefatafl*. I detta användes ett rutat bräde och 25 spelpjäser, där den ena parten hade 16 ljusa och den andra åtta mörka samt en kung, *hnefi* (Svanberg 2000, s. 114f). Två av spelbrickorna funna i Oxie är av sandsten och framkom i två närliggande grophus Anl. E resp. Anl. H, på lokalen Oxiegården västra/östra. Båda grophusen är daterade till första hälften av 1000-talet. Spelbrickan från grophus H har fyra små prickar på de båda platta sidorna. Liknande spelbrickor av sandsten finns t.ex. i Lund, där de är daterade till 1150-1300 (Persson 1976, s. 379ff).

Figur 17. Schackpjäs, spelbrickor och en liten flöjt påträffade vid arkeologiska undersökningar i eller i anslutning till Oxie bytomt. Skala 1:1. Foto: John Webb Malmö Museer.

Det är dock osäkert om de två andra skall klassificeras som spelbrickor. Den ena är konisk till sin form och förmodligen av bränd lera. Den är funnen i ett grophus (A12), på lokalen Oxiegården västra. Även den andra är funnen i ett grophus (A14), på samma lokal. Den är av sten, rund, men utan markerade sidor. Möjligtvis har de två sistnämnda använts till *hnefatafl*. Båda grophusen är daterade till mitten av 1000-talet.

Förnimmelsen av stim och stoj och att även barn vistats i Oxie återspeglas av en liten flöjt eller visselpipa, funnen i ett grophus (AA), på lokalen Oxiegården västra/östra. Flöjtens toner har genljudit mellan grophusen, och kommit i samklang med smedens hamrande på städet. Eller är det kanske vallpojken visselpipa som återfunnits i grophusfyllningen?

Kungalev och arkeologi

Denna del av artikeln redovisar framför allt skriftliga omnämnanden och arkeologiska undersökningar av ett antal andra kungalev och ett patrimoniumgods i Skåne för att försöka belysa vilken funktion respektive plats haft. Det bör betonas att det enbart är ett urval som omnämns här. En närmare analys av samtliga kända, och arkeologiskt undersökta, kungalevsplatser kommer att göras i ett annat sammanhang.

Dalby

Dalby hade under 1000-talet, parallellt med Lund, en status som biskops-säte. I Dalby fanns en kunglig egendom som var arvegods (patrimonium), till skillnad mot kungaleven i övrigt i östra Danmark. Kungsgården i Dalby, vilken undersöktes arkeologiskt 1965-66, uppfördes troligtvis samtidigt med stenkyrkan. Kyrkan lär ha börjat byggas av Sven Estridsen när han placerade Eginu som biskop i Dalby år 1060. Kungsgården var monumentalt placerad väster om kyrkan. De arkeologiska undersökningarna visade bl.a. att en träbyggnad hade uppförts vid kyrkan under 1000-talet, men att denna tidigt ersattes av ett stenhus. Stenbyggnaden stod i förbindelse, via en svalgång, med kyrkans västparti (Cinthio 1966; Eriksdotter 1996, s. 7).

Efter biskop Henriks död flyttade Eginu till Lund år 1066. Samtidigt inrättade han ett konvent av präster i Dalby, vilket sannolikt i dess äldsta skede tillhörde benediktinerorden. Vid 1100-talets början reformerades klostret till ett konvent under S:t Augustinus regel (Eriksdotter 1996, s. 7).

En omfattande byggnadsarkeologisk undersökning av Dalby kungsgård genomfördes av Gunhild Eriksdotter åren 1994-1995 i samband med renoveringsarbeten. Undersökningen omfattade framförallt den forna västra klosterlängan, det som idag benämns boningshuset. I rapporten finns dessutom en genomgång av Dalby kyrkas, kungsgårds och klostrets byggnadshistoria (Eriksdotter 1996).

Gårdstånga

Under år 1989 utfördes ganska omfattande arkeologiska undersökningar i Gårdstånga, ca en mil nordost om Lund (Söderberg 1995). Med utgångspunkt från undersökningsresultaten genomförde Bengt Söderberg dels en fördjupad studie av Gårdstånga och dels en studie av verksamheter i anslutning till orter där någon form av politisk kontroll och varuutbyte skett under tidigmedeltid (Söderberg 1994).

Vid undersökningen i Gårdstånga kunde tretton grophus dokumenteras, där nio stycken var helt eller delvis belägna inom yta A och fyra stycken i anslutande sökschakt. Grophusen verkade fördela sig i två grupper, vilka uppfattades som två bebyggelseenheter. Sju ¹⁴C-dateringar från golvlager i sex grophus är med två sigma samlade inom perioden 580–1150 AD. Fyndmaterialet och grophusens konstruktionsdrag visar däremot att grophusen kan dateras till mellan ca 850–1100 e.Kr. Det konstaterades tre olika typer av grophus, från det ovala äldsta huset, via det avrundade rektangulära mellanstora huset till två 'slaviskt' inspirerade grophus. Av dessa var det äldsta huset ca 25 m² stort och försett med ingångsparti, hörnhärd, rökugn och sittbänkar. Det andra 'slaviska' grophuset var nedgrävt i det äldsta husets södra del. Även detta hade en välbevarad rökugn, men var något mindre (Söderberg 1994, s. 77ff).

Begreppet 'slaviska' grophus i samband med de skånska grophusen ifrågasätts av Sten Tesch. Han menar att de skånska grophusen sällan har strikt vertikala hörn och inte alltid är fyrkantiga, vilket är ett utmärkande drag för de slaviska grophusen (Tesch 1993, s. 238) I Gårdstånga och Löddeköpinge förekommer rökugnar i grophus av vitt skilda slag, vilket får Söderberg att antaga att "...den skånska rökugnen efter en introduktionsfas anammades som ett självständigt element i en lokalt präglad byggtradition" (Söderberg 1994, s. 80).

Fyndmaterialet från grophusen består framför allt av hantverksfynd i form av vävtyngder, sländtrissor, tinbl-bein, nålar etc. Detta visar på en funktion av en del av grophusen som vävstugor. Några av grophusen har kanske även fungerat som bostäder för slavar, en teori som framförts av Mats Olsson. Han menar att de storleksmässigt är fullt jämförbara med senare tids backstugor. I sagalitteraturen förekommer dessutom speciella trälhus (Olsson 1999, s. 24).

I det mest perifert belägna huset i den västra gruppen fanns deglar vilka kanske visar på bronsgjutning i detta område. Fragment av såväl deglar som slagg återfanns även i andra hus. Det finns dessutom importföremål i form av täljsten, skiffer (brynen) och glimmerskiffer (kvarnstensfragment). I Gårdstånga framkom även en förgylld sfärisk vikt med tillplattade poler, dekorerade med pärlkransar och tre cirklar. De förekommer bl.a. i Lund i lager daterade till 1020–1050 (Söderberg 1994, s. 81). En liknande vikt har som tidigare nämnts även påträffats i Oxie.

På undersökningsområdet framträdde även lämningar efter åtminstone fem stolpurna långhus, där tre daterades till tidigmedeltid och två till högmedeltid (Söderberg 1995).

Sammanfattningsvis konstaterar Söderberg att det fanns lämningar i Gårdstånga som har kunnat dateras till flera perioder innan kungalevet etableras, till tiden då kungalevsorganisationen var en maktfaktor och till tiden för dess upplösning. Han pekar på att när kungalevet etablerades i Gårdstånga, omkring år 1000, så fanns redan en bebyggelse på platsen. Bland annat antyder ¹⁴C-dateringar att några grophus kan vara äldre än runt år 1000. Söderberg menar dock att grophusens läge och orientering, liksom fyndmaterialens sammansättning, tyder på att bebyggelsen var kontinuerlig. Den östra gruppen, där även det äldsta grophuset fanns, har troligtvis etablerats tidigast (Söderberg 1994, s. 84f). De 'slaviska' grophusen skall enligt Söderberg sättas i direkt samband med kungalevets etablering på platsen (Söderberg 1994, s. 86), något som även tycks vara fallet med kungalevets etablering i Oxie.

Fyndmaterialet från Gårdstånga är både rikt och varierat. Det som skiljer fyndmaterialet från övriga, mer 'ordinära' bytomter är förekomsten av 1000-tals mynt och den sfäriska vikten. Söderberg menar dock att det i övrigt är svårt att visa att fyndmaterialet från Gårdstånga på ett avgörande

sätt skiljer sig från fyndmaterial som kan framkomma vid undersökningar av vanliga bytomter (Söderberg 1994, s. 88).

Helsingborg

Det finns inga säkra skriftliga eller arkeologiska belägg för en tidigmedeltida kungsgård eller kunglig borganläggning i Helsingborg. Däremot finns det olika teorier om var en sådan anläggning kan ha legat. Både Torsten Mårtensson och Rikard Holmberg har föreslagit att den möjligtvis kan ha legat på den plåtå som i söder begränsas av Långvinkelsgatan och i norr av Hälsövägen (Holmberg 1977, s. 40; Wihlborg 1981, s. 47). Som bevis för detta anför de att det finns en vallmarkering på den äldsta kända kartan över Helsingborg daterad till åren 1644–45, och som upprättades av Olof Hansson Örnehufvud. Anders Wihlborg, som skrev rapporten om Helsingborg inom projektet 'Medeltidsstaden', menar dock att anläggningens enorma storlek, och att inga övriga arkeologiska fynd eller observationer gjorts, talar mot denna hypotes (Wihlborg 1981, s. 47).

En annan plats som pekats ut som ett eventuellt läge för en kungsgård är platsen för S:t Clemens kyrka, i kv Långvinkeln och S:t Clemens gata, norr om borgtornet Kärnan. Arkeologiska undersökningar av kyrkan visade att denna har haft en föregångare av trä, vilken bör ha uppförts under tidigt 1000-tal. Erik Cinthio har t.ex. fört fram teorin att de tidiga Clemenskyrkorna byggdes i anslutning till kungsgårdar och på kungligt initiativ (Wihlborg 1981, s. 48). Några lämningar från själva kungsgården framkom inte, men undersökningarna visade att västtornet på sandstenskyrkan i det äldsta skedet var utrustad med ett gravkapell och med flankeringstorn som kan ha stått i förbindelse med en emporvåning. Tornet kan även ha fungerat som försvars- och bostadstorn (Wihlborg 1981, s. 48). S:t Clemenskyrkan verkar dessutom redan under 1000-talet varit försedd med absid, vilket tillsammans med det märkliga tornet kan visa på en utvecklad kult (Holmberg 1990, s. 13).

Arkeologiska undersökningar på 1980-talet av S:t Clemens kyrkogård visade på en ovanligt omfattande kyrkogård både avseende storlek och antalet gravläggningar, vilket skulle kunna antyda att kyrkogården haft en speciell karaktär. Arkeologiska undersökningar 1958-1962 av den södra delen av kyrkogården, närmast kyrkan, visade på gravläggningar under stenkyrkans grundmurar och som hade en avvikande orientering i förhållande till denna. Mats Anglert menar att S:t Clemens kyrkan kan haft en viktig roll i en period av tidig och begränsad kristenhet både för Helsingborg och den omgivande landsbygden (Anglert 1996, s. 3, 25ff).

Wihlborg menar att det är sannolikt att det under tidigt 1000-tal anläggs en kungsgård med en stavkyrka, som under mitten av 1000-talet ersätts av

en sandstenskyrka. Han menar att placeringen av kungsgården på kanten av en ravin i kombination med ett kraftigt torn kan ha varit motiverat av att kyrkan även har haft vissa försvarsfunktioner. Enligt Wihlborg är anläggningen en länk i kungalevssystemet. Däremot kan det inte avgöras hur området vid den medeltida borganläggningen Kärnan utnyttjades vid denna tidpunkt, om det fanns en ringvall och/eller en borg (Wihlborg 1981, s. 48).

Lund

I Lund är en kungsgård nämnd år 1256. Kungsgården skänktes någon gång mellan 1375–1385 till domkyrkan i Lund, och skall då ha varit belägen på västra sidan av kyrkogården (Andrén 1980, s. 18). I nuvarande Kyrkogatan, väster om domkyrkan, finns flera skriftligt och arkeologiskt kända huslämningar vilka kan ha ingått i en kungsgård. En stenbyggnad lär ha uppförts senast under 1000-talet. Denna var omgärdad av en stenmur i väster och i norr (Andrén 1980, s. 71f).

Den södra delen av kvarteret Altona, väster om domkyrkan, har pekats ut som läget för kungsgården i Lund (Andrén 1984, s. 112). En arkeologisk undersökning skedde hösten 2000 i kvarteret Altona 10 på den förmodade kungsgårdstomten, alldeles innanför de murar som påträffats i den angränsande Kyrkogatan. Dessa har ansetts vara lämningar av kungsgårdens huvudbyggnader.

I de äldsta lagren från 1000- och 1100-tal fanns bland annat flera rännen som förmodligen indelat området i olika tomter. Dessa gränser har efterhand fallit ur bruk och området har sammanslagits till en större enhet. Vid undersökningen framkom flera byggnader, bl.a. smedjor, från 1200- och 1300-talen Flertalet av lagren som grävdes i anslutning till byggnaderna innehöll stora mängder slagg, smältdeglar och järnföremål. Nitar, trådar och klipp från kopparlegeringar visar att även finsmide utförts. Eventuellt utgör dessa lämningar rester av den högmedeltida kungsgården. De enstaka lämningarna i området från tidig medeltid kan enligt Conny Johansson tyda på att läget för Kungsgården inte är ursprungligt, utan att en etablering sker först efter att ärkebiskopsresidenset i Lundagård står färdigt vid mitten av 1100-talet. Johansson menar att en ursprunglig kungsgård kan ha legat längre söderut i staden, kanske i nära anslutning till Skånes äldsta stavkyrka i det nuvarande Kattesundsområdet (Johansson Hervén 2000; 2001).

Nedraby eller Arvalund

Nedraby, eller Arvalund som platsen egentligen benämns i Kung Valdemars Jordebog, var kungalev i Ingelstad härad och eventuellt också i Herrestad härad (Tesch 1983). Här genomfördes mindre arkeologiska undersökningar

under åren 1958–1960 i samband med restaureringen av kyrkoruinen. Platsen är belägen ca fyra km norr om köpingeorten Stora Köpinge. Vid undersökningen visade det sig att kyrkan var uppförd på ett ca 0,5 meter tjockt kulturlager, där det överst fanns stora träkolsstycken. Märta Strömberg, vilken genomförde undersökningen, menar att träkolsstyckena kanske kommer från en nedbrunnen stavkyrka. Lämningar efter 1000- och 1100-talsbebyggelse framkom även utanför kyrkan (Strömberg 1961). Det verkar ganska troligt att kulturlagret från 1000–1100-talet är lämningar efter den i Jordboken omtalade kungsgården. De små undersökningarna har dock inte kunnat ge belägg för vilken typ av bebyggelse det rör sig om och hur den varit strukturerad.

Ravlunda

Området kring byn Ravlunda i sydöstra Skåne, har varit föremål för retrospektiva kartanalyser och mindre arkeologiska insatser (Fabech, s. 147ff). Utifrån dessa har man kunnat konstatera att bygden under järnåldern haft olika centrala funktioner fördelade på en mängd platser längs Verkaån eller Skepparpsån. Under tidig medeltid var Ravlunda platsen för kungsgården i Albo härad (Andrén 1983, s. 34ff). Här har förmodligen funnits ting ganska tidigt och bönderna har även haft speciella marknadsrättigheter. Kungsgården kan förmodligen kopplas samman med en vallgravsombördad borgkulle, Vallbacken, belägen strax söder om kyrkan. Borganläggningen är inte undersökt, men det är inte otänkbart att den uppförts redan under 1100-talet. Kyrkan är manifest belägen i ett höjdläge och dominerar hela bygden. Den är troligen uppförd tidigast under 1200-talets mitt (Riddersporre 1998, s. 167f)

Enligt Mats Riddersporre finns det en rad indikationer på att det bör ha funnits en storgård i Ravlunda under tidig- och högmedeltid. Något gods finns inte i byn idag. Riddersporre har däremot, utifrån en rekonstruktion av toftstrukturen före enskiftet, tyckt sig se ett större, enskilt toftområde norr om bykärnan vilket sträcker sig norrut ända ned till Verkaån och platsen för Skepparps bykärna. Inom den förmodade stortofthen ligger både prästgården och kyrkan. Riddersporre antar att det ursprungliga toftområdet också inneslutit 'borganläggningen'. Han tolkar således toftområdet som en ursprunglig huvudgårdstoft, som senare delats i tre delar (Riddersporre 1998, s. 169ff). Det bör tilläggas att inga arkeologiska undersökningar har skett inom stortofthen eller av borganläggningen. Sammanfattningsvis kan det konstateras att det i bygden har funnits flera 'centra' under järnåldern. Under tidig medeltid överges dessa och på platsen för Ravlunda etableras istället en kungsgård. Denna 'huvudgård' delas redan under hög- eller senmedeltid och upphör därmed att fungera som centrum i ett godskomplex (Riddersporre 1998, s. 173).

Östra Tommarp (Tumathorp)

Östra Tommarp är beläget i sydöstra Skåne, i Järrestad härad, 8 km väster om Simrishamn. Området karakteriseras av ren slättbygd, där endast Tommarspåns dalgång bryter det annars flacka landskapet. Den södra delen av samhället, d.v.s. den gamla kyrkbyn, utgör även platsen för staden Tumathorp och byn Tommarp såsom den återspeglas i lantmäterikartan från 1787.

Några kilometer öster om Östra Tommarp, i och söder om byn Järrestad, finns en omfattande yngre järnåldersbebyggelse (Anglert 1995; Strömberg 1976; Söderberg 1999; Söderberg 2000a). Järrestad, eller *Jarla Stadt*, har även givit namn åt häradet. Troligtvis har Järrestad varit en viktig plats i regionen under yngre järnålder, med speciella funktioner. Vid arkeologiska undersökningar 1999–2000, strax söder om byn, påträffades lämningarna av en stormansgård från yngre järnåldern. Bengt Söderberg menar att den 'aristokratiska' miljön i Järrestad skall tolkas som ett residens för den lokala eller kanske snarare regionala eliten under vendel–vikingatid (Söderberg 1999, s. 41ff).

I Tumathorp anläggs förmodligen en kungsgård redan i början av 1000-talet, kanske i samband med den danske kungens expansionsintressen österut. Platsen får därmed betydelse som kunglig administrativ centralort, vilket understryks av att mynt präglats här under perioden 1048–1086. Detta kan tyda på att på platsen funnits en kungsgård med myntverk. Även en händelse omnämnd i *Heimskringla* från början av 1200-talet, tyder på att Tumathorp haft en relativt stor betydelse under medeltiden. Omkring 1120 företar norske kungen *Sigurd Jorsalafar* ett härtåg in i Östersjön. Det nämns att kungen plundrade ett *thorp* som hette Tumathorp inte långt från Lund, på vägen till Kalmar (Jönsson 2001, s. 154; Wallin 1955–1962, s. 208ff). Mot bakgrund av att Tumathorp även benämns som kungalev i Valdemars Jordebog, så förefaller det troligt att Sigurd Jorsalafar plundrade en av den danske kungens förvaltningsgårdar.

Vid mitten av 1100-talet, ca 1155, sker en radikal förändring på platsen för kungsgården. Då grundas premonstratenserklostret, troligen på initiativ av ärkebiskop Eskil. År 1161 utfärdar Valdemar I ett privilegiebrev för klostret, varvid han tillför detta två kyrkor i staden och fem kvarnar i ån (Wallin 1955–1962, s. 163ff). Härav framgår att det materiella underlaget för klostret i huvudsak är av kungligt ursprung. Då Valdemar I avstår från kvarnarna innebär det förmodligen också att han avstår från sitt administrativa centrum i regionen. Klosteret kan således mycket väl ha skapats ur en kungsgård. Den år 1955 påträffade kyrkan anses på stilistiska grunder ha uppförts omkring 1200, vilket kan innebära att bröderna den första tiden utnyttjade en redan befintlig kyrka, förslagsvis kungsgårdskyrkan.

De arkeologiska undersökningarna i Östra Tommarp är relativt få. En av de första undersökningarna på orten utfördes 1955 på den forna kungsgårds- och klosterplatsen. Vid undersökningen påträffades bl.a. klosterkyrkan och dess praktfulla nordportal. Söder om klosterkyrkan framkom även svårbestämbara murar orienterade kring ett kvadratisk mittparti. Endast parter av klostretbyggnaderna frilades (Jönsson 2001, s. 155). Några spår av den förmodade kungsgården framkom inte.

Under våren 1992 genomfördes mindre arkeologiska undersökningar inom ramen för ett forskningsprojekt (Jönsson 1993; Jönsson 2001). Strax söder om det område som undersöktes 1955 dokumenterades bl.a. en tvärmur i den södra klosterlängan. Denna var anlagd på ett äldre kulturlager, vilket av olika skäl aldrig undersöktes. Kulturlagret kan kanske sättas i samband med den förmodade kungsgården. I en annan provgrop, ca 70 meter söder om klosterområdet, ner mot ån, framkom kulturlager som kunde belägga tidigmedeltida verksamhet på området. I botten av gropen dokumenterades bl.a. en ca 0,60 meter djup nedgrävning, möjligen ett grophus, vars fyllning innehöll östersjökeramik. Provundersökningarna visar att det är fullt tänkbart att en tidigmedeltida bebyggelse funnits på platsen innan klostret etableras vid mitten av 1100-talet (Jönsson 2001, s. 157f).

År 1994 genomfördes en mindre arkeologisk forskningsundersökning på den centrala delen av klosterområdet. Syftet med undersökningen var att försöka klargöra om klostret hade anlagts på platsen för en tidigmedeltida kungsgård. En mindre provgrop, 1,0 x 2,0 meter stor, placerades omedelbart öster om ett av de schakt som grävdes 1955. Provgropen lades intill klosterkyrkans södra grundmur. Kulturlagren i gropen bestod dels av ett raseringslager från nedbrytningen av klostret och dels av ett lager vilket tillkommit i samband med klostrets byggnation. Under detta framkom resterna av tre gravar, varav en intakt och två delvis förstörda. Rent stratigrafiskt kunde de dateras till tiden *innan* klostrets färdigställande omkring 1200. *Kanske* kan gravarna emana från en tidigmedeltida kyrkogård med anknytning till en kungsgårdskyrka. Då hela den undersökta ytan var perforerad av gravar kunde inget äldre kulturlager dokumenteras. Något daterande material äldre än mitten av 1100-talet framkom inte, vilket innebär att teorin angående den tidigmedeltida kungsgården ännu inte till fullo har bekräftats (Jönsson 2001, s. 158).

I samband med en arkeologisk förundersökning 1995, strax sydost om klosterplatsen, omedelbart söder om den historiskt kända gård nr 16, framkom omfattande tidigmedeltida kulturlager och tydliga bebyggelsestrukturer. Bl.a. fanns lämningar som mycket möjligt skulle kunna tolkas som grophus. I anslutning till dessa fanns även ett förhållandevis stort östersjökeramikmaterial. Tyvärr gick ärendet aldrig vidare till slutundersökning, vilket får anses som mycket olyckligt (Jönsson 1995).

Det finns således mycket som tyder på att det kan ha funnits en omfattande tidigmedeltida bebyggelse mellan kungsgårds-/klosterområdet och Tommarpsån ca 200 meter söder därom. Det kan vara detta område som är platsen för kungalevet, innan klostret etableras vid mitten av 1100-talet och staden börjar utvecklas kring detta.

Oxie – en plats med speciella funktioner

Äldre strukturer

Etablerandet av kungalevet Oxie måste ses i ljuset av den förändrade samhällstrukturen vid slutet av 900-talet/början av 1000-talet. Anders Andrén menar att den mer regelbundna fördelningen av kungaleven i östra Danmark skall tolkas som att Jellingsläkten, utifrån sin maktbas av arvegods i västra Danmark, inkorporerade Själland, Skåne och sist Bornholm i det danska riket (Andrén 1983, s. 53f). I östra Danmark kan dock vid denna period ha funnits personer med nära relationer till Jellingsläkten, utan att varit beroende av den begynnande kungamakten istället ömsesidigt utnyttja varandra för sina egna syften. Till exempel har Lars Hermanson i en studie av det tidiga 1100-talets Danmark pekat på betydelsen av knytande av personliga band i kombination med utnyttjandet av den kyrkliga organisationen. Han menar att kungen och stormännen var ömsesidigt beroende av varandra för sina respektive maktutövningar. Detta tog sig uttryck i talrika alliansbildningar på mer eller mindre frivillig basis. (Hermanson 1998, s. 272ff). Vid slutet av 900-talet börjar också kyrkan få fotfäste och de första kyrkorna uppförs på platser av speciell status, såsom i de äldsta städerna, på kungsgårdar och vid tidigmedeltida storgårdar.

I Oxieområdet fanns en omfattande bebyggelse under den yngre järnåldern, vilken förmodligen är en av ett antal centrumbildningar under denna period i det nuvarande Oxie härad. Den förmodade centrumbildningen *Fredriksberg* utgjorde en större sammanhängande bebyggelseenhet som var belägen i skärningspunkten mellan en nordsydligt löpande väg (med förmodat hög ålder), och en av vägarna som går in mot bytomten i östvästlig riktning. Utifrån studier av det äldre kartmaterialet har kulturgeograf Marja Erikson menat att det funnits två kronologiska skikt av vägar. Den östvästliga vägen anknöt till bytomten och får därmed anses som jämgammal med bebyggelseetableringen. Den nordsydliga vägen avviker från den kända bebyggelsen. På Östra Skrävlinges marker ansluter den till det som anses ha varit huvudstråket mellan Hököpinge och Uppåkra. Mot bakgrund av detta menar Erikson att den nordsydliga vägen bör ha varit äldre än byvägen, d.v.s. den bör kunna dateras till före vikingatid (Erikson 2001). Fredriksbergoplatsen är belägen på åkerstycken med namn som 'Boosland'

och 'Toftekärr', vilka indikerar äldre bebyggelselägen. Dessa verkar ha etablerats redan under yngre bronsålder. Vid tiden för yngre romersk järnålder förefaller bebyggelsen ha förtätats. Bebyggelsen verkar ha varit belägen på samma platser fram till slutet av vikingatiden, då en ny centrumbildning etableras vid Oxie. Nils Björhem menar att det ur det arkeologiska materialet går att se en koncentration av bebyggelsen under 300-talet till ett fåtal platser, däribland Fosie (11A) och Fredriksberg (13A). Detta kan enligt Björhem sannolikt avspegla en övergripande förändring och organisation av bebyggelsen där även kommunikationssleder spelat en roll (Björhem 2001). Fredriksbergboplatsen kan utifrån dess belägenhet vid en viktig kommunikationsled mellan Hököpinge och Uppåkra, anses vara strategiskt placerad och ha haft en långvarig kontinuitet. Den kan kanske karakteriseras som en *lokal centralplats* med betydelse för närliggande boplatser och med en eller ett fåtal strategiska funktioner (Bratt 1999, s. 30).

En knapp kilometer norr om Oxie fanns en ganska omfattande vikingatida bebyggelse, vilken upptäcktes i samband med undersökningen Oxie-Risebergaledningen. Detta visar att det i området även fanns yngre järnålders boplatser med kanske andra funktioner än de som karakteriserade en centralplats, men som Fredriksberg kanske hade en viss lokal betydelse för.

En något senare bebyggelse, daterad till perioden från slutet av 900-talet till 1000-talets slut, är belagd inom och i utkanten av Toarps bytomt. Den är således i stort sett samtida med etablerandet av kungalevet i Oxie och kan ha stått i ett speciellt förhållande till denna plats. Den senvikingatida/tidig-medeltida bebyggelsen i Toarp kan också avspegla andra stormäns intressen i området, stormän vilka kanske inte var direkt lierade med den framväxande kungamakten.

I och med att den danska kungliga maktapparaten snabbt stärkte sina positioner i Skåne vid slutet av 900-talet/början av 1000-talet, antingen med en medveten erövringspolitik, initierad av lierade lokala stormän, eller som en naturlig följd av långvariga kontakter med lokala stormän, omkullkastas den gamla hierarkin i landskapet. Nya centrumbildningar etableras som t.ex. städer, borgar, myntorter och kungalev (Thomasson 1998, s. 85).

Etablerandet av kungalevet

En av dessa nya centrumbildningar är Oxie, vilken såsom kunglig egendom förmodligen fungerat som centrum i häradet och därigenom utgjort en grundläggande enhet, tillsammans med andra kungalev, i den kunglig maktapparaten. Men varför kungalevet etableras just på denna plats är höljt i dunkel. Kanske har det topografiska läget med de närbelägna 'kungshögarna' varit en bidragande faktor, eller möjligtvis är det en med kungamakten lierad storman som upplåter mark åt kungsgården och övrig bebyggelse. Det kan också varit personer i nära släktskap med kungen, eller med andra

personliga relationer som upplåtit marken (se t.ex. Hermanson 1998). Det verkar åtminstone vara viktigt att etablera de nya centrumbildningarna relativt nära de gamla som en maktbärande markering, för att synas och hävda sig i landskapet. Detta förhållande är även tydligt vad gäller relationen mellan t ex Uppåkra – Lund eller Järrestad – Tumathorp.

Fyndmaterialet från Oxie visar att aktiviteter från vendeltid förekommit i området. De vikingatida bebyggelse lämningarna har kunnat beläggas söder om bytomten, på lokalen Byåkersbacken. Förekomsten av AIV-gods från flertalet av lokalerna i den nordöstra delen av Oxie antyder att vikingatida aktiviteter även kan ha förekommit här.

Under den första hälften av 1000-talet etableras en ganska omfattande grophusbebyggelse i framför allt området norr om kyrkan. Tre grupper av grophus kan skönjas vilket innebär att grophusbebyggelsen sannolikt har etablerats efter en bestämd plan, förmodligen under organiserade former. Den organiserade grophusbebyggelsen kan, och bör, således sättas i direkt samband med kungalevets etablering på platsen. Den tidigmedeltida bebyggelsen verkar, utifrån keramikmaterialet, enbart ha existerat under en relativt kort period, från ca 1025 till ca 1075, för att därefter i stort sett upphöra. Av de 19 grophusen norr om kyrkan var 13 stycken östvästligt orienterade och hade rektangulära eller kvadratiska former.

På lokalen Byåkersbacken i den sydvästra delen av Oxie var minst två av grophusen östvästligt orienterade. Flertalet av grophusen hade storlekar från 3,2 x 3,2 meter till 3,7 x 3,7 meter. Detta innebär att de varit mellan 10,2 m² och 13,7 m² stora, vilket kanske tyder på en formalisering med avseende på storleken, och möjligtvis även husets funktion. Från sju av grophusen, vilka har en ganska jämn spridning över platsen, har ugnar och hårdar kunnat beläggas. Fem av grophusen har dessutom två eller flera användningsfaser, vilket kanske speglar en användning av dessa som tillfälliga bostäder.

Funktion

Urbanisering

Vad som kännetecknar urbanisering, och vilka krafter som legat bakom denna, är något som ständigt diskuteras av forskarna. Det finns t.ex. forskare som anser att de viktigaste kännetecknen för urbanisering, såsom förtätning av bebyggelse, ansamling av kapital och människor, offentliga rum, uppdelningar av mark/tomtningar och centrala funktioner för ett omland även är kriterier som är giltiga för byarna (Schmidt Sabo 2001, s. 83). Katalin Schmidt Sabo, doktorand i medeltidsarkeologi, menar att mycket talar för att urbaniseringen t.o.m. startade från landsbygden, där landsbygdens organisation och 'sociala överskott' kan ha varit en förutsättning för stadsbildningen. Hon menar att vi kanske snarare skall använda begreppen *tät och gles bebyggelse*, istället

för begreppen *stad och land*. Då Anders Andrén använder begreppet *förtätad landsbygd* om den tidiga preurbana staden, vill Schmidt Sabo omvänt använda *gles urbanitet* om de tidiga byarna på landsbygden (Schmidt Sabo 2001, s. 83).

Marknadens betydelse som drivande kraft för uppkomsten av städer och deras tillväxt har poängterats av bl.a. Walter Christaller. För Christaller var just städernas funktion som marknader centralt där specialisering och platser för att kunna avyttra ett överskott var viktiga faktorer för uppkomsten av städer (se Lundqvist 2000, s. 10f). Andra betonar att centralplatser från järnåldern utgjorde viktiga utgångspunkter i urbaniseringsprocessen. Lundqvist menar att de i hög grad haft samma funktioner som många senare ortsbildningar med en större bofast befolkning. De har även liknat orter med sena stadsrättigheter avseende platsernas areal, förekomst av icke-agrar bebyggelse och storlek på befolkningen (Lundqvist 2000, s. 20ff).

Kriterier för urbana miljöer har även definierats av Susan Reynolds som karaktärisera de som ”... *a permanent human settlement ... a significant proportion (but not necessarily a majority) of its population lives of trade, industry, administration, and other nonagricultural occupations. / ... / it forms a social unit more or less distinct from the surrounding countryside.*” (Reynolds 1977:IX). Denna definition har bl.a. använts av Helene Clarke och Björn Ambrosiani vid deras sammanställning av vikingastäder (Clarke & Ambrosiani 1993).

Hans Andersson har dock en något annorlunda definition på stad. Enligt denna skall den uppfylla följande kriterier: *funktionella, topografiska och rättsligt-administrativa*, (Andersson 1971, s. 46ff).

- De *funktionella kriterierna* avser en orsts relation till sitt omland samt ortens förhållande till andra tätorter. Orten utgör med detta kriterium en del av ett mer omfattande rumsligt system.
- De *topografiska kriterierna* avser bebyggelsens utseende och täthet, karaktär och stadsplanens utseende, olika institutioner etc.
- De *rättsligt-administrativa kriterierna* avser ortens juridiska ställning, såsom stadsprivilegier, stadslag, råd, borgmästare etc.

Enligt Anders Andrén utmärker de rättsligt-administrativa kriterierna enbart perioden efter ca 1200, och bör därför inte vara giltig för de äldre städerna. Andrén ger istället en mera allmänt hållen definition av begreppet stad. Enligt denna bör en stad hysa en ”... *permanent tätbebyggelse bebodd av män och kvinnor och att det i denna tätbebyggelse upprätthålls vissa centrala funktioner i förhållande till ett större eller mindre omland*” (Andrén 1985, s. 8, s. 145). I sin studie kring langobardiska tidigmedeltida centra gör Dick Harrison en

uppdelning av urbana funktioner i *administrativa och juridicella funktioner* (tingsplats, residens, säte för administration, myntning), *militära funktioner* (t ex. borg), *ideologiska funktioner* (kyrka, religiös mötesplats, pilgrimsmål etc.) och *ekonomiska funktioner* (kunglig domän, mottagning av böter, marknad, produktionscentrum, myntning). Han menar att det även finns exempel på orter som kan anses som urbaniserade men som inte utövade något större inflytande på sitt omland (Harrison 1997).

Oxies betydelse

Många av ovan uppställda urbaniseringskriterierna kan, något modifierade, i stort sett appliceras på 1000-talets Oxie. Att centrala funktioner upprätthållits i Oxie är uppenbart såsom kungalev, d.v.s. kunglig egendom och lokalt centra i häradet.

Flertalet av grophusen i Oxie har under en viss period haft en funktion som vävstugor, vilket framgår av fynd som t.ex. bennålar, sländtrissor, benprylar, tvinningsredskap (s.k. tinbl-bein), vävtyngder, saxar och glättstenar. Fyndmaterialet antyder således en omfattande textilhantverksproduktion i Oxie under 1000-talet. Eva Andersson menar att de tunga vävtyngderna, tillsammans med glättstenarna indikerar en linnetygsproduktion. Det stora antalet spetsiga bennålar är ett belägg för att man sytt i grövre textilier, möjligtvis segeldukar (Andersson 1996, s. 59). Det är inte orimligt att tänka sig en större produktion av segelduk på kungalevsplatser åt de stora ledungsflottorna. Att en sådan produktion skett under kunglig kontroll förefaller ganska rimligt.

Förekomsten av en degel och en gjutform i Oxie antyder att bronsgjuteri i mindre skala kan ha förekommit på platsen under 1000-talet. Kanske har en ambulerande bronsgjutare besökt platsen i samband med marknad eller dylikt. Förekomsten av slagg i ett par av grophusen tyder även på andra typer av metallhantverk. Kanske har några av grophusen även periodvis använts som smedjor.

En indikation på att viss handel bedrivits i Oxie under 1000-talet är fyndet av en sfärisk vikt. Det finns dock inga andra indikationer på att platsen haft någon större handelsfunktion vid denna tidpunkt.

I jämförelse med fyndmaterialet från Gårdstånga har fyndmaterialet i Oxie en helt annan dignitet. Keramiken från Oxie skiljer sig på några viktiga punkter från Gårdstånga. I Oxie har lock och lampor identifierats, liksom t.ex. anglo-skandinaviska kärlformer. Dessa saknas helt i Gårdstångamaterialet. Keramiken från Oxie visar att platsen har mer gemensamt med den urbana miljön i Lund än med både Gårdstånga och ordinära byar. Analysen av keramiken från 1000-talets Oxie visar att det troligtvis var slaver som i ett initialskede framställde östersjökeramiken på platsen. Anledningen till att de inte producerade den typen av kärl som de var vana vid kan bero

på att kärlen framställdes åt ett skandinaviskt hushåll med inhemsk matkultur. Detta kan betyda att slaverna vid denna tidpunkt mycket väl kan ha varit ofria, d.v.s. trälar.

Det övriga fyndmaterialets sammansättning, med både fynd av bergskristall, pärlor, pilgrimsmärken, styli och en schackpjäs visar på en mycket speciell miljö i Oxie, där personer från både höga sakrala och profana klasser rört sig. Pilgrimsmärken, styli och schackpjäser är oftast funna i urbana miljöer.

Den organiserade bebyggelsen, den omfattande textilhantverksproduktionen, med produktion av segeldukar, metallhantverksproduktionen, den kanske småskaliga handeln, den stora produktionen av östersjökeramik, kanske för avsalu på en lokal marknad, främmande kärllformer som nästan bara har återfunnits i det tidigmedeltida Lund ger, tillsammans med det övriga fyndmaterialets sammansättning, ett intryck av en närmast urban eller *preurban* miljö.

Vilket förhållande Oxie haft till ett agrart producerande omland är dock oklart. Möjligen var det så, att via Oxie, och för den delen andra kungalev, insamlades ett annars svåröverkomligt överskott från dess omland som sedan kunde omsättas genom köpingeorterna, i Oxie fall kanske Hököpinge som låg längs den tidigare nämnda 'förhistoriska' vägen. En annan möjlighet är att det jordbruksproducerade överskottet omsattes direkt på kungalevsplatserna. Kungalevsorganisationen uppfattas av många forskare som själva övergången mellan köping och stad, där etableringen av kungaleven kan tolkas som ett sätt att få ökad kontroll över just köpingeorterna (Söderberg 1994, s. 89).

Oxie – en mångfunktionell plats och ett preurbant centra

Etablerandet av Oxie, liksom andra kungalev, skall förmodligen ses som ett sätt för den kungliga maktapparaten att snabbt stärka sina positioner i Skåne vid slutet av 900-talet/början av 1000-talet. I och med etablerandet av nya centrumbildningar, däribland kungaleven, omkullkastas den gamla hierarkin i landskapet och varuproduktion och varuutbyte börjar ta nya vägar.

I Oxie anläggs en kungsgård, förmodligen med en kungsgårdskyrka av trä, vid 1000-talets första hälft. Kungsgården har förmodligen tillsammans med kyrkan ingått i en större ursprunglig toft. När kungsgårdsfunktionerna upphör delas denna i två gårdar, vilka utifrån det historiska kartmaterialet borde vara gård nr 15 och 24. Dessa låg strax söder om kyrkan. Söder om gård nr 24 fanns dessutom två långsmala vattendammar, vilka kan ha varit rester efter en vallgrav som funnits kring kungsgården.

I samband med anläggandet av kungsgården, d.v.s. första hälften av 1000-talet, etablerades en omfattande grophusbebyggelse, framför allt i området norr om kyrkan. Bebyggelsen uppfördes efter en bestämd plan, under organiserade

former samt på, får man anta, kungligt initiativ. Grophusen har troligtvis varit mångfunktionella. De har använts som vävstugor och förmodligen som smedjor. Vissa av grophusen kan även ha använts som tillfälliga bostäder, kanske för en del ofria slaver vilka kan haft som huvudsysselsättning att tillverka keramik för en lokal marknad. Även produktionen av de grövre textilierna, möjligtvis segeldukar, har sannolikt skett under kunglig kontroll. Kanske har de producerats på platsen för att täcka det stora behovet av segel för ledungsflottorna.

På kungsgården verkade kungens fogde och med honom relaterade personer. På kungsgården rörde sig människor från de höga sociala skikten i det dåtida samhället. Där har tidvis funnits människor som vallfärdat till bl.a. Rom, där har funnits skrivkunniga personer, kanske både klerker och präster. Någon gång om året har förmodligen en marknad hållits i anslutning till kungsgården och under uppsikt av den kungliga fogden. Här har en av kungen reglerad småskalig handel, eller för att använda Axel Christophersens begrepp 'en begränsad kundproduktion' (Christophersen 1980, s. 205ff) bedrivits, kanske med den lokalt producerade keramiken och med smidesproduktionen.

Den täta bebyggelsen och den både sakrala och profana verksamheten i Oxie tyder på en närmast *urban* eller *pre-urban* miljö i Oxie under perioden ca 1025 – ca 1075. Vid slutet av 1000-talet verkar det som att Oxie som kungalev delvis förlorar i betydelse, åtminstone avstannar den stora textilproduktionen och, möjligtvis, keramikproduktionen. Detta stämmer in på Anders Andréns antagande att kungaleven haft sin största betydelse under tiden ca 1000–1150 (Andrén 1983, s. 37). En orsak kan vara införandet av en ny kunglig förvaltningsstruktur, med riksborgar och kungliga residensstäder, vilket minskade det kungliga resandet och därmed även betydelsen av ett fungerande kungsgårdssystem (Carelli 2001, s. 223). En del av de såväl kungligt administrativa som kyrkliga funktionerna koncentreras istället till ett fåtal platser, som t.ex. Lund, Helsingborg och Tumathorp. En annan orsak till varför kungaleven förlorar i betydelse kan vara att de nya förvaltningscentran var mera strategiskt placerade i förhållande till kommunikationsnätet utan att vara beroende av den gamla strukturen. De kungalev som var mera beroende av den äldre köpingestrukturen förlorade därmed i betydelse, utan att för den delen helt tappa sin funktion som kungligt administrativt centra för 'sitt' härad

Många personer har varit behjälpliga på ett eller annat sätt med färdigställandet av artikeln. Först och främst vill vi tacka Nils Björhem på Malmö Kulturmiljö för förtroendet och möjligheten att överhuvudtaget arbeta med Oxiematerialet. Vi vill även tacka Gert Persson och Chatarina Ödman på Malmö Kulturmiljö för ovärderlig hjälp i magasin och arkiv. Ett särskilt tack riktas till både Conny Johansson Hervén, Kulturen i Lund, för information rörande ännu ej publicerat material från Lund och till Mats Roslund, Arkeologiska institutionen i Lund, för information rörande keramiken från Gårdstånga. Dessutom har Maj-Lis Nilsson varit en ovärderlig hjälp i samband med registreringen av det stora keramikmaterialet från Oxie, varför ett alldeles speciellt tack är ämnat för henne.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkeologiska institutionen, Lund Universitet

- Bratt, N. 1999. *Maktens landskap. En analys av begreppet centralplats*. D-uppsats i arkeologi. Arkeologiska institutionen Lunds Universitet VT 1999.
- Vandrup, V. 1992. *Den drodatteret keramik – et studium af typologisk og kronologisk variation af ældre sortgods fra udgravningen Apotekaren 4 i Lund*. C-uppsats i Medeltidsarkeologi. Arkeologiska institutionen Lunds Universitet. Lund.

Keramiska forskningslaboratoriet,
Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds Universitet

- Hulthén, B. 1982. *Rapport över teknologisk undersökning av tidigmedeltida keramik från Oxiegården i Oxie sn i Malmöhus län*. Opublicerad rapport vid Keramiska Forskningslaboratoriet. Lund.
- Hulthén, B. 2001. *Rapport över teknologiska analyser av keramik från kv Myntet, Lund*. Opublicerad rapport vid Keramiska Forskningslaboratoriet. Lund.

Lunds Universitets Historiska Museum

- Jönsson, L. 1993. *Tumathorp Ett forskningsprojekt*. Rapport Arkeologisk undersökning Ö. Tommarp 144:4, Ö. Tommarp sn, Skåne. Fornlämning 18 (25). Topografiskt arkiv.
- Jönsson, L. 1995. *Rapport Arkeologisk undersökning 1995 Ö. Tommarp 144.4 Ö. Tommarp sn. Skåne Fornlämning 25*. Rapport nr1 Topografiskt arkiv.

Länsmuseet i Kristianstad, Kulturmiljöavdelningen

Johansson Hervén, C.1996. *Kv Vesslan 28 Åhus socken, Fornlämning 23, Åhus, Skåne*. Rapport Arkeologisk undersökning 1995.

Malmö Kulturmiljö, Kultur Malmö

- Carlsson, M. 1999. Trafikplats Fredriksberg-Kvarnbyvägen. Billberg, I. & Magnusson Staaf, B. (red). *Öresundsförbindelsen II Rapport över arkeologiska förundersökningar Stadsantikvariska avdelningen Kultur Malmö*. Malmö.
- Erikson, M. 1997. *Öresundsförbindelsen Landskaphistorisk studie för Yttre Ringvägen mellan Lockarp i Malmö stad och Burlövs kommun*. Stadsantikvariska avdelningen Malmö Museer. Malmö.
- Kockum, J. 1997. *Malmö Folkhögskola. Kv Hornyxan 4 1997*. Rapport över arkeologisk förundersökning. Stadsantikvariska avdelningen. Malmö Museer. Malmö.
- Thörn, R. 1994. *Kv Bystenen*. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Stadsantikvariska avdelningen Malmö Museer.
- Övrigt arkivmaterial, bl.a. arkivrapporter och fältritningar i Malmö Kulturmiljö arkiv.

Riksantikvarieämbetet, UV-Syd

- Anglert, M. 1996. *S:t Clemens kyrkogård. Skåne, Helsingborg, Kv Prins Fredrik 5 och 6. Arkeologisk förundersökning och undersökningar 1985, 1987 och 1988. RAÅ 11*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Rapport UV Syd 1996:85. Lund.
- Hellerström, S. & Söderberg, B. m fl. 2000. *Väg 11 Sträckan Östra Tommarp-Simrishamn*. Skåne, Östra Tommarp m.fl. socknar.. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd Rapport 2000:25. Lund.
- Söderberg, B. 1995. *Gårdstånga. Boplat- och bebyggelselämningar från stenålder till nyare tid*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd Rapport 1995:7. Lund.
- Wihlberg, A. 1976. *Boplatlämningar, yngre bronsålder-äldre järnålder, vikingatid. Oxie, Oxie sn Skåne*. Riksantikvarieämbetet Rapport 1976 B 36. Stockholm.

Litteratur

- Andersson, E. 1996. *Textilproduktion i arkeologisk kontext. En metodstudie av yngre järnåldersboplatser i Skåne*. University of Lund Institute of Archaeology Report Series N°. 58. Lund.
- Andersson, H. 1971. *Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie. Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Stadtwesens vor 1350*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Göteborg.
- Andersson, L. 1989. *Pilgrimsvärken och vallfart*. Lund Studies in Medieval Archaeology 7. Stockholm.
- Andrén, A. 1980. *Lund. Medeltidsstaden 26*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Rapport. Göteborg.

- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia Tidskrift för historisk forskning*. Band 49:1. Lund.
- Andrén, A. 1984. *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning. Medeltidsstaden 56*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Rapport. Stockholm.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhällen i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr 13. Bonn/Malmö
- Andrén, A. 1998. Centralort utan textbelägg? - Uppåkra som ett historiskt-arkeologiskt problem. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.
- Bergman, K. & Billberg, I. 1976. Metallhantverk. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i Arkeologi* red. A.W. Mårtensson. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus urbis Lundae VII. Kulturhistoriska Museet i Lund. Malmö.
- Björhem, N. 2001. En (för)historisk väg. *Kommunikation i tid och rum* red. L. Larsson, University of Lund Institute of Archaeology Report Series No. 82. Lund.
- Björhem, N. 2003. The development of Iron Age constructions in the Malmö area. *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age* eds. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Lund.
- Brink, S. 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *TOR Vol 28*. Uppsala.
- Brink, S. 1997. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality The Settlement District. *TOR Vol 29*. Uppsala.
- Brorsson, T. 2000. Keramik från yngre järnålder och tidig medeltid. *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2 Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Brorsson, T. 2001. Tidigmedeltida anglo-skandinavisk keramik i Skåne. En studie av keramik från Kyrkheddinge, Önnerup och Lund. *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 38. Lund.
- Callmer, J. 1991. Territory and Dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg* red. K. Jennbert, L. Larsson, R. Petré & B. Wyszomirska-Werbart. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 20. Lund.
- Carelli, P. 1998. Schack - det medeltida feodalsamhället i miniatyr. *Kulturens årsbok 1998*. Metropolis Daniae. Ett stycke Europa. Lund.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- Christoffersen, A. 1980. *Håndverket i forandring. Studier i horn- och beinhåndverkets udvikling i Lund c:a 1000–1350*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°. N° 13. Bonn/Lund.
- Cinthio, E. 1966. Kungapalatset i Dalby. *Ale 1966:3*. Lund.

- Cinthio, E. 1975. Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. *Ale 1975:1*. Kristianstad.
- Cinthio, H. 1980. The Löddeköpinge Investigation III. The Early Medieval Cemetery. *Meddelanden från LUHM 1979–80*. Lund.
- Clarke, H. & Ambrosiani, B. 1993. *Vikingastäder*. Höganäs.
- Dock, B. 1990. Bergkristall – som råvara och färdig produkt. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90* red. S. Tesch. Sigtuna Museer. Sigtuna.
- Drenzel, L. & Henriksson, L. 1990. Dräktens tillbehör. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90* red. S. Tesch. Sigtuna Museer. Sigtuna.
- Eriksdotter, G. 1996. *Dalby kungsgård, byggnadsarkeologisk undersökning, dokumentation över renoveringsarbetena 1994–95*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 17. Kulturen. Lund.
- Erikson, M. 2001. En väg till Uppåkra. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport* red. L. Larsson. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Lund.
- Fabech, C. 1991. Samfundsorganisation, religiöse ceremonier og regional variation. *Samfundsorganisationen og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og Folkevandringstid* eds C. Fabech & J. Ringtved. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Århus.
- Fabech, C. 1993. Skåne - et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden. *TOR 25* Uppsala.
- Fabech, C. 1998. Kult og Samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund
- Falk, P. 1990. Styli och vaxtavlor – den latinska skriften i Sigtuna. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90* red. S. Tesch. Sigtuna Museer. Sigtuna.
- Fenger, O. 2000. Kongelev og krongods. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift 100* red. C. Due-Nielsen & A Monrad Möller. (17. række bind III) Kbhvn.
- Gustin, I. 1999. Vikter och varuutbyte i Uppåkra. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern* red. L. Larsson & B. Hårdh. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Hadevik, C. & Jönsson, L. 2000. Grophus. *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna* red. N. Björhem. Stadsantikvariska avdelningen Kultur Malmö. Malmö.
- Harrison, D. 1997. Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. ”...gick Grendel att söka det höga huset...”. Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC C. Arkeologiska skrifter No 17. Halmstad.
- Hedeager, L. 1992. Centraldannelse i et langtidsperspektiv. Danmarks jernalder. *Økonomiske og politiske sentra i norden ca 400–1000 e.Kr. Åkerseminariet, Hamar 1990*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Nr 13. Oslo.
- Hermanson, L. 1998. Släkt, vänner och makt i det tidiga 1100-talets Danmark. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift 98* (17. række bind II). Kbhvn.
- Hoff, A. 1997. *Lov og landskab. Landskablovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900 – 1250*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.

- Holmberg R. 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. Nr 11. Bonn/Lund.
- Holmberg, R. 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle*. Lund Studies in Medieval Archaeology 8. Stockholm.
- Holmgren, P. & Tronde. B 1990. Fornminnesinventeringen i Skåne 1985–87. *Arkeologi i Sverige 1987*. Stockholm.
- Ingers, I. 1970. Ortnamn i Malmö. VIII. Oxie, Lockarps och Glostorps socknar (forts.) *Malmö fornminnesförenings årsskrift*. Malmö.
- Johansson Hervén, C. 2000. Kv Altona 10, Lund. Arkeologisk utredning och undersökningsplan 2000. *Arkeologiska arkivrapporter från Lund, nr 86*. Kulturen i Lund. Lund.
- Johansson Hervén, C. 2001. På kungsgårdens bakgård. *Möten med forntiden Arkeologiska Fynd år 2000*. Riksantikvarieämbetet.
- Jönsson, L., Kockum, J. & Olsson, M. 2000. Fosie och Naffentorp – två medeltida byar i Malmös omnejd. *Att tolka stratigrafi. Det tredje nordiska stratigrafimötet. Åland 1999* red. G. Eriksdotter, S. Larsson & V. Löndahl. Meddelanden från Ålands högskola nr 11. Mariehamn.
- Jönsson, L. 2001. Premonstratenserklösteret i Östra Tommarp *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson* red. A. Andrén, L. Eersgård & J. Wienberg,. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm.
- Jørgensen, L. 1995. Stormanssæder og skattefund i 3.-12. Århundrede. *Fortid og Nutid. Hæfte 2*. København.
- Kempke, T. 1981. *Frühmittelalterliche Keramik aus Oldenburg in Holstein*. Hamburg.
- Krongaard Kristensen, H. 1982. Keramiklagfølge ved Viborg Sønderø. *Hikuin 8*. Højbjerg.
- Lundqvist, L. 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 35. Göteborgs Universitet.
- Mandahl, A. 1974. En puzzelbit i Oxies historia. *Kring Malmöhus. En årsbok utgiven av Malmö museum. Årgång 4. 1973–74*. Malmö.
- Mandahl, A. 1986. Variationer i tidigmedeltida lantbebyggelse. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio* red. A. Andrén et al. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund.
- McCarthy, M. R. & Brooks, C. M. 1988. *Medieval Pottery in Britain AD 900-1600*. Leicester.
- Mårtensson, A.W. 1976. Medeltida skrivredskap. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i Arkeologi* red. A.W. Mårtensson, A.W. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus urbis Lundae VII. Kulturhistoriska Museet i Lund. Malmö.
- Nordeide, S.W. 1997. *Den arkeologiske utstillingen*. Museet i Erkebispegården. Trondheim.
- Nordin, A-C. 1990. Bronsgjutning. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90* red. S. Tesch. Sigtuna Museer. Sigtuna.
- Ohlsson, T. 1976. The Löddeköpinge Investigation I. The Settlement at Vikhögsvägen. *Meddelanden från LUHM 1975–76*. Lund.
- Ohlsson, T. 1980. The Löddeköpinge Investigation II: The Northern Part of the Village Area *Meddelanden från LUHM 1979–1980*. Lund.

- Olsson, M. 1999. *Vikingatida trälldom. Om slaveriets plats i Skandinavians ekonomiska historia*. Lund Papers in Economic History. No 67. Departement of Economic History. Lund University. Lund.
- Persson, J. 1976. Spel och dobbel. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi* red. A.W. Mårtensson. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus urbis Lundae VII. Kulturhistoriska Museet i Lund. Malmö.
- Randsborg, K. 1980. *The Viking Age in Denmark. The formation of a state*. London.
- Reynolds, S. 1977. *An introduction to the History of English Medieval Towns*. Oxford.
- Riddersporre, M. 1998. Ravlunda och Uppåkra. Två exempel på försvunna storgårdar? *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Rosborn, S. 1984. *Malmö Den medeltida staden och dess omland. Medeltidsstaden 67*. Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Rosén, C. 1995. Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgoods i olika miljöer ca 1550–1580. *META 95:3*. Lund.
- Roslund, M. 1992. Baltic Ware - a Black hole in the Cultural History of Early Medieval Scandinavia. *Contacts across the Baltic Sea* eds. B. Hårdh & B. Wyszomirska-Werbart. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No 43. Lund.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 92. Lund.
- Salminen, L. 1998. Pärlor – bara sköna ting? Metropolis Daniae Ett stycke Europa. Kulturens årsbok 1998. Lund.
- Salomonsson, B. 1973. Utgrävningar kring Malmö. *Ale 1973:3*. Kristianstad.
- Selling, D. 1955. *Wikingzeitliche Frühmittelalterliche Keramik in Schweden*. Stockholm.
- Skov, H. 1994. Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800–1200 e.kr. *Hikuin 21. Landbebyggelse i middelalderen 1. Huse og gårde*. Højbjerg.
- Stenholm, L. 1976. Hushållskärl av äldre svartgoods. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi* red. A.W. Mårtensson. Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund.
- Stjernquist, B. 1988. On the Iron Age Settlement at Östra Torp and the Pattern of Settlement in Skåne during the Iron Age. *Meddelanden från LUHM 1987–1988* New Series Vol.7. Lund.
- Stjernquist, B. 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeological Review 1995*. Lund.
- Strömberg, M. 1961. Den äldre bebyggelsen vid Nedraby kyrka. *Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1961*. Kristianstad.
- Strömberg, M. 1976. *Forntid i Sydostskåne*. Lund.
- Svanberg, F. 1999. *I skuggan av Vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. University of Lund, Institute of Archaeology. Report Series No 66. Lund.

- Svanberg, F. 2000. Vad fynden kan berätta. *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Svanberg, F. & Söderberg, B. 2000. Arkeologiska lämningar och historiska förhållanden. *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2 Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Söderberg, B. 1994. Kungens Gårdstånga – från Odin till adel. *Arkeologi i Sverige Nr 3*. Riksantikvarieämbetet Stockholm.
- Söderberg, B. 1999. Väg 11-projektet. *Bulletin för arkeologisk forskning i Sydsverige*. Lund.
- Söderberg, B. 2000. Vikingatidens boplatser i Löddeköpingeområdet. *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2 Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Söderberg, B. 2000. Vad är en köpingeort? *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2 Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Lund.
- Tesch, S. 1983. *Ystad II – en omlandsstudie. Medeltidsstaden 45* Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer. Stockholm.
- Tesch, S. 1993. *Houses, Farmsteads and Long-term changes. A regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area, In Scania, Southern Sweden*. Uppsala.
- Thomasson, J. 1998. *Dominus terræ Scania*. Om den vandrande byn och maktens territorialisering. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist* red. L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 28. Lund.
- Thun, E. 1967. *Medieval Tommarp. Archaeological investigations 1959–1960*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. N° 5 Bonn/Lund.
- Thörn, R. 1995. Vikingatida hästoffer i Oxie by. *Elbogen 1995* Malmö Fornminnesförenings årsskrift Årgång 63. Lund.
- Vandrup Martens, V. 1995. Dendrochronologically Dated Pottery. *Meddelanden från LUHM 1993–1994*. Lund.
- Wallin, Curt 1955–1962. *Tommarps Urkundsbok 1085–1600 klostret-hospitalet-staden-socknen 1. 1085–1300*. Stockholm.
- Wihlborg, A. 1981. *Helsingborg. Medeltidsstaden 32*. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer. Stockholm.
- Øeby Nielsen, G. 1996. *Læse- og skrivedskaber. Genstande relateret til læse- og skrivekunst i Danmarks middelalder*. Speciale i Middelalder-arkæologi, Aarhus Universitet, 1995. Udgivet af Afd. For Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev 1996. Aarhus.

APPENDIX

Arkeologiska undersökningar i Oxie (1–7)
och i närheten av Oxie (8–15)

1. Oxie församlingshem 1972 MHM 3179

Platsen var belägen ganska centralt på bytomten, ca 75 meter väster om kyrkan, och norr om den presumtiva kungsgården. Vid grundgrävningen för det nya församlingshemmet framkom ett närmast rektangulärt *grophus*, vilket var ca 5 x 3 meter stort, minst 0,4 meter djupt och öst-västligt orienterat. I huset fanns två golvlager, däribland ett lergolv. I det sydöstra hörnet fanns resterna av en ugnskonstruktion. Det kunde konstateras att huset använts i två omgångar. Aina Mandahl menar att grophuset använts som vävstuga under båda faserna, något som framgår genom fynden av tre vävtyngder och en sländtrissa. I huset framkom dessutom två *benprylar* och ett *snurreben* (Mandahl 1974, s. 117ff). I de båda golvlagren, likväl som i husets fyllnadslager, påträffades *östersjökeramik*, vilken kunde dateras till tidsperioden 1025–1075, vilket innebär att husets funktionstid kan förläggas till mitten av 1000-talet.

2. Oxie kyrkby 1977 MHM 6060

Undersökningsområdet var beläget i den norra delen av bytomten, strax väster om den historiskt kända gård nr 28. Undersökningen skedde i två etapper, där etapp ett omfattade en yta som var belägen i den västra delen av kv Bystenen, medan etapp två var belägen söder om kvarteret, i den nuvarande Pilevallsvägen.

I två av de upptagna schakten konstaterades 0,3–0,6 meter tjocka kulturlager som innehöll ett ganska rikligt fyndmaterial, däribland *östersjökeramik*, en *vikt med stämpel* och ett antal *sländtrissor*, eventuellt en med *runor*. Vid undersökningen påträffades även två *grophus*. Det ena inom etapp ett (A61), i den södra delen av schakt 26, och det andra inom etapp två (AXI:1), beläget i den södra delen av schakt XI.

Ungefär hälften av *grophus* A61 framtoogs. Det verkade ha en närmast rund form och var ca 2,6 meter i diameter och ca 0,45 meter djup. I *grophuset* framkom ett stort antal skärvor *östersjökeramik*, en bennål och ett bryne. Det var inte möjligt att fastställa storleken på AXI:1, däremot uppgick bredden till 2,4 meter och djupet var ca 0,4 meter. Det verkar ha haft en rektangulär eller kvadratisk form med rundade hörn. I *grophuset* fanns bl.a. ett stort antal skärvor *östersjökeramik*, en bennål, två *benkammar*, en *bronsnål*, en *sländtrissa* och en *degel* (Thörn 1994).

Keramikmaterialet från både kulturlager och *grophus*, vilket till övervägande del utgörs av *östersjökeramik*, visar att lokalen troligen har varit i bruk under större delen av 1000-talet. Vilken funktion *grophusen* har haft är svårt att diskutera då det inte framgår från vilka lager fyndmaterialet tillvaratogs. Fyndet av en *degel* i *grophus* AXI:1 antyder dock att man har sysslat med metallhantverk i, eller i närheten av *grophuset*. Sländtrissor i

både kulturlagren och i grophus XI:1, antyder en möjlig textil verksamhet i området, där grophusen kanske fungerat som vävstugor. Den återfunna vikten med stämpel i kulturlagren speglar förmodligen något slags handelsverksamhet i området.

3. Kv Bystenen 1988 MHM 7180

Undersökningen var belägen i den västra och östra delen av kv Bystenen, och berörde till viss del Oxie bytomt, däribland gård nr 29 och området strax väster om gård nr 28. Kvarterets västra delar hade berörts av arkeologiska undersökningar redan 1977 (se ovan).

Inom den västra delen av undersökningsområdet undersöktes bl.a. ett mindre kulturlager och ett rännkomplex, vilket kanske har utgjort tidigmedeltida toft- eller tomtgränsmarkeringar. Den intressantaste anläggningen inom detta område var en grop A21, vilken innehöll ett hästkranium och ett bäckenben från en vuxen häst. Fyllningen bestod av ett kraftigt rödfärgat jordlager, vilket tolkades som rödockra. En skärva östersjökeramik kunde dateras till tidigmedeltid. Anläggningen har av Raimond Thörn tolkats som en offergrop, där hästen offrats i anslutning till en gränsmarkering, kanske av slaver boende i Oxie (Thörn 1994:7f; Thörn 1995:11ff). Inom det östra undersökningsfältet, vilket direkt berörde platsen för den historiskt kända gård nr 29, kunde inga tydliga medeltida bebyggelse lämningar konstateras.

Från undersökningen fanns dock ett ganska rikligt 'svartgodsmaterial', vilket visar att tidigmedeltida aktiviteter förekommit inom denna "perifera del av Oxie" (Thörn 1994, s. 5ff). En närmare genomgång av keramikmaterialet, vilket består av både AIV-gods, enstaka skärvor kugeltopf och framför allt östersjökeramik, daterar lämningarna till mitten av 1000-talet.

4. Oxiegården Västra 1973-74 MHM 4549-4552

Undersökningen var belägen omedelbart utanför den nordöstra delen av den historiskt kända bytomten, i kanten av ett åkerstycke benämnt *toften*. Undersökningen, vilken utfördes med anledningen av nya gatuutläggningar inom området, skedde i två omgångar där område *Gata B* (MHM 4552) undersöktes 1973 och område *Gata A* (MHM 4550) undersöktes 1974. I anslutning till ovannämnda områden grävdes även två mindre schakt, (MHM 4549 och 4551) med relativt omfattande kulturlager, vilka innehöll ett ganska rikligt fyndmaterial. Bland fynden i de två mindre schakten kan särskilt omnämnas ett runt bronsföremål, förmodligen en *myntefterbildning* och en *schackpiäs* av horn eller ben.

Inom hela undersökningen framkom *åtta* grophus samt ett antal andra anläggningar. Nedan följer en kort redogörelse över grophusen och anläggningar av betydelse för bebyggelsestrukturen.

Gata B MHM 4552

Inom området undersöktes sex anläggningar, varav ett grophus (A4), en brunn, två ugnar och ett gropsystem. Gropsystemet (A6), innehöll f.ö. rikligt med *östersjökeramik*, liksom en skärva *Menkendorf* samt en ring, eller ett spänne av silver. Grophuset hade en närmast kvadratisk form, med en storlek på 2,5 x 2,5 meter och ett djup på ca 0,4 meter. Den var östvästligt orienterad. Den övre fyllningen bestod av ett rött lager med inblandning av torvaska och sot. Torvinblandningen var rikligast i husets centrala delar. I golvlageret fanns bl.a. *östersjökeramik* och en *dubbelkam*. Anläggningarna kan utifrån keramikmaterialet i huvudsak dateras till mitten av 1000-talet, även om det finns inslag från såväl äldre som yngre perioder.

Gata A MHM 4550

I den sydöstra delen av området hade stora delar av kulturlagren bortschaktats innan undersökningen. I den centrala delen av området undersöktes dessutom inte hela kulturlagerytan, utan enbart små provschakt på 1 x 1 meter. Inom området framkom 18 anläggningar, varav sju grophus. Bland övriga anläggningar kan nämnas ett par rännen, där den ena kanske utgör en tidig- eller högmedeltida toft- eller tomtgränsmarkering, några eldstäder och hårdar, samt två mindre stensättningar i kulturlageret.

Grophusen

Tolkningen av nedgrävningen A10 som grophus är hypotetisk. Hur som helst var den rektangulär, ungefär nordsydligt orienterad, minst 4,3 meter lång och 2,26 meter bred. Längden kunde inte bestämmas då den fortsatte utanför det undersökta området. Det dokumenterade djupet var ca 0,10 meter. I ett avsatt bottenlager återfanns bl.a. ett *ringformat spänne*. I anläggningen fanns även *östersjökeramik*, ett *ornerat tvinningsredskap*, *s k tinbl-bein* av ben samt ett *kamfragment*.

Anläggning 11 var östvästligt orienterad. Formen var avrundat kvadratisk och storleken var ca 3,20 x 3,20 meter med ett djup av ca 0,30 m. I husets centrala del fanns ett 0,10 m tjockt golvlager. Till anläggningen kan knytas två stolphål, ett i nordväst och ett i sydost. I anläggningen fanns bl.a. *östersjökeramik*.

Anläggning 12 var även detta östvästligt orienterat, med en rektangulär form och med ett invändigt mått av ca 3,70 x 3,20 meter. Grophuset var upp till 0,90 m djupt. Genom den västra delen av huset löpte en av de tidigare nämnda rännen. Den östra delen av huset hade i ytan förbindelse med grophus A11. Den övre fyllningen i grophuset var ca 0,60 m tjockt och hade bl.a. en inblandning av sot och torvaska. I detta fanns ett rikt fyndmaterial

såsom *östersjökeramik*, några enstaka skärvor *AIV-gods*, men även järnföremål såsom *ringar, krok, kniv, sax, nyckel* och dessutom *bronsbleck, sländtrissa, bennålar, pincett av brons, kam, en spelbricka, stylus* samt djurben. I fyllningens nedre del hittades dessutom fiskben. Under fyllningen, i husets västra del, fanns en eldstad, eventuellt en ugn, vilken var ca 1,30 x 1,00 meter stor. I botten fanns ett golvlager med enstaka skärvor östersjökeramik. I husets södra hörn fanns ytterligare en ugn. Den var rund till formen och byggd på botten. Lagerföljden i huset, med två eldstäder, antyder att det använts i minst två omgångar.

Grophuset A13, hade en närmast kvadratisk form och var ca 2,90 x 3,00 meter stort. Det var nedgrävt ca 0,20 meter i den sterila sanden. Husets botten var plan. Vid grophusets sydvästra del fanns ett stolphål. Längs husets nordvästra respektive sydvästra sidor löpte rännor. I huset påträffades bl.a. *östersjökeramik, sländtrissor, islägg, brynen* samt *järnföremål*.

Anläggning 14 beskrivs som en nedgrävning med ett lerlager där det tillvaratogs ett blandat fyndmaterial. Anläggningen var synlig i ytan som en oregelbunden formation av bränd och obränd lera med storlek ca 4,5 x 2,5 meter. Den var rektangulär och sydost-nordvästligt orienterad. I lagret fanns både yngre rödgods och 'svartgods'. Under detta lerlager fanns ett ca 0,05 meter tjockt lager av sot och aska. Slutligen fanns ett ca 0,40 m tjockt lager med fynd av bl.a. *östersjökeramik, bryne, en knappnål, bennålar och en spelbricka*. Troligen var det undre lagret en rest av en anläggning från 1000-talet, antagligen ett grophus, vilken skadats av senare bebyggelse.

Anläggning 18 hade en rektangulär form, var östvästligt orienterad och med en innerstorlek av 4,30 x 2,70 meter. Det var nedgrävt i moränen till ett djup av ca 0,60 meter. Överst fanns ett ca 0,30 meter tjockt lager i vilket det bl.a. fanns östersjökeramik. Under detta följde ett upp till 0,50 meter tjockt lager med inblandning av steril lera. Fynden i detta bestod bl.a. av *östersjökeramik* och en del järnföremål, däribland *slagg*. I merparten av huset fanns dessutom ett ca 0,10 m tjockt rött lager, vilket bestod av bränd 'torvaska'. I lagret påträffades rikligt med fynd, såsom *östersjökeramik, vävtyngder, sländtrissor, islägg, sax* och *bronsföremål, äggskal* samt rikligt med *fiskben*.

På husets botten fanns ett ca 0,14 meter tjockt lager blandat med aska. I lagret, intill husets norra vägg, hittades fyra *sländtrissor* med ca 0,30 m mellanrum. Dessutom påträffades några *bennålar, en kam* samt *östersjökeramik*. Husets botten bestod av hårdtrampad, steril lera, vilket var räfflat kors och tvärs. På golvet iaktogs, speciellt i västra delen, en mängd hål, ca 0,05 m i diameter. Intill den norra väggen fanns en rad med hål, kanske avtryck efter en vävstol. I den västra delen av huset återfanns fem eller sex stycken *vävtyngder*. Längs den södra och östra väggen fanns rester efter hyllor, eller bänkar, vilka låg ca 20–30 cm högre än husets botten. I husets östra del fanns en ugn. Den var närmast rund och ca 1,30 x 1,30 meter stor. Ugnen var anlagd i fyllnadslagret och tillhörde därmed inte den första bosättningen.

Detta antyder att även detta grophus, liksom hus A12, använts i minst två omgångar.

Även A22 var ett grophus. Detta hade en närmast kvadratisk form och var östvästligt orienterat. Dess innermått var ca 3,40 x 3,40 meter. Grophuset var nedgrävt från botten av kulturlagret och till ett djup av 0,60 meter. Fynden i huset bestod bl.a. av *östersjökeramik* och en *sländtrissa*, vilken framkom i golvlagret. På botten, i husets södra hörn, fanns en eldstad vilken var ca 1,00 x 0,60 meter stor.

Det sista grophuset var A24, vilket enbart undersöktes till hälften. Huset hade kvadratisk form med en storlek av ca 3,70 x 3,70 meter, och var östvästligt orienterat. Det var grävt från botten av kulturlagret och ca 0,40 m ner i moränen. Huset hade en plan botten. Fynden var sparsamma och bestod framför allt av *östersjökeramik*, ett *bryne* och få järnföremål.

En genomgång av keramikmaterialet från Oxiegården västra visar att lämningarna bör dateras till mitten av 1000-talet, och att boplatsen har upphört innan 1100-talets början. De mest välbevarade grophusen, såsom A12 och A18, visar att de använts i flera omgångar då det här fanns flera avsatta golvlager och minst två ugnskonstruktioner som inte är samtida. Fynd av sländtrissor från fyra av grophusen och vävtyngder från ett av dem antyder att de vid något tillfälle har använts för textila ändamål, kanske som vävstugor. Men ugnskonstruktioner i tre av husen visar även att de kan ha fungerat som tillfälliga bostäder. Ugnarna kan dock även haft en annan funktion, kanske i samband med rökning av fisk då det i botten på både A12 och A18, liksom på A4, fanns rikligt med fiskben. Sammanfattningsvis tycks såväl fyndmaterialet som konstruktionerna som sådana visa att grophusen varit mångfunktionella. Kanske har funktionerna varierat under skilda årtider, och husen fungerat både som bostäder, vävstugor och 'rökstugor'?

5. Oxiegården Västra/Östra 1974 MHM 4548

Undersökningen var belägen något nordost om den historiska bytomten, enligt 1703-års lantmäterikarta, på ett åkerstycke benämnt *tofterna*. Vid undersökningen framkom åtta anläggningar, varav fyra *grophus*, två härdar och en större stensamling med skörbränd sten. Något väster om dessa undersöktes dessutom ett mindre kulturlager. När undersökningen påbörjades var området redan nedschaktat till moränen.

Grophusen

Anläggning A hade rektangulär form och var östvästligt orienterad, 6,75 meter långt och mellan 2,5-3,0 meter brett. Djupet varierade mellan 0,2-0,6 meter. Den västra delen av huset var ca 0,10 meter djupare än den östra. Den övre fyllningen innehöll bl.a. *östersjökeramik*, några enstaka skärvor

AIV-gods, ett ringformat spänne, en fragmentarisk vävtyngd, sländtrissa, en islägg, en bennål samt *slagg*. Mot botten fanns ett ca 0,10–0,20 meter tjockt lager av humös sand med stark inblandning av torv.

På den sterila sanden fanns ett mellan 0,02–0,08 meter tjockt golvlager. Fynden i detta utgjordes av enstaka svartgodsskärvor samt djur- och fiskben. I ett annat lager fanns två *tvinningsredskap* av ben, s.k. *tinbl-bein* samt *en skära* och *en skrapa av flinta*. I husets centrala del fanns en koncentration av sten, sot och aska, vilket täckte en ca 2 x 2 meter stort yta. Upp till fem lager sten konstaterades, där stenarna var mellan 0,1–0,2 meter stora, varav en del var skörbrända. Mitt på husets östra kortsida fanns ett ca 0,50 meter djupt stolphål, förmodligen efter en takbärande stolpe.

Anläggning B var något oregelbundet rektangulärt med en storlek av ca 4,0 x 3,4 meter. Anläggningen var östvästligt orienterad, och djupet varierade mellan 0,1–0,5 meter. Den övre fyllningen innehöll bl.a. *östersjökeramik, djurben, järnföremål, sländtrissa, kamfragment, bennålar* och *vävtyngdsfragment*. På den sterila bottensanden fanns ett mellan 0,02–0,05 meter tjockt avsatt golvlager, vilket bl.a. innehöll *en sländtrissa* och *fiskben*. Två förmodade stolphål påträffades även i grophuset.

Anläggning E var ett nästan kvadratisk grophus med en storlek av ca 3,50 x 3,50 meter. Den verkade utifrån stolphålens placering ha varit östvästligt orienterad. Huset var ca 0,40 meter djupt och med plan botten. Fyllningen bestod huvudsakligen av något rödaktigt torvinblandad humös sand. I mitten fanns på bottensanden ett upp till 0,05 meter tjockt och ca 2,5 x 1,9 meter stort lager av hård, mörk, sotblandad sand, vilket tolkades som ett golvlager. Det har troligen även funnits ytterligare ett fyndrikt golvlager, omedelbart under den övre fyllningen. I botten på huset konstaterades tre stolphål.

Fyndmaterialet från grophuset bestod bl.a. av *östersjökeramik, vävtyngder, sländtrissor, bl.a. en med runor, bennålar, pincett, brynen, en spelbricka, en stämpel (ev. en stylus?), slagg* och *djurben*. Det kan noteras att vid grophusets östra nedgrävningskant fanns åtta vävtyngdsfragment, där fem av dessa låg på rad i nordöst-sydvästlig riktning. Avståndet mellan de yttersta vävtyngdsfragmenten var två meter vilket kanske motsvarade bredden av en vävstol.

Anläggning H hade en rektangulär form. Grophuset var ca 4,80 meter långt, 3,5–4,2 meter brett och 0,4–0,5 meter djupt och östvästligt orienterat. Fyllningen bestod överst av ett humusblandat sandlager där det förekom spridda gråstenar. Fynden utgjordes här av bl.a. *östersjökeramik, en sländtrissa, islägg* och *djurben*. Under detta lager fanns ett utjämningslager, bestående av ett 0,02–0,10 meter tjockt lager av steril gul sand, vilket antyder en sekundär användning av huset.

Under utjämningslagret fanns en stensamling med två lager av ca 0,10 m stora stenar, varav en del skörbrända. I anslutning till stenarna fanns sot och

träkol. Under detta fanns ytterligare ett utjämningslager, vilket bestod av ett mellan 0,02–0,10 meter tjockt lager av gul sand, vilket tyder på ännu en användningsfas. Under detta framkom det ursprungliga golvlageret med sot och träkolsinblandning. I lagret fanns bl.a. *ett bryne, en järnkniv* och *ett bronsbleck*. I husets norra hörn fanns en härd med en storlek av 0,6–0,7 meter, vilken var direkt byggd på husets botten. Botten på härden bestod av ett lager med tätt lagda stenar med en storlek av ca 0,05–0,10 meter. Ovanpå detta fanns ett 0,03–0,05 meter tjockt lager av lera blandat med sot. Till huset fanns dessutom två säkra stolphål, där det ena fanns vid husets södra långsida och det andra mitt på husets norra långsida. Båda låg inne i huset. Avståndet mellan hålen var två meter. Huset verkar ha använts vid minst tre olika tillfällen, där det kanske haft olika funktioner under olika perioder, möjligtvis årstidsbundna.

Övriga anläggningar

Anläggning F var en oregelbunden stensamling där en del av stenarna var skörbrända. Den var belägen mellan grophusen AB och AE. Huset hade en största längd på fyra meter och största bredd på två meter. Stenarna låg tätt, huvudsakligen i 1–2 lager, och var ca 0,10 meter i diameter. Fyllningen under stensamlingen var starkt sot- och träkolsblandad. Fynden bestod av *svartgods* och en del järnföremål. På stensamlingens yta fanns bl. a. *östersjökeramik*, någon enstaka skärva *AIV-gods*, en *pärkla* och *bronsfragment*. Det fanns dessutom elva nedgrävningar under stensamlingen, vilka var oregelbundet placerade. Vilken funktion stensamlingen har haft framgår inte av rapporten, men *en* möjlig funktion är att de upphettade stenarna använts för att böja virke till exempelvis båtar eller till andra ändamål. Stensamlingen kan möjligtvis även fungerat som en mindre uppvärmningsanordning, kanske som *bastu* eller som *smedja*.

6. Oxiegården 1975-76 MHM 6062

Undersökningen var, enligt 1703 års historiska karta, dels belägen i den nordöstra delen av bytomten, dels omedelbart öster om denna. Undersökningen berörde delar av de historiskt kända gårdarna nr 1 och 2. Området indelades i fyra etapper, där varje etapp var indelade i ett antal schakt av varierande storlek. Då ingen upprättad översiktsplan finns över undersökningarna var det svårt placera in etapperna. De undersökningar som med säkerhet har kunnat lokaliseras är etapp 1 och 2. Vid undersökningen framkom tre stycken grophus, nämligen A18 (schakt 12 etapp 2), A1 (schakt 22 etapp 3) och A2 (schakt 18 etapp 3). Inom etapp I finns ett antal nedgrävningar som möjligtvis kan vara grophus, men dessa kommer ej att diskuteras här då de dels inte är bra dokumenterade och dels inte kan lokaliseras.

Etapp 1 omfattade områdets södra och östra delar, där åtta stycken två meter breda schakt placerades inom området. På området framkom bl.a. ett antal relativt stora nedgrävningar utan funktionsbestämning.

Etapp 2 omfattade områdets västra delar, där två 5 x 12 meters stora, fyra 4 x 12 meter stora, och tre 4 x 10 meter stora schakt grävdes med en total yta av 432 kvm. I den centrala delen av området, i schakt 12, framkom ett förmodat grophus (A18). Detta var 2,8 x 3,5 meter stort, rektangulärt och östvästligt orienterat. Huset var nedgrävt ca 0,2–0,4 meter i morän-sanden. Längs nedgrävningsskanterna fanns sammanlagt 36 pinnhål. I anläggningens sydöstra hörn fanns en oregelbundet rundad, 0,2 meter djup nedgrävning med en diameter av ca 1,4 meter. Den var klädd med ett 0,02–0,15 meter tjockt lerlager och fylld med träkol och sotblandad sand. Ett sotigt material täckte den fläckvis rödbrända botten. I grophuset fanns bl.a. ett antal skärvor *rödgoods*, *östersjökeramik*, *brynen*, *stengods*, *en böjd järnnål* och *en järnkrok*. Fyndmaterialet verkar tyda på att grophuset har fyllts igen vid 1200-talets mitt.

I den centrala och östra delen av etapp 2 fanns dessutom ett stort antal stolphål där en del möjligtvis har ingått i några form av huskonstruktioner. Det kan även nämnas att i A14 (schakt 10), påträffades skelettdelar från ett foster eller spädbarn. Inom schakt 11 återfanns en rektangulär nedgrävning (A8), vilken var ca 1,7 x 1 meter stor och ca 0,50 meter djup. På dess botten fanns ett 30-tal stenar, vilka täcktes av ett sandlager med inslag av träkol och bränd lera. Detta kan kanske vara resterna av en ugnskonstruktion. Två stolphål öster respektive väster om nedgrävningen hör förmodligen samman med denna. Bottenlagret innehöll bl.a. en skärva *rödgoods* och ett *svartgoodsfragment*. Den övre fyllningen innehöll bl.a. fem skärvor *svartgoods*, en skärva *stengods* och ett tiotal *rödgoodsfragment*. Nedgrävningen utgör kanske ett mindre grophus, men har inte tolkats som ett sådant.

Etapp 3 omfattade områdets norra delar. Inom området grävdes fem schakt vilka var 7 x 10 meter stora och omfattade totalt en yta på ca 364 kvm. Inom schakt 18 fanns bl.a. ett ca 0,3 meter tjockt kulturlager, i vilket det tillvaratogs *en bultlåsnyckel*, *en bronsfibula med fågelhuvud (vendeltida)*, *ett bryne*, *ett salvekrus* och ett 70-tal skärvor *östersjökeramik*.

En av anläggningarna, A2 (schakt 18) utgjordes av en cirkelformad nedgrävning. Den var ca 4,5 meter i diameter och ca 0,6 meter djup, med plan botten i de centrala delarna. Bottenfyllningen bestod av svagt sotfärgad sand. Stundtals fanns koncentrationer av träkol respektive bränd lera. Anläggningen har förmodligen varit ett grophus. I huset fanns bl.a. ett stort antal skärvor *östersjökeramik*, *ett bryne*, *en järnsyl*, *en stengodsskärva*, *en rödgods-skärva*, *en järnnål* och *ett benbeslag*.

I schakt 19 fanns en rektangulär, östvästligt orienterad nedgrävning (A2), vilken var ca 0,9 x 2,5 meter stor och 0,7 meter djup. Den djupare delen innehöll bl.a. *fiskben*, ett hundratal skärvor *östersjökeramik* och en fragmentarisk

benkam. I den grundare delen fanns en fragmentarisk *sländtrissa* och en *bronsring*. Den östra delen var nedgrävd i fyllnadslagret till en ca 1,4 x 2,4 meter stor nedgrävning, vilken var ca 0,2 meter djup, oval och nordsydligt orienterad. Dessa båda anläggningar är kanske resterna av grophus.

Det andra beläget för ett grophus inom etapp III utgjordes av A1 (schakt 22). Denna utgjordes av en oregelbunden, 2,8 x 4,0 meter stor och 0,5–0,9 meter djup nedgrävning, vilken var östvästligt orienterad. I bottenlagret fanns ett fragmentariskt *bryne* och i ett mera omrört lager framkom *två bennålar*, *ett järnspänne*, *en järnkula* och ett tjugotal skärvor *östersjökeramik*. Ett lager med rödbränd sand innehöll ett *täljstensfragment* och ett sjuttioal skärvor *östersjökeramik*. Endast den södra delen av anläggningen undersöktes.

7. Byåkersbacken 1976 MHM 5207

Undersökningen var belägen i utkanten av den sydvästra delen av bytomten, enligt 1703 års historiska karta, på ett åkerstycke benämnt *tofterna*. Vid undersökningen framkom bl.a. fyra förmodade grophus samt andra anläggningar.

Grophusen

Anläggning 1 var oval till formen, östvästligt orienterad, ca 3,0 x 2,5 meter stor och 0,3–0,4 meter djup. Den hade klart markerade nedgrävningskanter och ojämn botten. I anläggningen framkom *AIV-gods* och djurben.

Anläggning 2 var även denna oval till formen, men däremot nordost-sydvästligt orienterad, ca 2,3 x 1,2 meter stor och 0,3 meter djup. Den hade klart markerade nedgrävningskanter och något ojämn botten. Östra delen var fylld med skörbrända stenar. I anläggningen framkom bl.a. *östersjökeramik* och djurben.

Anläggning 3 var även denna något oval till formen, östvästligt orienterad, ca 3,6 x 2,0 meter stor och 0,35–0,40 meter djup. Den hade branta, markerade nedgrävningskanter och närmast plan botten. Östra delen var fylld med ett hundratal stenar av varierande storlek, där samtliga var sotiga och en del skörbrända. I anläggningen framkom *östersjökeramik* och djurben.

Anläggning 4 var däremot närmast kvadratisk till formen med ca 3 meters sidor och rundade hörn. I det nodöstra hörnet fanns två stolphål. Strax utanför den södra nedgrävningskanten fanns ytterligare två stolphål. Centralt placerade i bottenplanet fanns tre mindre pinn- eller stolphål. I den norra delen låg ett mindre antal sotiga stenar, där det även fanns fragment av brända ben. I en bottenfyllning påträffades *östersjökeramik* och djurben.

Det förekom dessutom keramik från ytterligare två anläggningar, A6 och A7, vilka dessvärre inte finns utmärkta på översiktsplanen. De undersöktes

1975, men någon rapport föreligger ej från undersökningen. Från dessa framkom bl.a. skärvor av AIV-gods, där några enstaka var av vendeltida karaktär.

Keramikmaterialet antyder en datering av A1, A6 och A7 till vikingatid medan A2, A3 och A4 kan dateras till första hälften av 1000-talet. Dessvärre omnämns inget av det övriga fyndmaterialet, vilket självfallet gör det svårt att funktionsbestämma anläggningarna. Utifrån beskrivningarna kan åtminstone tre av dem tolkas som grophus (A1, A3, och A4), medan tolkningen för A2 är mera osäker.

8. Toarp 5:6 1991 MHM 7457

Undersökningen var belägen i den sydöstra delen av Toarps historiskt kända bytomt och på området öster därom. Vid undersökningen framkom bl.a. resterna efter ett trelleborgshus från 1000-talet, en brunn från sen vikingatid och ganska omfattande kulturlager, dessutom framkom härdar och kokgropar från yngre bronsålder/äldre järnålder. Inom hela undersökningsområdet framkom ca 800 anläggningar.

Trelleborgshuset (hus 1), var ca 26 meter långt, ca 6 meter brett och nordväst-sydostligt orienterat. Det var beläget inom undersökningsområdets västra del på en relativt kraftigt slutande markyta, i omedelbar anslutning till den medeltida bytomten. Huset hade svagt utåtböjda långsidor, vilka bestod av dubbla stolphålsrader. Endast den västra av gavlarna återstod. Det fanns två inre stolphålspar, i den västra respektive östra delen. Huset bestod således av två mindre gavelrum och en mellanliggande stor hall.

Hus 2 var placerat i anslutning till den östra delen av hus 1. Huset var ca 5,5 meter långt, 3,75 meter brett och västnordväst-ostsydost orienterat. Huset bestod av två parallella, något utböjda långsidor. Huset var grävt genom ett kulturlager, vilket innehöll fynd från 1000–1100-talet. Det fanns även tre kulturlagerrester i vilka en del stolphål var nedgrävda. I kulturlagren fanns ett mindre antal skärvor östersjökeramik.

Söder om huslämningarna fanns bl.a. en stenpackning (A2), och ytterligare en kulturlagerrest (A80), vilka utifrån keramiken kan dateras till 1000–1100-talet. I samma område fanns även en brunn (A397), vilken innehöll AIV-keramik.

9. Oxiebackar 1971 MHM 2906

Undersökningen var belägen vid Oxiebackar, området öster om Oshögavägen. Undersökningen berörde dels den nordvästra delen av Toarps historiskt kända bytomt, dels området väster om bytomten. Vid undersökningen framkom tio anläggningar, varav ett troligt grophus (A10), en brunn (A5), kulturlager och ett antal gropar. Några av anläggningarna var från äldre järnålder.

Anläggning 10 är förmodligen ett grophus. Det var ca 6 x 4,8 meter långt och med ett största djup av ca 1,10 meter. En av fyllningarna utgjordes av ett tjockt rött lager. I ett golvlager, under det röda lagret, påträffades sju vävtyngder. Sex av dem låg strax ovan moränleran.

Ett par av anläggningarna från undersökningen, t.ex. brunnen (A5), innehöll östersjökeramik, medan grophuset innehöll AIV-gods. Grophuset kan således dateras till slutet av 900-talet eller tidigt 1000-tal, medan den övriga delen av bebyggelsen utifrån keramiken dateras till första hälften av 1000-talet. Generellt sett verkar bebyggelsen från området vara från tidigt 1000-tal.

De båda ovannämnda boplatserna utgör kanske embryot till byn Toarp, och avspeglar förmodligen förhållandena strax innan bybildningen. De båda boplatserna verkar vara samtida med den äldsta fasen i Oxie och har förmodligen stått i ett speciellt förhållande kungalevsplatsen.

10. Oxie-Risebergaledningen 1973 MHM 5205

Undersökningsområdet var beläget söder om väg 832, ca 700 meter norr om Oxie bytomt. Vid undersökningen framkom sju anläggningar, därav två stenpackningar, två härdar, ett boplatslager och två anläggningar med grop-system.

En av anläggningarna (A2), kan kanske tolkas som ett grophus. Det var en ca 3,5 x 2,0 meter stor nedgrävning vilken hade nordsydlig riktning. Anläggning 4 utgjordes dels av ett boplatslager, dels av två separata stenpackningar under detta och dels av ett gropssystem i den sydöstra delen.

Boplatslagret/gropssystemet kan utifrån AIV-godset dateras till 800-talets början. Boplatslämningarna visar att det förmodligen rör sig om en ganska omfattande vikingatida bebyggelse. Boplatsten är belägen på ett åkerstycke benämnt 'Orremossåker'.

11. Sturupsvägen 17:2 1972 MHM 3618, Oxie 20:7 1972 LUHM 80059

Undersökningsområdet var beläget drygt en kilometer nordväst om Oxie bytomt och föranleddes av byggnationen av motorvägen mellan Malmö och Svedala. Undersökningen utfördes av Uppdragsverksamheten vid Riksantikvarieämbetet och erhöll både ett MHM-nr och ett LUHM-nr. Vid undersökningen framkom bl.a. tre grophus och två härdar.

Grophusen

Anläggning 1 hade måtten 2,5 x 1,7 meter och var 0,2 meter djup. Den var östvästligt orienterad, närmast rektangulär till formen. Fyllningen bestod av

gråsvart sotblandad lera, med inslag av skörbränd sten. Vid båda kortsidorna påträffades stolphål. I huset fanns bl.a. *AIV keramik, ett järnfragment med bronskant och en sländtrissa.*

Anläggning 2 hade måtten 3 x 1,9 meter och var 0,3 meter djup. Den var nordväst-sydostligt orienterad, närmast rektangulär till formen, där den nordvästra kortsidan var något avrundad. Fyllningen bestod av gråsvart sotblandad lera med inslag av skörbränd sten. Det fanns två stolphål, en i den västra kanten och en i den östra kanten, något indragna från nedgrävningskanten. I huset framkom bl.a. *AIV keramik, två vävtyngder och en järnkniv.*

Det tredje grophuset (A3), hade måtten 3,2 x 2,34 meter och var 0,3 meter djup. Den var östvästligt orienterad, närmast rektangulär till formen. Fyllningen bestod av gråsvart sotblandad lera med inslag av skörbränd sten. Vid vardera kortsidan fanns ett stolphål. I huset framkom bl.a. *AIV keramik, fyra vävtyngder, en järnspets, en järnbit och järnslag.*

Det fanns även ett stort antal andra anläggningar vilka bl. a. innehöll AIV keramik och enstaka inslag av östersjökeramik. På boplatsten fanns även lämningar från bronsålder och äldre järnålder. Den yngsta fasen av boplatsten, däribland de tre grophusen, kan dateras till vikingatid. Eventuellt sträcker sig bebyggelsen något in i tidig medeltid.

12. Sydgas, etapp XIV 1983 MHM 6650

Även detta undersökningsområde är beläget drygt en kilometer nordväst om Oxie bytomt, söder om motorvägen mellan Malmö och Svedala. Från undersökningen föreligger ingen rapport. Vid undersökningen framkom åtminstone två grophus, där det ena definitivt är vikingatida (A14), medan det andra enbart innehöll keramik från äldre järnålder. Anläggning 14 innehöll, förutom *AIV keramik*, dessutom en *spännbuckla, sländtrissor och brynen.*

13. Sydgas, etapp XV 1983 MHM 6650

Undersökningen var belägen omedelbart norr om motorvägen mellan Malmö och Svedala, och ingår i samma boplatskomplex som de två föregående undersökningarna. Ingen rapport föreligger från undersökningen. Vid undersökningen framkom vikingatida boplatslämningar i form av gropar, stolphål och ugnar. Fyndmaterialet bestod bl.a. av *keramik, bearbetat horn och en vävtyngd.*

14. Fredriksberg 13 A MHM 9131 1998

Undersökningen var belägen i anslutning till ovannämnda undersökningar, söder om E65. Undersökningen genomfördes med anledning av byggandet

av yttre ringvägen runt Malmö. Materialet från undersökningen är för närvarande under bearbetning. Vid undersökningen framkom anläggningar, bl.a. en brunn och kulturlager från vikingatid (Carlsson & Svahn u.a.) Det fanns vid förundersökningen en anläggningskoncentration närmast Sydgas etapp XIV, vilken förmodligen kan knytas till denna vikingatida boplat. Det föreligger dessutom ett antal ¹⁴C-dateringar från yngre järnålder. Fyndmaterialet tyder på att området nyttjats under främst romersk järnålder och vikingatid (Carlsson 1999, s. 27ff). Boplaten ligger dessutom strax intill en av de förhistoriska vägarna, 'östra vägen', som ledde mellan Hököpinge och Uppåkra/Lund (Björhem 2001, Erikson 2001).

15. Fredriksberg 13 D MHM 9134 1998

Undersökningsområdet låg mellan Jägersrovägen och E65, och var belägen i anslutning till de ovannämnda undersökningarna. Undersökningen genomfördes med anledning av byggandet av yttre ringvägen. Vid undersökningen framkom ett stort antal boplatlämningar, bl.a. ett stort antal gropar från äldre järnålder. Vid undersökningen framkom även två långhus, vilka ¹⁴C-daterades till vendel/vikingatid (Björhem u.a.). Yngre järnåldersbebyggelsen ingår i samma boplatkomplex som lämningarna från de fyra föregående undersökningarna.

Centralplats från yngre järnåldern?

Boplatlämningarna från Sturupsvägen 17:2, Oxie 20:7 och Sydgas- och Fredriksbergs undersökningarna utgör tillsammans en större sammanhängande bebyggelseenhet. Denna har varit belägen i skärningspunkten mellan en nord-sydligt löpande väg, med förmodat hög ålder, och en av vägarna som går in mot bytomten i östvästlig riktning. Den större sammanhängande boplaten är belägen på åkerstycken med namn som 'Boosland' och 'Toftekärr'. Båda namnen indikerar äldre bebyggelse. Bebyggelsen på denna stora boplat, vilken för tankarna till en mindre centralplats, verkar etableras under yngre bronsålder och har sedan kontinuitet fram till slutet av vikingatiden då en ny centralplats uppkommer vid Oxie.

DET CENTRALA LANDSKAPET

Elitära miljöer i östra Blekinge under vikingatiden
och den tidiga medeltiden

Av Anna Lihammer

<i>Bilden av östra Blekinges historia</i>	227
<i>Vägen till en ny bild</i>	228
<i>I järnålderns dis – järnpatronerna i Augerum</i>	230
<i>Ett blekingskt Birka? Frågan om Hallarumsvikens överregionala betydelse</i>	233
<i>En mäktig man i Augerum</i>	237
<i>Den rika bygden kring Listerby, Förkärla och Hjortsberga</i>	240
<i>Gudes skipper – en storgård i skärgården</i>	242
<i>Konturerna av ett vikingatida marint försvarssystem</i>	245
<i>” ... & Pas land hyrað to Sweon ... ” Frågan om nationaliteter och gränsläggning vid 1000-talets mitt</i>	247
<i>Tankar kring eliter, centralplatser och östra Blekinges vikingatid</i>	250
<i>Utblick mot medeltiden</i>	251
<i>Avslutning</i>	258
<i>Litteratur</i>	261

Blekinge är ganska osynligt i den arkeologiska och historiska forskningen kring yngre järnålder och tidig medeltid i södra Skandinavien. En orsak är det arkeologiska materialets beskaffenhet. En bristfällig inventering tillsammans med få arkeologiska undersökningar gör att materialet är förhållandevis dåligt känt. En annan betydelsefull orsak är Blekinges geografiska läge. Landskapet har utgjort periferi och gränsbygd i både det danska och det svenska riket. Då mycket av dagens arkeologiska forskning kring yngre järnålder i Skandinavien behandlar fenomen som makt, centralitet och riksbildning hamnar Blekinge i skymundan (se fig. 1).

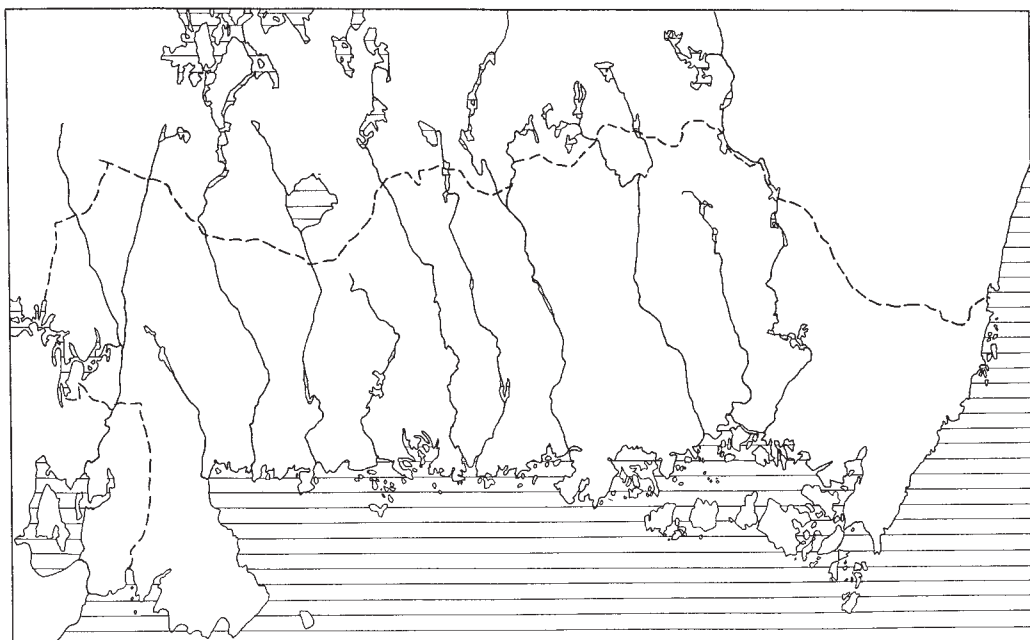
Tillsammans har dessa faktorer fått allvarliga konsekvenser för kunskapen om Blekinges historia och områdets roll i större historiska sammanhang.

Bilden av östra Blekinges historia

Förutom en handfull bebyggelsearkeologiska studier (viktigast Björkquist & Persson 1979) och en rad mindre arbeten om olika ämnen (exempelvis Borna 1984 och Eckerbom 1992) är det framför allt den politiska historien som hamnat i fokus för den arkeologiska forskningen kring östra Blekinge. Ett mindre antal arbeten har skapat en bild av området under denna period (framför allt Atterman 1967, Stenholm 1986 och Ödman 1983; se fig. 2).

Denna bild kan sammanfattas i en rad korta punkter:

1. Under folkvandringstid och vendeltid fanns en mäktig elit i området, vilket bevisas av ett mindre antal praktfulla fynd. Eliten var baserad i Augerum och dess makt sträckte sig över stora delar av östra Blekinge. Anders Ödman menar att makten var grundad i kontroll över järntransporterna längs 'Lyckåleden', en hypotetisk transportled, som Ödman antar har följt Lyckebyåns lopp från Småland söderut mot de blekingska hamnarna (Stenholm 1986; Ödman 1983).
2. Under vikingatiden tillhörde östra Blekinge svearna som styrde området från sin bas – den betydelsefulla handelsplatsen Hammarby i det innersta av Hallarumsviken (Atterman 1967; Stenholm 1986).
3. Omkring år 1050 skedde ett 'regimskifte'. Danerna fick makten över östra Blekinge varpå svearna förlorade området. Blekinge blev en del av Danmark vilket befästes med en gränsläggningstraktat som bevarats i Äldre Västgötalagen (Stenholm 1986).
4. Under en kort period styrde danerna området från köpingeorten Köpinge, vilken tros ha varit belägen i närheten av Lyckebyåns mynning (Ödman 1983; Stenholm 1986).

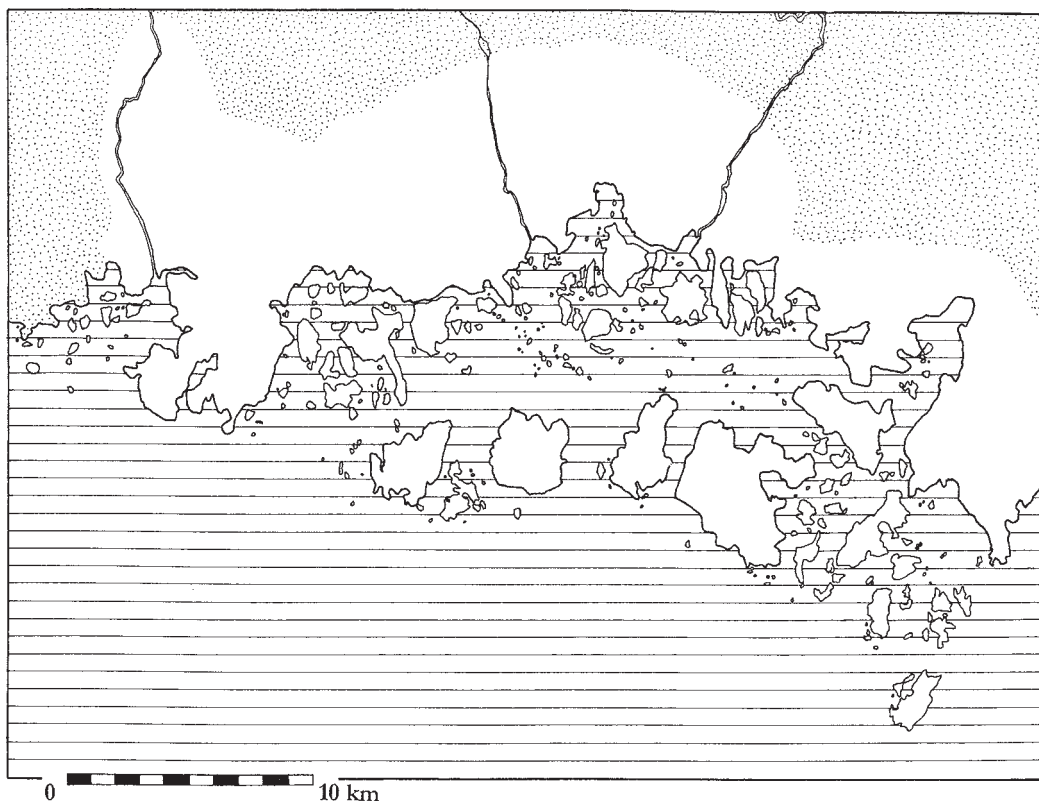
Figur 1. Översiktskarta över Blekinge. De gränser som anges är dagens landskapsgränser. Tecknad av Anna Lihammer.

5. Under den tidiga medeltiden styrde den danske kungen östra Blekinge från kungaleven. I östra Blekinge dateras dessa utifrån kända förhållanden i det övriga dåtida Danmark, där man antar att de etablerats under 1000-talet. De blekingska kungaleven, och även häraderna, antas gå tillbaka på en äldre *skipæn*-indelning (Stenholm 1986).
6. Generellt antas de blekingska kungaleven förlora sina roller under 1200-talets lopp. Under medeltidens gång blir i stället städerna i området allt viktigare (Stenholm 1986).

Detta är, något generaliserat, den bild som i tidigare forskning tecknats av östra Blekinge under yngre järnålder och tidig medeltid. Bilden ter sig bestickande klar och fullständig, men som min studie kommer att visa, så vilar den på en ostadig grund. Behandlar man materialet på ett annorlunda sätt finns utrymme för betydande förändringar.

Vägen till en ny bild

Sökandet efter centralitet har varit ett utmärkande drag hos tidigare forskning kring östra Blekinge under vikingatid och medeltid. Det östblekingska

Figur 2. Översiktskarta över östra Blekinge. De prickade områdena utgjorde obebyggd skogsbygd långt fram i medeltiden. Här finns inga tidiga byar eller kyrkor. De vita områdena är alltså generaliserat den maximala utbredningen av den medeltida bygden i östra Blekinge. Tecknad av Anna Lihammer.

materialet har tolkats i termer av centrumförflyttning, ett slags spel i landskapet där det hela tiden finns en, och bara en, central plats som tillskrivits makt över en hel region. De centrala platserna kopplas sedan till nationella tolkningar. När det uppstått en centralplats på en ny plats i området förklaras det med att en ny politisk centralmakt tagit makten över östra Blekinge (Stenholm 1986).

En sådan syn kan inte längre upprätthållas. Min studie kommer i stället att visa att det rör sig om ett landskap med många mindre, men viktiga, platser. Detta innebär ett landskap utan verkliga centralplatser, ett landskap där man snarare bör tala om en mängd *fokusplatser* – platser där bara en eller några få centralfunktioner finns representerade (exempelvis Aston 1989).

Östra Blekinge bör ses som ett område där inga verkliga makt- eller handelsnoder etableras förrän mycket sent. Fortfarande långt fram i historisk tid var till exempel urbaniseringen i området svag och instabil.

Grunden för detta måste sökas i landskapet och i naturgeografin. I östra Blekinge splittras jordbruksbygden upp av obrukbara och skogsklädda höjdstråk. Det är i detta uppsplittrade jordbrukslandskap de flesta människor levde, det är detta som var områdets ekonomiska ryggrad och det var här medeltidens bärkraftiga kyrksocknar och verkliga byar fanns. Områdets ursprungliga kyrksocknar bör därför ses som olika små bygder åtskilda av obrukbara utmarker. Dessa små bygder förenades genom den äldre kustlandsvägen. Där bygdena mötte havet och skärgården fanns på 1500-talet ett större antal mindre bondehamnar, *lastor*. Det var härifrån, snarare än från städernas hamnar, mycket av handeln i området bedrevs. Detta gäller med all sannolikhet även för tidigare perioder.

Den omfattande skärgården i östra Blekinge innebar tidigt möjligheter till viss binäring, exempelvis sommarbete och fiske (se Eckerbom 1992), men framför allt innebar skärgården speciella villkor för livet i östra Blekinge. Detta gäller inte minst i fråga om faktorer som makt, kontroll och politik. Skärgårdens egen ekonomiska potential är låg. De flesta av öarna är i agrarekonomiskt hänseende olämpliga för annat än sommarbete och inte ens på de största öarna fanns långt fram i tiden annat än mycket små byar.

I stället bör vikingatidens och medeltidens skärgård ses som ett nät av farleder, ett nät vars åtkomst dels kunde skydda jordbruksbygden innanför och dels kontrollera den. Att skärgårdens förmåga till bevakning och kontroll utnyttjats bevisas av de marina spärranläggningar som uppförts och använts för att kontrollera farlederna under vikingatid och tidig medeltid. Skärgården har erbjudit möjligheter både för försvar och kontroll av människorna i jordbruksbygden innanför. Landskapet har således öppnat stora möjligheter för de som förstått att utnyttja det.

I östra Blekinge kan man inte tala om ett landskap som det gällde att vinna kontroll över. Den uppstyckade naturgeografin skapade i stället ett område med många mindre landskapsrum förenade av kommunikationsleder. Det är dessa mindre landskapsrum som efter kristnandets inträde kom att utgöra en, eller ibland två, kyrksocknar.

Härmed kan man med fog tala om kustlandsvägen och segellederna genom skärgården som pulsådor i bygdens liv. Dessa kommunikationsleders betydelse för livet i området kan inte nog betonas. Kontroll över dessa gav också kontroll över bygden.

En rad exempel skall nu få illustrera vikten av att applicera ett landskapsarkeologiskt synsätt när man vill studera detta område under perioden i fråga.

I järnålderns dis – järnpatronerna i Augerum

I östra Blekinge finns flera tecken på förekomsten av elitära miljöer under mellersta järnåldern (se fig. 3). Det som rönt störst uppmärksamhet är en

undersökt båtgrav några kilometer norr om Lyckebyåns utlopp i havet, daterad till övergången mellan folkvandringstid och vendeltid (Arrhenius 1960).

Sammantagna visar fynden och lämningarna från mellersta järnåldern på närvaron av en elit i området. Frågor kring omfattning och närmare lokalisering är däremot svåra att besvara. Ett försök att finna svar är teorin kring en mäktig elit i Augerum, en elit vars makt grundats i att man lyckats uppnå kontroll över järntransporter från Småland i norr längs Lyckebyån till havet i söder (Ödman 1983).

Den berömda båtgraven i Augerum undersöktes av Oskar Montelius år 1895. Enligt hans uppgifter låg den ett kort stycke söder om Augerums kyrka, men platsen har inte kunnat lokaliseras mera precist. Förutom den gravlagda (en kvinna som passerat 60 års ålder) och nitar som ingått i båtkonstruktionen hittades en exklusiv smyckeuppsättning (Arrhenius 1960). Montelius påträffade även huslämningar som överlagrade graven.

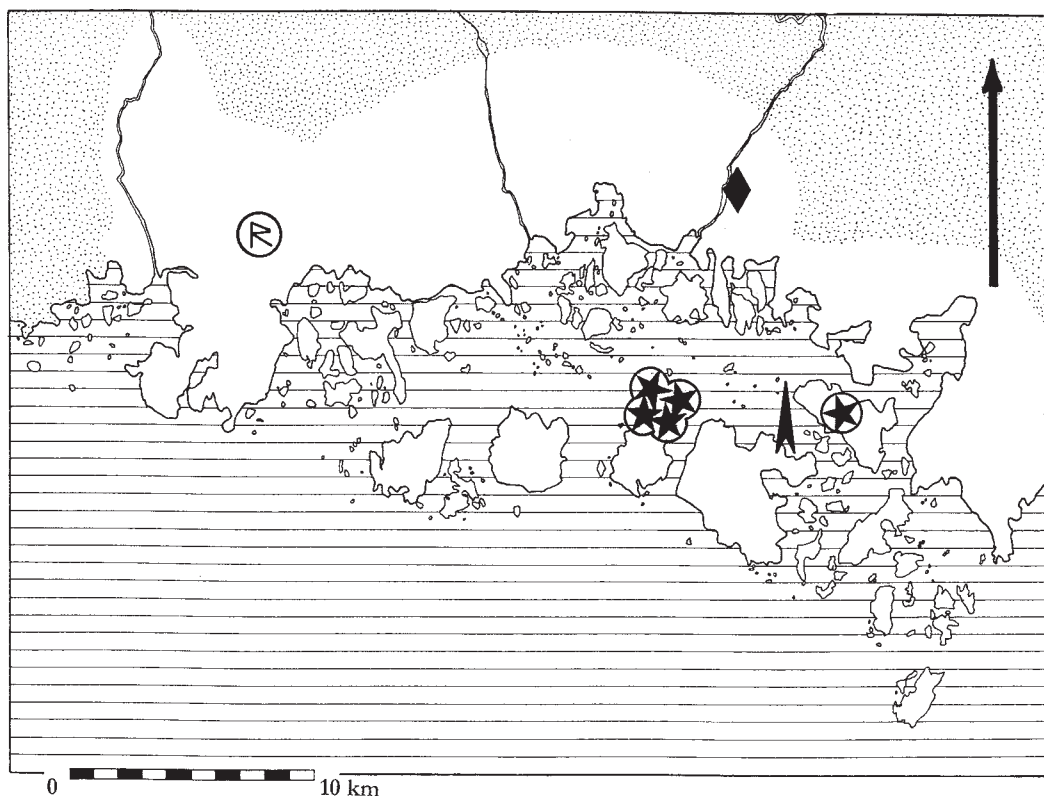
År 1963 genomfördes en ny undersökning i Augerum. Genom en seminariegrävning försökte Arkeologiska Institutionen vid Lunds Universitet lokalisera Montelius utgrävningsplats i hopp om att finna fler båtgravar. Några gravar hittades inte, men däremot bebyggelselämningar i form av enstaka stolphål och Östersjökeramik från 1000-talet (Arbman 1964).

Frågor kring Augerum har främst berörts av Anders Ödman. Hans grundteori är att det funnits en tidig järntransportled, '*Lyckåleden*', mellan järnrika områden i Småland och de blekingska bondehamnarna. Leden skulle ha följt Lyckebyåns dalgång. Grunden till Augerumselitens rikedom skulle legat i kontrollen över denna transportled.

Utifrån bearbetning av kartmaterialet har Ödman belagt detta på olika sätt. På en äldre karta finns beteckningen '*Svälte Port*' på en byggnad som enligt Ödman legat mitt över vägen. Ödman påpekar också att det ca 100 meter norr om Augerums nuvarande herrgårdsbyggnad finns spår efter en vallgrav i terrängen i form av en fördjupning. Utifrån dessa förhållanden framkastar han teorien att det rört sig om en vallgrav med '*Svälte Port*' som en slags kontroll- och tullstation för transporterna längs Lyckåleden under den tidiga medeltiden, och att detta också skulle kunna gälla för äldre perioder (Ödman 1983).

Den aktuella kartan är skifteskartan från 1761. Beteckningen finns också med på storskifteskartan från 1739–1740, men här kan man se att konstruktionen inte ligger mitt över vägen. Vid beteckningen finns istället två mindre byggnader och på platsen delar sig vägen. Den ena av de båda vägar som bildas fortsätter in mellan de två byggnaderna och den andra fortsätter norrut öster om dem (LMV, Augerums socken; akt 1). Ödman anser att '*Svälte Port*' ligger precis där vallgraven och vägen korsar varandra, men detta kan inte beläggas. Vad man kan se på kartan är dock att Augerums norra inägo gräns möter vägen på platsen för '*Svälte Port*'. För övrigt är det inte sannolikt att den fördjupning som är synlig i terrängen är resterna efter

Figur 3. Indikationer på elitära miljöer i östligaste Blekinge under mellersta järnåldern. Cirklarna med stjärnor anger fynd av guldbrakeater från folkvandringstid och pilen anger fyndplats för en svärdsknapp av guld med granatinslägningar på både knapp och överhjält. Närmaste paralleller till denna finns i Uppland och i båtgraven i Sutton Hoo. Romben anger båtgraven i Augerum. Tecknad av Anna Lihammer baserat på uppgifter ur Jacobsen & Moltke 1942; Arrhenius 1960, 1985.

en vallgrav. Dess utseende och sträckning i landskapet ger snarare intryck av dräneringsdike eller liknande (egen inventering i fält).

Det är tveksamt om eventuella järntransporter verkligen kunnat följa Lyckebyåns sträckning. Själva ån är oduglig för transporter eftersom vilda forsar gör att den inte är segelbar. Den nedersta forsen finns redan vid Lyckeby. Norr om Augerum övergår åns mer flacka stränder till i det närmaste ravinliknande. Undersökningar har visat att teorier kring att vägsträckningarna norrut följt de blekingska åarnas lopp bör nyanseras (Larsson 1963).

Båtgraven visar att det i Augerum funnits individer med betydande resurser under mellersta järnåldern. Orsakerna bakom detta kanske bör sökas

litet närmare än i de småländska skogarna. Området är en med blekingska mått mätt mycket rik jordbruksbygd. Denna skulle i sig själv gott och väl vara tillräckligt underlag för välstånd och möjligheter till ett omfattande kontaktnät. Man kan jämföra med ett annat berömt blekingskt monument, stenarna i Björketorp, från ungefär samma period. Även här finner man omfattande och goda jordbruksområden i kringområdet.

Den undersökta båtgravens precisa läge i terrängen är okänt. Vissa hypoteser kan dock formuleras. Äldre lantmäterikartor över Augerum visar både förändringar och kontinuitet. En av förändringarna är mindre avvikelser i vägnätet (LMV, Augerums socken; akt 1; se fig. 4). På äldre kartor kan man ca 100 m söder om Augerums kyrka se ett av vägar utskiljt mindre markstycke. Detta ligger inom ett större område som på kartan kallas *'Lilla Kumelen'*. Det bevarade gravfältet vid byn heter fortfarande Stora Kummeln och ligger inom ett område som på kartan likaså är utskiljt och betecknas som *'Stora Kumelen'*. Ännu ett sådant område på kartan utgörs av *'Ekebackarne'*. Här, idag Ekebacksgärdet, företogs 1963 den tidigare nämnda seminariegrävningen. Man fann som bekant inga gravar, men däremot bebyggelse lämningar och fragment av Östersjökeramik, daterad till 1000-talet (Arbman 1964). Namnet *'Lilla Kumelen'* indikerar i sig äldre gravar eller gravfält, i synnerhet vid jämförelse med det närliggande *'Stora Kumelen'* / *'Stora Kummeln'*. Det faktum att ett mindre område är utskiljt av vägarna tyder vidare på att det här legat något i vägen. Kan detta något ha utgjorts av äldre gravar?

Ser man till lösfynden från mellersta järnåldern så är det inget av dem som kan ses som platsbestämmande för en elits stödjepunkter i landskapet. Däremot visar de att det i området redan vid denna tid fanns en elit med utvecklat kontaktnät i flera olika riktningar och att det fanns individer med både möjlighet och ambition att upprätthålla prestige. Den mest sannolika grunden för ett sådant välstånd är jordbruket. Blekinge är ett topografiskt sett uppdelat och ojämnt landskap, men där jordbruksmarkerna finns är också förutsättningarna för skapandet av ett agrart överskott mycket goda. Att istället betona järntransporter och kontroll över sådana som källan till välstånd förefaller långsökt och något osäkert. Jag vill därför framhålla jordbruket som grunden och också peka på att man kan tänka sig flera platser som betydelsefulla i detta landskap.

Ett blekingskt Birka?

Frågan om Hallarumsvikens överregionala betydelse

I det vikingatida materialet från östra Blekinge kan man se ett flertal koncentrationer till mindre områden och även skönja möjliga lokala eliter på flera platser. Trots detta har teorierna kring den längst i öster belägna och

Figur 4. Uppgifter om vägsträckningar, inägor och gårdar i Augerum överfört från äldre lantmäterimaterial till en modern topografisk karta. De vita områdena är inägor. Tecknad av Anna Libhammer baserat på LMV, Augerums socken; akt 1 samt dagens topografiska karta. Skala 1:11 000.

långt in i landskapet skärande Hallarumsviken i det närmaste totalt dominerat forskningen. Området i det inre av Hallarumsviken har tolkats som en centralplats av särskild dignitet varifrån svear styrte en stor del av Blekinge (se fig. 5).

Teorierna kring Hallarumsvikens betydelse grundar sig på en rad faktorer, många av dem av tveksam art.

Sture Bolin framlade teorin att det ursprungliga Blekinge varit ett eget småland som senare kom att delas in i de tre häraderna Östra härad, Medelsta härad och Västra härad (Bolin 1933 s. 78). Detta vidareutvecklades av Bertil Ohlsson som menade att namnet Blekinge ursprungligen endast avsett bygden kring Hallarumsviken (Ohlsson 1939).

I skriftliga källor från 1600-talet nämns ett antal platser som de viktigaste hamnplatserna i östra Blekinge. Bland dessa finns *'Hammarby vik'* i det innersta av Hallarumsviken. Namnet *'Hammarby'* finns känt i skriftliga källor från år 1315 och har tillmätts stor betydelse såsom det sydligaste exemplet på en namnform som är vanlig i Mellansverige. I teorierna kring Hallarumsviken har det kopplats till svearna och deras överhöghet över området (Ohlsson 1939; Atterman 1967; Stenholm 1986).

I det innersta av viken finns en mindre holme, som numera utgör en halvö. På kartor från 1680- och 90-talen benämns denna *Hejabymholm* och på den ekonomiska kartan från 1910-talet *'Hedabyholmen'* (i beskrivningen till densamma står *'Heaby, en holme'*). Namnet har blivit ännu ett argument för en handelsplats av stor dignitet och har tolkats såsom inspirerat av danska Hedeby och som tecken på att Hallarumsviken varit en viktig del av handelsfarleden mellan Hedeby och Birka (Ohlsson 1939; Atterman 1967; Stenholm 1986).

Det arkeologiska materialet har fått bidra med nästa argument. I vikens innersta ligger gravfältet *'Store Backe'* (yngre järnålder). På gravfältet har bland annat två hängen till hästutrustning och ett runt spänne med djurornamentik hittats. Hängena tillhör en typ med östlig utbredningsbild som bland annat påträffats i Birka (Arbman 1940). På gravfältet har också delar till en balansvåg hittats. Hängena har tagits som intäkt på starka kopplingar till Mellansverige och svearna medan vågen har fått bevisa att det funnits en betydelsefull handelsplats i närheten (Atterman 1967; Stenholm 1986).

Ett sista argument för Hallarumsvikens stora betydelse har varit det omfattande system av marina spärranläggningar som finns i östra Blekinges skärgård. Spärranläggningarna har setts som uppförda för att skydda den betydelsefulla handelsplatsen i vikens inre. Inne i själva viken finns både spärranläggningar och en fornborg, dessutom kompletterade av försvarsindikerande ortnamn (Atterman 1967).

Företrädare för hypotesen kring Hallarumsviken antar kort sagt att det funnits en omfattande handelsplats i närheten av gravfältet *'Store Backe'* under vikingatiden, en handelsplats styrd av svear. Svearna antas dessutom

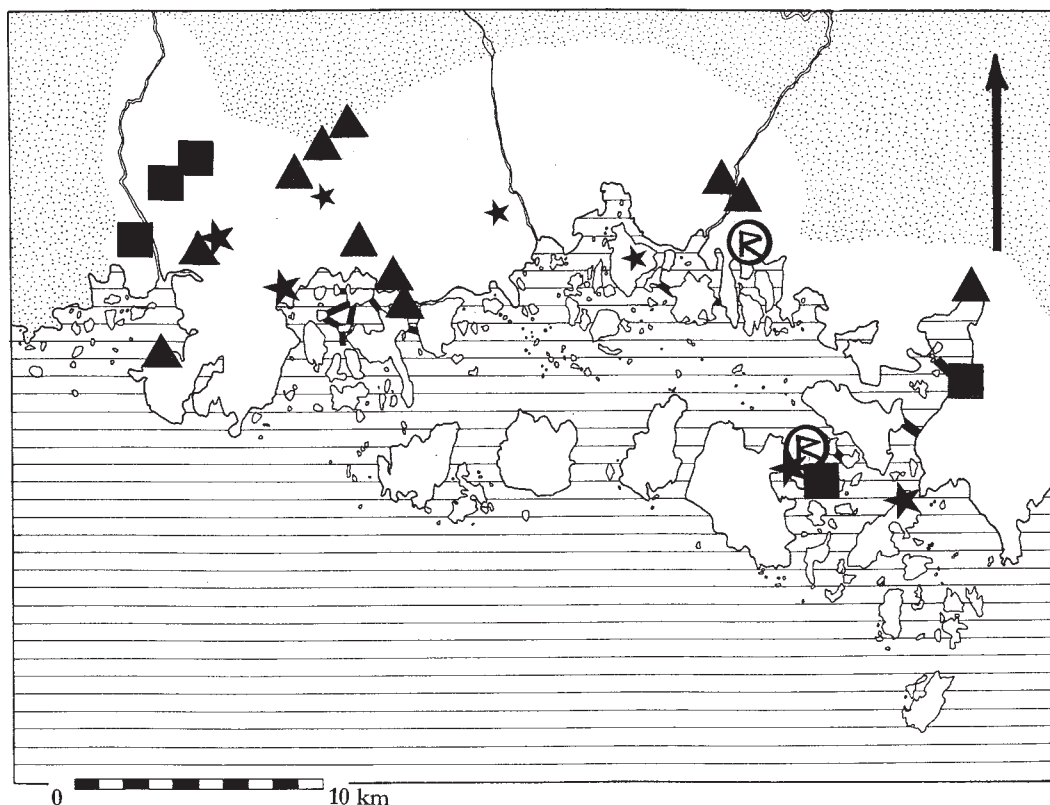

Figur 5. Det innersta av Hallarumsviken. Man kan se hur bygden i det inre av viken omges av kuperade skogsområden. Triangeln anger gravfältet 'Store backe' och båten den antagna hamnplatsen 'Hammarby vik'. Möjliga hammrester av okänd datering kan fortfarande skönjas i terrängen. Kartan visar också en äldre vägsträckning som löper förbi gravfältet ned mot vattnet samt segelleden in mot vikens innersta (pil). Strax väster om hamnplatsen syns den tidigare holmen 'Heaby', numera en halvö. Tecknad av Anna Lihammer utifrån Atterman 1967 och egna fältinventeringar. Skala 1:27 000.

ha styrt en betydande del av Blekinge från denna plats. Handelsplatsen antas ha varit belägen på den flacka terrängen kring gravfältet, men har inte kunnat lokaliseras.

Teorierna kring Hallarumsviken som centralplats har fått stort genomslag men ser man till det vikingatida materialet i hela östra Blekinge känns de mycket tveksamma. Området kring det innersta av Hallarumsviken tycks långt ifrån ensamt om att utmärka sig. Snarare råder motsatt förhållande. I materialet tycks framför allt norra Sturkö, området kring Lyckebyåns södra del, området kring Ronnebyåns mynning samt bygden innanför och kring Listerby och Förkärla skärgård framträda (se fig. 6).

Genom att genomföra detaljerade landskapsarkeologiska undersökningar i några av dessa områden kan en del exempel på intressanta motviker till bilden av den allenarådande Hallarumsviken ges. Detta kommer att demonstreras av följande exempel.

Figur 6. Utvalda manifestationer i det vikingatida materialet i östra Blekinge. Som framgår av spridningsbilden, så tycks inte området kring det inre av Hallarumsviken utmärka sig i någon större utsträckning. Trianglar anger gravfält, stjärnor anger skattfynd, R-markeringar anger runstenar, kvadrater anger fornborgar (osäker datering). Ute i havet syns de marina spärranläggningarna. Tecknad av Anna Libhammer utifrån fornminnesinventeringen, Hårdh 1976; Borna 1984; Stenholm 1986; Svanberg 1994, 1995).

En mäktig man i Augerum

Augerum är framför allt känt genom den tidigare diskuterade båtgraven (Arrhenius 1960; se fig. 7). I samband med utgrävningen av båtgraven hittades lämningarna efter två hus som kunnat dateras till vikingatid. Bland de tillhörande fynden fanns keramik, sländtrissor, en vikt och en sporre. Keramiken är östersjökeramik av östlig karaktär, det vill säga inte riktigt samma typ av östersjökeramik som brukar hittas i västra Sydskandinavien. Den har inga likheter med skånskt material, utan har framförallt stora likheter med keramiktraditionen i östra Götaland och på Öland (Roslund 2001 s. 168f).

Den vikingatida sporren (SHM 10037) är spännande och har inte fått någon uppmärksamhet tidigare. Den tillhör en typ av sporrar i anglo-skandinavisk stil som sannolikt tillverkats i Danmark under starkt engelskt inflytande eller möjligen i England under danskt inflytande. Peter Paulsen har knutit den till en speciell typ av ryttarutrustning, en utrustning som hör samman med de män som deltog i Sven Tveskäggs och Knut den Stores expeditioner till England under 990-talet och framåt (Paulsen 1937). Även Anne Pedersen har visat på sambanden mellan utrustningstypen och kontakterna mellan England och Danmark. Fynd av ryttarutrustningarna finns huvudsakligen på Jylland, de danska öarna, västra och södra Skåne samt på Bornholm. Från andra områden finns endast få exempel (Pedersen 1999).

I Augerum kan det alltså funnits en eller flera personer med någon form av anknytning till den danska kristna kungamakten under vikingatidens slut, med förmåga att organisera vikingatåg och som varit inblandade i den danske kungens härar. Detta betyder inte att man i Augerum stått i lydnds- eller beroendeförhållande till den danska kungamakten vid denna tid. Vikingatidens arméer var knappast varaktiga. Däremot tyder det på att det funnits individer i Augerum som varit kapabla att delta i ett vikingatåg samt visar också att här funnits personer som kommit i kontakt med kristendomen, allmänna förhållanden västerut samt den nya kristna kungamakten.

Landskapet kring Augerum utgör en rik jordbruksbygd. Liksom andra rika jordbruksbygder i östra Blekinge är denna avgränsad i alla väderstreck av bergiga skogspartier. Bygden kring Augerum kan karakteriseras som ett kommunikativt knutpunktsområde. Här löper en norrgående väg samman med den äldre kustlandsvägen. Det är också området där den äldre kustlandsvägen skär Lyckebyån. I detta sammanhang bör ån inte ses som en kommunikationslänk i landskapet, utan snarare som ett hinder. Vid dess utlopp har det funnits förutsättningar för en god hamnplats, men i övrigt har ån inte varit farbar. I närheten utanför området finns den viktiga skärgården.

Man kan därför med fog tala om ett kommunikativt knutpunktsområde i bygden. Områdets potential demonstreras av att vi i senare tider haft både kungalevet Lösen och den medeltida staden Lyckå här.

Figur 7. Området kring Augerum och Lösen. På figuren har det äldre lantmäterimaterialets uppgifter om vägar och gårdar tillsammans med arkeologiska uppgifter överförs på en modern topografisk karta. Trianglar anger vikingatida gravfält. Huset anger den sannolika platsen för de båda vikingatida hus där bland annat en sporre hittats. De större punkterna anger (de senare) medeltida kyrkornas lägen och de mindre punkterna gårdarna enligt det äldre lantmäterimaterialet. De prickade områdena är obrukbara utmarker. Kartan visar områdets karaktär av kommunikativt knutpunktsområde. Tecknad av Anna Lihammer efter LMV, Augerums socken; Akt 1; LMV, Lösens socken; Akt 14; LMV, Lösens socken; Akt 59; uppgifter ur fornminnesinventeringen; Arrhenius 1960. Skala 1:27 000.

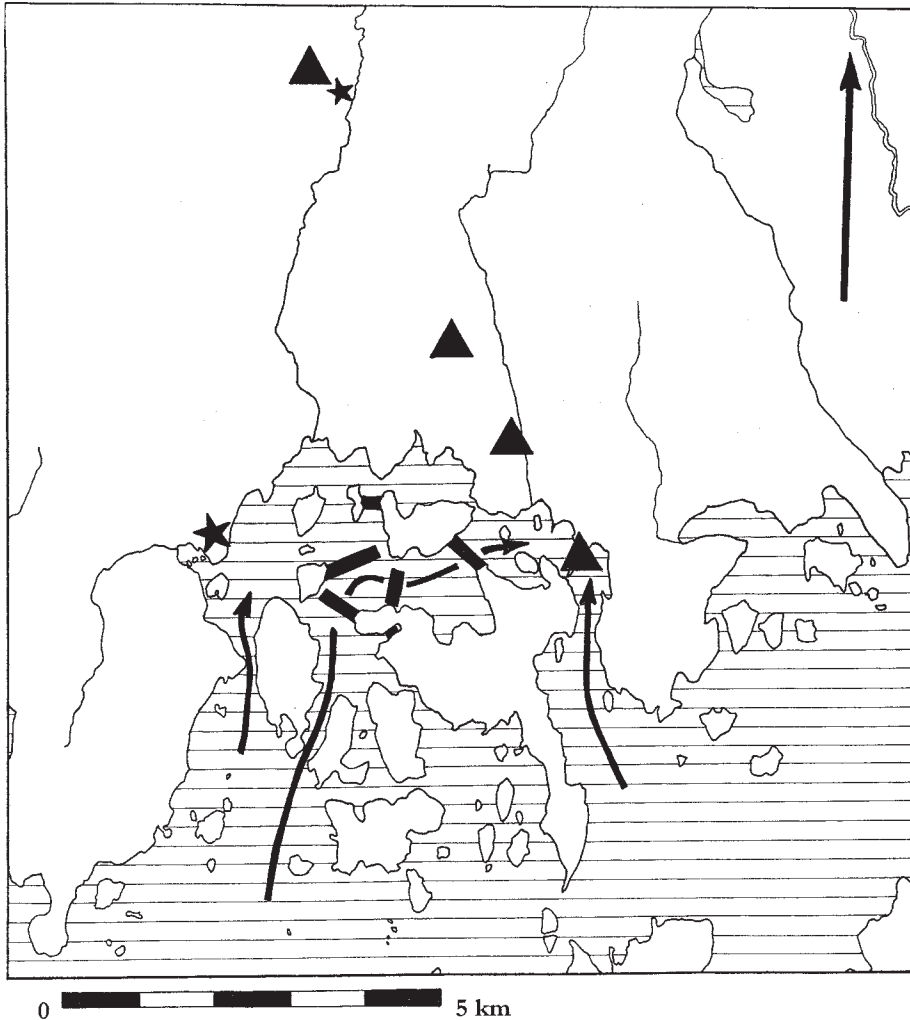
Den rika bygden kring Listerby, Förkärla och Hjortsberga

I Listerby, Förkärla och Hjortsberga byggdes kyrkor under medeltiden. Bygden runt omkring uppvisar Blekinges största bevarade koncentration av gravfält från yngre järnålder. Gravfälten är medvetet placerade i landskapet, de ligger i välexponerade lägen och följer odlingsbygden från Hjortahammar längst i söder och vidare norrut (se fig. 8).

Genom åren har en hel del fynd gjorts på gravfälten i bygden. På Hjortahammargravfältet har det bland annat hittats en ovanlig spännbuckla från 900-talet. Spännbucklan är ornerad med bandformade djur i Jelling-stil och kända motsvarigheter finns bara från ett fåtal platser i Skandinavien, nämligen vid Hedeby, i norra Bohuslän, i Norge och på Island. Man kan alltså tala om ett klart västligt utbredningsmönster (Capelle 1968, Karte 2). På gravfältet vid Hjortsberga kyrka har ett genombrutet rektangulärt spänne (800-tal) hittats. Närmaste paralleller finns i västra Norge och Lappland. Från platsen finns också ett fragment av ett likarmat praktspänne av en typ som hittats på Birka och dateras till 800-talet (Hansson 1987, s. 24f; Svanberg 1994, s. 17). I närheten har man hittat en stigbygel från sen vikingatid (BLM, inv. nr. 2991). Vid Bökenäs har två förgyllda spännbucklor (900-talets senare hälft) hittats (Hansson 1987 s. 28). På det undersökta gravfältet Kasakulle har åtskilliga smycken hittats (Nagmér 1982, s. 7; Hansson 1987, s. 25; Svanberg 1994, s. 17).

I bygden kring Listerby och Förkärla har även de största skattfynden i Blekinge påträffats. Listerbyskatten (*tpq* 955) innehåller en stor mängd arabiska mynt, tre armringar, ett runt spänne och en halsring. Den omfattande Edestadsskatten (*tpq* 1060) innehåller ca 1420 mynt (övertikt av tyska och engelska) och bland annat tre armringar. Skatten innehåller också fragment av gjutkakor. Den sena Hjortsberga-skatten (*tpq* 1120) innehåller mer än 4000 mynt (75% tyska) och 106 smyckes- och hacksilverdetaljer. Bland skattens innehåll kan nämnas ett runt guldsmycke, tio halsringar (varav en del fragmentariska), nitton armringar (återigen en del fragmentariska), tre beslag, ett krucifix och två kors, en djurfigur, två korsformiga hängen och fem kedjor av mynt. Flera av armringarna tycks ha tillverkats på Gotland. Även kontakter med Karelen, Finska viken och södra Östersjöområdet indikeras av smyckematerialet. I materialet finns tecken på att skatten deponerats i etapper (muntl. uppg. Birgitta Hårdh; Hårdh 1976, 1977).

Det finns brister i det arkeologiska materialet från bygden kring Listerby och Förkärla. Dessa brister har huvudsakligen samband med ett begränsat antal arkeologiska insatser. Det står ändå klart att det här funnits en rik jordbruksbygd under vikingatiden, en bygd där det funnits ett antal individer som haft möjlighet att skapa sig ett välstånd som vi idag kan skönja i

Figur 8. De vikingatida lämningarna kring Listerby och Föckärla. Trianglar anger vikingatida gravfält, stjärnor anger skattfynd och ute i havet syns de marina spärranläggningarna och de huvudsakliga inseglingslederna in mot bygden. Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i fornminnesinventeringen; Hårdh 1976; Svanberg 1994, 1995).

fynden från gravfälten och skatterna. I bygden har man också haft möjligheter för att knyta eller upprätthålla kontakter med flera olika områden. Den goda hamnplatsen vid Hjortahammar har säkert haft en avgörande betydelse liksom jordbruksbygden i sig självt. Att bygden dessutom skyddats av marina spärranläggningar i skärgården utanför understryker detta.

Gudes skipper – en storgård i skärgården

Sturkö är en av de större öarna i den östblekingska skärgården. Ön utmärker sig på flera sätt i det arkeologiska materialet. En närmare titt på materialet visar att det egentligen bara rör sig om en mindre del av ön som uppvisar speciella drag, nämligen halvön Skällenäs på nordöstra Sturkö (se fig. 9).

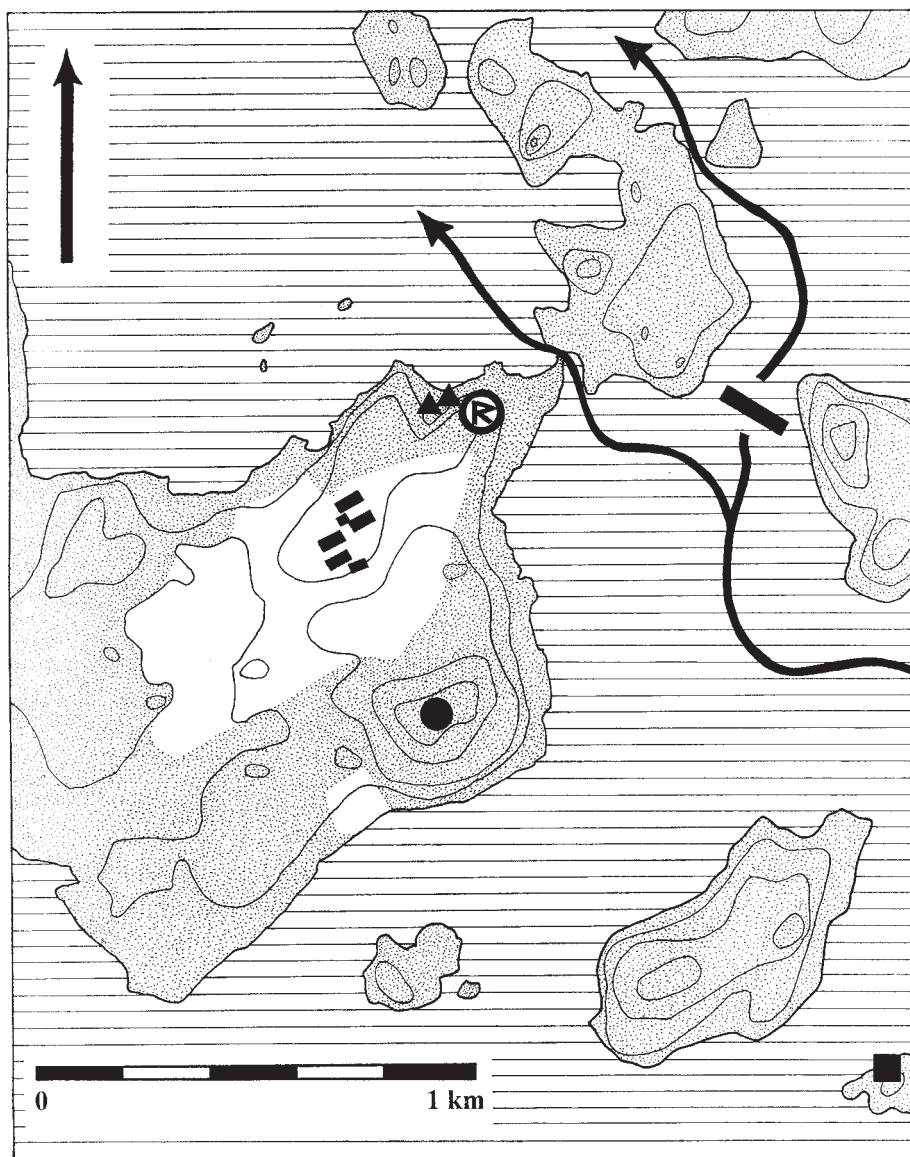
Från Sturkö finns den omfattande Sturkö-skatten (tpq 1000) med ett innehåll av bland annat 300 mynt (mestadels engelska och tyska) och ett par örhängen av Tempelhof-typ. Sådana örhängen är sällsynta i Skandinavien och har förutom på Sturkö hittats på Bornholm, på Själland och i ett ganska stort antal på Gotland. I övrigt finns de spridda i slaviska områden, främst i södra halvan av nuvarande Polen. Men de har även påträffats så långt söderut som på Balkan. Det är också ovanligt att örhängena hittats i så gott skick som de i Sturkö-skatten. I skatten fanns också ett stämpelornerat armband, ett runt spänne, granulerade pärlor och en del vikter avsedda för balansvågar (Hårdh 197,6 s. 22f, 1977, s. 37; Herrmann 1982, s. 42f). Vikterna i skatten indikerar att nedläggarna varit delaktiga i en miljö där utbyte och hantering av ädelmetaller spelat en roll. Karl-Axel Björkquist har genom att spåra upphittarna lyckats knyta den betydande Sturkö-skatten till Skällenäs (Björkquist 1993).

På nordligaste Skällenäs står Sturkö-stenen, en runsten som ristats i Jellingstil (tidigt 1000-tal) och vars inskrift tolkats som att Gudes ´skipper´ reste stenen efter NN (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 415f (sten 363); Atterman 1967, s. 27). Runstenar i Jellingstil är en markant västlig företeelse i Sydskandinavien, med Sturkö-stenen som sin klart östligaste representant. Stenarna är främst kända från området kring Jelling i nordöstra Jylland, en mindre grupp finns även på Lolland. En sten är känd från Själland, en- eller möjligen två från Skåne och så stenen på Skällenäs i Blekinge. Även titeln ´skipper´ är ovanlig. En enda annan runsten från Skånelandskapen (Solberga socken i södra Skåne) nämner titeln, men denna sten tillhör den yngre typen Efter-Jelling-stenar (Jacobsen & Moltke 1942, sp. 329).

Från Skällenäs finns också två undersökta vikingatida gravar. Bland fynden finns pärlor, en märlspik och fyra blågröna glasfragment som kan härröra från en frankisk glasbägare (Arkeologi i Sverige 1969 s. 5; BLM 16924:1).

Mellan Östra Skällön och Västra Skällön, strax norr om Skällenäs, löper en marin spärranläggning som dateringsmässigt kan knytas till vikingatiden och den tidiga medeltiden, det vill säga att den har varit i funktion under hela denna tid. Det är samma datering som gäller för i stort sett alla spärranläggningar i östra Blekinge (Svanberg 1995).

I skärgården sydväst om Skällenäs finns en odaterad fornborg på den lilla ön Borgholm (Svanberg 1994 s. 20).

Figur 9. Halvön Skällenäs på nordostligaste Sturkö. Uppgifter om inägor och gårdslägen har överförts från det äldsta lantmäterimaterialet till en modern topografisk karta. De vita områdena är byns inägor enligt detsamma. Trianglarna anger två undersökta vikingatida gravar. R-märkning anger den ursprungliga platsen för runstenen i Jelling-stil. Punktmarkering anger en möjlig bötesplats. Ute i havet syns fornborgen Borgholm (kvadrat), den marina spärranläggningen mellan Östra- och Västra Skällön samt de bästa segellederna förbi Skällenäs. Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i LMV, Sturkö socken, akt 11; LMV, Sturkö socken, akt 36; Atterman 1967; Arkeologi i Sverige 1969; Svanberg 1995, samt dagens sjökort.

Kung Valdemars Jordebok nämner Sturkö i den så kallade Ö-listan. Denna har tolkats som en förteckning över kungens öar och kungliga egendomar på dessa. Här nämns också att kungen hade 'hus' på dem (Aakjær 1926–1943, s. 33, fol. 32v–33v).

Indikationerna på en lokalisering av makt- och elitfunktioner till Sturkö och Skällenäs är alltså synnerligen starka. Flera av fyndgrupperna är dessutom sådana som indikerar gårdslägen (skattfynd, gravar, runsten) och på Sturkö är byn Skällenäs den mest sannolika platsen för en vikingatida storgård. Det är på Skällenäs runstenen står och om den var tänkt som en personlig manifestation är det troligt att man valde att resa den nära gården. Det är också här som vikingatida skattfynd och gravar finns. Dessutom är detta den plats på ön där möjligheter för övervakning och kontroll av de viktigaste farlederna in och ut från de östblekingska bygderna är störst. Att man varit intresserad av detta demonstreras av spärranläggningen i havet strax utanför.

Det äldre lantmäterimaterialet (skifteskartan från 1800 och enskiftet från 1819) visar byn som en väl samlad bebyggelse med ägor som kan ha sitt ursprung i en enda bebyggelseenhet. Med ett undantag ligger inägorna samlade kring de få gårdarna. Undantaget är ett litet område som benämns 'Gudelýcka' på kartan från 1819. Området ligger vid vattnet i anslutning till en möjlig äldre vårdkaseplats på sydöstra Skällenäs och erbjuder en god uppdragningsplats för båtar (LMV, Sturkö socken; akt 11 & akt 36). Från platsen har man en mycket god utsikt över skärgården söder om Sturkö och klart är att vi här har en bra hamnplats intill en god utsiktsplats.

Den prestigefulla miljön på Skällenäs bör ha sin förklaring i landskapet, närmare bestämt i de strategiska och kommunikativa möjligheter som halvön erbjuder. Flera av de mest betydelsefulla farlederna in mot östra Blekinges bygder löper förbi eller i närheten av platsen.

Det är på dessa möjligheter eliten på platsen grundat sitt välstånd. Näringsgeografiskt finns det knappast grund för någon storgård i området; rik av att odla blev man inte på Skällenäs. Det är istället möjligheterna till kontroll över sjöfart och hamnmöjligheter som har gett halvön välstånd och betydelse. Ett bevis för att man faktiskt utnyttjat denna möjlighet utgör den marina spärranläggning med datering till vikingatid och tidig medeltid som fortfarande finns bevarad i farleden nordost om Skällenäs (för utförligare diskussion se Lihammer 2001).

Konstruktionen tycks ha spärrat av hela sundet och tvingat sjöfarande att ta en betydligt mera besvärlig väg, det smala Steksundet mellan Skällenäs och Västra Skällön, en led som är lätt att bevaka från Skällenäs. Det är här runstenen står och dess eventuella roll som manifestering blir då mer förståelig. Sturkö-stenens text visar att en betydande individ på denna plats valt att manifesteras sin roll i maritima sammanhang, sin egenskap av att vara 'skipper'.

De föregående resonemangen har visat att det med största sannolikhet funnits en betydande vikingatida gårdsanläggning på Skällenäs. Människor från denna har haft ekonomisk och social möjlighet att resa en runsten något som måste ha varit förbehållet en snäv krets av människor i det vikingatida samhället. Man har också haft möjlighet att spärra av sundet mellan Östra och Västra Skällön. Spärranläggningen i havet nordost om Skällenäs indikerar utan tvivel kontrollsyften – utan bevakningsambitioner var konstruktionen av en spärranläggning meningslös. Gårdens välstånd har varit tillräckligt för att man haft möjlighet att avsätta en del av det i skattfyndet. Fyndmaterial visar kontakter österut och söderut medan runstens stil är en västlig företeelse.

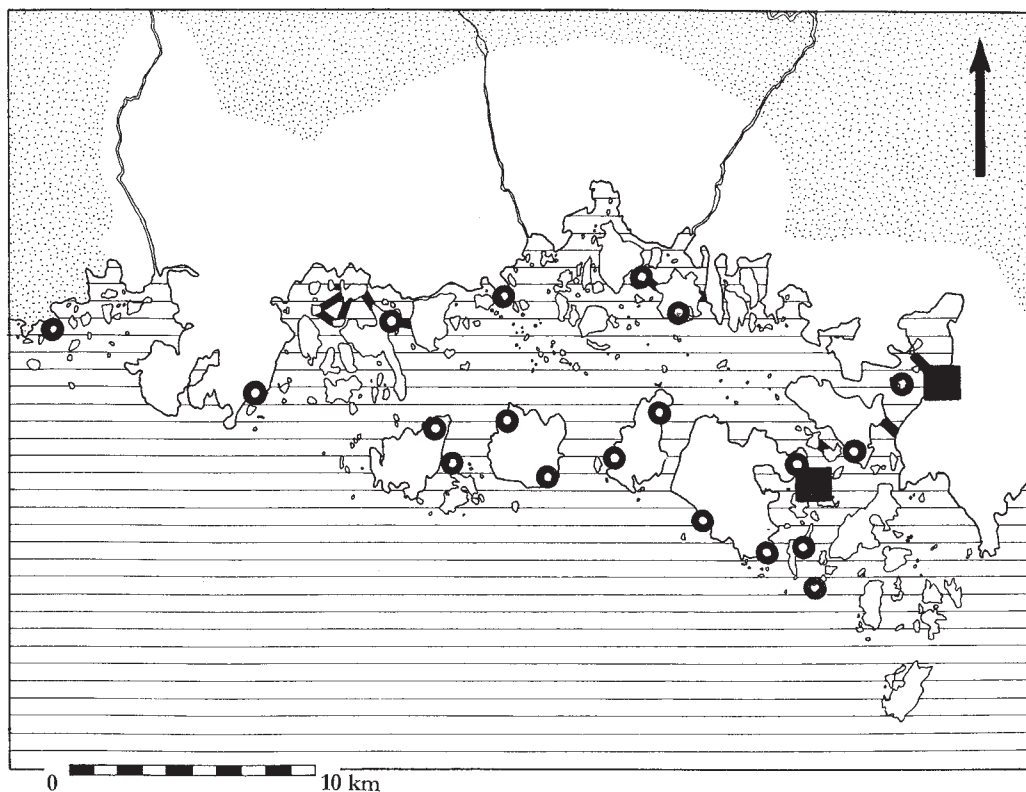
Indikationerna på en elitär miljö inom en begränsad plats är alltså ovanligt entydiga i det vikingatida materialet från Skällenäs. Runstenen i Jelling-stil indikerar också att man haft förbindelser med den danska kungamakten.

Någon gång senare har den lokala eliten ersatts – eller kompletterats – av ett kungligt 'hus', sannolikt beläget på samma plats. Detta kan ha skett antingen genom samarbete eller genom konflikt. Spärranläggningen har vid denna tid fortfarande varit i funktion och kommunikationsmöjligheterna lika goda som under vikingatiden. Därför är det troligt att det är samma bakomliggande syften som styrt denna lokalisering, nämligen kommunikations- och kontrollmöjligheter.

Konturerna av ett vikingatida marint försvarssystem

Mellan de östblekingska bygderna och havet ligger skärgården som ett brett bälte av öar ompunna av ett nät av farleder. Detta speciella landskap har satt sin prägel på förutsättningarna för långväga kommunikation ut och in från östra Blekinge. Det har också medfört speciella möjligheter för försvar och kontroll av kommunikationslederna. De många försvarsanknutna lämningar som finns runt om i skärgården; pålspärrar, fornborgar och försvarsindikerande platsnamn, måste ses i samband med detta. Sammantagna ger de intryck av ett omfattande försvarssystem med användning i vikingatid och tidig medeltid.

Marina spärranläggningar har registrerats på ett flertal platser runt om i skärgården. I nuläget finns tretton kända lokaler varav tio har ¹⁴C-daterats till både sen vikingatid och första hälften av medeltiden (för sammanfattning av områdets spärranläggningar se Svanberg 1995). Att dateringarna sträcker sig långt in i medeltid kan tolkas på två sätt. Antingen har konstruktionerna haft två faser och uppförts under vikingatiden och sedan kompletterats under medeltiden. Detta kan knytas till funderingar i termer av försvar kontra kontroll. Det är fullt tänkbart att spärrarna uppförts i ett syfte, men att de senare kommit att användas i ett annat. Eller så rör det sig om en enda lång fas.

Figur 10. Konturerna av ett vikingatida marint försvarssystem. I havet syns de marina spärranläggningarna, daterade till vikingatid och medeltid. På kartan har också de två typerna av platser med försvarsindikationer markerats. Kvadraterna anger kustnära fornborgar (farledsborgar) och cirklarna de många försvarsindikerande platsnamnen (endast de vikingatidsanknutna har markerats). Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i Atterman 1967; Borna 1984; Stenholm 1986; Swanberg 1994, 1995 .

De olika 'försvarsfragmenten' ger tillsammans intryck av ett heltäckande försvar av de östblekingska bygderna innanför skärgården (se fig. 10). Det finns god överensstämmelse mellan spärranläggningarna, övriga försvarsindikerande material och de segelleder som varit de viktigaste i området i alla perioder (Rollof 1977). Man kan här tänka sig ett försvarssystem med lokal eller regional förankring.

Detta understryks av det vikingatida materialets spridningsbild. Både gravfält och skattfynd visar en stark koncentration till just de områden som spärranläggningarna kan tänkas ha uppförts för att skydda. Tanken att det rör sig om ett vikingatida bygdeförsvar är närliggande. Då får man tänka sig försvarssystemet som uppfört för en serie av ej sammanhängande bygder.

Detta ställer äldre hypoteser om Hallarumsviken i ett annat ljus. En viktig indikationen på Hallarumsvikens stora betydelse, det omfattande marina försvaret av viken, tycks ju i själva verket gälla hela den vikingatida bygden i östra Blekinge.

" ... & Pas land hyrað to Sweon ... "

Frågan om nationaliteter och gränsläggning vid 1000-talets mitt

Bilden av nationell tillhörighet i östra Blekinge under övergången mellan vikingatiden och den tidiga medeltiden vilar starkt på tre skriftliga källor, berättelsen om Wulfstans resa från 800-talets slut, det dokument i den äldre Västgötalagen som brukar kallas gränsläggningstraktaten (tolkad som gäl-lande tiden kring 1050) samt Kung Valdemars Jordebok (1231 / 1300). Det stora källvärde som tillmätts dokumenten gör att de bör granskas närmare.

Berättelsen om Wulfstans resa står tillsammans med Ottars resa att finna i en engelsk översättning från 800-talets slut av Paulus Orosius *Historiarum libri VII adversus paganos*, i översättning 'Sju böcker historia mot hedningarna'. Wulfstan berättar här om en resa från Hedeby till Truso och berättelsen har fått stor betydelse för synen på den politiska bilden i Sydsandinavien vid denna tid. "Wulfstan sæde Pæt he gefore of Hæðum, Pæt he wære on Truso on syfan dagum & nihtum, Pæt Pæt scip wæs ealne weg yrnende under segle. Weonodland him wæs on steorbord & on bæcbord him wæs Langaland & Læland & Falster & Sconeg, & Pas land eall hyrað to Denemearcan. & Ponne Burgenda land wæs us on bæcbord, & Pa habbað him sylf cyning. Ponne æfter Burgenda lande wæron us Pas land Pa synd hatene ærest Blecingaeg & Meore & Eowland & Gotland on bæcbord, & Pas land hyrað to Sweon. & Weonodland wæs us ealne weg on steorbord oð Wislemuðan" (Lund 1983a & 1983b, s. 24f).

Wulfstans berättelse har tagits som intäkt för att Blekinge tillhört svearnas rike vid denna tid. I detta sammanhang bör man reflektera över några saker. Vi vet inte vilka skillnader som finns mellan Wulfstans *Denemearcan* och det senare Danmark eller *Sweon* och det senare Sverige. Det är svårt att bedöma betydelsen av uttrycket tillhör eller med Wulfstans ord *hyrað to*. Är det fråga om politisk tillhörighet eller kulturell? Geografisk, språklig eller kanske bara utifrån Wulfstans perspektiv likheter mellan invånarna i Blekinge och svearna? Kanske betalade blekingarna ibland tribut till svearna och det är detta termen avser? Wulfstans reseberättelse rör sig troligen om en skandinavisk berättelse avsedd för en engelsk publik. Detta kan innebära att Wulfstan eller den engelske författaren översatt termer rent språkligt, men det kan också innebära att han översatt termer till en engelsk kontext, det vill säga använt termer som denna skulle kunna identifiera sig med och

förstå även om de inte beskriver förhållandena i Skandinavien på ett helt korrekt sätt. Det vill säga, förvandlat berättelsen för att den skulle passa publiken. Vi vet inte heller hur sanningsenlig Wulfstan var. Dessutom är det ju så att även om det fanns riken och makthavare vid denna tid, så var de sannolikt inte särskilt stabila. Vad som var sant i det ögonblick som Wulfstan berättade det för den engelske kungen, kanske inte var aktuellt så mycket senare. Att använda denna källa för politisk historieskrivning är alltså minst sagt problematiskt.

Härmed vänder vi oss till det andra aktuella dokumentet. I Äldre Västgötalagen finns under överskriften *Detta är konungsbalken* en kort beskrivning av en tidig gränsläggning mellan Sverige och Danmark och hur detta gick till. Texten lyder ”*Emund Slema var konung i Uppsala och Sven Tveskägg i Danmark. De satte gränsmärken och råstenar mellan Sverge och Danmark. Då nämndes från Sverge Kakalde från Tiundaland, Botn från Fjädrundaland, Gåse från Västmanland, Grimalde från Östergötland, Nänne från Småland, Torsten från Västergötland. (Från Danmark) Tolle från Jutland, Tote och Toke från Jutland, Gymkel från Själland, Dan från Skåne, Grimulv från Grimeton från Halland. De tolv satte sex stenar mellan rikena. Första stenen vid Suntruås, den andra vid Danabäck, den tredje Kinnestenen, den fjärde Vraksnäs, den femte Vitasten, den sjätte Brömssten mellan Bleking och Möre. Danaholmen är delad i tre delar. En del tillhör Uppsalakonungen, en annan danakonungen, den tredje Norges konung. Då deras möte var, då höll den danske konungen i betslet åt Uppsalakonungen, men norske konungen i hans stigbygel*”. Slema är ett öknamn som i Konungalängden används om den siste kungen av Ynglingaätten, Emund Olovsson. Det är med denne kung Gränsläggningstraktatens svenske kung identifierats (Beckman 1974 s. 104).

I mycket forskning kring både Blekinge och andra landskap längs ‘gränsen’ har denna så kallade gränsläggningstraktat tillmätts stor betydelse. Bland annat bevisar den ju en tidig dansk tillhörighet, som kan ställas emot Wulfstans uppgifter om att Blekinge tillhörde svearna. Utifrån de kungar som nämnts har man daterat dess uppgifter och utifrån de platser som nämnts har man identifierat fyra av de nämnda stenarna. Ett stort problem är att Emund Slema eller Olovsson och Sven Tveskägg inte var samtida, men detta har förklarats med felavskrifter och med att de avsedda kungarna var Emund Slema och Sven Estridsen. Dessa skulle i ett original endast benämnas Emund och Sven och senare har Sven fått fel tillnamn. Detta skulle datera fördraget till omkring 1050. Peter Sawyer har visat att detta argument inte är hållbart. Det förutsätter existensen av ett nu försvunnet original, något det inte finns några egentliga belegg för. Dessutom har i så fall samtliga 27 kända exemplar av Äldre Västgötalagen samma avskriftsfel, vilket skulle innebära en osannolikt olycklig tillfällighet (Sawyer 1991 s. 22). Detta gör att man inte kan tillmäta gränsläggningstraktaten något källvärde för 1000-talets mitt. Gränsläggningstraktaten bör

vara någorlunda samtida med resten av Äldre Västgötalagen, som brukar ges en *tpq*-datering utifrån sin yngsta del, biskop Brynjolfs stadga från år 1281. Nedskrivningen av lagen i sin helhet är inte äldre än så, även om enskilda delar kan ha ett äldre ursprung (KLNLM, del XX, sp 338, uppslagsord *Västgötalagarna*). Man kan i detta sammanhang fundera över en växande svensk centralmakts behov av att markera sin ålderdomliga maktställning genom att fabulera samman ett fastställande av gränser redan under den legendariske Sven Tveskäggs tid. Detta kan också stödjas av textens slut som markerar hur den svenska kungen höjer sig över de båda andra. Detta passar mycket bra in i det sena 1200-talets politiska kontext. År 1250 valdes Birger Jarls son Valdemar till kung av Sverige, vilket innebar att riket fick en ny kungaätt. En sådan hade kanske extra starka skäl till att legitimera sin ställning? Sekellånga konflikter mellan olika konkurrerande kungaätter tog därmed slut och man kan på flera plan skönja ett stärkande av kungarnas maktställning, exempelvis genom införandet av fasta skatter som ökade inkomsterna och genom uppförandet av en rad borgar runt om i riket som kunde öka kungamaktens kontrollmöjligheter. Äldre Västgötalagen kan ses som ännu en del i detta stärkande av kungamakten på de olika regionala områdenas bekostnad. Enligt min uppfattning passar Konungabalken och de syften som kan tänkas ligga bakom dess innehåll betydligt bättre in i det sena 1200-talets politiska verklighet än i mitten av 1000-talet (Sawyer 1991 s. 22; Lihammer 2000a, 2000b).

Kung Valdemars Jordebok har i Blekinge inte fått lika mycket uppmärksamhet som de ovan diskuterade källorna. Den har tagits till intäkt på att gränsläggningstraktatens uppgifter varit riktiga, att området fortfarande tillhört Danmark. För forskningen kring det tidigmedeltida Danmark i stort har dock verket tillmätts oerhört stor vikt. Den bild man idag har av den politiska organisationen i Danmark vid denna tid bygger i mycket stor utsträckning på Jordebokens uppgifter. Jordebokens uppgifter kommer att diskuteras utförligare senare i artikeln.

Diskussionen av de skriftliga källor som varit tongivande för dagens bild av Blekinge under övergången mellan vikingatiden och medeltiden visar att de är behäftade med stora källkritiska problem. Dessutom visar det sig att för den aktuella perioden så bör man helt bortse från gränsläggningstraktaten. De båda andra är intressanta, men de kan inte i sig själva användas för att skapa väl underbyggda teorier kring politik och tillhörighet utan bör i sådana frågor analyseras tillsammans med arkeologiska material. Utan omfattande stöd i arkeologiskt material är det alltför djärvt att försöka skildra Blekinges politiska historia utifrån dem.

Om man konsulterar det vikingatida materialet för att försöka skapa en bild av eventuell politisk tillhörighet i området, möts vi av en komplicerad bild. Materialet visar nämligen kontakter i många olika riktningar.

Fyndmaterialet från gravfälten indikerar kontakter med bland annat Birka, Hedeby, Småland, Norge, Bohuslän, Island, Lappland och de frankiska områdena.

Runstenen från Sturkö och sporren från Augerum tyder på kontakter med den danska kungamakten. Å andra sidan visar Lösen-stenen från decennierna efter 1050 vad som brukar kallas 'svensk påverkan'.

Skattfyndens innehåll indikerar kontakter med Bornholm, Själland, Gotland, Karelen, Finska viken och de slaviska områdena.

De kontakter som indikeras av materialet är alltså *både* östliga och västliga. Dessa likheter finns även i förekomsten av förmedeltida runstenar. Även förekomsten av ett brett västtorn av Herrestadstyp tyder på influenser från sydöstra Skåne.

Utifrån materialet kan man därför dra slutsatsen att invånare i östra Blekinge har haft förmåga att upprätthålla någon form av kontakter med flera olika områden. Kontaktvägarna pekar både österut och västerut och kan sträcka sig över stora avstånd. Vad sådana 'kontakter' i realiteten har representerat är svårt att avgöra, men klart är att de är både östliga och västliga. Att skapa politiska tolkningar kring detta är svårt. Tidigare har detta material använts som bevis för att Blekinge tillhört Sverige under vikingatiden, men denna slags bevisföring kan inte längre anses hållbar.

Tankar kring eliter, centralplatser och östra Blekinges vikingatid

Det är svårt att upprätthålla bilden av ett vikingatida östra Blekinge dominerat av den mäktiga handelsplatsen i det inre av Hallarumsviken. Materialet rättfärdigar inte en sådan bild.

I stället bör man tänka sig ett uppsplittrat landskap med flera mindre, men rika, jordbruksbygder åtskilda från varandra. Här har det funnits goda grunder för flera lokala eliter under vikingatiden, men landskapets förutsättningar har gjort att det troligen inte funnits utrymme för att realisera några mera omfattande härskarambitioner.

I min genomgång har jag visat exempel på några tänkbara lokala eliter. I Augerum visar materialet på närvaron av människor med speciella resurser både under mellersta järnåldern och under vikingatiden. Fyndet av en vikingatida sporre gör möjligt att dessa varit inblandade i Sven Tveskäggs eller Knut den Stores krigståg mot England. På halvön Skällenäs på Sturkö kan man skönja en vikingatida storgård med möjligheter till kontakter både med kungarna i Jelling och österut. Dess välstånd har grundats på möjligheten till kontroll av kommunikationslederna genom skärgården.

Undersökningen har också visat exempel på det rika fyndmaterial som finns från bygden kring Listerby och Förkärle.

Nyare undersökningar av de marina spärranläggningarna i östra Blekinges skärgård förändrar bilden av Hallarumsviken som central plats. Tidigare teorier har sett spärrarna i östra Blekinge som ett skydd för Hallarumsviken. Men man kan inte längre tala om ett försvar av en presumtiv viktig centralplats i det inre av viken, utan man måste se spärranläggningarna som delar av ett försvar av hela bygden i östra Blekinge.

Ser man närmare på vikingatiden i östra Blekinge inser man att det inte går att nog betona landskapets och kommunikationernas roll i området. Här har funnits många mindre lokala elitära miljöer och man kan inte söka efter en enda centralplats av regional betydelse. Det är inte relevant.

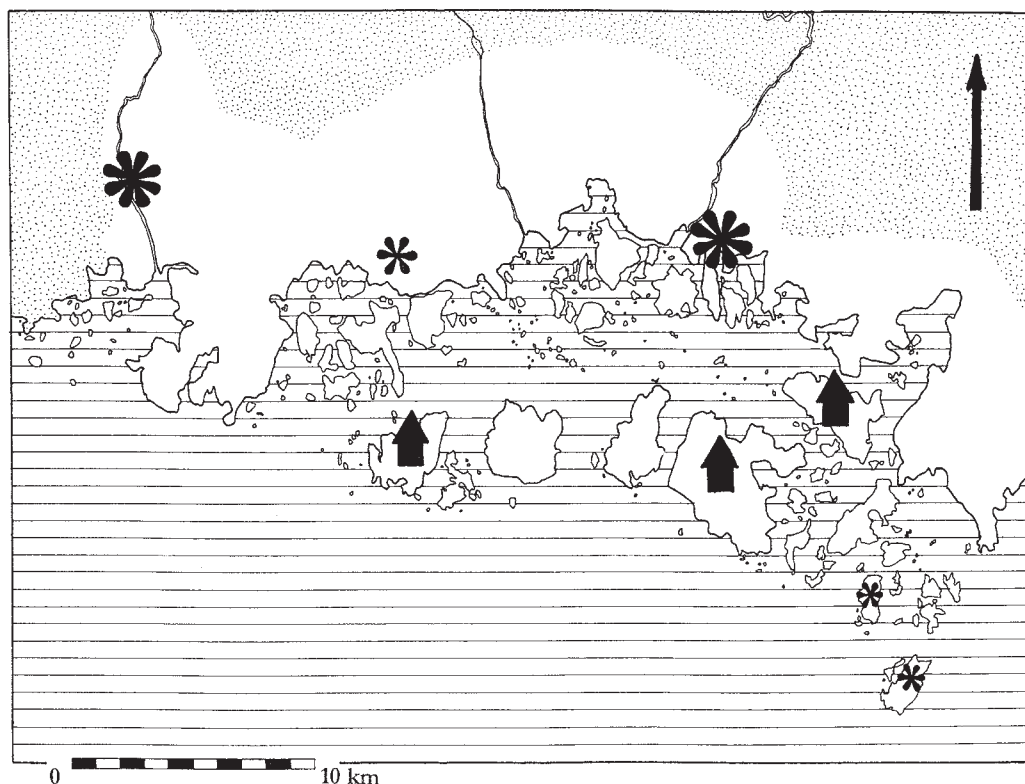
Vill man lyfta fram något som centralt i denna bild, är det i så fall kommunikationerna och de förutsättningar för sådana som det speciella landskapet i östra Blekinge ger. Den sönderstyckade bygden har hållits samman av den äldre kustlandsvägen och farlederna genom skärgården. Betydelsen av dessa i det vikingatida livet i bygden kan inte nog understrykas.

Utblick mot medeltiden

Det är på sin plats att göra en utblick mot det medeltida östra Blekinge. Här är uppgifterna ur Kung Valdemars Jordebok viktiga. Jordeboken nämner tre platser i östra Blekinge som kungalev (se fig. 11). Av dessa har två, *Ronneby* och *Lösen*, tolkats som normala eller 'riktiga' kungalev, medan *Vambåsa* setts som ett slags 'extra' kungalev utanför den egentliga strukturen. Vambåsa skulle istället vara ett utslag för ett mer specifikt kungligt intresse på platsen, sannolikt den goda hamnplatsen vid Hjortahammar strax i söder (Aakjær 1926–1943, s. 115f (fol. 29v–30r); André 1983) och inte vara en del av administrationen.

Lösen och Ronneby utmärker sig i materialet på olika sätt. Lösen har haft tre runstenar. En av dessa har daterats till övergången mellan vikingatid och medeltid och ger utöver sitt eget värde, indikationer på en grupp människor med speciella resurser genom den titel, *en arving*, som nämns i runtexten. Texten har tolkats som: ”*Toka lod rejse d(isse) stene (efter ...) gunne (?) den gode, Gyrd's arving*” (Jacobsen & Moltke 1942, sp 417 (sten 365)). Intressant är också korset som finns ristat på stenen. Runstenen kan mycket väl ha samband med kungamaktens etablering i området. De två andra är från senare delar av medeltiden. Ronneby blir senare en stad och utgör områdets enda bärkraftiga medeltida stadsbildning.

Skälen bakom förläggandet av kungalev till dessa platser bör ha varit kommunikativa. Båda ligger i kommunikativt hänseende mycket gynnsamt i landskapet nära segelleder och den äldre kustlandsvägen. Ronneby ligger där kustlandsvägen korsar Ronnebyån (en av de få segelbara blekingska åarna) och Lösen ligger i en kommunikativ skärningspunkt med möjligheter

Figur 11. Uppgifter om östra Blekinge ur Kung Valdemars Jordebok. De största blomliknande symbolerna anger kungaleven Ronneby och Lösen, den mindre det 'extra' kungalevet Vambåsa och de minsta de öar som är nämnda som kungliga egendomar i Ö-listan. Husen anger att Ö-listan nämner att kungen hade hus på dessa öar. Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i Aakjer 1926–1943.

att kontrollera kommunikationerna österut, västerut och norrut. Den viktiga hamnen vid Lyckebyåns mynning fanns dessutom alldeles i närheten.

Samma typ av kommunikativt läge gäller också för det tredje kungalevet i området, det 'extra' Vambåsa (se fig. 12). Härifrån kan man förena läget nära den goda hamnplatsen Hjortahammar med möjligheten att bevaka den äldre kustlandsvägen. Framför allt kan man härifrån kontrollera den rika bygden kring Listerby och Förkärlas förbindelser med denna hamnplats. Vad som framför allt skiljer de tre kungaleven åt är att Vambåsa aldrig blivit någon kyrkby utan ingår i Förkärla socken.

I Ö-listan finns kungens öar och egendomar på dessa förtecknade. Här nämns några av de större öarna i Blekinge i samband med att kungen hade 'hus' på några av dem, *Haslø* (Hasslö), *Gyø* (Gyö), *Storkø* (Sturkö) och

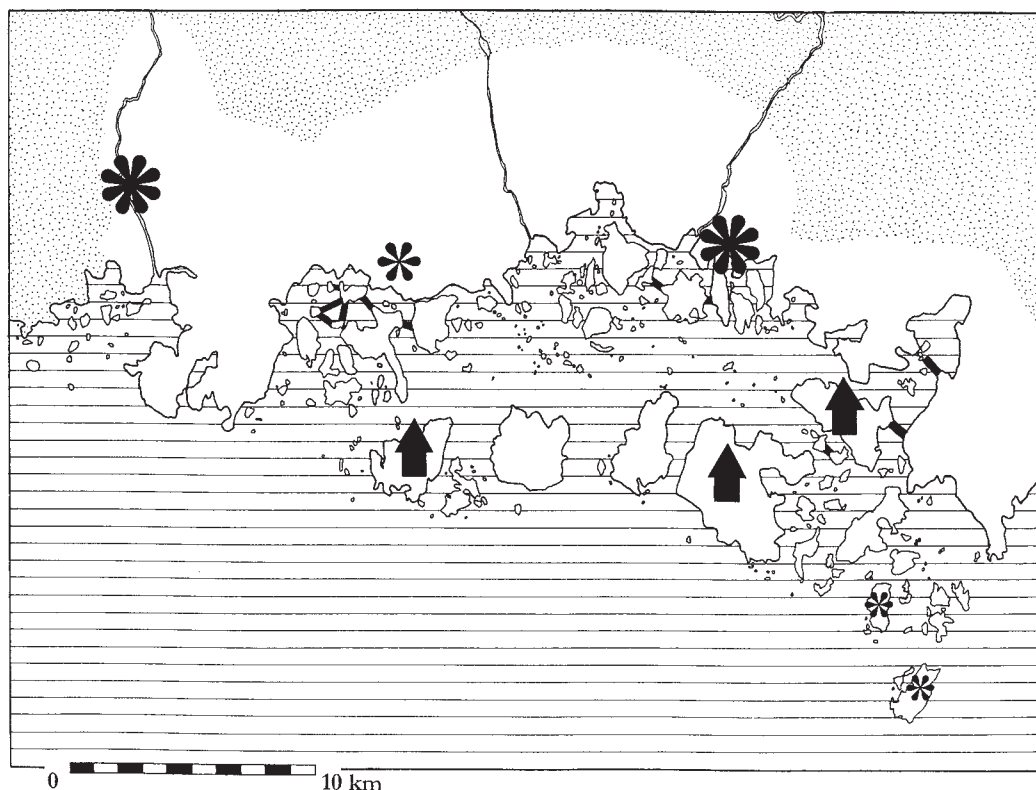
Figur 12. Vambåsas läge i landskapet. De prickade områdena är obrukbara, bergiga utmarker. Punkten anger den medeltida kyrkan i Förkärla. Båten anger den goda hamnplatsen vid Hjortahammar. Den äldre kustlandsvägens sträckning har markerats utifrån det äldre lantmäterimaterialet och egna fältinventeringar. Ute i havet syns en marin spärranläggning och segellederna in mot Hjortahammar. Tecknad av Anna Libhammer efter uppgifter i äldre lantmäterimaterial (LMV, Förkärla socken, akt 13) och dagens sjökort. Skala 1:33 000.

Sinhorn (Senoren). Vidare nämns att kungen hade egendomar på ytterligare öar; *Vtlængi* (Utlängan), *Ænlang* (Inlängan) och *Tærno* (Tärnö) (Aakjær 1926–1943 s. 33 (fol. 32v–33v)).

De olika egendomarna och 'husen' i skärgården utanför kompletterar bilden av den kungliga strukturen i landskapet (se fig. 13). Vad 'husen' egentligen utgjorts av och vilken funktion de haft är okänt. Anders Andréén har framlagt hypotesen om att öarna och husen i Kung Valdemars Jordebok är en förteckning över kungliga jaktparker runt om i riket. Belägg för detta är de djurarter som ibland omnämns efter öarna i listan. Beteckningen 'hus' skulle i så fall kunna vara en ledtråd till jaktstugor och andra bebyggelseämningar på platserna (Andréén 1997). En sådan tolkning skulle i undersökningsområdet innebära kungliga jaktanläggningar på flera öar i skärgården senast under Valdemar II:s levnadstid. Frågan är om förklaringen är tillräcklig för de blekingska fallen, eller om den bör vidgas? De öar som nämns är nämligen områdets mest strategiska punkter.

Återigen bör svaret sökas i det blekingska landskapet och de förutsättningar det ger. För att upprätthålla en effektiv makt i östra Blekinge har kontroll över skärgården varit nödvändig. Detta bör vara anledningen till att spärranläggningarna användes in i 1200-talet och till förekomsten av fasta stationer, 'hus', långt ute på öarna. Man kan här anta att dessa hus legat i eller nära existerande bebyggelse och i bekväm närhet till spärranläggningarna. Om man sammanför bilden av kungens administrativa apparat som den framstår i Kung Valdemars Jordebok med indikationerna på sjöförsvaret, så slås man av att det funnits en överensstämmelse mellan strukturerna (se fig. 14). Om kungamakten behärskat båda skulle det innebära möjligheter för en total kontroll av bygden innanför och kontakterna utåt. I detta sammanhang ska man komma ihåg att spärranläggningarna daterats till ca 1000–1250 och alltså fortfarande varit i funktion vid Jordebokens ursprungliga tillkomsttid. Kan det vara så att kungamakten tagit över ett äldre lokalt försvarssystem, med syfte att försvara bygden, och genom komplement av de kungliga egendomarna i Jordeboken kunnat kontrollera detta system? Kungamakten har i så fall kunnat vända funktionen av försvar för bygden till funktionen av kontroll av densamma. Detta kan ha skett genom regelrätt ockupation eller genom samarbete med lokala stormän. Den östblekingska skärgården har i alla tider varit svårseglad för främmande. Det är därför också tänkbart att kungamakten på sina fasta stationer hade personer som var väl erfarna i att ta sig fram med skepp i detta område, ett slags lotsar (muntlig anmärkning Ola Kyhlberg).

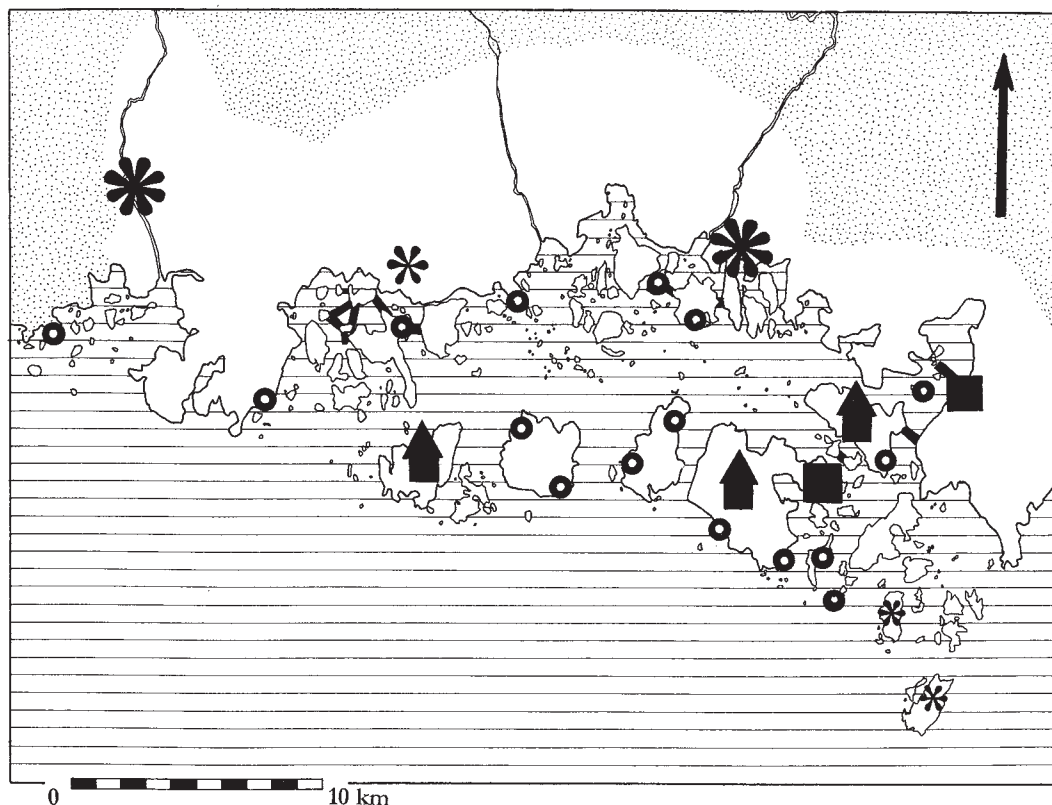
Tillsammans med de övriga typerna av kunglig egendom i området som nämns i Kung Valdemars Jordebok får man ett intryck av stark kunglig närvaro i området under 1200-talets början. Detta intryck blir än starkare om man hypotetiskt antar att kungamakten utnyttjat och kompletterat ett äldre försvarssystem.

Figur 13. Uppgifter ur Kung Valdemars Jordebok och de kända marina spärranläggningarna i östra Blekinge. De största blomliknande symbolerna anger kungaleven Ronneby och Lösen, den mindre det 'extra' kungalevet Vambåsa och de minsta de öar som är nämnda som kungliga egendomar i Ö-listan. Husen anger att Ö-listan nämner att kungen hade hus på dessa öar. I havet syns de marina spärranläggningarna. Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i Aakjær 1926–1943; Svanberg 1995).

En intressant motvikt ges av kyrkorna. De flesta kyrkorna i östra Blekinge var av samma typ, byggda i sten med rektangulärt långhus och ett lägre, rakt avslutat kor. Mindre skillnader finns naturligtvis inom denna grupp. Några av kyrkorna i området avviker dock markant i sin rent arkitektoniska utformning nämligen Fridlevstad (invändig trappa i koret, har setts som indikation på försvarskyrka), Hjortsberga (endast inifrån synlig absid som indikerar ett östtorn; en murverksanalys tyder på att man ursprungligen planerat ett östtorn, men senare byggt ett västtorn), Nättraby kyrka har ett brett västtorn av Herrestadstyp (vilket annars är typiskt för delar av östra Skåne) och slutligen den märkliga kyrkan i Ramdala som har en endast inifrån synlig absid som utgör bottenvåning till ett brett östtorn med invändig ingång. Enligt flera uppgifter ska kyrkan även ha haft ett torn i

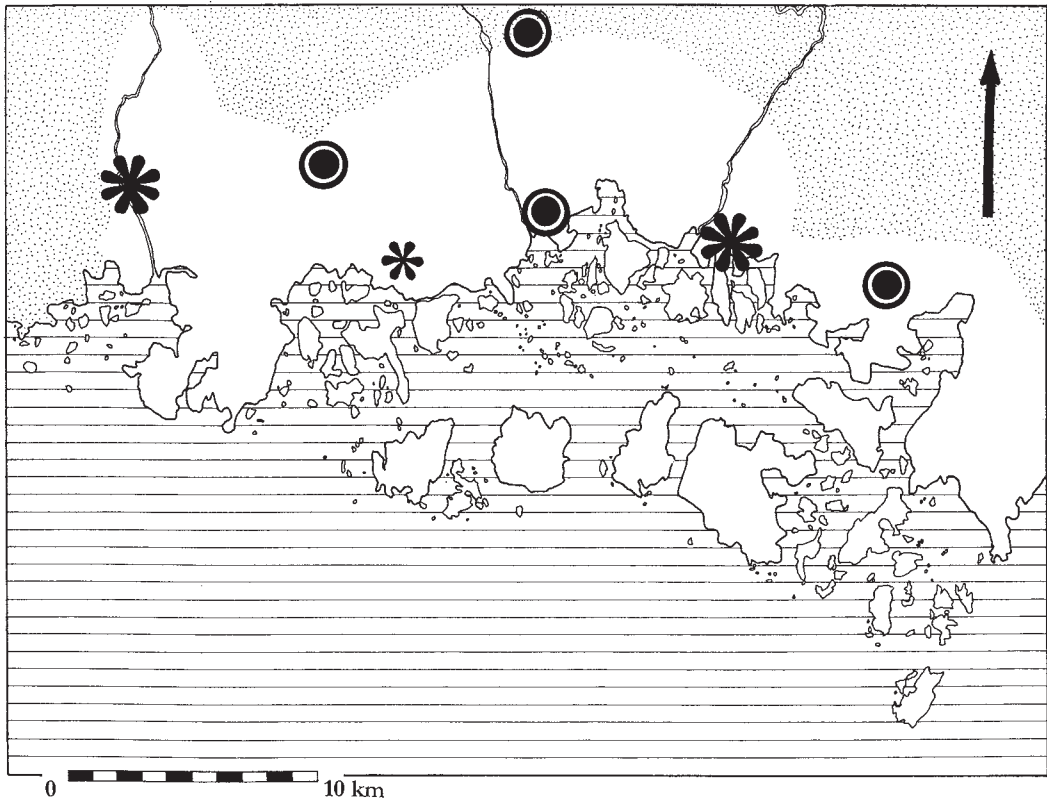

Figur 14. Uppgifter ur Kung Valdemars Jordebok sammanlagda med de olika indikationer som finns för ett vikingatida / tidigmedeltida marint försvarssystem i området. De största blomliknande symbolerna anger kungaleven Ronneby och Lösen, den mindre det 'extra' kungalevet Vambåsa och de minsta de öar som är nämnda som kungliga egendomar i Ö-listan. Husen anger att Ö-listan nämner att kungen hade hus på dessa öar. I havet syns de marina spärranläggningarna. Kartan visar också indikationer på försvarsanläggningar såsom platsnamn (cirklar) och fornborgar (kvadrater). Tecknad av Anna Libhammer efter uppgifter i Aakjær 1926–1943; Atterman 1967; Borna 1984; Svanberg 1995.

väster vilket kan ha inneburit att den varit en klövsadelkyrka. Denna märkliga byggnadshistoria har lett till att man har menat att den varit en försvarskyrka (Anderson 1932; Andersson 1997, s. 46–48).

I jämförelse med dessa kyrkor är kungalevens (Ronneby och Lösen) samtida kyrkor anspråkslösa. Ett intressant faktum är att de manifesta kyrkorna och kungaleven inte finns inom samma områden (se fig. 15). Kanske beror detta på att eliten i just de områden där kungamakten inte fanns representerad kände behov av- eller möjlighet till att manifesteras sig?

En kortfattad bild av utvecklingen i östra Blekinge under den tidiga medeltiden med grunden i landskapet kan härmed skisseras. När kungamakten

Figur 15. Kungäleven och de arkitektoniskt iögonenfallande kyrkorna i östra Blekinge. De blomliknande symbolerna anger kungäleven enligt Kung Valdemars Jordebok och cirklarna visar de av områdets kyrkor som avviker genom sin rent arkitektoniska utformning. Tecknad av Anna Lihammer efter uppgifter i Aakjær 1926–1943; Anderson 1932.

ambitioner i området blev påtagliga under tidig medeltid blev kontrollen över kommunikationsvägarna mycket viktig. Makten ställdes då inför de speciella villkor som östra Blekinge bjuder. Detta resulterade i att några platser – Ronneby, Lösen och Vambåsa – blev kungälev. Gemensamt för dessa är deras egenskaper av kommunikativa skärnings- och knutpunkter. I samtliga möter vattenvägarna den äldre landsvägen på något sätt. För Lösen och Ronneby kan man också se platsernas utvecklingspotential i den senare urbaniseringen.

Vambåsa har setts som ett 'extra' kungälev (tillsammans med Mörrum i västra Blekinge) baserat på speciella kungliga rättigheter, men kanske kan man i stället se både Mörrum och Vambåsa som en anpassning till de speciella förutsättningarna i det blekingska landskapet. Kanske är det så att de fem kungäleven i Blekinge inte från början utgjort olika divisioner eller rester

efter en äldre indelningsform *av* landskapet, utan en anpassning *till* landskapet. Genom dessa kontrollpunkter i landskapet kan man skapa sig ett mycket starkt inflytande med betydande övervakningsmöjligheter. Intrycket förstärks om man tar med de uppgifter som finns i Ö-listan sammanställt med de blekingska marina spärranläggningarna.

Kanske är det så att kungamakten börjat med en sådan försiktig etablering i Blekinge, en etablering där man haft begränsade resurser men använt dessa synnerligen strategiskt. Genom en insats i form av endast ett fåtal punkter i landskapet har man skaffat sig en näst intill total kommunikativ kontroll. Anledningen till att Vambåsa skiljer sig från de andra platserna kanske inte är att det var ett 'extra' kungalev från början, utan att kungamakten i takt med att den växte sig starkare kunde prioritera färre platser.

Avslutning

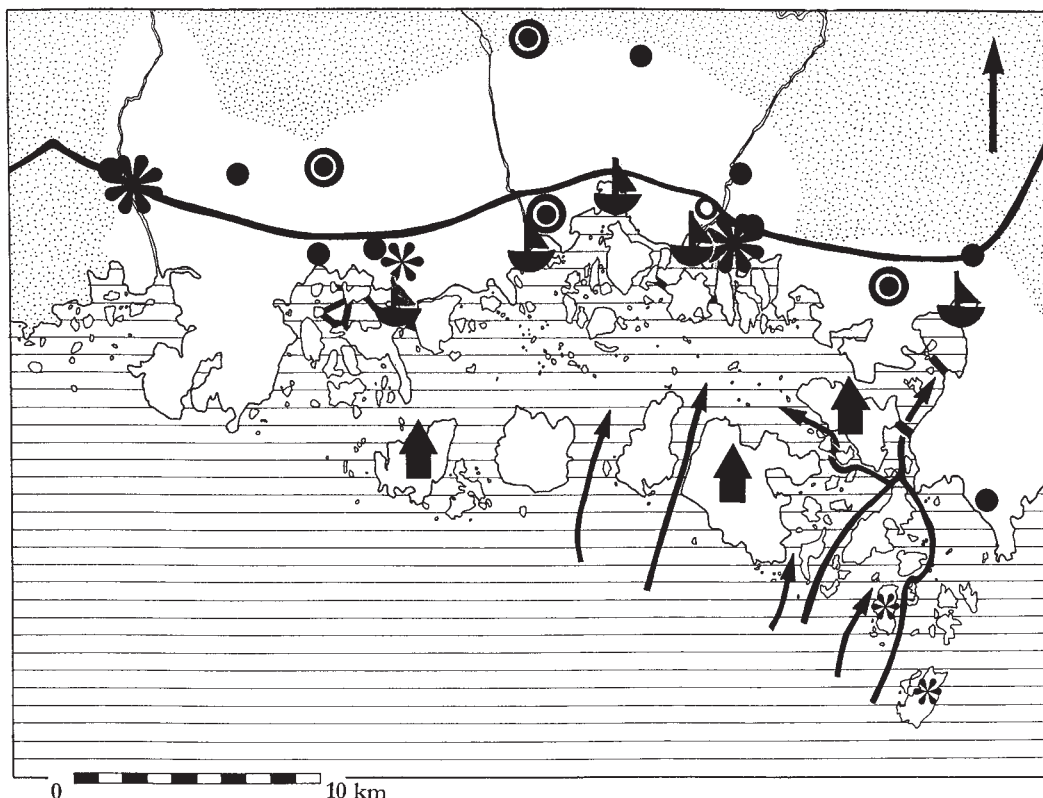
När man ser till det blekingska materialet kan man inte nog betona vikten av att relatera det historiska och arkeologiska materialet till sitt landskapliga sammanhang.

Studien har visat att genom att sätta platser och manifestationer i relation till varandra och till landskapet kan man uppnå förståelse för helheten, för landskapet, och förändra bilden av Blekinges historia under perioden (se fig. 16).

Min ambition med studien har varit att nyansera och förändra bilden av Blekinges förflutna under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Det är tydligt att äldre bilder varit förenklade och konstruerade med grund i antaganden som inte längre är hållbara.

En tidigare fokusering på det innersta av Hallarumsviken har visat sig kunna ersättas av något mera komplicerat. Man kan se flera mindre betydelsefulla vikingatida fokusplatser i var sin mindre bygd. Under den tidiga medeltiden etablerades kungliga stödjepunkter. Genom dessa utnyttjades landskapets förutsättningar vad gäller kommunikation och kontroll. Vill man vinna förståelse för ett skeende av denna typ måste man ta hänsyn till landskapet. Man måste ha ett flexibelt perspektiv på riksbildning som bygger på förståelse för den aktuella regionen; en öppenhet för olika etableringstider, olika strategier, olika ambitioner och olika tillvägagångssätt. Utan förståelse för landskapets roll i utvecklingen i östra Blekinge blir en förståelse av områdets historia omöjlig.

Man måste tala om ett landskap med många mindre, men viktiga platser. Några verkliga centralplatser, vars funktioner förenat makt, religion och handel, framträder inte i det vikingatida materialet. Detsamma gäller regelrätta handelsplatser. Istället kan man tala om fokusplatser med en eller flera viktiga personer eller släkter i varje mindre odlingsbygd. Härmed har också handeln varit decentraliserad i mindre bondehamnar.

Figur 16. Bygden, kungen och kommunikationerna under den tidiga medeltiden. Punkterna anger de medeltida kyrkorna, de omgivna av cirklar avviker genom sin arkitektur. De största blomliknande symbolerna anger kungaleven Ronneby och Lösen, den mindre det 'extra' kungalevet Vambäsa och de minsta de öar som är nämnda som kungliga egendomar i Ö-listan. Husen anger att Ö-listan nämner att kungen hade hus på dessa öar. I havet syns de marina spärranläggningarna och de huvudsakliga segellederna. Båtar markerar de i historisk tid bästa hamnarna i området. Den äldre kustlandsvägen har markerats. Tecknad av Anna Lihammer. För referenser se texten och tidigare figurer.

Landskapsarkeologin har i östra Blekinges fall visat på relationsspelet i landskapet. Under tidig medeltid manifesterade sig kungamakten i en del av de östblekingiska småbygderna. I andra fanns det fortfarande utrymme för manifestation av andra grupper, exempelvis lokala eliter och kyrkliga potentater. När den nya kungamakten etablerades tvingades den att på något sätt förhålla sig till de äldre eliterna i området.

Vid ungefär samma tid som kungamakten etablerades kristendomen på allvar i bygderna och kyrkor uppfördes som i ett pärlband längs kustlandsvägen. Även kyrkan har alltså etablerat sig längs det stråk där rörelsen i

området varit som störst. Ibland är detta så tydligt att kustlandsvägen gör en krök runt kyrkoområdet.

Studien har visat hur man i detta etableringsskede har sett på landskapet, att man på ett mycket tydligt sätt eftersträvat kontroll över kommunikationerna i området. Landskapet har spelat en betydelsefull roll i det politiska spelet.

Med kungamaktens etablering förändrades alltså bilden. Kungamakten etablerade sig med spridda mindre ägor samt ett antal kungalev. Dessa bör ha inneburit kungsgårdar i någon form. Förutom när det gäller situationen på Skällenas ligger dessa platser inte direkt på äldre betydelsefulla platser. Detta understöds av att de manifestationer som man ser i en del av de tidig-medeltida kyrkorna inte sammanfaller med de kungliga egendomarna. Detta kan naturligtvis ha flera förklaringar. Det kan bero på att kungamakten skaffat sig allierade utanför den traditionella eliten i området. Exempelvis tyder runstenen i Lösen på en person som ansett sig behöva manifesteras sin rätt att utgöra *en arving*. Grunden kan också vara att kungamakten inte varit stark nog att på hemmaplan kväsa den existerande eliten (se exempelvis Callmer 1995) och därför valt en enklare lösning, nämligen den att på avstånd kontrollera dess kommunikationsmöjligheter. Det kan också vara en medveten markering av något nytt.

Placeringen av kungaleven har varit genomtänkt. Kontroll av kommunikationerna, i synnerhet kustlandsvägen och farlederna genom skärgården tycks ha varit de kungliga basernas huvudmål. Kungamakten etablerade ett antal 'hus' i skärgården, rimligen i syfte att behärska kommunikationerna. Vid en del av dem finns det ett rumsligt samband mellan 'hus' och spärranläggning.

Studien har visat kommunikationen som den viktigaste faktorn för makt och lokaliseringen av elitära miljöer i östra Blekinge under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Detta har sin grund i det speciella landskapet i området. Vill man tala om något centralt i detta område är det kommunikationerna som måste lyftas fram. Behärskade man kommunikationslederna i östra Blekinge under vikingatiden och den tidiga medeltiden så behärskade man också östra Blekinge.

Litteratur

- Aakjær, S. 1926—1943. *Kong Valdemars Jordebog. 1. Bind: Text*. Udgivet af Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur. Köpenhamn.
- Anderson, W. 1932. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Blekinge Band I. Östra härad och Medelsta härad*. Stockholm.
- Andersson, K. 1997. Nättraby, Hjortsberga och Edestads kyrkor. Byggnadsarkeologi och dendrokronologi. *Blekingeboken 1997*. Karlskrona.
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning. Band 49. Årgång 1983. Häfte 1*. Lund.
- Andrén, A. 1997. Paradise Lost. Looking for Deer Parks in Medieval Denmark and Sweden. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology* red. H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/RAÅ. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24.
- Arbman, H. 1940. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Uppsala.
- Arbman, H. 1964. Lundaarkeologer i Blekinge. *Blekingeboken, Årg. 42, 1964*. Karlskrona.
- Arkeologi i Sverige 1969. 2: Övriga institutioner*. Riksantikvarieämbetet Rapport. 1970 A 3. Stockholm.
- Arrhenius, B. 1960. Båtgraven från Augerum. *Tor 1960*. Uppsala.
- Arrhenius, B. 1985. *Merovingian Garnet Jewellery. Emergence and social implications*. Stockholm.
- Aston, M. 1989. *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies*. London.
- Atterman, I. 1967. *Kring Hallarumsviken. Utflykter i en östblekingsk vikingabygd. Särtryck ur Blekingeboken 1967*. Karlskrona.
- Beckman, N. 1974 (1924). *Äldre Västgötalagen. Översatt och förklarad. 2.a upplagan*. Skara.
- Björkquist, K-A. 1993. Silver, svartnat av ålder. *Sturköbladet nr 50 1993*.
- Björkquist, K-A. & Persson, T. 1979. *Stenarna där barn vi lekt. En studie i blekingsk bebyggelsehistoria under brons- och järnålder*. Stencil C-uppsats, arkeologi. Lund.
- Bolin, S. 1933. *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen. Andra delen*. Malmö.
- Borna, H. 1984. *Fornborgarna i Blekinge*. Stencil C-uppsats, arkeologi. Lund
- Callmer, J. 1995. Hantverksproduktion, samhällsförändringar och bebyggelse. Iakttagelser från östra Sydsandinavien ca 600—1100 e.Kr. *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. Årtusen e.Kr. 2. Nordiske jernalderssymposium. Granavolden 1992* red. H. Gjostein Resi. Varia 30. Oslo.
- Capelle, T. 1968. *Der Metallschmuck von Haithabu. Die Ausgraben in Haithabu 5*. Neumünster.
- Eckerbom, J. 1992. *Säsongsfiske i Torhamns skärgård. En studie av tomtningar i Blekinges östra skärgård*. Stencil C-uppsats, medeltidsarkeologi. Lund.
- Hansson, M. 1987. *Regionala kontaktmönster. En jämförelse mellan Blekinge och den södra delen av Kalmar län under yngre järnålder*. Stencil C-uppsats, arkeologi. Lund.

- Herrmann, J. 1982. Slawen und Wikinger in der Frugeschichte der Ostseevölker. *Wikinger und Slawen. Zur Frugeschichte der Ostseevölker* red. J. Herrman. Neumünster.
- Hårdh, B. 1976. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. No 9. Lund.
- Hårdh, B. 1977. Fynd av guld och silver i Blekinge. Om ekonomi och handelskontakter under vikingatiden. *Blekingeboken 1977*. Karlskrona.
- Jacobsen, L. & E. Moltke 1942. *Danmarks runeindskrifter. Text*. København.
- Larsson, L-O. 1963. Vägar och förbindelseleder i Varend fram till 1600-talets slut. *Kronobergsboken 1962–1963*. Växjö.
- Lihammer, A. 2000a. Götalandskapen i fokus – tankar kring en regional syn på den svenska riksbildningen. *Visingsöartiklar. Tolv artiklar om Visingsö från bronsålder till medeltid* red. P. Nicklasson. Jönköpings läns museum, rapport nr 42. Jönköping.
- Lihammer, A. 2000b. Varför blev Sverige ett rike? En inte helt självklar historia om makt och kungar under tidig medeltid. *Populär Arkeologi nr 2*
- Lihammer, A. 2001. Makten och landskapet. Sturkö i östra Blekinge som landskapsarkeologiskt exempel. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson* red. A. Andrén, L. Ersgård & J. Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm.
- Lund, N. 1983a. Ottar og Wulfstan. *Ottar og Wulfstan to reisebeskrivelser fra vikingatiden* red. J. Stamby Madsen. Roskilde.
- Lund, N. 1983b. Af Den oldengelske Orosius. *Ottar og Wulfstan to reisebeskrivelser fra vikingatiden* red. J. Stamby Madsen. Roskilde.
- Nagmér, R.B. 1982. Gravar och boplatslämningar längs väg 69 – fornlämningarna 37, 38, 39, 45 och 46. Johannishus, Hjortsberga socken, Blekinge. Arkeologisk undersökning 1978. *RAÄ Rapport. UV 1982:1*. Stockholm.
- Ohlsson, B. 1939. *Blekingeskusten mellan Mörrums- och Ronnebyån. Namnhistorisk undersökning*. Skrifter utgivna av Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning. 5. Lund.
- Paulsen, P. 1937. Der Wikingerfund von Leckhus und seine Bedeutung für die nordwesteuropäische Frühgeschichtsforschung. *Beiträge zur Heimatsforschung Heft 1*. Kiel.
- Pedersen, A. 1999. Riding Gear from Late Viking-Age Denmark. *Journal of Danish Archaeology vol. 13*. 1996–97. Odense.
- Rollof, Y. 1977. *Sveriges inre vattenvägar. Del 1. Skåne. Blekinge. Halland. Småland*. Stockholm.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 92. Lund.
- Sawyer, P. 1991. *När Sverige blev Sverige*. Occasional Papers on Medieval Topics 5. Alingsås.
- Stenholm, L. 1986. *Ränderna går aldrig ur – en bebyggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 2. Lund.
- Svanberg, F. 1994. *Vikingatiden i Blekinge*. Stencil C-uppsats, arkeologi. Lund.
- Svanberg, F. 1995. *Marina spärranläggningar i östra Blekinge. Nya undersökningar 1995 och sammanställning av arkeologiskt arbete 1966–1974*. Blekinge läns museum. Rapport 1995. Karlskrona.

- Åqvist, G. 1976. Västgötagarna. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* bd XX. Malmö.
- Ödman, A. 1983. Ett stadssamhälles uppkomst och fall. *Blekingeboken 1983*. Karlskrona.

Kartmaterial

- Lantmäteriverket, Augerums socken; Akt 1.* Augerums by. Storskifte å inägorna. 1739–40.
- Lantmäteriverket, Förkärla socken; Akt 13.* Lilla o. Stora Wambåsa. Storskifte å inägorna och hemmarken. 1817–18.
- Lantmäteriverket, Lösens socken; Akt 14.* Bredagöl, Klemtsmåla, Kropp, Lösen, Räfsmåla eller Hultet, Sibbamåla, Stubbetorp, Torp och Ölgersjö. Storskifte. Påbörjat 1715–81. Slutfört 1782–90.
- Lantmäteriverket, Lösens socken; Akt 59.* Lösens by: enskifte å inägor. 1814–21.
- Lantmäteriverket, Sturkö socken; Akt 11.* Skällenäs by, storskifte å inägor jämte utjorden, Skällön och Skanholmen. 1798–99. 1800.
- Lantmäteriverket, Sturkö socken; Akt 36.* Skällenäs by, enskifte å inägor. 1818.
- Sjökort över Blekinge. Kungliga Sjökarteverket 1950.
- Topografiska kartan.

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA

Series altera in 8°

1. ERIK CINTHIO, Lunds domkyrka under romansk tid. 1957.
2. MATS P. MALMER, Jungneolitische Studien. 1962.
3. MATS P. MALMER, Metodproblem inom järnålderns konsthistoria. 1963.
4. BRITAS MALMER, Nordiska mynt före år 1000. 1966.
5. EGON THUN, Medieval Tommarp. 1967.
6. GAD RAUSING, The Bow. 1967.
7. MÄRTA STRÖMBERG, Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen. 1968.
8. BERTA STJERNQUIST, Beiträge zum Studium von bronzezeitlichen Siedlungen. 1969.
9. MÄRTA STRÖMBERG, Die Megalithgräber von Hagestad. 1971.
10. MÄRTA STRÖMBERG, Studien zu einem Gräberfeld in Löderup. 1975.
11. RIKARD HOLMBERG, Den skånska öresundskustens medeltid. 1977.
12. LARS LARSSON, Ageröd V. An Atlantic Bog Site in Central Scania. 1983.
13. ANDERS ANDRÉN, Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. 1985.
14. INGER HÅKANSSON, Skånes gravfynd från äldre bronsålder som källa till studiet av social struktur. 1985.
15. ELISABETH HERNER, Profession med tradition. Teknisk-kvalitativ analys av den äldre bronsålderns spiralornamentik, dess central- och lokalproduktion. 1987.
16. Trade and exchange in prehistory. Studies in honour of Berta Stjernquist. 1988.
17. BOZENA WYSZOMIRSKA, Ekonomisk stabilitet vid kusten. Nymölla III. En tidigneolitisk bosättning med fångstekonomi i nordöstra Skåne. 1988.
18. MATS G. LARSSON, Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna. 1990.
19. TOVE HJØRUNGDAL, Det skjulte kjønn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst. 1991.
20. Regions and reflections. In Honour of Märta Strömberg. 1991.
21. JOHN TROENG, Worldwide chronology of fifty-three prehistoric innovations. 1993.
22. ANNE CARLIE, På arkeologins bakgård. En bebyggelsearkeologisk undersökning i norra Skånes inland baserad på synliga gravar. 1994.
23. PER KARSTEN, Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd. 1994.

24. The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas. (Ed. Lars Larsson.) 1996.
25. BIRGITTA HÅRDH, Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study. 1996.
26. MATS G. LARSSON, Från stormannagård till Bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. 1997.
27. MÄRIT GAIMSTER, Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art. 1998.
28. Centrala platser – Centrala frågor. (Eds. Lars Larsson & Birgitta Hårdh) 1998.
29. LENNART CARLIE, Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor. 1999.
30. Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra (Ed. Birgitta Hårdh) 1999.
31. Form, Function & Context: Material culture studies in Scandinavian archaeology. (Ed. D. Olausson & H. Vandkilde) 2000.
32. ELISABETH RUDEBECK, Tilling nature – harvesting culture: exploring images of the human being in the transition to agriculture. 2000.
33. BO KNARRSTRÖM, Flinta i sydvästra Skåne: en diakron studie av råmaterial, produktion och funktion med fokus på boplatsteknologi och metalltida flintutnyttande. 2000.
34. Uppåkra – Centrum och sammanhang. (Ed. Birgitta Hårdh) 2001.
35. PÅVEL NICKLASSON, Strävsamma bönder och sturska stormän. Staf-singe och Halland från bronsålder till medeltid. 2001.
36. Uppåkra. Centrum i analys och rapport. (Ed. Lars Larsson) 2001
37. Bilder av bronsålder – ett seminarium om forntida kommunikation. (Ed. Joakim Goldhahn) 2001.
38. BERTIL HELGESSON, Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner. 2002.
39. Central places in the migration and merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium. (Eds. Birgitta Hårdh & Lars Larsson) 2002.
40. Centrality – Regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron Age. (Eds. Lars Larsson & Birgitta Hårdh) 2003.
41. Landskapsarkeologi och tidig medeltid - några exempel från södra Sverige. (Eds. Mats Anglert & Joakim Thomasson) 2003.
42. MAGNUS ANDERSSON, Skapa plats i landskapet. 2003.
43. FREDRIK SVANBERG, Decolonizing the Viking Age 1. 2003.
44. BJÖRN NILSSON, Tingens och tankarnas landskap. Försök i natur-umgängets arkeologi med exempel ur Blekinges och Smålands förflutna. 2003.
45. Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra. (Ed. Birgitta Hårdh) 2003.

UPPÅKRASTUDIER

1. Centrala platser - centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. Larsson, L. & Hårdh, B. (red.) 1998. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 28.
2. Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra. Hårdh, B. (red.). 1999. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 30.
3. Uppåkra – Centrum och sammanhang. Hårdh, B. (red.). 2001. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 34.
4. Uppåkra – Centrum i analys och rapport. Larsson, L. (red.). 2001. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36.
5. Helgesson, B. 2002. Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 38.
6. Central Places in the Migration and Merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium. Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). 2002. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 39.
7. Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). 2002. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 40.
8. Landskapsarkeologi och tidig medeltid – några exempel från södra Sverige. Anglert, M. & Thomasson, J. (red.). 2003. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 41.
9. Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra. Hårdh, B. (red.). 2003. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 45.